

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Stednavne i brug

Festskrift udgivet i anledning af
Stednavneudvalgets 75 års jubilæum

Redigeret af
Bent Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København 1985

Stednavne i brug

Navnestudier
udgivet af Institut for Navneforskning
nr. 26

Stednavne i brug

Festskrift udgivet i anledning af
Stednavneudvalgets 75 års jubilæum

With English Summaries

Redigeret af
Bent Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag
København 1985

Stednavne i brug.

© 1985 Institut for Navneforskning.

Fotografisk, mekanisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele heraf er ikke tilladt ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

Bogen er sat med Times.

Udsnit af Geodætisk Instituts kort er gengivet med instituttets tilladelse (A. 547/84). Copyright.

ISBN 87-7421-449-7

Indhold

Gordon Albøge: Limfjorden og Kattegat. Bestemt og ubestemt form i stednavne.....	9
Frits Buchwaldt: Stednavnene på Generalstabens kort.....	28
Birgit Christensen: Gadeskilte og gadenavne i Tønder.....	35
Vibeke Dalberg: Gudenå-typen versus Gern Å-typen. Til spørgsmålet om epexegese i danske naturnavne.....	64
Robert B. Fixen: Postvæsenet og stednavne.....	76
Göran Hallberg: De halländska ortnamnens övergång från dansk till svensk skriftspråksnorm	83
Botolv Helleland: Norske stadnamn på dansk – danske stadnamn på norsk	97
Bent Jørgensen: Brug af navne til gader	115
Allan Karker: Stednavnene og den almindelige danske retskrivning	128
Inge Kleivan: Debat og sprogbrug i forbindelse med dobbelte (danske og grønlandske) stednavne i Grønland	140
Christian Lisse: Stednavne i skrift og tale	162
Eva Villarsen Meldgaard: Rapport om Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog	177
Bengt Pamp: De skånska ortnamnens övergång från dansk till svensk riksspråksnorm.....	188
Birte Hjorth Pedersen: Stednavneudvalgets arbejde med stednavneretskrivning. Arbejdsgang og udvikling gennem 75 år.	211
Robert Petersen: Danske stednavne i Grønland	228
John Kousgård Sørensen: Stednavne som efternavne	239
Lis Weise: Et gammelt suffiks i moderne stednavneformer	257
Inge Wohler: Stednavneudvalgets virksomhed 1960–1985	268

Forord

Stednavneudvalget blev nedsat af kirke- og undervisningsministeriet den 13. juli 1910 og kan således i år fejre sit 75 års jubilæum.

Udvalgets opgave var fra starten en dobbelt: dels at foranstalte en omfattende, videnskabelig undersøgelse af danske stednavne, ikke mindst for at kaste lys over deres oprindelse, betydning og de ændringer, de er undergået i tidens løb, dels den mere praktiske at fastslå hvorledes danske stednavne rettelig bør staves i vor egen tid.

De videnskabelige undersøgelser varetages i dag af Københavns Universitets Institut for Navneforskning, der er opstået som en fortsættelse af Stednavneudvalgets videnskabelige sekretariat.

Det siger sig selv, at der må bestå meget snævre relationer mellem Institut for Navneforskning og Stednavneudvalget. En formalisering af disse relationer har fundet sted ved undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 396 af 14. august 1978, hvori det bl.a. pålægges instituttet at varetage Stednavneudvalgets sekretariatsforretninger, at rådgive udvalget i stednavnespørgsmål og at forestå udsendelsen af retskrivningslister, hvori der fastslås den navneform, der skal bruges i offentlige forhold.

Stednavneudvalgets sammensætning viser, at man har ønsket at gøre udvalget til et forum for overvejelser, i hvilke sprogvidenskabelige synspunkter indgår som en vigtig komponent, men ingenlunde som den eneste. Af udvalgets 10 medlemmer er halvdelen sprogforskere eller historikere, halvdelen repræsentanter for stednavnenes brugere. Med hensyn til brugerrepræsentationen har der forøvrigt fundet en bemærkelsesværdig udvikling sted. I de første mange år omfattede udvalget kun repræsentanter for de statslige brugere såsom f.eks. Post- og Telegrafvæsenet, men ved en i 1978 gennemført rekonstruktion af Stednavneudvalget fik amter og kommuner hver sin repræsentant i udvalget. Ændringen må ses som et udtryk for en tendens til at tillægge de lokale brugeres ønsker større vægt end man hidtil har gjort.

På grundlag af Stednavneudvalgets indstilling autoriserer ministeren for kulturelle anliggender de stednavneformer, som skal anvendes af statsforvaltningen. En revideret fortegnelse over samtlige autoriserede stednavne er publiceret, henholdsvis for Øerne øst for Lillebælt (1978) og Jylland

(1985). Selv om det med tilfredshed kan konstateres, at dette store arbejde nu er bragt til afslutning, kan Stednavneudvalget ikke dermed nedlægge sin virksomhed. Nye stednavne opstår, andre forsvinder, ligesom det kan forekomme, at man finder grund til at ændre stavemåden på et allerede autoriseret stednavn.

Stednavneudvalget markerer 75 års jubilæet med udsendelsen af nærværende skrift, i hvilket en række bidragydere med tilknytning til navneforskningen og til Stednavneudvalget har behandlet forskellige sider af det emne, som gennem alle årene har været det overordnede for Stednavneudvalget og dets videnskabelige bagland: danske navne. Det er Stednavneudvalgets håb, at offentligheden gennem dette skrift må vinde en dybere indsigt i udvalgets arbejde end den, der kan hentes fra pressens lejlighedsvis omtale af aktuelle sager.

Udgivelsen er muliggjort ved tilskud fra Tipsmidlerne, Statens humanistiske Forskningsråd, Landsdommer V. Gieses legat og Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, for hvilke Stednavneudvalget bringer de respektive donatorer sin bedste tak. Ligeledes takkes lektor, dr. phil. Gillian Fellows-Jensen for oversættelse af resumeerne til engelsk.

København, juni 1985.

Bent Collin
Stednavneudvalgets formand

Limfjorden og Kattegat

Bestemt og ubestemt form i stednavne

af Gordon Albøge

De fleste danske stednavne anvendes i ubestemt, nøgen form: Angel, Als, Arnborg, Bjæverskov, Bork, Bornholm, Fjerritslev, Fur, Holte, Houlbjerg, Hven, Idum, Ishøj, Jylland, Kattegat, Kjellerup, Lund, Lyngby, Merløse, Mors, Nykøbing, Sigersted, Skjern, Thisted, Thorning, Thy, Varnæs, Veksø, Øresund, Åbenrå, Ålborg etc.

Men nogle har dog bestemthedsform, eksempelvis Furesøen, Grenen, Gudenåen, Limfjorden, Skagen, Skamlingsbanken, Storåen, Vesterhavet og Østersøen.

Et umiddelbart indtryk af den ubestemte forms dominans kan hentes i registeret til Topografisk Atlas (Geodætisk Institut. København 1982). Af registerets ca. 22.000 navne har mere end 21.000 ubestemt form, mindre end 1000 bestemt form. I procenter altså 95–96 overfor 4–5.

I flere henseender svarer denne statistik alligevel ikke til virkeligheden. For det første optager Topografisk Atlas fortrinsvis bebyggelsesnavne, og af dem kun et relativt lille antal gårdnavne. Af naturnavne medtages stort set bare navne på større eller særligt kendte lokaliteter. Men netop blandt gårdnavnene og naturnavnene har bestemthedsformerne deres største udbredelse. For det andet afviger gengivelsen i Topografisk Atlas – og i Geodætisk Instituts øvrige kortværker – ofte fra den gængse brug med hensyn til bestemt og ubestemt form, og vistnok praktisk taget altid således at kortene gengiver navnene i ubestemt form hvor navnebrugen foretrækker bestemt. Som eksempler kan tjene Furesøen, Gudenåen, Kongedybet, Kongeåen, Middelgrunden, Middelgrundsfortet, Mølleåen, Prøvestenen, Skamlingsbanken, Storåen og Svanegrunden som i Topografisk Atlas bliver gengivet som Furesø, Gudenå, Kongedyb, Kongeå, Middelgrund, Middelgrunds Fort, Mølleå, Prøvesten, Skamlingsbanke, Storå og Svanegrund. Men Dyrehaven, Fosdalen, Hammeren, Hedehusene, Kalveboerne, Limfjorden og Rytterknægten m.fl. skrives i overensstemmelse med almindelig brug, d.v.s. i bestemt form.

Vilkårligheden beror dog næppe på uagtsomhed men skal formodentlig ses som eftervirkningen af en idé fra slutningen af forrige århundrede om at sammensatte stednavne *skal* stå i ubestemt form: »det bestemmende Kjendeord bör findes i ethvert Etleds-Navn [medmindre det er dannet af

et ord som ikke længer er levende i sproget], men aldrig i Toleds- og Fleerleds-Navne«. Reglen er formuleret af oberst Emil Madsen – kendt bl.a. som forfatter til et par vægtige stednavne-afhandlinger – der i perioder var knyttet til Generalstabens topografiske afdeling og i denne stilling må have haft rig anledning til at argumentere for sit kategoriske synspunkt. (Emil Madsen, Om Retskrivning af Stednavne, i: Tidskrift for Philologi og Pædagogik VI, 1866, s. 285 f.).

Det er næppe tilfældigt at Generalstabens kortblade fra 1800-tallets sidste årtier i vidt omfang anvender ubestemt form af sammensatte navne som bl.a. i Matriklen 1844 har bestemthedsendelse og som også ofte har bestemt form i de senere dialektoptegnelser. Emil Madsen erkender at »Efter Sprogbrug i enkelte Egne tilføies som oftest det bestemte Kjendeord til ethvert Stednavn«, men finder alligevel at »Denne Brug af Kjendeord er imidlertid en unödvendig og ulogisk Vidtlöftighed undtagen i Etleds-Navne«.

Det kan ikke undre at sammenstødet mellem så faste principper og den faktiske navnebrug kan spores endnu i dag i sådanne inkonsekvenser som at Furesøen skrives i ubestemt men Dyrehaven i bestemt form.

Den kartografiske vilkårlighed i gengivelsen af bestemthedsformerne – som stort set harmonerer med kulturministerens retskrivningslister og forøvrigt er aldeles harm- og problemløs – er ikke noget isoleret dansk fænomen. I Mål og Minne 1972 s. 24 anker Aslak Liestøl over at på de norske kortblade ser fordelingen af ubestemte og bestemte stednavneformer »for ein stor del ut til å vera heilt vilkårlig, og difor ofte, å sjå til, utan omsyn for bygdeuttalen«. En lignende kritik af offentlige institutioners vrage og vaklende brug af bestemt og ubestemt form i stednavne føres frem af Lars Ekre i Institutt for Namnegranskings Årsmelding 1981 s. 93.

Medens de norske statslige normeringsregler klart foreskriver at »Bruken av bunden eller ubunden form bør rette seg etter målføret, serleg i reine naturnamn«, findes en tilsvarende eksplicit forskrift ikke i den danske kulturministers regler for stednavnes retskrivning i statstjenesten, men den fremgår implicit af princippet om at stednavnes ortografi bør respektere den stedlige udtale.

Denne respekt er det dog lettere at nære end praktisere. Vel vil man i de fleste tilfælde kunne finde oplysninger om navnenes udtale i Institut for Navneforsknings samlinger. Men de giver alligevel ikke tilstrækkeligt grundlag for en sikker vurdering af om skriftformen bør have bestemthedsendelse eller ej.

For det første er det dialektformen som er optegnet, i mange tilfælde for 30–40 år siden, om ikke endnu tidligere, og ved optegnelsen er der lagt vægt på at trænge ned til den ældste dialektform. Allerede dengang brug-

tes dialektformen i mange tilfælde bare af et fåtal af stedets beboere. I de forløbne årtier må den formodes at være blevet endnu mindre repræsentativ for den stedlige navnebrug.

For det andet er bestemthedsmærket ofte fakultativt. Ved siden af navne med obligatorisk ubestemt form og navne med obligatorisk bestemt form, må der regnes med en talstærk gruppe navne som snart bruges med, snart uden bestemthedsmærke. Hér er det ikke tilstrækkeligt at bygge på optegnelser fra en enkelt eller nogle få meddelere, så meget mindre som det – for det tredje – må erkendes at optegnerne kan have koncentreret sig så stærkt om navnenes fonetiske ejendommeligheder at alternationen ikke har fanget opmærksomheden.

Alternerende former forekommer nok nu og da i optegnelserne: Damgård / Damgården, Kællingbakke / Kællingbakken, Knapmagerens Gård / Knapmagergården, Gedhus / æ Gedhus, Kær / æ Kær, Knokker / Knokkerne (uddrag af optegnelser fra Hanherrederne og Hardsyssel; hér og i det følgende omsættes de fonetiske former oftest til skriftsprog, men med markering af foransat artikel). Sådanne alternationer findes imidlertid sjældent indenfor samme optegnelse. Anderledes ser det ud når der fra samme sogn foreligger to forskellige optegnelser. Eksempelvis har en optegnelse fra 1962 fra Husby sogn i Ulfborg herred i Hardsyssel bl.a. følgende navne i ubestemt form: Helmbakke, Kastbro, Langskud, Ledbakker, Ledhøj, Odbjerg, Skov, Stykke. I en optegnelse fra 1944 har de samme navne bestemt form (med vestjysk foransat artikel): æ Helmbakke, æ Kastbro o.s.v. Øland sogn i Øster Hanherred er optegnet i 1931 og 1950. Mellem de to optegnelser er der disse alternationer (med 1931-optegnelsen nævnt først): Bjørnebovej / Bjørnebovejen, Horsholmene / Horsholme, Mellemgrund / Mellemgrunden, Møllevejen / Møllevej, Nederodde / Nederodden, Nørreemark / Nørreemarken, Overodde / Overodden, Stavnsagre / Stavnsagrene, Trolldholme / Trolldholmene.

Selvom det ikke kan udelukkes at der kan være sket en ændring fra ubestemt til bestemt form og omvendt mellem de to optegnelser, er det nærliggende at se de forskelligt optegnede former som udtryk for at bestemthedsformen er fakultativ hos meddeleren. Om optegneren får fat på den ene eller den anden form beror på tilfældigheder.

En sikker viden om brugen af bestemt eller ubestemt form i stednavne, og dermed et bæredygtigt grundlag for deres korrekte skriveform, kan kun tilvejebringes gennem optegnelser hos et stort antal meddelere – gamle, ældre, yngre og unge, dialekttalende og ikke-dialekttalende. Og optegnerne må være på vagt overfor fejltolkningsfaren. Et eksempel til illustration: I Vendsyssel forekommer flere steder et stednavn som i skriftsproget har fået formen Holmen, men udtalen er [hɔl^(ˈ)mən], ikke [hɔl^(ˈ)mi],

hvad der unægtelig tyder på pluralis, altså Holmene. Arne Espegaard nævner i Vendsysselsk Ordbog den mulighed at der kan foreligge en tostavet sideform til *holm*; men den eneste overleverede sideform i nordisk, vestnordisk *holmi*, er, ligesom *holm*, maskulinum. Hertil skulle i vendelbomålet svare bestemthedsformen [*hɔlmi*].

Skærpet opmærksomhed kræver også navneled som *-dal*, *-del*, *-gren*, *-hul*, *-sten* og *-vej*. De tilhører den gruppe substantiver som i vendelbomålet markerer modsætningen bestemt:ubestemt ved hjælp af accent- og kvantitetsmodsatninger: [*lɔŋ, dɔl*] = Langdal, [*tɛŋ, dɔl*] = Tingdalen, [*kat, hwá·l*] = Kathullet (ubestemt: [*-hwál*]), [*æŋ, wæ·j*] = Engvejen (ubestemt: [*-wæj*]), [*ɔfər, stjæn*] = Offerstenen (ubestemt: [*-sti·n*]). – Dette system er for så vidt let nok at administrere, men hvis efterleddets tryk svækkes til svagt bitryk eller svagtryk – og det er ofte tilfældet med navneefterled – sløres eller ophæves samtidig accent- og længdemarkeringen, og dermed forsvinder også en eventuel bestemthedsmarkering.

Det kan således i mange tilfælde være svært nok at omsætte den gængse navnebrug til dækkende skriveformer. Men når det gælder alment kendte navne der optræder hyppigt i skrift og tale i landsdækkende medier, burde det ikke volde større vanskeligheder.

En mere indgående beskrivelse af det beskedne hjørne af vore stednavnes struktur som bestemthedsformerne udgør, måtte nødvendigvis ske i lyset af substantivernes bestemthedsbøjning, da jo et substantiv eller en sammensætning med et substantiv udgør substansen i de allerfleste stednavne. Vel er det sandt at et stednavn bare i selve tilblivelsens stund er identisk med det substantiv det er dannet af. Alligevel er tilknytningen til substantiverne, deres semantiske egenskaber, fremtrædelsesformer og brug umiddelbart indlysende.

Et substantiv betegner i sin nøgne form et begreb i uafgrænset almindelighed. Bestemthedsformen har blandt adskillige andre funktioner den at gøre substantivet monorefererende, altså at sætte det i stand til at udpege et enkelt individ. Et navn refererer pr. definition til en enkelt genstand, et personnavn til en enkelt person, et stednavn til en enkelt lokalitet. Et navn har således konstant monoreference, med eller uden bestemthedsendelse.

Men da nu substantivets bestemthedsform og navnet har monoreferencen til fælles, og da som nævnt de allerfleste stednavne er dannet af et substantiv eller en sammensætning med et substantiv som sidsteled, er analogisk påvirkning fra substantiv til stednavn nærliggende. Når substantivet *lund* i monorefererende funktion får, og skal få, bestemthedsformen *lunden*, ligger det lige for at et stednavn som dannes af substantivet *lund* også antager bestemthedsformen: *Lunden*.

Bestemthedsformen i stednavne kunne muligvis yderligere begrundes. Næmlig hvis navnedannelsen ligefrem udgår fra substantivets bestemthedsform som så bliver et forstadium til navnedannelsen: Af substantivet *lund*, med reference til en hvilken som helst lund i den virkelige eller indbildte verden, etableres ved hjælp af bestemthedsformen reference til én bestemt lund, og af denne monorefererende form, *lunden*, dannes navnet på den udpegede lund: Lunden. I navnet Lunden er bestemthedsmærket ganske vist redundant, men redundans er jo ikke noget enestående fænomen i sprogbrugen. Det kan være nærliggende at henvise til adjektivernes bestemthedsbøjning som udviser den ejendommelighed at bestemtheden udtrykkes både ved en bøjningsendelse og et foransat bestemmerled, f.eks. et demonstrativt pronomen: *den store* (by) (jfr. Paul Diderichsen, Elementær dansk Grammatik § 45).

Stednavnets bestemthedsform er således ikke led i en bøjningskategori, bestemtheds kategorien – Gudenå og Gudenåen er ikke kommutable, men den er en form hvis indhold er suspenderet som følge af at stednavnet i sig selv indeholder betydningselementet ‘bestemt’ (jfr. Lis Weise, Efterstillet adjektiv i danske stednavne s. 156). Hvis dette ikke var tilfældet ville den påståede vilkårlige brug af bestemt og ubestemt form på Geodætisk Instituts kort ikke være harm- og problemløs.

Forståeligt nok er stednavnet, uanset om formen er bestemt eller ubestemt, i sin syntaktiske funktion underkastet de samme muligheder og restriktioner som et substantiv i bestemt form. Indenfor de syntaktiske helheder er der dog én markant forskel på substantiver i bestemt form og stednavne: Et adjektiv i bestemt form kan i dansk ikke knyttes attributivt til et substantiv i bestemt form, når bortses fra typen hele byen / natten. Konstruktionen **den gamle byen* er ikke acceptabelt dansk. Men ved stednavne er det almindeligt at attributive, foran- eller efterstillede, adjektiver har bestemt form: Store Valby, Sørbymagle, det gamle Åbenrå, det moderne Skagen (men: den forurenede Østersø; jfr. nedenfor). Det bestemthedsэлемент som hævdes at være indbygget i navnet har således ikke indflydelse på dets styrelsesforhold i hypotaktiske sammenhænge.

Brug og ikke-brug af bestemthedsformer i stednavne er et emne som ikke kan beskrives tilfredsstillende under en nutidig, synkron synsvinkel. Den historiske dimension trænger sig på. Den går, som det vil vides, ud på at bestemtheds kategorien er en relativt sen nydannelse i det nordiske bøjningssystem, på dansk område først bevidnet i 1200-tallets lovhåndskrifter. I disse håndskrifter forekommer bestemthedsformer endda forholdsvis sjældent. En fuldt udbygget brug af bestemtheds kategorien foreligger formentlig først i senmiddelalderen.

Det vil igen sige at funderingerne ovenfor over hvorledes stednavne ved deres tilblivelse kan formodes at forholde sig til substantivernes bestemthedsformer, er irrelevante for den store masse af stednavne som er dannet i den tidlige middelalder eller før. Spørgsmålet bliver hér i hvilket omfang disse navne under brugen har antaget den nye bestemthedsendelse. Det er en nærliggende tanke at dette burde kunne ske, forudsat at brugerne stadig gennem navnenes lydlige form var i stand til at erkende de substantiver navnene var dannet af, og forudsat at disse substantiver endnu var i levende brug. Det er da også hændt nu og da; men selvom forholdet ikke er undersøgt systematisk kan det siges med sikkerhed at for de sammensatte navnes vedkommende hændte det meget sjældent, medens usammensatte navne, under de nævnte betingelser, må formodes at have været mere modtagelige for bestemthedsformen, og indenfor begge kategorier var modtageligheden størst blandt naturnavnene. Det er denne banale iagttagelse der ligger til grund for Emil Madsens ovennævnte kategoriske regel: at usammensatte navne altid men sammensatte aldrig bør skrives med bestemthedsendelse. Årsagen til den større modtagelighed blandt de usammensatte navne er dog ikke, som Emil Madsen synes at mene, at de sammensatte allerede er »bestemt« ved deres forled, men at det usammensatte (gennemskuelige) navn altid har et direkte tilsvarende i substantivernes leksikon. Derimod har kun et fåtal af de sammensatte navne et leksikaliseret sammensat substantiv som direkte tilsvarende. Det er nemlig ikke nok at det pågældende stednavn udgør en sammensætning som *kunne* have tilsvarende i en appellativisk sammensætning. Den appellativiske sammensætning må eksistere som leksikaliseret, frekvent sprogtegn.

Tilsvarende må ikke forveksles med identitet. I stednavnelitteraturen skelnes undertiden mellem stednavne som både har appellativisk og onomastisk betydning, og stednavne som kun har onomastisk betydning (se f.eks. Thorsten Andersson i *Namn och bygd* 1973 p. 155 ff.). Udfra dette har et navn som *Ulvemose* begge betydninger så længe man med egne øjne og øren kan konstatere at der holder ulve til i mosen, at den altså *er* ulvenes mose, en *ulvemose*. Men efter at ulvene har trukket sig, og mosen måske tilmed er opdyrket eller bebygget, har *Ulvemose* bare onomastisk betydning, er ikke længer en *ulvemose*. Ved at tillægge et navn appellativisk betydning postulerer man identitet mellem navnet og det substantiv eller den substantiv-sammensætning som navnet dannedes af. Men identiteten er kun til stede ved selve skabelsesprocessen, om man vil: ved transformationen fra substantiv til navn. Mellem *Ulvemose* og *ulvemose* består der ikke identitet med homonymi. *Ulvemose* har *som navn* aldrig haft appellativisk betydning.

Den almindelige navnebruger går selvsagt ikke og spekulerer i disse

snørklede tankegange. Men der er vidnesbyrd nok om at hun er sig klart bevidst at navne og substantiver ikke er identiske.

Alligevel er det for brugen af bestemt eller ubestemt form i stednavne en væsentlig faktor om det pågældende navn leder tanken hen på et velkendt substantiv eller ej. Men det er utvivlsomt en endnu væsentligere faktor om den lokalitet som navnet i sin tid blev givet til stadig har de egenskaber som var basis for navngivningen. Navneformens gennemskuelighed og den navngivne lokalitets uforanderlighed er de væsentligste betingelser for overgang til bestemt form i navne som er dannet i ubestemt form.

Så vidt det kan ses er der i Danmark ingen uomtvistelige eksempler på at uigennemskuelige navne har fået tilføjet bestemthedsendelse. En række navne som i deres ældste overlevering fremtræder som tostavellesord på *-en* eller *-et* (Galten, Vandet) har på gode grunde kunnet tolkes som oprindelige sammensætninger eller afledninger.

Intet stednavn med efterleddene *-løse* og *-lev* forekommer i bestemt form. Det første er ikke overleveret som substantiv i nordisk, det andet indgår i et par appellativiske ældre middeldanske sammensætninger, og det usammensatte *leif* er veloverleveret i vestnordisk. Sandsynligheden taler for at den betydning det er anvendt i som navneled, var ukendt da bestemthedsbøjningen kom i brug i dansk.

Da navneleddet *-hēm* 'hjem, boplads, gård, landsby' allerede tidligt i middelalderen fik den uigennemskuelige form *-um* / *-om* / *-m* / *-me*, undrager navne med dette efterled sig selvsagt tilkomst af bestemthedsendelse.

Indenfor *inge*-navnene forekommer bestemthedsform i naturnavne som Bredningen, Drejningen, Grønningen. Deres tilknytning til de appellativiske afledninger *bredning*, *drejning* og *grønning* ligger jo også lige for. Det middelalderlige landsbynavn Grønning (i Salling) har derimod bevaret ubestemt form.

Det sydvestjyske naturnavn Skallingen er for så vidt bemærkelsesværdigt og kan måske sætte antydningen af et spørgsmålstejn ved påstanden om at danske uigennemskuelige stednavne ikke er modtagelige for bestemthedsmærke. Det er overleveret i 1578 i sammensætningen Skalling Krog og optræder gennem 1600-tallet i forskellige sammensætninger: Skalling Haven, Skallings Sand, Skallings Sandodde m.fl. Bestemthedsformen Skallingen er vistnok først overleveret i slutningen af 1700-tallet (på Videnskabernes Selskabs Kort), og på Geodætisk Instituts kort bruges ubestemt form endnu i 1948. Skallingen ligger i området for foransat artikel, og skriftformen er en omsætning af udtaleformen [æ

skal·əŋ]. Noget substantiv **skalling* kendes ikke. Så uanset om et sådant har eksisteret ved navnedannelsen og altså kan indgå i navnet, eller om der foreligger en primær navnedannelse, må vi fordomsfrit notere at vi hér står overfor en overgang fra ubestemt til bestemt form i et navn som ikke kan dokumenteres at have været gennemskueligt da denne overgang fandt sted. På den anden side skal det også noteres at intet af de sikre primære navne på -inge, som jo tilhører vort ældste navnelag, forekommer med bestemthedsform.

Mere påfaldende er bestemthedsformens fravær i en række navnetyper hvis efterled består af velkendte substantiver der i deres funktion som navneled har bevaret fuldt gennemskuelig form. Det gælder f.eks. navnene på -sted. Når bortses fra yngre navnedannelser som Kandestederne, Kringelstederne, Skovstederne og Tranestederne, hvori efterledet er pluralis af sted i betydningen 'lille gård, bolsted', og det atypiske kommunenavn Herstederne (dannet af Herstedvester og Herstedøster), forekommer bestemt form kun sporadisk.

Det store flertal af navnene indenfor denne gamle efterledstype har forled som ikke er gennemskuelige og ofte udgøres af ord som sandsynligvis ikke har været i brug siden tidlig middelalder eller i et endnu længere åremål. Der er dog nogle iblandt som har umiddelbart gennemskuelige forled eller hvor hele navnet ligefrem har tilsvarende blandt appellativiske sammensætninger: Brøndsted, Bysted, Hussted, Købsted, Madsted (*made* 'eng'), Mølsted, Skovsted, Tingsted, Toldsted, Vadsted, Vandsted, Ølsted. Eksemplerne er taget fra John Kousgård Sørensen, Danske bebyggelsesnavne på -sted. Kun i fire navne i denne gruppe forekommer bestemt form: det sønderjyske Toldsted, overleveret 1495 i ubestemt form og brugt således (Tollenstede) gennem hele den skriftlige overlevering, men med (foransat) bestemt artikel i dialektformen: [*æ* 'tɔl,sdæj]. Endvidere et skånsk Köpstad, overleveret 1600 i ubestemt form, i 1612 og i nutidig skrift og udtale i bestemt form. Endelig Hussted med to eksemplarer i Vestjylland; i det ene er artiklen fakultativ. De skriftlige kilder gengiver ikke bestemthedsformen. Den appellativiske sammensætning *hussted* er almindelig i området.

Selvom efterledet -torp i adskillige tilfælde bevarer gennemskuelig form gennem middelalderen og ofte endnu længere, og skønt substantivet *torp* lever til ind i 1600-tallet, findes der vistnok ingen eksempler på bestemthedsform i de skriftlige kilder. Ej heller blandt de ikke ganske få navne hvori -torp er bevaret til nutiden forekommer bestemt form indenfor de områder der er behandlet i serien Danmarks Stednavne. En undtagelse danner dog Bornholm, også i den henseende at *torp* hér er natur-

betegnende ('en (lille) høj og tør eng med ringe græsvækst'). De fleste af øens, forøvrigt ret fåtallige, navne på -torp har bestemt form: Degnetorpet, Egetorpet, Hindsetorpet, Sprotorpet m.fl. Ingen af navnene er overleveret i middelalderlige kilder. – Det usammensatte Torp forekommer også andensteds i landet i bestemt form.

Skønt der kun er foretaget en stikprøvevis gennemgang af bebyggelsesnavnene med efterleddene *-ager, -bjerg, -borg, -bøl, -holm, -holt, -høj, -mark, -skov, -toft* og *-vang*, kan det siges med sikkerhed at ubestemt form er praktisk taget enerådende. De få undtagelser skal findes blandt åbenbare unge navne, oftest navne som indenfor det sidste par århundreder er overført fra natur- til bebyggelsesnavn. Også i de hér opregnede typer drejer det sig om navneled som stadig har tilsvarende i det appellativiske ordforråd, og i adskillige tilfælde er parallelismen mellem navn og vanlig appellativisk sammensætning slående.

Det kan være oplysende at se lidt nærmere på navnene med efterleddet *-by*, et navneled som har været produktivt fra vikingetiden til i dag. Det indtager desuden en særstilling ved den nøje overensstemmelse mellem dets »indre« referent – sprogtegnet *by*'s semantiske indhold – og den ydre reference: navnene på *-by* denoterer i de allerfleste tilfælde en bebyggelse som i vanlig sprogbrug betegnes som en by. Dette i modsætning til størsteparten af de øvrige efterled i vore bebyggelsesnavne (*-ager, -bjerg, -høj, -toft* o.s.v.) som end ikke indeholder betydningselementet 'bebyggelse'. Dertil kommer at et meget stort antal navne med efterleddet *-by* har fuldt gennemskuelige forled: Broby, Højby, Kærby, Nederby, Nørreby, Sønderby, Kirkeby, Skovby, Dalby, Åby, Gammelby, Lyngby, Sandby, Bjergby, Nyby, Søby, Mølleby, Hedeby, Strandby o.s.v.

Men en gennemgang af de foreliggende bind af Danmarks Stednavne viser at bestemthedsformen anvendes i meget beskedent omfang og begrænset til nogle ganske få grupper. For sig må holdes de navne hvori *-by* indgår i betydningen 'bydel, kvarter'. I disse, som regel sent overleverede navne forekommer bestemt form relativt hyppigt, næsten altid med retningsadverbium som forled. Især i Sønderjylland er de almindelige (Nederbyen, Midtbyen, Overbyen, Sønderbyen m.fl.). Af samme art er Musikbyen i København.

Forskellig herfra er navne som denoterer større virksomheds- eller institutionskomplekser (Kødbyen, TV-byen).

Herudover anvendes bestemthedsform kun i et lille antal navne på småbebyggelser, sent overleverede og med afgjort ungt præg: B- og O-byen, Drejerbyen, Havebyen, Kirkebyen, Rabalderbyen, Smedebyen, Østerbyen, Åbyen m.fl.

På Bornholm findes bestemthedsformen relativt hyppigt i navne på hus-

samlinger og gårdklynger: Kirkebyen, Kortebyen, Sladderbyen, Strandbyen, Splidsbyen.

Undertiden optræder et navn på -byen som alternativt navn: Sønderbykær / Kærbyen, Øster Hornstrup / Møllebyen. Men navnlig forekommer bestemthedsformen i forbindelse med forledsellipse: Andkær Skovby / Skovbyen, Seden Strandby / Strandbyen, Nissum Kirkeby / Kirkebyen.

Af pladshensyn er i ovennævnte eksempler udeladt ældre former. Men for alle navne gælder at overleveringen ikke når længere tilbage end til 1600-tallet, ofte ikke så langt, og – hvad der er væsentligt – bestemthedsformerne forekommer næsten aldrig i de ældre skriveformer og sjældent og ukontinuerligt i de yngre. I de fleste tilfælde viser den skriftlige overlevering bare ubestemt form.

Disse spredte rekognosceringer i en enkelt navnetype hvis efterled er et ord i fuldt levende brug og hvis forled også hyppigt er helt gennemskuelige, må indtil videre stå som eksempel på en generel tendens: Bestemt form anvendes kun i yngre kilder, ofte alene i mundtlig tradition, og de navne som i det hele taget viser bestemt form, er påtageligt unge og har i mange tilfælde tilsvarende veletablerede appellativiske sammensætninger.

Selv i denne appellativnære navnetype indtager altså bestemthedsformerne en såre beskedne plads, og der er ingen eksempler på at bevisligt middelalderlige eller ældre navne på -by har fået tillagt bestemthedsendelse. Bestemthedsformens så godt som totale fravær i de øvrige efterledstyper kan derfor ikke undre.

Naturligvis ville en detaljeret gennemgang af samtlige efterledstyper bringe flere eksempler for dagen. Bl.a. optræder mange navne på -gård(e) og -hus(e) i bestemt form selvom det sjældent fremgår af de skriftlige kilder. Og det er allerede antydning at der blandt naturnavnene, af selvklaare grunde, er større tendens til overgang til bestemt form.

Ønavnet Saltholm kan tjene som eksempel på et navn som må være dannet før bestemtheds-kategorien konsoliderede sig, som forblev gennemskueligt og som i løbet af middelalderen antog den nye bøjningsendelse. Det er overleveret første gang i Kong Valdemars Jordebog 1231 (afskrift 1200-tallet) og har dér og i næsten jævngamle kilder ubestemt form. I 1389 optræder første gang bestemthedsformen Saltholmen, men dominerende, endelige enerådende bliver den ikke før i 1500-tallet. Henimod 1900 skifter navnet igen til ubestemt form.

Medens altså stednavne som er dannet før bestemtheds-kategorien kom ind i sproget, kun i meget begrænset omfang er modtagelige for den nye bøjningsendelse, er det på den anden side heller ikke givet at et navn som dannes efter kategoriens etablering, får bestemt form. Dette vil allerede

være antydnet af det foregående. Brumleby på Østerbro i København og Bjergby i Sevel sogn i Hardsyssel er navnedannelser fra dette århundrede.

At bestemthedsformen ikke er blevet norm i yngre navnedannelser beror næppe på at navneskaberne har gjort sig teoretiske overvejelser og ligesom Emil Madsen er kommet frem til at bestemthedsmærket er redundant og følgelig ulogisk. Det skyldes selvsagt først og fremmest ureflekteret konvention, men også at ubestemthed fra gammelt af står som et af stednavnekategoriens markante *stildrag*.

De stilistiske intentioner hos navnebrugeren, herunder hendes ønske om at forlene navnene med et »gammelt« ydre er G. Nordal Muri inde på i afhandlingen Konnotatorer i stadnamn (i: Institutt for Namnegranskings årsmelding 1981 s. 81 ff.): »Også veksling i artikelbruken gir endring i konnotationsinnholdet: Forma Aurvåg er gammel, ærverdig, smakar av skriftspråk og høgre stil. Forma Aurvågen og enda meir Aurvågane, er ung, folkeleg og reint kvardagsleg i tonen. Her ligg ein verdi i språket som vi ikkje må »normalisere« bort« (s. 85).

Men de gamle og ærverdige former er ikke altid knyttet til skriftsproget og den højere stil, og hvis man kan acceptere at konservativ dialekt er folkelig og dagligdags, så hører bestemt form ikke i alle egne af Norden hjemme i det folkelige og dagligdags sprog. Det fremgår af Ivar Lunddahls iagttagelser med hensyn til sønavnene i Älvsborgs Län i Sverige: »I modernt skriftspråk och därpå grundat »bildat« talspråk ha sjönamnen vanligen bestämd slutartikel, som i vissa fall har gamla anor, men i dialektuttale, särskilt i Dalsland, lever ännu flerstädes den obestämda formen kvar« (Sveriges Ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs Län I, 1. s. 32).

Et helt konkret indtryk af hvorledes 80'ernes navneskaber håndterer bestemthed og ubestemthed kan hentes i navngivningen af lokaliteterne i den nye Køge Bugt Strandpark. Bestemthedsformerne er i stort flertal: Strandporten, Vejledybet, Piletangen, Pilebroen, Pilestien, Grønnetangen, Pilehuset, Grønnehuset, Hyldetangen, Hyldestien, Sælstien, Fiskerstien, Ankerslippen, Dækslippen, Køslippen, Stenmolen, Jægermolen, Holmemolen m.fl. Endvidere sammenligningsnavnene Rejen, Søhesten og Muslingen. En stengruppe kaldes Hollænderen, med hentydning til at et hollandsk entreprenørfirma har stået for inddæmningen af området.

Overfor de dominerende bestemthedsformer står bare et mindre antal navne med ubestemt form: Holmesø, Stubbesø, Jægersø, Jægerbro, Strandbro, Skibsbro, Skovhuse, Stenhuse, Tanghuse.

Navngiverne kommenterer ikke deres valg af bestemt eller ubestemt form. Fraset at navneleddet *-bro* optræder både bestemt og ubestemt – bestemthedsformen Pilebroen kan bero på at de øvrige navne på Pile- har bestemt form – kan der skimtes et system: navne på *-sø* har ubestemt

form, singularis *-hus* bestemt form, pluralis *-huse* ubestemt form, øvrige navne bestemt form. De mange bestemthedsformer skulle, om vi følger Muri, bære vidne om at navngiverne har tilsigtet at forlene navnene med et ungt, uhøjtideligt og folkeligt præg. Det ville ikke være sært om sådanne intentioner har været fremme ved navngivning i en folkepark bestemt for tvangfrit fritidsliv.

I sine Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning (1909) har Johannes Steenstrup fremlagt et stort materiale, hentet fra hele landet, af usammensatte navne med bestemthedsform (s. 19 ff.). Et fåtal indeholder substantiver som ikke ellers er overleveret i dansk, f.eks. Fjaldene [*æ fjal·*] i Hardsyssel (af **fjall* 'fjeld') og Sneden på Sjælland (af **snēth* 'afskåret stykke'). De allerfleste indeholder substantiver som er velkendte i skriftsproget eller dialekterne.

Johannes Steenstrup er opmærksom på at der i nogle sogne i det østlige Vendsyssel, i Dronninglund og Horns herreder, findes usædvanligt mange navne i bestemt form (s. 21), hovedsagelig navne på gårde og mindre gård- og hussamlinger. Der er forøvrigt også en hel del sammensatte navne i bestemt form. Som det ses af eksemplerne indeholder de praktisk taget alle gangbare topografiske ord: Bakken, Birket, Brønden, Egen, Heden, Hytten, Højen, Knappen, Krogen, Ledet, Mosen, Røven, Skellet, Snorren, Svampen, Tuen, Vangen, Vitten; Aftenbakken, Aftenkrogen, Ballekrogen, Guldbakken, Mølhaven, Nødbakken, Sillebakken, Spånheden, Tuebakken, Vrangmosen, Østerlien. Disse navne er fra Skæve sogn i Dronninglund herred. Af andre af egnens bestemthedsnavne kan nævnes: Bjergene, Bovet, Bunken, Falden, Holmene, Højene, Klemmen, Knøsen, Krattet, Redet, Rimmen, Rumpen, Sanden, Svangen, Tveden, Vadet; Båndhagen, Dyrheden, Enodden, Fæbroen, Hvasholmen, Hytterhugget, Lilleheden, Sidselåsen, Snabheden, Tronbakken.

Der er ingen tvivl om at bestemthedsformerne optræder tættere i disse egne end ellers i Danmark, men om modsætningen er så stor som Steenstrup antog er et spørgsmål som må stå hen så længe der ikke er foretaget en nøjere undersøgelse, med inddragelse af den mundtlige navnebrug. I de områder hvor foranstillet artikel anvendes, altså i Vest- og Sønderjylland, må en vurdering af bestemthedsformernes udbredelse næsten helt og holdent bygge på udtaleformerne, idet skriften kun i begrænset omfang afspejler sprogbrugen, og da altid ved flytning af foransat til efterhængt artikel.

Nogle stikprøver i de foreliggende optegnelser fra Hardsyssel og Sønderjylland giver det umiddelbare indtryk at bestemthedsformernes udbredelse langtfra er så stor som i Østvendsyssel. Desuden udviser Vend-

syssel-navnene større stabilitet i brugen af bestemt form. I områder med foransat artikel er bestemthedsformen oftere fakultativ.

Men både Vestjylland og Sønderjylland har markant flere naturbetegnende bebyggelsesnavne i bestemt form end de øvrige områder i Jylland og på øerne. Når det gælder natur- og marknavne er bestemthedsformernes hyppighed i det hele større end blandt bebyggelsesnavnene. Men også indenfor denne kategori overgår Vendsyssel, Vestjylland og Sønderjylland klart resten af landet, med undtagelse af Bornholm.

I forbindelse med udforskningen af bestemthedsbøjningens opkomst i dansk har der været knyttet speciel interesse til nogle sogne i Vester Hanherred: Lild, Tømmerby, Øsløs, Vesløs og Arup. Her, på grænsen mellem områderne for foransat og efterhængt artikel, anvendes substantiverne hyppigt helt uden artikel i visse forbindelser, fortrinsvis præpositionsfraser, som har bestemthedsform ellers i danske dialekter og i rigsmålet: *på mark, i nordside af stue, ved nordside af kakkel(ovn), inde i stue, ved østerende af hus, udenfor vinduer, i kålgård*, o.s.v. (Eksemplerne er fra C. M. C. Kvolsgaard, *Spredte træk af landbolivet, optegnede i jysk mundart*. 1891). I disse artikelløse udtryk har man villet se relikter af tilstanden før bestemthedskategoriens etablering i substantivernes bøjningssystem (se f.eks. Niels Åge Nielsen, *De jyske dialekter* s. 43). Tolkningen af fænomenet er omdiskuteret, men i alle fald kan det være på sin plads at kaste et blik på områdets stednavne med henblik på deres forhold til bestemtheds kategorien.

I Lild sogn forekommer flere bestemthedsformer både blandt bebyggelses- og naturnavne: Bjerget (tidligst i 1552), Klitten (overleveret i 1452 i bestemt form), Snurren, Holmen, Harken m.fl. – I Tømmerby sogn har de skriftlige kilder nogle få bestemthedsformer, men optegnelserne fra 1928 og 1978 har ingen bebyggelsesnavne i bestemt form, og i sognets natur- og marknavne anvendes bestemthedsform bare undtagelsesvis. – I de skriftlige kilder fra Øsløs sogn forekommer i 1480 formen *Bwndgarden*, i 1664 *Paa Heeden*. Ingen natur- og marknavne har bestemt form. – Optegnelserne fra Vesløs og Arup sogne har et fåtal bestemthedsformer.

Helhedsindtrykket er at der består en viss overensstemmelse mellem den ejendommelige artikelløse brug af substantiver i præpositionsfraser og den meget begrænsede brug af bestemthedsformer i egnens stednavne. En sådan overensstemmelse er da også at vente, idet stednavne jo netop hyppigt anvendes i præpositionsfraser. Når artikelløsheden ikke er total i optegnelserne kan det bero på at optegneren har spurgt forkert, nemlig på en måde som ikke gav meddelelsen anledning til at lade navnet indgå i en naturlig præpositionsfrase. Dog må det bemærkes at en meddeler i Vesløs netop i en præpositionsfrase anvender bestemt form: *ude på æ Holm*.

Samme meddeler har ubestemt form i Øster i Kær og Neden for Bankvej, og nysnævnte Holm gengives af meddelerne i Øsløs sogn som Ovre på Holm.

Usammensatte stednavne er som bekendt vanskelige at datere, så ethvert brugbart dateringskriterium er kærkomment. Ikke mindst i norsk navneforskning vil man ofte se fravær eller tilstedevær af bestemthedsendelse anvendt som alderskriterium (se f.eks. Norsk Stadnamleksikon s. 29 f.). Usammensatte navne i ubestemt form anses for at udgøre landets ældste navnelag, også sådanne navne som er dannet af ord som stadig lever i sproget: Berg, Dal, Nes, Vik o.s.v.

Hvis forholdet bestemt-ubestemt skal kunne anvendes som dateringsgrundlag er det væsentligt at få fuldt rede på hvor resistente de oprindeligt ubestemte former er overfor bestemthedsendelsen. At et usammensat navn som i sin ældste overlevering fremtræder i ubestemt form i tidens løb får tilføjet bestemthedsendelse, kan ofte konstateres. Det kan derfor ikke afgøres om et Bjerget eller Vigen, overleveret i 1600-tallet, har haft bestemt form fra det blev dannet, eller om bestemthedsendelsen er en senere tilføjelse. Bestemthedsformen beviser ikke at navnet er ungt. Hvis vi omvendt skal kunne slutte at usammensatte navne med bevaret ubestemt form er exceptionelt gamle, må vi bygge på to forudsætninger: at der ikke har kunnet dannes usammensatte stednavne i ubestemt form efter bestemtheds-kategoriens etablering i bøjningssystemet, og at jo længere et usammensat stednavn har eksisteret inden denne etablering jo mindre modtageligt er det for den nye form. Den første forudsætning er næppe til stede, den anden er svært påviselig fordi overgang fra ubestemt til bestemt form først sker i større omfang i 1500- og 1600-tallet. Hvadenten et navn er dannet i ældre jernalder, i vikingetiden eller i tidlig middelalder vil det altså oftest have haft flere århundreders eksistens bag sig inden den baste påvirkning fra substantivernes bestemthedsbøjning satte ind. Det bør følgelig ikke tages for givet at et Dal eller Næs, Bjerg eller Vig, dannet i tidlig middelalder er mere modtagelig for bestemthedsendelsen end de samme navne dannet i ældre jernalder, eller altså at alder er proportional med resistens.

En særlig gruppe usammensatte navne i bestemt form udgøres af dem der er dannet til et sammensat navn ved forledsellipse og tilføjelse af bestemthedsendelse. Et kendt og tidligt eksempel er Skagen, overleveret i Heimskringla (1200-tallet) i formen Vendilskagi, 1299 (afskrift) Scagnen, 1355 Skaghen. Eksemplet er for så vidt atypisk som ellipsen helt og holdent har fortrængt den oprindelige sammensatte form.

Af større interesse for emnet hér er de mange tilfælde hvor et sammensat navn i ubestemt form (sjældent i bestemt form) alternerer med en ellipsedannelse i bestemt form, uden at den ene fortrænger den anden, men ofte fordelt således at den sammensatte er i landsdækkende brug – og den som anføres på kort og lignende – medens ellipseformen har et mere lokalt brugsområde. Lærebogseksemplet er Øresund / Sundet.

Af sådanne navnepar er der et betydeligt antal. I de fleste er forleddet i sammensætningen et stednavn. I flæng kan nævnes (med belæg i skriftlig og mundtlig overlevering): Ørumtved / Tveden (Ørum s., Dronninglund h.), Rævdalsodde / Odden (Karup s., Dronninglund h.), Skerpendal / æ Dal (Tvis s., Hammerum h.), Engelund / æ Lund (Fabjerg s., Skodborg h.), Bossenhede / æ Hede (Møborg s., Skodborg h.), Kvolnsnær / æ Snære (sammesteds), Gudumstad / æ Stad (Gudum s., Skodborg h.), Lisomkær / æ Kær (Fabjerg s., Skodborg h.), Dageløkke Slette / Sletten (Asminderød s., Nordsjælland), Bodum Vig / æ Vig (Bodum s., Refs h.), Doverkile / æ Kile (sammesteds), Lindholm / På æ Holm (smst.), Idumlund / æ Lund (Idum s., Ulfborg h.), Plettesholt / Holtet (Understed s., Dronninglund h.), Thorup Holme / Holmene (V. Thorup s., V. Hanherred).

I de fleste tilfælde er den sammensatte form vel den ældste og en forudsætning for den usammensatte. Men især hvor forleddet er et stednavn eller et retningsadverbium (i begge tilfælde eventuelt med reciprokerende funktion) kan aldersrangen være den omvendte. Et eksempel på dette er formentlig gårdnavnet Krogen i Voer s., Dronninglund h. Det er overleveret i 1355 i formen Krogen og er således et af vore ældste eksempler på bestemthedsform. Samme form er bevidnet 1662 og forekommer i kilder frem til nutiden, men matriklerne 1688 og 1844 har henholdsvis Ide Schouf Krog og Idskovkrog, hvori forleddet er landsbynavnet Idskov. Alene den tilfældighed at Krogen er overleveret i ældre kilder afslører at den usammensatte form sandsynligvis er den primære.

Forøvrigt bør det måske overvejes om termen forledsellipse i alle tilfælde dækker den proces som finder sted når der til Øresund dannes et Sundet, til Idumlund et Æ Lund o.s.v. Overvejelsens berettigelse kan antydes ved et par eksempler.

1) De tre sundnavne Oddesund, Vilsund og Feggesund (i Limfjorden) anvendes ikke meget i den stedlige navnebrug. I almindelighed betegnes sundene ved Æ Sund / Sundet når det af sammenhængen fremgår hvilket sund der menes, ganske som Æ Fjord / Fjorden på Limfjordsegnen er den almindelige benævnelse for Limfjorden og Æ Hav for enhver vestkystbo er identisk med Vesterhavet.

2) En lille gruppe navne i det fynske øhav er sammensat af navnet på den pågældende ø og navneleddet *-by*: Bjørnø By, Drejø By, Skarø By,

Thurø By. I alle fire tilfælde foretrækker de stedlige navnebrugere det usammensatte Byen (jfr. Danmarks Stednavne XIII).

Spørgsmålet er da om Sundet og Byen i disse eksempler bør betragtes som elliptiske dannelser til Oddesund og Drejø By o.s.v., eller om forholdet ikke snarere er det at navnene Oddesund og Drejø By substitueres af substantiverne *sund* og *by*, som ifølge deres monorefererende funktion nødvendigvis må anvendes i bestemt form. Den eventuelle navnedannelse sker da på basis af disse substantiver. Udviklingen går fra (sammensat) navn over substantiv til (usammensat) navn.

Ovenfor refereredes den anskuelse at i et sprog med en fuldt udviklet bestemthedskategori i substantivernes bøjningssystem dannes stednavne på basis af substantiver i bestemt form. Når reglen ikke virker fuldtud beror det på analogisk påvirkning fra den store masse af artikelløse navne fra tiden før kategoriens etablering. Det som sker når et Øresund afløses af Sundet, et Idumlund af et Æ Lund kunne anskues som den omvendte proces: som substitut for navnet anvendes et substantiv som – selvsagt – betegner lokalitetens art. Dette stedfortrædende substantiv kan så, måske, blive basis for et nyt stednavn som i enkelte tilfælde fortrænger det oprindelige.

I det foregående er givet eksempler på bestemthedsformernes fremtræden indenfor de forskellige efterledstyper, forskellige navnekategorier og forskellige geografiske områder, altsammen helt skitse-mæssigt.

Ligeledes skitse-mæssigt skal hér omtales de to slags bestemthedsformer som vi har at gøre med. Man kunne kalde dem »løse« og »faste« og eksemplificere den første slags med navne som Himmelbjerget, Gudenåen, Vesterhavet og Limfjorden. Disse navne fremtræder i sprogbrugen helt igennem som substantiver: »Himmelbjerget ligner ikke længer det Himmelbjerg som Blicher holdt sine Himmelbjergmøder på«, »den slyngede Gudenå«, »et uroligt Vesterhav«, »vor barndoms Limfjord«. De bortkaster bestemthedsendelsen når de har foranstillet attribut og når de indgår som førsteled i sammensætninger.

Den anden slags, de »faste« bestemthedsformer, kan eksemplificeres med navne som Bovet, Broen, Bunken, Enodden, Fæbroen, Gaden, Grønheden, Heden, Holmene, Holtet, Hytten, Laden, Rævbakken, Svangen, Tranget, Tveden (Navne på gårde og mindre gårdsamlinger i østlige Vendsyssel). I disse navne er bestemthedsendelsen fast, d.v.s. at den bibeholdes både når navnet har foranstillet attribut og når det indgår som forled i sammensætning: Vor tids Højen, Bovetkrydset, Store Grønheden, Tvedenvej, Højensvej, Svangensholt. Desværre er der ikke foretaget optegnelser med henblik på at undersøge artikelforholdene i bl.a. Vendsys-

sel. De hér fremførte navne skulle være sikre eksempler på fastlåst bestemthedsendelse, men der er utvivlsomt adskillige andre.

Kendte eksempler på navne som tidligt fremtræder i bestemt form er det sjællandske Odden og det flere gange nævnte jyske Skagen. Det første har allerede i ældste kilde bestemt form: 1370–80 Odden. Der kan ikke være tvivl om at Odden og Skagen i nutiden har fast artikel. Det hedder Skagensmalerne, Skagensrevuen, Oddengrunde, det unge Skagen, det attraktive Odden (med neutral pronomenumform skønt *odde* er fælleskøn og gammeldansk *skaghi* er maskulinum). Konstruktioner som *Skagerevuen, *Odgrunde, *det unge Skage er uacceptable. Men at bestemthedsendelsen tidligere har været løst tilknyttet ses af navneformen Skaugherref / Skaweref (Skagens Rev) fra 1355, af indbyggernavnene *odboer* og *skagboer*, af herredsnavnet Odsherred og af sammensætninger som *skagfisk*, *skagkone* og *skagesogn* (Arne Espegaard, Vendsysselsk Ordbog).

Et tilsvarende forhold vil antagelig kunne konstateres ved flere navne med bestemthedsendelse: Selvom de i alenebrug og i forbindelse med attributivt tilknyttede led konsekvent har bestemt form, kan de som forled i sammensætning få ubestemt form. Som eksempler kan nævnes Knøsene : Knøsegene, Tranget : Trangled, Tuen : Tuebakken, Bovet : Bovrenden. Heri kan ligge et indicium for at bestemthedsendelsen endnu ikke er fastlåst – eller for at de pågældende sammensætninger, ligesom *skagboer* og Odsherred, er dannet medens den endnu var løs, eller eventuelt før navnet i det hele taget antog bestemt form.

Vore stednavne kan således i deres forhold til bestemtheds-kategorien inddeles i fire grupper:

Den dominerende gruppe af navne i ubestemt form.

En gruppe navne som veksler mellem bestemt og ubestemt form. Hvor stor den er, og i hvor mange tilfælde der reelt er tale om vekslen, kan ikke afgøres ud fra det materiale som er for hånden. I alt fald er der i nogle tilfælde uoverensstemmelse mellem den almene navnebrug, som har bestemt form, og skrivemåderne på kort m.v., som anfører navnene i ubestemt form.

En gruppe navne som uden vaklen fremtræder i bestemt form men bortkaster bestemthedsendelsen under de positionsbestemte betingelser som er nævnt foran.

Og endelig en gruppe hovedsagelig usammensatte navne med fastlåst bestemthedsendelse. Kun i enkelte sammensætninger bortkastes endelsen.

Ovenfor blev ønavnet Saltholm nævnt som eksempel på et navn som sand-

synligvis er dannet før bestemtheds kategorien etableredes og som i løbet af middelalderen får bestemt form. Som det sås af de anførte belæg var bestemthedsformen dominerende fra 1500-tallet, men omkring 1900 vendte den ubestemte form tilbage, og vel at mærke ikke bare på Geodætisk Institutets kort men også i den gængse navnebrug. Eksemplet er ikke enestående.

Når alternationen Kattegattet/ Kattegat ender med den sidste forms eneråde i begyndelsen af dette århundrede kan årsagen vel være at substantivet *gat* i topografisk anvendelse (med bl.a. betydningen 'smalt farvand') ikke længer er almindelig kendt. Og bestemthedsformens fortrængning kunne således ses som en bekræftelse af formodningen om at bare gennemskuelige navne bruges i bestemt form. Men denne forklaring kan i hvert fald ikke anvendes på Saltholm og en række andre navne i hvilke oprindeligt eller tilkommet, obligatorisk eller alternativt bestemthedsform i nyeste tid skifter til ubestemt form: Hesseløen (Valdemars Jordebog 1231 (afskrift i 1200-tallet) Esæl, 1523 Heseløen) > Hesselø, Bremerholmen > Bremerholm, Hjelman > Hjelm, Snekkerstenen > Snekkersten, Kulhusene > Kulhuse.

Heroverfor står navne som Gudenåen, Himmelbjerget, Limfjorden og Vesterhavet som i nyere og nyeste tid har fået praktisk taget enerådende bestemthedsform.

Når vendsysselske gård- og husnavne som Bjældehuset, Putten og Tugthuset (alle i Torslev s., Dronninglund h.) ændres til Birkedal, Teasminde og Møllergård beror det selvsagt på at de nye banale navne skønnes mere værdige end de gamle karakterfulde. At de nye navne får ubestemt form er måske også udtryk for en stræben efter større værdighed, ud fra den foran omtalte fornemmelse af at ubestemt form er ærværdig og smager af højere stil.

Kun en nøjere gennemgang af et omfattende materiale vil kunne vise om, og i hvilket omfang, der ligger bevidste motiver bag valget af ubestemt eller bestemt form i nutidens navnebrug, og om tendensen går i den ene eller anden retning.

The Limfjord and Kattegat On place-names in definite and indefinite form

Most Danish place-names are compounds and the great majority of these are in indefinite form. The definite forms occurs more frequently among the simplex names. In a number of cases the maps published by the Geodetic Institute – and the lists of name-spellings authorised by the Ministry of Cultural Affairs – employ the indefinite forms of names which are nor-

mally referred to in definite form: *Furesø* and *Kongeå* instead of *Furesøen* and *Kongeåen*.

With starting-point in such discrepancies between the forms of names on maps and those in daily use, an account is first given of the difficulties involved in procuring reliable information about local name-use. This is followed by a discussion of the development of the determinative flexive and its occurrence in place-names, a phenomenon which needs to be seen in relation to the definite inflexion of substantives. The category of definiteness is a relatively young innovation in the inflexion of substantives. In the Danish linguistic area it is first evidenced about 1200. By this time vast majority of Danish place-names had already been formed. These names have in most cases retained their indefinite form but in some few cases where names had remained transparent throughout the medieval period and the substantives contained in them were still current, they received a definite inflexion, as for example the island-name *Saltholm*. This is recorded in the 13th century in indefinite form but appears frequently from the end of the medieval period right up to 1900 with definite inflexion. Another condition for transition from indefinite to definite form is that there is still agreement between the nature of the locality and the generic of the name, for example that the locality denoted by a name in -mose 'marsh' is still a marsh.

An examination of the most important of the early name-types (-inge, -sted, -lev, -løse, -by etc.) reveals few if any examples of the occurrence of a definite inflexion. This resistance to the definite form is particularly striking in the case of the many perfectly transparent names in -by, since these names do indeed still denote the kind of locality referred to by the lexical meaning of -by.

Simplex names occur relatively frequently in definite form, particularly in some regions, for example Vendsyssel. Some of these names have been formed after ellipsis of a specific (*Sundet* : *Øresund*).

The definite form may be 'loose' or 'fixed'. Names with a loose definite form behave syntactically as substantives: *Furesøen* – *Furesøbadet* – *den idylliske Furesø*. Opposed to these names are those in which the enclitic ending is no longer a determinative flexive: *Skagen*, *Skagensrevuen*, *det moderne Skagen*.

Gordon Albøge
Institut for Navneforskning, København

Stednavnene på Generalstabens kort

af Frits Buchwaldt

»Navneindsamlingen og Navnenes Behandling (er) ingenlunde en Biting ved Fremstillingen af Generalstabens Kort. Selve Navnebehandlingen læres ikke i en Haandevending. Den kræver Grundighed, Erfaring, Sans for og Kærlighed til Stednavne og sidst men ikke mindst en bred Ryg til at bære den Kritik, som mere eller mindre ukyndige ofte gør sig en Fornøjelse af at fremsætte.«

Med ovenstående ord afsluttes en instruks for navneindsamling og -behandling i Generalstabens topografiske Afdeling. Instruksen er fra 1927 – året før Geodætisk Institut blev oprettet ved sammenlægning af afdelingen og Den Danske Gradmaaling – men de her citerede betragtninger kunne sikkert være underskrevet af enhver, der siden afdelingens oprettelse 85 år tidligere havde haft indflydelse på stednavnene på Generalstabens kort. Omtalen af den kritik stednavnene var udsat for kan i dag forekomme lidt vel skarp, men hertil må bemærkes, dels at der er tale om et internt arbejdsblad, hvor ordene næppe var vejet på guldvægt, dels at megen kritik vitterlig savnede grundlag. Endelig må nok erkendes, at der i disse sætninger kan spores en vis skuffelse over, at Generalstabens kort, som ellers nød almindelig anerkendelse både i ind- og udland, blev udsat for kritik på et område, som afdelingen lige siden dens oprettelse havde viet særlig opmærksomhed. Man var sig således – både dengang og senere – meget bevidst, at stednavnene udgør et af det topografiske korts væsentligste elementer, samt at offentligt udgivne, topografiske kort også blev anvendt – og skulle kunne anvendes – som det »register«, offentligheden først og fremmest tyede til, når den søgte de »autoritative« svar på spørgsmål om korrekte navneformer.

Men hvilke muligheder for at leve op til denne målsætning havde da denne rent militære afdeling, som ved oprettelsen i 1842 fik overdraget ansvaret for landets opmåling og kortlægning efter Det kongelige Videnskaberne Selskab? Spørgsmålet synes relevant i betragtning af, at af-

delingen indledningsvis kun fik tildelt 5 officerer¹ og 5 underofficerer samt et mindre antal medhjælpere, hvoraf ingen havde modtaget nogen form for særlig uddannelse inden for sprog- og navneforskningens områder.

De uddannelsesmæssige kvalifikationer hos de officerer, der dengang og senere kom til at forrette tjeneste ved den topografiske afdeling, stammede hovedsageligt fra den militære højskoles generalstabskursus, som ud over de rent militære og almentdannende fag indeholdt en meget omfattende undervisning i fagene geodæsi, topografi og kartografi. Underofficererne kom fra det såkaldte Guidekorps (oprindeligt Feltjægerkorps). Faktisk blev dette nedlagt i 1816, men en del *guider* (guide udtales som verbet at gide), som gjorde tjeneste i Generalstabens, blev ikke afskediget og betegnelsen guide blev fortsat anvendt for de underofficerer, der kom til at gøre tjeneste i staben og specielt senere i dennes topografiske afdeling. I øvrigt var hverken officerer eller guider novicer i praktisk kortlægning. Allerede ved århundredets begyndelse havde den daværende Generalkvartermesterstab påbegyndt en fremstilling af militære kort – en produktion, der efterhånden fik en sådan karakter, at det i 1830 blev besluttet, at bemyndige staben til »at udgive i Tryk offentligt og succesivt en fortløbende Række af topografiske Kaart over Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig«.

Den måde man fra første færd tilrettelagde navnearbejdet på, adskilte sig ikke i princippet fra den senere anvendte metode, der er kendetegnet ved en klar opdeling i to faser: *navneindsamling* og *navnebehandling*.

Navneindsamlingen var guidens opgave, som han udførte enten som en del af det øvrige arbejde i marken eller under særligt tilrettelagte navneindsamlingskampagner. For dette arbejde var udarbejdet instrukser, hvoraf bl.a. kunne fremgå, at han fortrinsvis skulle henvende sig til de ældre slægtled, der »som Regel har den bedste Udtale og den største Viden om ældre Tiders Forhold«. (I nogle instrukser henledes guidens opmærksomhed på, at »Navnene bedst huskes, hvor der er flere sammen, der kan minde hinanden om dem, hvorfor Selskaber og Kaffegilder må betragtes som udmærket egnede«). Han skulle søge oplysning om udtale (til hvilket formål man senere lod udarbejde lydskrift-alfabeter), skrivemåde, oprindelse, etc., men det blev stærkt understreget, at han ikke måtte give sig i kast med at »navnebehandle«.

¹ Blandt disse 5 kan nævnes: Oberst *O. N. Olsen*, afdelingens første chef, hvis indsats både før og efter dens oprettelse fik skelsættende betydning for dansk kortlægning. Kaptajn *C. C. G. Andrae*, den senere kendte videnskabsmand (direktør for Den Danske Gradmåling) og politiker (finansminister og konseilpræsident). Premierløjtnant *V. H. F. A. Læssøe*, som til trods for hans ringe entusiasme for arbejdet i den topografiske afdeling – måtte forblive i denne ind til krigsudbruddet i 1848; (han udmærkede sig i 3-årskrigen og faldt i slaget ved Isted).

Indsamling og registrering af ca. 80 000 stednavne var i sig selv en endog meget stor opgave for en enhed, der ganske vist med tiden blev større, men som dog måtte afse hovedparten af ressourcerne til »egentlige« opmålings- og kortlægningsopgaver. Alligevel må navneindsamlingen karakteriseres som relativ problemløs, sammenlignet med den efterfølgende behandling af dette store materiale.

Det var fra starten klart, at denne opgave krævede en indsigt og en viden, som man ikke umiddelbart rådede over i generalstabten. Imidlertid lykkedes det allerede et par år efter den topografiske afdelings oprettelse, at få en af tidens betydeligste sprogforskere, professor *N. M. Petersen* knyttet til afdelingen som en art konsulent. *N. M. Petersen*, der i 1833 havde udgivet de banebrydende »Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring«, gik i gang med dette arbejde, med ønsket om at kortets stednavne skulle føres tilbage til deres oprindelse, hvilket vil sige til perioden før forvanskningen i sproget indtrådte i 1400-tallet. Om hans indsats på dette felt skriver kaptajn, senere generalmajor og chef for den topografiske afdeling, *A. L. le Maire*, i 1880:

»Hans Indflydelse vil kunne spores i de tidligst udkomne Atlasblade, hvis Stednavne vistnok maa siges at have vakt en temmelig stærk Animositet mod Generalstabens Kaart, som næppe engang den Dag i Dag har tabt sig, og som førte til, at man ved alle senere Arbejder jevnligt har maattet lade rigtige Skrivemaader vige for urigtige og forvanskede, naar disse gennem længre Tid have vundet Hævd.«

For at forstå den »animositet« som *le Maire* omtaler her, og som vel også spores i indledningscitateret, vil vi se på et par eksempler på stednavne fra de nævnte atlasblade og sammenholde dem med de samme navne i såvel tidligere som senere kortværker:

VS: 1768	GS: omkr. 1860	GS: omkr. 1880	GI: 1985
Alsnyderup	Alsanderup	Alsønderup	Alsønderup
Draabye	Dragby	Draaby	Dråby
Eilstrup	Egilstrup	Egilstrup*	Ejlstrup
Høsterkiøb	Hustrukjøb	Høsterkjøb	Høsterkøb
Ledøye	Ledøv	Ledøje	Ledøje
Ourøe	Overø	Ovrø	Orø
Rongsted	Runsted	Rungsted	Rungsted
Taastrup	Thorstrup	Thorstrup*	Tåstrup

* I de målebordsblade, der udkom omkr. år 1900 – efter Generalstabens 2. opmåling – optræder navnene Ejlstrup og Tostrup.

Officerer (i forgrunden) og guide i Generalstabens topografiske Afdeling.

Skemaet viser navnene på 8 sjællandske lokaliteter, opført i kronologisk orden, sådan som de optræder i henholdsvis:

- Videnskabernes Selskabs kort over Sjælland (1:120 000) fra 1768.
- Generalstabens første kortudgivelse, atlasblade (1:80 000), hvis navneformer N. M. Petersen havde præget.
- Generalstabens på samme opmåling reviderede kortværk, udgivet omkring 1880 som målebordsblade (1:20 000). Revisionen omfattede ikke alene topografien, men som det tydelig ses også navnene.
- Geodætisk Instituts kort af i dag med de nugældende (autoriserede) navne.

Eksemplerne viser dels at Generalstaben reagerede relativt omgående på den kritik atlasbladene afstedkom (15–20 år mellem to kortudgivelser var et meget kort tidsinterval), dels at denne reaktion i væsentligt omfang bestod i en tilbagevenden til navneformerne i det på daværende tidspunkt mere end 100 år gamle Videnskabernes Selskabs kort. Begge dele siger noget om intensiteten og karakteren af en kritik, som kunne overvinde den modvilje man givetvis må have haft mod at »lade rigtige Stavemaader vige for urigtige og forvanskede«.

Om det var denne udvikling der førte til, at N. M. Petersens tilknytning til Generalstaben blev af relativ kort varighed, får stå hen. En kendsgerning er det imidlertid, at man i den topografiske afdeling på et tidligt tidspunkt overdrog navnebehandlingen fuldt og helt til officerer, som for at kunne varetage denne opgave modtog en supplerende uddannelse. Disse »stednavnekyndige« officerer fik ledelsen af afdelingens »Navnebureau« (stednavnekontor) og dermed ikke alene ansvaret for stednavnebehandlingen, men også for ledelse og tilrettelæggelse af navneindsamlingen med alt hvad dette indebar af daglig administration, korrespondance, registreringer, udfærdigelse af instrukser, etc.

En af de første af disse særligt uddannede officerer, kaptajn i Generalstaben (senere oberst) *Emil Madsen*, udformede de retningslinier, som skulle komme til at gælde for stednavnebehandlingen i afdelingen i en lang årrække. Emil Madsen, som bl.a. med skrifterne »Sjællandske Stednavne« (1863) og »Om Stednavnes Retskrivning« (1866) også ydede sit bidrag til den almindelige danske stednavneforskning, krævede (i fuld overensstemmelse med N. M. Petersen), at »ethvert Stednavn bør skrives efter Udtalen, henført til Oprindelsen«, idet sidstnævnte skulle søges i »Dokumenter, der ere ældre end den Periode i det 14de og 15de Aarhundrede, hvor Sproget i Danmark væsentlig forandrede sig«.

Som sagt, Emil Madsens principper blev fulgt i afdelingen, men man havde på den anden side lært sin lektie og set reaktionerne på en al for

bogstavelig efterleven af disse. Derfor fik navnebehandlingen karakter af en art balancegang mellem principperne og hensynet til den offentlige opinion, jf. de målebordsblade, der blev udgivet omkring 1880. (Bidraget fra offentligheden kom naturligvis først og fremmest gennem den egentlige navneindsamling, men den lokale befolknings synspunkter kom også til udtryk i de såkaldte »præstebreve«, hvor den enkelte præst efter anmodning fra afdelingen fremsatte sine bemærkninger til de (foreløbige) navne på lokaliteter, der lå inden for hans sogn, og hvorom der kunne herske tvivl).

Sammenligner man de navne, som optræder i Generalstabens senere kort (fra omkr. og efter århundredskiftet) med de i dag autoriserede stednavne, finder man relativt få afvigelser (bortset fra justeringer som følge af ændringer i den almindelige retskrivning). Dette må tages som udtryk for, at det efterhånden lykkedes for Generalstabens topografiske afdeling at gennemføre navneindsamling og -behandling efter bæredygtige retningslinier. Heri lå imidlertid ikke, at man inden for landets grænser havde opnået ensartede og generelt accepterede skrivemåder – end ikke inden for den offentlige forvaltning. Både i afdelingen og i vide kredse uden for denne modnedes efterhånden tanken om at få bragt »Orden i det Vildnis, som var Resultatet af de forskellige Etaters og Institutioners uensartede Skrivemaader af Navnestoffet«. Det ligger uden for rammerne af denne fremstilling at redegøre for de mange anstrengelser, der udfoldedes fra mange sider for at råde bod på dette forhold, og som førte til Stednavneudvalgets nedsættelse i 1910; blot skal nævnes, at en af pionererne i dette arbejde var den daværende chef for den topografiske afdeling, oberst *J. M. Sand*.

Den topografiske afdeling – først under Generalstaben, siden 1928 under Geodætisk Insitut – har lige siden Stednavneudvalgets nedsættelse været repræsenteret i dette. Herved har den kunnet bidrage til løsning af nogle af de opgaver udvalget blev pålagt, men på den anden side har resultaterne af udvalgets arbejde – først og fremmest udgivelsen af autoriserede navnelister og fastsættelse af generelle retningslinier for navnenes retskrivning i øvrigt – medført væsentlige lettelser i afdelingens daglige arbejde og betydet, at den i højere grad end tidligere har kunnet koncentrere sig om de opgaver, som – trods alt – er de primære for en institution med ansvar for landets kortlægning.

Litteratur

- Emil Madsen: Om Retskrivning af Stednavne. Tidsskrift for Philologi og Pædagogik VI. 1866.
- A. L. le Maire: Generalstabens Kaartlægning af Danmark. Militært Tidsskrift X. 1880–81.
- E. Prytz: Vort Lands Opmaaling. Gads Forlag. 1914.
- Gunnar Knudsen: Stednavneudvalget gennem 25 År. Gads Forlag. 1935.
- O. H. Permin: Et Hundrede Aars-Minde. Militært Tidsskrift. 1942.
- E. O. A. Hedegaard: Generalstabens Guidekorps. P. A. Andersens Forlag. 1968.
- T. Wenzel-Petersen m.fl.: Geodætisk Institut 1928-1978. Geodætisk Institut. 1978.
- Kort, korrespondance, instrukser, m.v. fra Geodætisk Instituts arkiver.

Place-names on the maps of the General Staff

The topographical division of the general staff, responsible for the mapping of Denmark in the period 1842–1928, laid down at an early date the general lines for the collection and treatment of place-names and these were followed in all essentials until the establishment of the Place-Name Committee (Stednavneudvalget) in 1910. The basic principle – restoration of the names to “their origin” – made itself clearly felt in the first maps and there was no lack of reaction from the public. The general staff bowed to the often rather vehement criticism and when later maps were published, a more pragmatic policy was followed and a compromise made between the ideal aim of the scholars and the old spellings familiar to the public.

The Place-Name Committee has also often been faced with the same dilemma in the course of its 75 years of existence. It should nevertheless be noted that the vast majority of our place-names found their definitive form in the maps published by the general staff before and around the turn of the century.

Frits Buchwaldt
Geodætisk Institut, København

Gadeskilte og gadenavne i Tønder

af Birgit Christensen

I

Tønder fik sine første gadeskilte i 1850. De var på tysk.

Situationen var dengang den, at de toneangivende kredse i byen havde sluttet sig til revolutionen, som var udbrudt i Kiel 24. marts 1848, og byen havde således i et par år hørt til den lille slesvig-holstenske statsdannelse (Hjelholt (1943) s. 130). Den 22. juli 1850 blev byen besat af danske tropper, men stemningen i byen var stadig meget danskfjendtlig (Nyholm (1958) s. 11–12), og skønt dansk på den tid var de fleste tønderingers modersmål, havde det højtyske sprog dog større prestige (Bjerrum (1944) s. 456–457).

Det var kort tid efter de danske troppers ankomst, at gadeskiltene blev sat op. Det skete omtrent samtidig med, at gadebelysningen på det danske militærs foranledning blev forbedret. Til hovedpersonerne i denne sag hører den konstituerede borgmester, justitsråd Drøhse, og amtmanden, greve Arthur Reventlow, der også havde politimyndigheden i byen. De havde fået deres hverv, efter at den tidligere amtmand og den tidligere borgmester var flygtet ved de danske troppers ankomst (Nyholm (1958) s. 11–12), og var altså loyale over for det danske styre.

Grev Reventlow var sønnesøn af gehejmestatsminister Chr. Ditlev Reventlow, født 1817 på Sandbjerg, tysk opdraget, men i treårskrigen havde han kæmpet på dansk side, og han blev modtaget med tillid af de dansk-sindede i byen. Men få år senere havde stemningen i de danske kredse iflg. Nyholm vendt sig, og Nyholm skriver med et læserbrev i Dannevirke 1856 som kilde, at man gav Reventlow ansvaret for skiltene med tyske gadenavne og for brug af tyske stednavne i offentlige bekendtgørelser (Nyholm (1958) s. 12–13).

På Landsarkivet i Åbenrå opbevares en lille pakke arkivalier med betegnelsen »Tønder Byarkiv. Sager vedr. Gadebelysning og Nummerering af Huse. 1850. 402«. Den kan belyse, hvordan opsætningen af de tysksprogede gadeskilte gik til. Den er benyttet af Hjelholt (Hjelholt (1943) s. 168–170) til en kort omtale af sagen. Hjelholt nævner ikke, på hvilket sprog gadeskiltene var.

Næsten alle breve i pakkèn er på tysk, på dansk er kun brevene fra kap-

tajn og detachementskommandør T. Thalbitzer. Der er to, begge kun i afskrifter, og begge handler udelukkende om gadelygterne.

Det ene af disse breve er det først skrevne af dem alle. Der er to afskrifter af det. Det er stilet til det kongelige amtshus i Tønder (i den ene kopi skrevet Töndern) og lyder: »Detaschementet undlader ikke tjenstligst at indstille til det Kongelige Amtshuus videre behagelige Foranstaltning at det med Hensyn til Tjenestens Udførelse er aldeles nødvendigt, at Garderne [sic] i Staden Tønder om Natten ere tilstrækkelig oplyste, hvilket først behøves at sættes i Kraft fra den 25de dennes, paa Grund af Maaneskinnet.« Samme dag skriver amtmand, greve Reventlow til borgmester Drøhse og beder ham om at lade sammenkalde magistrat og deputeretkollegium samme eftermiddag klokken 6, for at de kan modtage tjenstlige meddelelser af amtmanden. En påtegning på dette brev viser, at disse meddelelser har drejet sig om installering af gadebelysning, og at udførelsen af dette er overdraget de to kæmnere under magistratens ledelse. I disse breve står intet om gadeskilte, men det næste brev, som arkivpakken indeholder, og som er skrevet den 20. august, drejer sig om dem. Det lyder: »Da es wahrgenommen worden, daß an manchen Häusern der Stadt die Hausnummer und überhaupt eine jede Bezeichnung der Straßen und Quartiere fehlt; so wird dem Magistrat hiermit aufgetragen, dafür Sorge zu nehmen, daß an den an den Straßen Ecken belegenen Häusern mit deutlicher Oelschrift nicht allein der Name der Straße sondern auch der des Quartiers, imgleichen daß an allen Häusern, wo solches vermißt wird, die Haus-Number unverzüglich verzeichnet werde. Tønder Amtshaus, den 20. August. Reventlow. An den hochlöblichen Magistrat der Stadt Tondern.« Af dette brev kan man ikke se, om det oprindeligt er grev Reventlow selv, der er blevet opmærksom på de manglende angivelser af gadenavne og husnumre, eller om nogen anden har gjort ham opmærksom på det, mundtligt eller i et nu tabt brev, men det er klart, at han har ansvaret for, at der bliver rådet bod på manglerne. Brevet er sendt videre til de to kæmnere, Rehhof og Feddersen, med en påtegning, hvori de bedes bringe foranstaltningen til udførelse, og hvori det oplyses, at en offentlig bekendtgørelse vil følge i det næste Wochenblatt. Et håndskrevet eksemplar af denne bekendtgørelse findes også i arkivpakken, og lige så lidt som i den ovenfor gengivne skrivelse nævnes det, på hvilket sprog gadenavnene skal males på hushjørnerne.

Gadenavnene bliver imidlertid ikke malet direkte på hushjørnerne. Kæmnerne er åbenbart gået en tur rundt i byen sammen med en maler og har set, hvordan hushjørnerne så ud. De skriver i et brev af 30. august til magistraten, at på mange huse er der ikke nogen egnet plads, eller også er muren så ujævn, at skriften ikke kan anbringes tydeligt. Derfor har de

fundet det nødvendigt at anskaffe blikplader, der kan gøres fast på murene. De skriver videre, at maler Aars har forsikret dem om, at hvis han skulle male navnene og kvartererne på murene i den tilstand, hvori de nu findes, skulle han have mindst 6 s. mere for hver betegnelse, end hvis han kan male dem på plader, og de konkluderer: »mithin sparen wir bei den Platten und erhalten auch mehr Zierde.« Efter at de har udbedt sig nærmere oplysning om betalingen, slutter de: »Schließlich bemerken wir noch, daß wir den Maler Aars die möglichste Eile anempfohlen haben, und daß er versprochen, dieselbe zu erfüllen. ganz gehorsamst Ph. A. Rehhof H. H. Feddersen pt. Kämmerer.«

Vedlagt dette brev er en sirlig fortegnelse over gade- og kvarternavnene, som er skrevet med kærner Rehhofs hånd og dateret den 28. august. Ved siden af gade- og kvarternavnene står også navnene på ejerne af de huse, hvorpå skiltene skulle anbringes. Man kan forestille sig, at håndværkerne har fået en kopi af denne fortegnelse til at gå frem efter; i hvert fald ville den være velegnet til det. De gadenavne, der findes i den, er: Oster-Strasse, Süder-Strasse, Grosse-Strasse, Grosser-Markt, Spieker-Strasse, Wolf-Strasse, Schloss-Strasse, Mühlen-Weg, Kleine-Strasse, Schloss-Grund, Schiff-Brücke, Pfeffer-Strasse, Kuh-Strasse, Wester-Strasse, Kupfer-Strasse, Norder-Strasse, Mittel-Strasse, Schmiede-Strasse, Kleiner-Markt. Fortegnelsen er underskrevet af begge kærner ligesom et af Rehhof på samme ark papir opstillet overslag over omkostningerne:

»für 78 blech Platten a 3 s	CM	14	10	s
Malerlohn pro Platte a 12 s		57	8	s
Nägel & anzuschlagen io			3	
			<hr/>	
	CM	75	2	s«

CM og s står for henholdsvis Courantmark og skilling. Om værdien heraf oplyser H. F. Feilberg (1920) s. 6, fodnote 3: »1 Mk. slesvigholstensk Cour. var i Rigsbankmønt lig 3 Mk. 3 Sk., ved Overgangen til Kronemønt blev denne Sum lig omtr. 1,06 kr.«

Den 31. august skriver magistraten et brev til grev Reventlow. Der spørges, hvorvidt Slots- og Frigrunden skal yde bidrag til betalingen af skiltene. Slots- og Frigrunden var et lille selvstændigt ejerlav, der først blev indlemmet i Tønder kommune i 1933 (Mosbech (1943) s. 310). Det fremgår af brevet, at arbejdet ikke er udført endnu, og den 2. september skriver Reventlow til magistraten og pålægger den at efterkomme den udstedte befaling inden for 3 dage a dato, og han tilføjer, at omkostningerne

skal afholdes af politikassen og beregnes på samme måde som politiomkostningerne. Næste dag går dette brev naturligvis videre fra borgmesteren til de to kæmnere; det fremgår af en påtegning på bagsiden. De opfordres til at bringe sagen i orden så hurtigt som muligt og at fremsende en beretning. Denne beretning er dateret til den 4. september (refereret kort af Hjelholt (1944) s. 170). Heraf fremgår det, at de har fået brevet samme dag. De har straks begivet sig hen til maleren og overbevist sig om, at han er i fuld gang med arbejdet. Imidlertid, skriver de, skal pladerne have mindst tre lag sort maling, før de kan holde og få den rette glans, og før de kan forsynes med skrift. Men da pladerne efter hvert lag maling skal tørre rigtigt, og da maleren på grund af det våde vejr må lade dem tørre i værkstedet og ikke i det fri, så er det naturligt, at denne procedure kræver mere tid. Kæmnerne kan altså forsikre magistraten om, at der hverken fra deres eller fra malerens side finder nogen forsinkelse af arbejdet sted, men at det er en ren umulighed at efterkomme befalingen fra det høje amtshus om, at arbejdet skal være fuldført i løbet af tre dage a dato fra den 2. dennes.

Det sidste af de breve i pakken, som vedrører gadeskiltene, er fra magistraten til grev Reventlow og dateret den 22. september (refereret og citeret i dansk oversættelse af Hjelholt (1943) s. 169–170). Man forsikrer her greven om, »daß alles für den Zweck mit möglichster Eiligkeit betrieben wird. Die Platten für die Bezeichnung der Straßen, die Anzeichnung der Quartier und Straßen-Nummer sind fast ganz beendet, die Bügel für die Laternen sind, da sie nicht in Tondern zu haben waren, in Flensburg bestellt; der Klempner ist wegen seiner Arbeit auf Tröyburg in einiger Zeit behindert gewesen. Kurz alles ist in voller Thätigkeit, so weit hier die Thatigkeit [sic] in einem kleinen Orte möglich ist.«

Man må konkludere, at skriveren af det ovfr. omtalte læserbrev i Dannevirke havde ret i at give grev Reventlow ansvaret for de tysksprogede gadeskilte. I sine breve nævner greven ikke, på hvilket sprog han ønsker skiltene, men han har dog anerkendt kæmnernes fortegnelse, og det må magistraten med borgmester Drøhse i spidsen også have gjort. Hvis nogen af de implicerede personer i det hele taget har gjort sig nogen overvejelser om gadeskiltene sprog, er de i hvert fald ikke blevet fæstnet til noget bevaret stykke papir, og man har ikke indtryk af, at der er gået noget brev vedrørende gadeskiltene tabt. Det er tænkeligt, at kæmnerne har følt det som en selvfølge, at skiltene skulle være på tysk, eftersom hele korrespondancen om dem var på tysk, og tysk i det hele taget havde mest prestige og blev foretrukket som administrationssprog (Bjerrum (1944) s. 546–547), Svalastoga og Wolf (1963) s. 46).

Om der skulle ligge noget andet end almindelig ordenssans til grund for

grevens utålmodighed med at få sat skiltene op, kan brevene ikke oplyse.

Som ovenfor nævnt kan man heller ikke se af brevene, om det oprindelig er greven selv, der er blevet opmærksom på, at der manglede gadeskilte, eller om nogen anden har gjort ham opmærksom på det. Læserbrevets skriver er fem år senere af den opfattelse, at opsætningen af skilte er sket af hensyn til de danske tropper. Hvis han husker rigtigt, så kunne man tænke sig, at det lige som i tilfældet med gadelygterne oprindelig er kaptajn Thalbitzer, der har taget initiativet og har henvendt sig til grev Reventlow enten mundtligt eller snarere i et nu tabt brev, jfr. at originalerne til kaptajnens breve om gadelygterne jo ikke er bevarede.

Læserbrevsskriverens hukommelse er iøvrigt ikke helt pålidelig; han mener, at Chr. Albert Kiær og ikke Drøhse var borgmester i Tønder, da gadeskiltene blev sat op, men af brevene fremgår det, at det er Drøhse, der har med sagen at gøre. Med hensyn til, hvornår Chr. Albert Kiær afløser Drøhse, er Nyholm uklar. Nyholm (1958) s. 14) oplyser, at Kiær blev borgmester i 1851, men ved fotografiet s. 13 står der 1850.

Læserbrevet er oplysende ikke alene med hensyn til en dansk tøndrings syn på gadeskiltene, men også med hensyn til grevens brug af stednavne i bekendtgørelser og danskerens mening herom, så det gengives her i sin helhed. Det er trykt i Dannevirke den 11. februar 1856, skrevet under mærket (H.) og dateret »Tønder, d. 8 Febr.«.

»Det er en bekjendt Sag, at Fortydsknigen her er skeet ved den tyske Embedsstand, som Slesvig i Aarhundreder har været priisgivet; og den Slutning laae derfor ogsaa meget nær, at det nærmest maatte kunne gjenvindes for Danskheden ved en dansk Embedsstand. Men for med Rette at bære Navn af dansk Embedsmand og som saadan at kunne virke med Kraft og Lyst for Slesvigs Gjenfødselse er det ikke Nok, at denne – tvungen eller frivillig – i det Hele taget som Embedsmand bærer Præg af at være dansk Mand, – Personen maa ogsaa i Virkeligheden være det. Man har Exempler paa, at en Embedsmand i denne Henseende kan være en Dobbeltgænger. Hvad det Matrielle, det Legemlige angaaer, da er Slesvig gjenvundet for Danmark af vore tappre Landsoldater; Slesvig er med ydre Baand knyttet til Danmark. Men dette legemlige Baand er uholdbart, naar ikke Aanden har sit Sæde deri. Dette, at knytte et fastere, aandeligt Baand mellem Slesvig og Danmark, er Embedsmandens Sag, og for at være skikket til at løse denne sin Opgave maa han virkelig være dansk Sprog og Nationalitet hengiven med Liv og Sjæl og derfor søge at virke for Danskhedens endelige Seir baade som Embedsmand og som Borger. Intet er fordærveligere for Slesvig end saadanne Embedsmænd, der af og til give Tydskerne Anledning til at troe, at de ganske hemmelig nære tyske Sympathier; det er til Saadanne, at vore Hjemmetydskere knytte For-

haabninger om Virkeliggjørelsen af deres fanatiske Ideer; vare saadanne Embedsmænd borte, da var Meget vundet for Slesvig.

Jeg har ved anden Leilighed omtalt, at vore Tydskere knytte adskillige Forhaabninger til Navnet Reventlow, uden at jeg var istand til bestemt at paavise, af hvilken Grund. Dette forhindrer mig imidlertid ikke i at gjøre et Forsøg paa at slutte mig til Grunden, og forresten vil jeg overlade til Publikum at bedømme, hvorvidt min Slutning bærer Sandsynlighedens Præg. I et af Oprørsaaene – jeg erindrer ikke hvilket –, da en Afdeling dansk Militair blev indkvarteret her i Tønder, blev man nødt til, for at Soldaterne kunde orientere sig i Byen, at forsyne Gadehjørnerne med Gadernes Navne, ligesom Skik og Brug i Reglen er i enhver Kjøbstad, kun dengang ikke i Tønder. Enhver Gade havde naturligvis et Navn i Folkemunde, og det et dansk Navn, som muligvis i et aller [sic] andet tydsk Dokument var fortydsket; thi Tydskerne holde i Reglen meget af at oversætte selv danske Personers Navne. Gadernes rette, oprindelige Navne vare altsaa danske. Ved denne Leilighed fandt imidlertid Arthur Reventlow for godt at lade Gadehjørnerne forsyne med tydske Navne til Veiledning for danske Soldater. Tydskerne glædede sig; thi de ansaae dette for en Demonstration mod daværende Borgmester Kiær, der kort iforveien havde tvunget Vægterne til at raabe Dansk, ligesom de ogsaa med en vis Triumf saae paa vore tappre Jenser, naar disse, efter at have faaet det danske Navn opgivet paa en Gade, stode og stavede paa det tydske Navn uden at kunne forstaae det.

Tønder har et saakaldt »Intelligentsblad« – Navnet har rimeligvis sin Oprindelse deraf, at det forhen blev udgivet udelukkende i det tydske Sprog; jeg har idetmindste ikke kunnet udfinde nogen anden Grund til, at det bærer dette Navn, da det saagodtsom ene bestaaer af Bekjendtgjørelser. Naar saadanne komme fra Grevens Haand, da drager han meget omhyggelig Omsorg for, at disse blive udstedte i begge Sprog. Det er aldeles ikke min Hensigt at ville bebreide ham dette, da det maaske kunde være tvivlsomt, hvorvidt jeg var berettiget dertil. Derimod er det mig ubegribeligt, og det synes overhovedet at røbe stærk Forkjærlighed for tydske Benævnelser paa danske Navnes Bekostning, naar Greven i sin danske Text anvender tydske Stednavne, f. Ex. »Karr«-Herred, »Wieding«-Herred etc.; det synes saa meget ubegribeligere, som det er Gud og Hvermand bekjendt, at de danske Benævnelser: Kjær-Herred, Hvidding-Herred etc. ere de rette, oprindelige Navne, medens derimod hine alene have deres Hjemmel i tydske Embedsmænds vilkaarlige Paafund, sigtende til Tydskeriets Fremme i det danske Slesvig.

Nu vil jeg lade Publikum skjønne, hvorvidt der er Grund for Tydskerne til at knytte adskillige af deres Forhaabninger til Navnet Reventlow; kun

saa Meget vil jeg bemærke, at de herværende Danske aldeles ingen sangvinske Forhaabninger nære med Hensyn til dette Navn.«

Grunden til, at den danske embedsmand har anerkendt de tysksprogede gadeskilte, kan man naturligvis kun gisne om. Det, at hertugdømmerne tidligere var blevet administreret på tysk, har antagelig ført til, at de tyske versioner af stednavnene, som blev brugt i administrations sproget, er blevet opfattet som de korrekte, i modsætning til de danske, som blev brugt i den lokale dialekt, der ingen prestige havde. Jfr., at det netop i disse år var et problem, om Åbenrå eller Apenrade var det korrekte navn på byen (Black Hansen (1949), Svensson (1978)). Det er tænkeligt, at greven, med den baggrund han havde, ikke har følt, at sprog og nationalitet var noget, der hang så nøje sammen. At man gjorde det, var jo dog noget relativt nyt på den tid. Det er sandsynligt, at han på grund af den danskfjendtlige stemning i byen har villet undgå at virke provokerende ved at lade opsætte dansksprogede gadeskilte; hans omsorg for, at bekendtgørelser blev udstedt på begge sprog, tyder på, at han i virkeligheden har bestræbt sig på at tage hensyn til begge nationaliteter.

II

Efter Genforeningen blev der i Tønder indført officielle danske gadenavne og opsat danske gadeskilte, og derefter havde man i en årrække både danske og tyske gadeskilte. De tyske skilte fra 1850 var i mellemtiden blevet udskiftet med blå skilte med hvid skrift uden kvarterbetegnelse.

Ved afstemningen i 1920 havde de sønderjyske købstæder med undtagelse af Haderslev tysk flertal; størst var det i Tønder, jfr. kortet hos Fink (1979) III s. 23. Stemmetallene i Tønder var 750 danske og 2448 tyske med en stemmeprocent på 90,9 (Bredsdorff (1944) s. 282); der var iflg. Bredsdorff 155 danske og 866 tyske tilrejsende vælgere, iflg. Fink (1979) III s. 24, der som kilde har Lassen (1976), 165 danske og 850 tyske.

Sprogforholdene i byen på det tidspunkt omtales i en erindringsbog af en dansk embedsmand, P. Chr. v. Stemmann, som ved Genforeningen kom til Tønder som fungerende amtsassessor. Han skriver (Stemmann (1961) I s. 68–69):

»Den politik, som Schack [dvs. lensgreve O. D. Schack, som på det tidspunkt var konstitueret amtmand i Tønder] og jeg i nationalpolitisk henseende var enige om at følge, var formidlingens og forsoningens politik. Talte folk tysk til os, svarede vi dem på tysk. Så holdt dette ret hurtigt op. Det generede os altså ikke at tale tysk, og så var der ikke noget morsomt ved det. Og de behøvede ikke at genere sig for at tale til os i den danske dialekt, de jo alligevel selv brugte til daglig. [...] I Tønder amt og by

omgikkes dansk- og tysksindede – i modsætning til på østkysten – hinanden. Når der var selskaber på Schackenborg eller hos os, havde man dansk- og tysksindede og danske embedsmænd sammen, og det gik storartet. Skulle man tale tysk med nogen, gjorde man det som en ganske naturlig sag, så ingen tog notits af det. Nationalpolitik drøftede man faktisk aldrig.«

Der findes ikke nogen videnskabelig undersøgelse af, i hvilket omfang der blev talt hhv. dansk og tysk i byen i genforeningsåret. Ovenstående citat – og det ndfr. citerede debatindlæg fra Flensborg Avis 20. september 1920 viser, at man uanset nationalt sindelag til daglig mest har talt dansk.

Dog var der borgere i byen, der ikke forstod dansk. Det fremgår af en udtalelse af bagermester Thorvald Petersen, fremsat på det stiftende møde i byens kommunalforening (som skal omtales ndfr.) og citeret af Flensborg Avis den 27. august 1920: »En og anden paastaar, at Borgerforeningen er *upolitisk*, men det er ikke min Opfattelse. Tværtimod. Og jeg er overbevist om, at Forhandlingssproget vedblivende vil være tysk, selv om vi ogsaa i stort Tal melder os ind i Foreningen, noget, som i og for sig er rimeligt, da flere af Medlemmerne ikke forstaar dansk. Og skulde vi engang faa flertal inden for Borgerforeningen, saa vilde det kun medføre, at en stor Del af de tysksindede melder sig ud for at danne en ny Forening.«

Medens det i 1850 var en dansk embedsmand, der havde ansvaret for opsætningen af de tysksprogede gadeskilte, så var det nu borgmester Oluf P. Olufsen, der af P. Chr. v. Stemann får det eftermæle, at han »var tysk-sindet, men fuldstændig loyal og talte flydende dansk« (Stemann (1961) I s. 61), som i byrådet anbefalede, at der blev indført officielle danske gadenavne. I dette tilfælde oplyser en kilde (Neue Tondernsche Zeitung d. 14 september, citeret ndfr.), at det skete på den danske generalstabs foranledning.

De tilgængelige kilder til sagen om indførelsen af officielle danske gadenavne og opsætningen af danske gadeskilte udgøres af datidens aviser fra egnen. Den avis, der mest beskæftiger sig med emnet, er Flensborg Avis (forkortet FA). Den havde i Tønder aflæggeren Vestslesvigs Tidende (VT), redigeret af forfatteren P. Skovrøy, som også var meddeler til FA. Han har sit navn under et indlæg i FA i diskussionen om gadenavnene, og desuden fremgår det af et andet debatindlæg, at et anonymt indlæg i FA også er skrevet af ham, så man kan nok ikke helt se bort fra muligheden af, at han har skrevet alt, hvad FA og VT har om sagen. Også den tysksprogede og tysksindede Neue Tondernsche Zeitung (NTZ) giver sagen en del omtale. Byrådsmøderne refereres og kommenteres af Ribe Stifts-Tidende (RS-T). Denne avis havde på Tøndereggen aflæggeren Slesvig-

posten. Imidlertid er den iflg. oplysning fra Statsbiblioteket i Århus til Lokalhistorisk Arkiv i Tønder tilintetgjort, men når dette har kunnet ske, har der formodentlig ikke været anden forskel på selve RS-T og dens aflægger end avishovedet. Der synes at være tabt mindst to numre af Tønder Amts Avis (TAA) med omtale af gadenavnene. Man kan imidlertid af debatindlæggene i NTZ den 30. september og TAA den 2. oktober se, hvad det har drejet sig om: en opfordring til læserne om at foreslå nye gadenavne og reaktion herpå. TAA, som kun eksisterede det sidste kvartal af 1920, var oprindelig Løgumkloster Avis, som 1. oktober flyttede til Tønder (Thomsen (1972) II s. 789). Som det ses af indlægget i NTZ den 30. september, var man begyndt at bruge navnet TAA inden selv flytningen. Et af de længere debatindlæg findes i Tønder Avis (TA), som var en aflægger af Vestkysten (Thomsen (1972) II s. 788). Endelig omtales gadeskiltene en enkelt gang af den tysksprogede, men dansksindede Tondernsche Zeitung (TZ). Denne avis havde oprindelig været tysksindet, men pr. 1. august 1919 var den blevet købt af friseren, gårdejer Cornelius Petersen, der i afstemningsagitationen gik kraftigt ind for tilslutning til Danmark (Thomsen (1972) II s. 788). Alt materialet gengives her i sin helhed.

Sagen om indførelse af officielle danske gadenavne tog sin begyndelse på et byrådsmøde om aftenen den 14. september 1920. Det refereres på forskellig måde af aviserne. FA skrev dagen efter i sit referat af mødet: »Borgmesteren anbefalede, at der ved Siden af de tyske ogsaa blev indført danske *Gadenavne*. Det blev overladt Gadekommissionen at udarbejde Forslag.« Samme dag oplyste NTZ i sit referat af mødet, hvorfra initiativet oprindelig var kommet: »18. Bezeichnung der Straßen: Seitens des dänischen Generalstabs wird darauf gedrungen, daß hier auch die dänische Bezeichnung der Straßen eingeführt wird. Der Bürgermeister empfiehlt, diesem Verlangen stattzugeben. Die Straßenpflasterungskommission soll sich mit der Frage befassen, welche dänische Bezeichnungen neben den deutschen Straßennamen verwandt werden können.« RS-Ts referat af mødet var også skrevet den 15., men blev først trykt den 16. september: »Danske Gadenavne. Byraadet vedtog i Aftes i den nærmeste Fremtid at indføre *danske Gadenavne*; forinden skal dog Navnene behandles i et nyt møde. – Byraadet fortjener Borgerskabets Tak for den Hurtighed, hvormed alle Partier har kunnet enes om denne Sag uden at Offentligheden har haft nødig først indtrængende at fremsætte Krav derom.« TZ omtalte ganske vist den 16. september byrådsmødet, men punktet om gadenavnene blev ikke nævnt, og avisen omtalte først emnet, da gadeskiltene var ved at blive sat op, jfr. ndfr.

Nu begyndte debatten om gadenavnene. Den 20. september kunne man læse i FA: »*Gadenavnene i Tønder*. Redaktionen har modtaget følgende:

Gadenavnene i Tønder skal nu fordanskes, hedder det. En Fordansking af Byens Gadenavne er unødvendig, saa vist som Folkesproget i Tønder er dansk og Gadenavnene med. Det skulde ikke falde en Hjemmetysker ind at kalde »æ Mel-Ga'e« for »Mittelstraße«. Derimod hører man jævnlig de danske Embedsmænd bruge de tyske Gadenavne, som de finder dem paa Gadehjørnerne, i deres danske Tale, hvad der klinger ilde.

Nej, Byens Gadenavne bliver ikke fordanskede; men de er fortyskede. Den danske Form er den oprindelige. Det er kun de nye Gader, som er opstaaede i den tyske Tid, for Eksempel Strucksallé, Popsengade, Carstengade og maaske Richtsengade, der kunde kaldes tyske. Men her har vi det ejendommelige, at disse Navne i sin Tid blev foreslaaede i nærværende Blad, fordi Byens Velgørere, som Struck, Popsen, Karstens, Richtsen og andre nok fortjente at mindes. Bladet foreslog ogsaa dengang at mindes den danske Konge, som skænkede Klosters [sic] Formue til Oprettelse af Alderdomshjemmet i Østergade (Hospitalet), ved at kalde en Gade Kongens Gade; men det skete ikke. Maaske kan det ske nu.

Omtrent alle Gader kan beholde deres Navn i Folkemunde, saasom Storegade, Vester- og Østergade, Mellemgade, Markvej osv. Men lad os huske, at det tyske »Wolfstraße« er en Misforstaaelse af Uldgade (der har saamænd aldrig været Ulve i den Gade), som fik sit Navn efter den Uld, der lossedes her i gamle Dage og som lagredes i Pakhusene i Spikergade. (Hvad kalder vi Spikergade paa Dansk?) Endvidere maa man rette den tyske Misforstaaelse med »Pfefferstraße«, som oprindelig hed Peblingegade efter Klosterskolens Peblinge i sin Tid.«

Indlægget er anonymt, men af et debatindlæg i TA den 4. oktober, som skal gengives ndfr., fremgår det, at det er skrevet af redaktøren for VT, P. Skovrøy.

NTZ skrev den 30. september under mærket m.: »Straßennamen. In Tønder Amts-Avis« wurde kürzlich angeregt, »neue Straßennamen« vorzuschlagen. Aus dem Leserkreis sahen wir dann umgehend einige Aenderungen angedeutet und zwar wollte man »Carstensstraße« durch »Lügumkloster Weg«, Strucksallee« durch »Mögeltönderweg« und »Wiedingharderstraße« durch »Aventofter Weg« ersetzt haben. Wir brauchen zu diesem Vorschlag wohl nicht viel nähere Erläuterung zu bringen. »Strucksallee« und »Carstensstraße« tragen ihre Namen nach ehrenwerten warmherzigen Bürgern, die sicher durch ihre Stiftungen dauerndes Gedenken verdienten. Der Vorschlag zur Namensänderung kann u. E. nur von ortsfremder Seite ausgehen. Ferner ist jedermann bekannt, daß die Wiedingharderstraße zur Wiedingharde führt. Wir können durchaus nicht einsehen, daß der »Aventofter Weg« eine Verbesserung bedeutet. – Dem dänischen Generalstab wird an solcher Aenderung gewiß nichts lie-

gen. Es dürfte schwer werden, Straßennamen zu finden, die wirklich abgeschafft werden müssen.«

Det danske byrådsmedlem, bagermester Thorvald Petersen havde iflg. oplysning fra Lokalhistorisk Arkiv i Tønder i sin tid foreslået gadenavnene med legatstifternavnene. Han skrev i TAA den 2. oktober under overskriften *Vore Gadenavne*: I »Tønder Amts Avis« for Torsdag ankes der over, at Gadenavnene vedblivende skal nævnes efter Legatstifterne. Denne Anke synes mig i høj Grad uberettiget, da disse Mænd har gjort saa meget godt for Byen og derved sat sig saa smukt et Minde, at de virkelig fortjener denne Ære, og mindst af alt kunde da Richtsensgade forandre Navn, efter som det var den Mand der foruden Legatet, skænkede byen det smukke Borgerdige. Derfor lad os endelig ikke røre ved disse Navne. Her i T. er vi jo meget heldige, eftersom vi næsten kun har Gadenavne, som let lader sig oversætte. Gadekommissionen anbefaler Uldgade istedetfor Wolfstr. og Aventoftte Vej istedetfor Vidingherredgade, som jo ogsaa er et meget smukkere Navn. Men saa burde Markgade ogsaa hedde Markvej, hvis denne Gade da ikke kunde faa Navnet Brorsonsgade, (i saa Fald bør Beboerne selv tage Initiativet). Og til Slut: Hvad om vi kaldte »Abeler Chausse«, for Ribevej.«

Thorvald Petersen udgav nogle år senere et lille hæfte om legaterne og deres stiftere, hvori gadenavnene dog ikke omtales (Petersen (1933)).

Den 4. oktober stod et indlæg om gadenavne i TA. Det er anonymt, men iflg. oplysning fra Lokalhistorisk Arkiv i Tønder kan der ikke være tvivl om, at det er skrevet af Claus Eskildsen, der var lærer ved seminariet og forfatter og hørte til de førende danske i byen. Han var meddeler til Vestkysten – og altså dermed TA – fra 1919, og alt vedrørende historie og nationalitetsspørgsmål i denne avis blev derefter skrevet af ham, men i de første år var hans indlæg ikke signerede. Indlægget har overskriften »Vore Gadenavne« og lyder:

»Interesserede Folk beskæftiger sig i denne Tid livligt med Spørgsmaalet om vore nye Gadenavne. Det er selvfølgelig, at de fleste, der engang oversattes fra godt gammelt dansk til tysk, igen officielt kan føres tilbage til den Benævnelse, de oprindelig har haft og i Folkemunde ogsaa stadigt har bevaret. Rigtignok skal man vogte sig for at overføre gamle Oversættelsesfejl paa de danske Benævnelser. Uldgade og ikke Ulvegade skal vor gamle Gade hedde, og Redaktør Skovhøj [sic] gør endvidere opmærksom paa, at »Pfefferstrasse« er en Forvanskning af »Peblingegade« og »Mittelstrasse« af »Melgade«. I »Tønder Amts Avis« er der bleven ønsket, at de Gader, der er benævnte efter Byens Velgørere og Legatstiftere – Richtensgade, Popsensgade, Strucks Allé og Carstensgade – skulde have Navneforandring og bl. a. omdøbes til Løgumkloster Vej, Kongensgade

o. lign. Det turde dog være alt andet end en Forbedring. Tønder By har saa mange og rige Legater, som vel næppe en anden By i Danmark, og det er smukt, at man ved Gadebenævnelsen har tænkt paa Byens Velgørere, og ubetinget i sin Orden, at disse ogsaa ved Gadenavnene sætter et vist Præg paa den gamle By. Lad os beholde disse Navne og være stolte af dem, og lad os tage én af Byens største Velgørere – Balthasar Petersen – der stiftede Seminariet og testamenterede store Legater med ind i denne Række! Og saa er det klart, at vi ubetinget burde have en H. A. Brorson-Gade. Men hvilke Gader kunde bedst afgive deres nuværende Navne? Det vilde være Markgade og maaske Vidaagade, hvis Navne endnu ikke har kunnet fortrænge det gamle Navn »Bag Staldene«.

Gaderne med legatstifternes navne kom ogsaa til at beholde deres navne, og som det vil fremgå af det følgende, er gadekommissionens forslag om »Aventofte Vej« blevet forkastet på det byrådsmøde, hvor sagen blev behandlet. Det blev holdt den 8. oktober om aftenen, og FA skrev dagen efter: »Gadenavnene vil nu efter Indstilling af det af Byraadet i dette Øjemed nedsatte Udvalg og efter Borgerrepræsentationens Godkendelse paa Mødet i Aftes fremtidig blive *de oprindelige*. Kun de Gader, som bærer deres Navne efter Mænd, der gennem deres Arbejde i Byens Tjeneste har gjort sig fortjente dertil, vil vedblivende beholde de nuværende Navne. Selvfølgelig erstattes »StraÙe« med Gade. »WolfstraÙe« bliver ikke Ulvegade, men vil ifølge sin historiske Oprindelse og i Overensstemmelse med sin Benævnelse i Folkemunde blive kaldt for Uldgade.«

Den 11. oktober var der referat af mødet i NTZ og RS-T. NTZ skrev: »2. Bezeichnung der StraÙen: Die bisherige StraÙenbezeichnungen werden ins Dänische übersetzt, im übrigen beibehalten. Die WolfstraÙe soll aber im dänischen die ursprüngliche Bezeichnung Uldgade erhalten, statt Ulvgade. In Zukunft werden wir deutsche und dänische StraÙenschilder haben.« RS-T skrev: »Byrådsmøde. Byraadet holdt i Aftes et længere Møde, hvor 15 Sager – adskillige ret vigtige – behandlede. Mødet generedes en Del ved at det elektriske Lys kort efter Mødets Begyndelse pludselig gjorde Strejke og først umiddelbart før Mødet sluttede atter traadte i Funktion. Arbejdet foregik derfor ved Lyset fra et Par Tællelys og en Cykellygte. ... Det vedtoges, at Gaderne skal forsynes med saavel tyske som danske Navneskilte. Wolfstrasse benævnes ved sit gamle Navn Uldgade, ellers bliver de danske Navne kun en Oversættelse fra tyske.«

Der var, som det ses, uoverensstemmelse i de tre avisers opfattelse af, hvad det egentlig var, man gjorde; NTZ og RS-T mener, at der er tale om en oversættelse af gadenavnene, medens FA tydeligvis opfatter de tyske navne og de danske modsvarigheder hertil som helt forskellige navne og fremhæver, at der er tale om en tilbagevenden til det oprindelige. Det sidste fremhæver FA igen den 12. oktober i et stykke, der ogsaa blev trykt i

VT samme dag, og hvori man også får en fortegnelse over gadenavnene: »*Gadenavnene*. Vore Gader vil som meddelt i Fremtiden faa deres oprindelige Navne. Som paapeget tidligere, er det ikke nogen *Fordanskning*, der finder Sted, men den fortysskede Form, der erstattes af den oprindelige Danske. Gaderne hedder fremtidig saaledes:

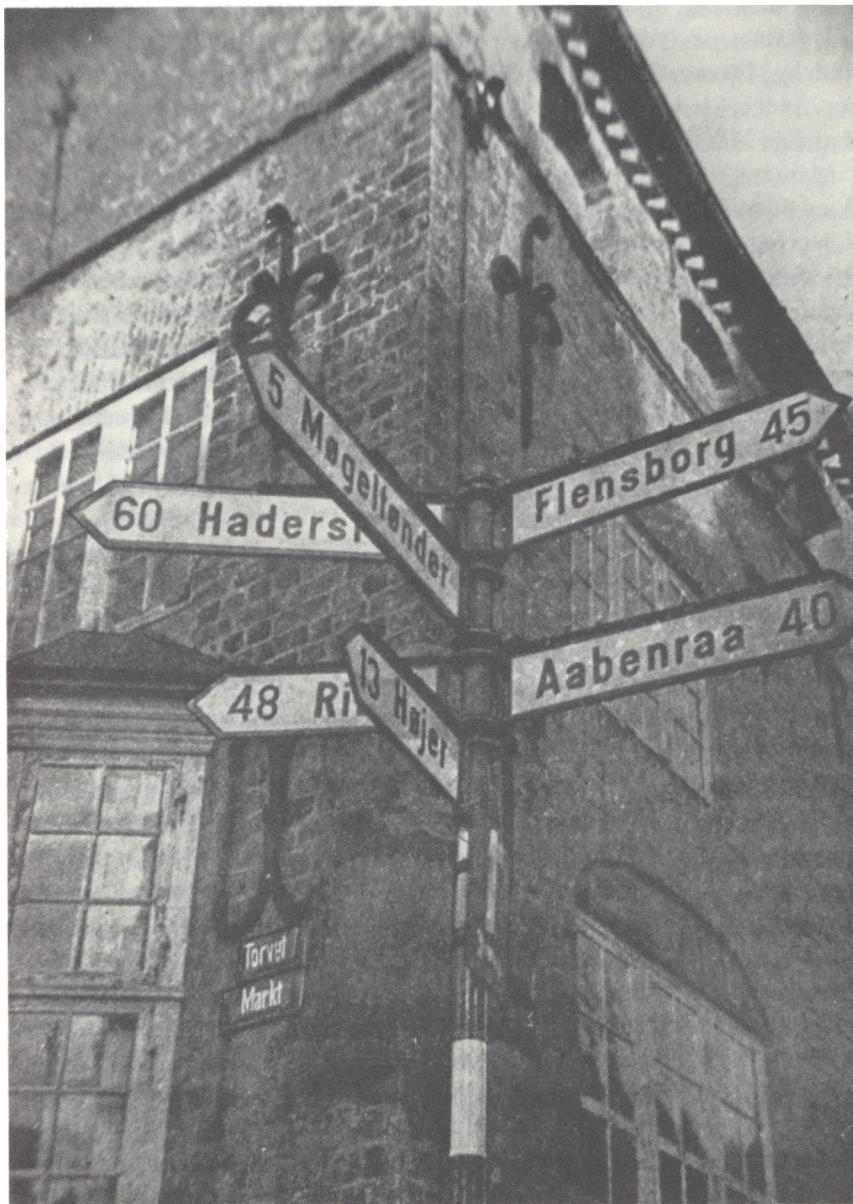
Markt – Torvet, Osterstraße – Østergade, Süderstraße – Søndergade, Wiedaustraße – Vidaagade, Schmiedestraße – Smedegade, Norderstraße – Nørregade, Großestraße – Storegade, Westerstraße – Vestergade, Spieckerstraße – Spikergade, Wolffstraße – Uldgade, Kleinestraße – Lillegade, Kuhstraße – Kogade, Alleestraße – Allégade, Bahnhofstraße – Jernbanegade, Richtsenstraße – Richtsengade, Kirchplatz – Kirkepladsen, Mühlenweg – Møllevej, Jungfernstieg – Jomfrusti, Schiffsbrücke – Skibsbroen, Pfefferstraße – Pebergade, Popsenstraße – Popsensgade, Strucksallee – Strucksallé, Carstensstraße – Carstensgade, Mittelstraße – Mellemgade, Feldstraße – Markgade, Wiedingharderstraße – Viddingherredgade, Kupferstraße – Kobbergade.«

Debatten fortsattes den 16. oktober, hvor FA og VT skrev: »*Gadenavnene* her i Byen er som nævnt nu endelig bestemte. Spikergade har beholdt sit tyske Navn – som maaske alligevel ikke er tysk, naar Oprindelsen granskes ret. Den tyske Misforstaaelse af Wolfstraße er bleven rettet til Uldgade. Derimod har man beholdt det idiotiske »Pebergade« i Steden for det historisk rette »Peblingegade«, hvad højlig maa beklages, eftersom man derved er gaaet Glip af det eneste historiske Gadenavn i Byen og det eneste Minde om Klostret i Vestergade. Hugo Matthiessen skriver i sin Bog »Gamle Gader« om dette Emne: »Som Aalborg endnu ejer sin snævre, trappelagte Latinerbyde, havde Ribe forud sin Peblingeslippe, Stege en Peblingerende, Næstved et Peblingestræde.« Men i Tønder manglede den historiske Forstaaelse, da den kunde og burde have gjort sig gældende. Man kan med lige saa stor Ret kalde den smalle Gade for Frikadellegade som Pebergade. Ønskeligt var det, om vedkommende kunde overvinde sig til at tage Fornuften fangen og kalde Pebergade for Peblingegade eller Peblingestræde, hvis man synes bedre om dette Navn.«

Skønt Hugo Matthiessen nævnes, er man på FA og VT tydeligvis ikke enig med ham i hans formodning om, at navnet Pebergade i Tønder hidrører fra pebersvendene, dvs. de hanseatiske handelsbetjente.

Det, der ligger bag bemærkningen om, at Spikergades navn måske alligevel ikke er tysk, når oprindelsen granskes ret, er, at navnets forled egentlig er af latinsk oprindelse, middelalderlatin *spicarium* 'kornhus'. Dette ord er tidligt lånt i tysk som højtysk *Speicher*, nedertysk *spiker* 'magasinbygning', og det er også lånt til dansk, så det er uvist, om navnet er kommet sydfra eller nordfra (DS V 6, Eskildsen (1943) s. 130).

Diskussionen om gadenavnene sluttede med et længere indlæg fra en

Hjørnet af Gavlhuset på Torvet.

fremtrædende personlighed fra hver nationalitet, først fra den tyske historiker Ludwig Andresen, der beskæftigede sig med Tønders historie, derefter fra P. Skovrøy, der i mange år var redaktør af VT. De koncentrerede sig næsten udelukkende om problemet Wolfstraße – Uldgade.

Ludwig Andresen skrev den 20. november i NTZ under overskriften »Uldgade oder Ulvegade?«:

»Kürzlich erfuhr man aus den Zeitungen, daß bei der Uebersetzung der Tondernschen Straßennamen ins Dänische die althehrwürdige Wolfstraße nun in eine Wollstraße, Uldgade, umgetauft werden soll. Warum Uld- und nicht Ulvegade? Es hieß, Uldgade sei historisch ritig [sic] – eine Behauptung, die einen Freund der Tondernschen Stadtgeschichte stutzig machen muß.

In der gesamten topographischen Literatur, die für Tønder in Frage kommt, ist mir nur ein Werk bekannt, aus dem sich die Bezeichnung Uldgade ableiten ließe: das ist J. P. Traps Statistisk-topogr. Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig (Kjöbenh. 1864). In einem dem ersten Bande dieses Werkes beige-fügten Plan von Tønder 1862 nennt Trap die Wolfstraße Uldgade. Ich gehe wohl kaum fehl in der Annahme, daß man sich bei der jetzigen Umtaufe der Straßen Tønders von Trap hat beraten lassen. Es kann aber darüber gar kein Zweifel bestehen, daß den sonst zuverlässige Verfasser sich hier geirrt hat.

In der Geschichte unserer Vaerstadt [sic] spielt keine ihrer Straßen aktenmäßig eine solche Rolle, wie die Wolfstraße. Mit der Schloßstraße, einen Teil des Mühlenweges und der Westerstraßenvorstadt gehörte sie ursprünglich zur Tønderharde, nicht zur Stadt. Dieser Umstand hatte mancherlei Unzuträglichkeiten im Gefolge. Da die Wolfstraße nicht der Jurisdiktion der Stadt unterstellt war, war es, um nur eins zu erwähnen, eine beliebte Methode, daß gefangene, die dem städtischen Büttel auskniffen, nach der Wolfstraße entwichten, wo der Büttel als Beauftragter des Rates dem Verbrecher nichts anhaben konnte. Auch scheinen die Wolfsträbler damals dem ehrsamem Bürgermeister und Rat der Stadt ohnedies mancherlei Sorgen bereitet zu haben. Das wurde anders, als nach einem etwa 10 jährigen Prozeß zwischen Stadt und Harde wegen der erwähnten Straßen diese schließlich 1665 durch eine herzogliches Urteil der Stadt zugesprochen wurden. Vorher 1657 hatten die Bewohner der Wolfstraße noch mit dem Bürgermeister und Rat einen besonderen Vertrag geschlossen, durch welchen ihnen, als in diesem Jahre ein neues Südertor gebaut wurde, eine besondere Tür an der Westseite dieses »Pforthaus« zugestanden wurde, damit sie ungehindert aus der Wiedau Wasser schöpfen könnten.

In den vielen, die Wolfstraße berührenden Akten zur Stadtgeschichte,

die ich kenne, habe ich keine andere Bezeichnung gefunden, als die uns vertraute »Wolfstraße, Wulfstraat«. Wulfstraat ist schon für 1570 nachweisbar, sicher aber älter. Für die Bezeichnung [sic] »Wolfstraße, Uldgade«, wüßte ich nicht einen einzigen aktenmäßigen Beleg anzuführen. Die Benennung »Uldgade« in Traps Topographie halte ich für ein Versehen oder einen Irrtum. Ebenso falsch ist es, wenn auf derselben Karte von Tondern Trap den an der Schiffbrücke vorüberführenden Wasserlauf »Skibshavn« nennt. So richtig »Skibsbro« war und ist, so falsch ist »Skibshavn«. Der 1617 angelegte Wasserlauf hat seit alters (wie so viele von Holländern in der Eindeichungszeit gezogene Wasserläufe in Nordfriesland) den Namen »Zug«, dänisch »Togen«, geführt, ist aber auch seit alters »Kanal« genannt worden. In Erich Pontoppidans Danske Atlas, Bd. 3 (Köbenh. 1767) befindet sich ein guter Grundriß von Tondern. Der Kanal heißt hier »Den saa kaldte Zug, hvor de smaae Fartøie løbe ind«. Auf Seite 283 in diesem Werke heißt es »1586 afbrandte Wolfstrade«, und in dem eben erwähnten Grundriß wird die Straße ganz richtig als »Ulve Gade« bezeichnet. Ebenso schreibt Louis Bobe in Synderjyske Aarbøger 1905, S. 99, in getreuer Uebersetzung eines plattdeutschen Tagebuches: 1586, 29. Juli, Klokken 5 henimod Aften, er Ulvegade og hele Gaden derved, tilligemed alt, som er vestlig for Porten, afbrændt.«

Uldgade ist auf jeden Fall falsch, geschichtlich durchaus unhaltbar.

Ludwig *Andresen*, Mittelschullehrer in Kiel.«

P. Skovrøys svar til L. Andresen stod i Flensborg Avis den 22. december:

»*Gadenavnene i Tønder*

Uld- og ikke Ulvgade

Lærer Ludwig *Andresen* i Kiel, en Søn af Bogbinder Andresen i Spikergade her i Byen, hævdede forleden i »Neue Tondernsche Zeitung«, at det bør hedde Ulvegade (»Wolfstraße«) og ikke Uldgade (»Wollstraße«). Han anfører alle trykte Kilder som Bevis.

Dette er uden Tvivl rigtigt, eftersom vistnok alt, hvad der i Fortiden er skrevet om Tønder, er skrevet paa Tysk. Men netop denne Omstændighed vækker Mistilliden til disse Kilders Paalidelighed, særlig i Henseende til Stednavnene, fordi disse alle er danske i deres Oprindelighed.

Over for trykte tyske Kilder staar den mundtlige Overlevering. Raadmand *Diemer* her i Byen, der døde som gammel Mand for en Menneskealder siden, hævdede bestemt, at Uldgade hed saadan, fordi Baadene fra Herredet sejlede op ad Vidaaen og lossede Uld paa denne Plads. Dette var, før Vandmøllen byggedes, altsaa for over 300 Aar siden. Dette har

faaet en vis Stadfæstelse ved, at der senere er fundet Rester af et Bolværk langs Aaen i Uldgade.

Som Bevis paa trykte tyske Kilders Paalidelighed meddelte den gamle Diemer mig Historien om Navnet paa Engstykket »a Syvskar«. Paa Rigsdansk »Syvskaar«, hvilket for enhver Dansk taler tydeligt nok. Paa tysk stod i den trykte eller skrevne Kilde, Skattelister osv. ganske rigtigt »Siebenschwaden«, fordi »Skaar« hedder »Schwade«; men dette Ord har været for tysk for Tyskerne i Tønder, der lavede det om til »Sieben Schweden«. For at faa Mening i det lavede man en Historie om, at i Svenskekriegen var der blevet skudt syv Svenskere paa denne Eng. Se, saadan bliver Folkesagnene til somme Tider, sluttede gamle Diemer med sit lune Smil. *

Og saa er der lidt mere. I Tyndringerdialekten, som desværre er ved at forsvinde, hedder det ikke Uld, men Ull, ligesom det hedder Gull for Guld og full for fuld og Mann for Mand, Vann for Vand osv. »Min Mann var full i Gaar«, hedder det. Uld og Ulv udtales altsaa ens, og man forstaar let, hvorledes Misforstaaelsen af Navnet kunde opstaa fra Uld til Ulv og gaa over i de trykte tyske Kilder.

Lignende haendte med »Peblingegade«, som man kalder endnu den Dag i Dag »Pfefferstraße« paa Tysk og nu i den danske Tid officielt »Pebergade«. Det er Vrøvl; ja – men jeg synger med Erik Bøgh:

Men da nu Verden ikke kan
foruden Vrøvl bestaa,
saa: Leve Vrøvlet! Jeg vil ej,
at Verden skal forgaa.

P. Skovrøy.«

Den 26. august var der blevet dannet en kommunalforening i Tønder. Det skete på et møde på »Hotel København«, som blev refereret af FA og RS-T. Blandt indbyderne var bankdirektør R. P. Rossen, som var den ledende blandt de danske i byen (Lund (1941)); han blev formand for foreningen. Iflg. Lund (1941) samlede den hele byens danske borgerskab. Som man ser af bagermester Thorvald Petersens ovfr. citerede udtalelse på det stiftende møde, var der tale om et dansk modstykke til den af tysk-sindede dominerede borgerforening. Dens formål var at varetage borgerens interesser i kommunale anliggender. Den 6. oktober holdt den et møde, som refereredes af FA dagen efter. Blandt andet vedtog man, »at der bliver ført Forhandlinger med Kommunalforeningen og Byraadet vedrørende Udarbejdelsen af de nye Gadenavne.« Skulle man gætte på, hvem der stod bag dette, er det nærliggende at tænke på bagermester Thorvald Petersen, hvis indlæg i debatten havde stået i TAA den 2. okto-

ber. Imidlertid nåede kommunalforeningen ikke at få indflydelse på navnene.

I mellemtiden var der dukket et nyt problem op. FA skrev den 27. oktober: »*De danske Gadeskilte* vil med det allerførste blive ophængte. De tyske Skilte vil blive hængende, de danske vil blive anbragte nedenunder. Hvorfor ikke ovenover?»

Man måtte imidlertid vente flere måneder på skiltene, og først den 26. januar 1921 kunne FA meddele følgende: »*De danske Gadeskilte* er nu endelig ankomne og vil blive ophængte i de første Dage.« Tilsvarende skrev NTZ dagen efter: »t. Neue Straßennamen werden wir in nächster Zeit an den Straßenecken lesen. Nach Vorschrift sollen dänische Straßennamen angewandt werden und die betr. Schilder sind bereitgestellt.«

Den 1. februar kom man igen ind på problemet med placeringen af skiltene. FA skrev: »*De danske Gadeskilte* vil, som før omtalt, en af de nærmeste Dage blive anbragte. Det lyder utroligt, men baade Rygtet fortæller, og alle Julemærker tyder paa, at Skiltene skal have deres Plads *under* de tyske. Paa Hjørnet af det »Store Apotek« er der allerede anbragt fire Træstykker neden under det tyske Gadeskilt, men man krymper sig dog endnu ved at tro, at *det* skal være Pladsen til det danske Gadenavn.« TZ, der ellers ikke havde beskæftiget sig med emnet, havde samme dag denne kommentar: »*Die Straßenschilder in dänischer Sprache* sind eingetroffen und werden seit gestern angebracht. Doch bevor diese Arbeit beginnen konnte, gab es die Frage zu lösen, ob die neuen Schilder über oder unter den deutschen angebracht werden sollten. Die Sache, die eigentlich selbstverständlich war, wurde dahin entschieden, daß die neuen Schilder über den deutschsprachigen angebracht werden sollten.«

FA skrev den 3. februar så godt som ordret det samme: »*De danske Gadeskilte* bliver som meddelt anbragte i disse Dage. Om end det var selvfølgelig [sic], blev der, førend Arbejdet hermed kunde begynde, drøftet, hvorvidt de danske Skilte skulde anbringes over eller under de tyske. Man er dog bleven enig om at anbringe dem *over* de tyske Skilte.« Dagen efter kom meddelelsen om opsætningen af skiltene i RS-T: »*De danske Gadeskilte* vil i de nærmeste Dage blive anbragte. De nye Skilte opslaas over de gamle tyske, der bibeholdes.«

Men så hurtigt som ventet gik det ikke. Den 18. februar skrev RS-T: »Gadeskiltene er nu ved at blive opsat *ovenover* de tyske.«

Til slut skrev NTZ den 20. februar: »t. Die neuen Straßenschilder mit den dänischen Bezeichnungen sind nun angebracht, so daß man sich jetzt in »beiden Sprachen« in unserer Stadt zurechtfinden kann. Was will man noch mehr verlangen? Da die Schilder genau wie die bisherigen aussehen, ist im übrigen alles Auffällige vermieden. —«

Gadehjørne med skiltene Vidaagade, Wiedau Strasse og Søndergade, Süder Strasse.

Som det vil være fremgået, var det kun få af Tønders gadenavne, der gav anledning til livligere debat. De fleste af de gamle gader fra før 1850 har navne, hvor der er nøjagtig betydningsmæssig overensstemmelse mellem den danske og den tyske navneform, f.eks. Vestergade – WesterstraÙe, Lillegade – KleinestraÙe, og disse navne var der ingen problemer med. De navne, der blev drøftet i aviserne, var navne på nye gader, der var kommet til i den tyske tid, nogle af de nye navne på de gamle gader Bag Staldene, samt endelig et par navne på gamle gader, hvor der ikke mentes at være betydningsmæssig overensstemmelse mellem det danske og det tyske forled: dansk Pebergade, der antoges at være en forvanskning af Peblingegade over for tysk PfefferstraÙe og dansk Uldgade over for tysk WolffstraÙe.

Når man sammenligner navnelisten i FA og VT den 12. oktober 1920 med kæmnernes liste fra 1850, finder man følgende nytillkomne gadenavne: WiedaustraÙe – Vidaagade, AlleestraÙe – Allégade, BahnhofstraÙe – Jernbanegade, Jungfernstieg – Jomfrusti, FeldstraÙe – Markgade, WiedingsharderstraÙe – Viddingherredgade, samt en række person-memorialnavne: RichtsenstraÙe – Richtsensgade, PopsenstraÙe – Popsensgade, Strucksallee – Strucksallé og CarstensstraÙe – Carstensgade. Det var næsten udelukkende person-memorialnavnene, der blev foreslået udskiftet, men da der var tale om navne på personer, der var værdsat af begge nationaliteter, fandt der ingen ændring sted. (Anderledes gik det i Sønderborg; her fik nogle gader med person-memorialnavne af tysk oprindelse nye navne (Raben (1942), Jørgensen (1970) s. 204–205).) Markgade og Vidaagade blev forgæves foreslået nyanavngivet efter H. A. Brorson og Balthasar Petersen. Viddingherredgade blev også forgæves foreslået nyanavngivet. Begrundelsen, som har stået i en af de nu tabte numre af TAA, har antagelig været, at man troede, at herredsnavnet oprindeligt var tysk. Årsagen til denne misforståelse kunne være, at navnet var blevet brugt i tysk form i dansk kontekst, jfr. at grev Reventlow iflg. læserbrevet i Dannevirke i 1855 brugte navnet på denne måde.

En sammenligning af disse nyere gadenavnes tyske og danske former viser ligesom i tilfældet med gadenavnene fra før 1850 næsten altid nøjagtig betydningsmæssig overensstemmelse. Kun har man i tilfældet BahnhofstraÙe i stedet for den nøjagtige modsvarighed, Banegårdsgade, valgt navnet Jernbanegade og hermed – ligesom man gjorde i Sønderborg (Jørgensen (1970) s. 205) – tilpasset navnet til almindelig dansk gadenavneskik. I øvrigt er der den forskel på de to lister, at Torvet i 1850 var delt i Grosser-Markt og Kleiner Markt, og at navnet Kirkepladsen er kommet til i 1920, medens Schloss-Strasse – Slotsgade – og Schloss-Grund på listen fra 1850 ikke er med i 1920.

Det var kun fra dansk side, man beskæftigede sig med navnet på den ikke længere eksisterende Pebergade. Formen Peblingegade findes ikke belagt i DS V 6. Her antager man, at forleddet er krydderinafnavnet *peber*, men den ovfr. nævnte formodning af Hugo Matthiesen (1917), at navnet kommer af pebersvende, dvs. hanseatiske handelsbetjente, nævnes også. Imidlertid støttes tolkningen i DS af omtalen af krydderiet hos Kjersgaard (1978) s. 78. Peber var i middelalderen vigtigere end noget andet krydderi, det tillagdes medicinske virkninger, og – hvad der er vigtigst for tolkningen af gadenavnet – det var en meget vigtig handelsvare. Kjersgaard nævner eksempler på, at det blev brugt som betalingsmiddel. Andre eksempler på ord for vigtige handelsvarer som forled i navne på gader og torve – f.eks. den forsvundne Peberslip i Randers, Saltegade i Ribe – findes hos Hugo Matthiesen (1917) s. 105–106.

Uldgade og Wolffstraße blev ivrigt forsvaret fra henholdsvis dansk og tysk side. På tysk side har der åbenbart ikke været enighed om, at gadenavnet oprindeligt er dannet med dyrenavnet som forled; også den tyske avis NTZ omtalte Uldgade som oprindeligt. Imidlertid skulle der senere komme materiale frem, som viste, at hverken danske eller tyske havde haft ret. Eskildsen (1943) s. 129–130 skriver: »Uldgade fik sit nuværende navn i 1920, fordi Redaktør P. Skovrøy formodede, at Uldspinderne havde boet der. Paa Tysk kaldtes den Wolfstrasse. Begge Navne er ikke korrekte. Den kaldtes 1603 Wulf's Gade efter Wulf Hans's som ejede et Hus ud til Hjørnet af Søndergade.« Om sammenfaldet af l og ld i tønderdialekten, som førte til misforståelsen, se Bjerrum (1944) s. 462, og m. h. t. ældre belæg på navnet (fra 1607 og senere) se DS V 7.

Gadenavnene blev naturligvis formelt tilpasset dansk gadenavneskik på den måde, at man tilføjede bestemthedsendelsen i tilfælde, hvor navnet ikke var sammensat med -gade, -vej eller -allé, f.eks. Jomfrustien, Torvet, og genitivs-s i de tilfælde, hvor forleddet er et personnavn, der ikke ender på -s, f.eks. Richtsensgade.

Alt i alt betød overgangen til officielle danske gadenavne ikke store ændringer i byens forråd af gadenavne. Der skete blot det, at de danske navneformer, som hidtil var brugt i daglig tale, nu blev officielle. Selv om der fremkom forslag til det, fandt egentlig nyanvgivning kun sted i et enkelt tilfælde: Abeler Chaussee, der ikke er med på listen i FA og VT, men som bagermester Thorvald Petersen foreslog at kalde Ribevej, kom til at hedde Ribe Landevej.

Et par år senere, den 7. juli 1922, kunne man i VT læse en reaktion på gadeskiltene, og her blev sagen også sat ind i en lidt større sammenhæng. Der stod: »De tyske Gadeskilte i Tønder og Højer og Vejviserne ved Amtsvejene. En Turist fra Østlesvig, der har været paa Ferierejse herovre paa

Vesteregnet, har sendt Redaktionen et Brev, i hvilket han stærkt kritiserer, at Gadeskiltene i Tønder er affattede paa Tysk og Dansk, og især da, at der i Højer udelukkende findes tyske Gadeskilte.

Endvidere klager Brevskriveren over, at Paamindelserne om at køre langsomt alene er affattede paa Tysk.

Det er rigtigt, som den paagældende Turist hævder, at et tilsvarende Hensyn aldrig under tysk Styre er blevet taget til Danskerne. Og der er heller næppe nogen Fare for, at man nogensteds nu syd for Grænsen skulde støde paa danske Gadeskilte.

At de tyske Gadeskilte skulde være *nødvendige* i Tønder eller Højer, hvor alle de bosiddende forstaar Dansk, tør anses for udelukket. At det danske Styre bevarer dem, maa derfor opfattes som et Hensyn, der tages til Tyskerne, maaske i det forfængelige Haab, at Tyskerne engang skulde gaa til at opsætte danske Gadeskilte i de Byer syd for Grænsen, hvor en stor Del af Befolkningen er ikke alene dansksindet, men ogsaa danskta-lende.

Men det er et berettiget Krav, at der snarest i Højer opsættes danske Gadeskilte, saavel som at de tyske Advarsler til dem, der færdes paa Gaden, bliver fjernede. Hvorfor ikke »Kør langsomt« i Steden for det tyske »Schritt fahren«?

I denne Forbindelse turde man maaske endvidere henstille til Amtsvejvæsenet at gøre Alvor af at faa de tyske Vejviserstene ved Amtsvejene fjernet. Lige uden for det gennemdanske *Rørkær* maa man for Eksempel endnu, over to Aar efter Genforeningen, paa en stor Granitblok læse: »Apenrade«, »Flensburg« og »Tøndern«. Hvorfor skal vort Modersmaal i Skammekrogen under dansk Styre?».

I årene derefter finder man nogle få gange gadeskiltene i Tønder nævnt på tryk. Et foto af skiltene »Jomfrustien« og »Jungfernstieg« udgjorde et pædagogisk illustrationsmateriale for Jeppesen (1938) s. 24, og da Tønder i 1943 havde 700 års jubilæum, blev gadeskiltene nævnt i et par jubilæums-publikationer. I Tønder i Dag, udgivet og redigeret af H. Bernsen og Hans Chr. Clausen, (Bernsen og Clausen (1943)), læser man s. 15: »Skiltene paa alle Gadehjørner fortæller, at i Tønder lever der to Nationaliteter, én hvis Sind er vendt mod Nord og én hvis Sind er vendt mod Syd.«

Claus Eskildsen omtalte skiltene to gange samme år. Sin afhandling »Den nationale udvikling i Tønder« (Eskildsen (1943^b)) sluttede han med ordene: »Det er altså ikke en antikveret Kuriositet, men det er et synligt Tegn paa national Fordragelighed, naar den fremmede med Undren ser danske og tyske Gadeskilte paa alle Tønders Gadehjørner.« I sin jubilæums-publikation, Tønder 1243–1943, (Eskildsen (1943^a)), skrev han s. 124: »Efter 1920 har man vist den samme gensidige Tolerance, og Forholdet

mellem de to nationale Elementer har indtil de senere Aar, hvor der er indtraadt en Skærpelse, været forbilledligt for et nationalt Kampomraade. Det er ikke en Kuriositet, men et Tegn paa principiel Fordragelighed, at man i Tønder som den eneste Købstad i Danmark ser danske og tyske Gadeskilte paa alle Gadehjørner. I fælles Kærlighed til deres By kan ogsaa Danskere og Tyskere fejre Tønders 700 Aars Købstadjudilæum.« – Men den indtrådte skærpelse skulle få til følge, at de tyske skilte ikke kunne blive hængende ret meget længere.

III

Efter Befrielsen 5. maj 1945 kunne man ikke længere have gadeskilte på besættelsesmagts sprog, og nedtagningen, som iflg. Tønder Aarbog 1945 s. 38 fandt sted d. 11. maj, formede sig som en befrielsesfest. Den blev mandag d. 14. maj skildret af Flensborg Avis: »Postbudene fjernede Tønders tyske Gadeskilte.

Naar Turisterne i Løbet af kort Tid strømmer til Tønder, vil de opdage, at en af Byens Turistattraktioner: De tyske Gadeskilte, er borte! Der røbes ikke nogen Hemmelighed, naar det fortælles, at for Byens danske Borgere har disse Skilte i de forløbne 25 Aar været en Torn i Øjet. Tønder

Hjørne med skiltene Jernbanegade og Bahnhofstrasse. På stigen Fr. Lund.

Fr. Bonnichsen med alle de tyske skilte samlet i postvæsenets gule vogn: »Dæ var jo mange skilte, tyske skilte. Vi sku ha'em ne'. Vi køj jo langs me' æ vogn.«

På Torvet ved Gavlhuset. Ernst Störner med harmonikaen og Johannes Jensen, kaldet Jonne, med stigen.

var den eneste Købstad i Danmark med Gadeskilte paa to Sprog. Man kunde have ventet, at Skiltene i hvert Fald var blevet fjernet efter Byraadsvalget i 1937, da der valgtes dansk Borgmester; men det skete ikke. Engelske Tropper kom til at marchere ind i en dansk By, hvor det tyske Sprog lyste fra hvert et Gadehjørne. I de sidste Dage har Formanden for Gade- og Vejudvalget, Telegraafformand Mogens *Jensen*, udfoldet energiske Bestræbelser for at faa disse Skilte fjernet uden dog at opnaa det ønskede Resultat.

Imidlertid var der en Kreds af Byens Borgere, der vedtog, at nu skulde disse Skilte væk. Det var *otte Postbude*. Tirsdag Eftermiddag Kl. 4 traadte de i Aktion. Bevæbnet med Stige og Brækjern og en Postvogn til at opbevare skiltene i tog de sat [trykfejl for fat]. Overalt blev Aktionsgruppen hilst med Begejstring. Flere Steder kom man Postbudene i Forkøbet, saa Skiltene laa parat, til direkte Paalæsning. Et gammelt Skilt »Schrittfahren« blev hængt op paa Forenden. Stemningen steg yderligere, da et Postbud blev anbragt med sin Harmonika, hvorpaa han spillede nationale Melodier, samtidig med, at Aktionens Leder slog Takt med Kobenet. Flere Steder blev Postbudene indbudt paa en Forfriskning.

Først hen under Aften kunde Aktionen standses, og alle Tønders tyske Gadeskilte laa samlet i Postvognen som et Minde fra en Tid, som ingen af de Danske ønsker igen.

Hvad der skal gøres ved Skiltene vides endnu ikke. Der er Forslag fremme om at overlade dem til Museet.«

Imidlertid oplyser man på museet i Tønder, at skiltene blev destrueret.

Forstanderen for Tønder Statsseminarium, Morten Bredsdorff, omtaler og kommenterer begivenheden i sin dagbog for tirsdag den 8. maj: »Samme eftermiddag ser vi byens røde postbude vandre i optog gennem byen med en pakkekærre, en stige, et brækjern og en harmonika. Under sang og musik sætter de stigen til gadehjørnerne og brækker de overflødige tyske gadenavne ned, det er en virkelig fornøjelig idé, det er netop postbudene, der bør gøre dette. Hvordan skal tyskerne finde hjem i aften, spørger en (ironisk) bekymret sjæl.« (Bredsdorff (1968) s. 55, foto s. 56).

Nogle private amatørfotos af begivenheden er venligst udlånt af postbud Søren Ehmsen (for de tres vedkommende) og pens. postbud Fr. Lund (det ene); de blev efteråret 1983 kommenteret af Fr. Lund og af pens. postbud Fr. Bonnichsen (f. 1894). Fr. Lund (f. 1902), altid kaldet Fidde, som havde været aktiv i modstandsbevægelsen, fortæller på spørgsmålet om, hvem der havde startet aktionen: »Det var vi tre om, men vi var hurtig enig' om det, no sku' de væk. Vi ha'e haft de tysk' skilt' hængend' her åll de åringer. Vi startet godt midda, å dem dæ vill' friville mæ, gek mæ. Dæ ble' et' nau post bracht u' den ettermidda. Så startet vi mæ æ vogn å

hammer å mejsel å koben – æ ha'e æ koben – å så tou vi ga'e op å ga'e ne' – å så kom åll de dæ var mæ, de åll kom jo no marscherend' – Men det var altså for eksempel Vesterga'e – det var Westerstrasse, Lillega'e, Kleinstrasse, ikk' sandt. Ållt å tysk, helt fra tyve å te femåfyrre var de bleven hængend' hær, så var det ikk' for tidle, de kom væk igen.«

Der rettes en varm tak til alle, der har hjulpet med oplysninger og gode råd, især Lokalhistorisk Arkiv i Tønder, Historisk Samfund for Sønderjylland, Institut for Grænseregionsforskning, Åbenrå, Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå, Tønder Museum, samt Fr. Bonnichsen, Søren Ehmsen og Fr. Lund.

Litteratur

- Bernsen og Clausen (1943): H. Bernsen og Hans Chr. Clausen: Tønder i Dag. Tønder 1943.
- Bjerrum (1944): Anders Bjerrum: Folkesproget i Tønder gennem tiderne. I: Tønder gennem Tiderne II. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 3, 1944, s. 440–464. I engelsk oversættelse med titlen On bilingualism in Slesvig i: Anders Bjerrum: Linguistic Papers. Published on the occasion of Anders Bjerrum's 70 birthday, 12th March 1973, by Selskab for nordisk Filologi. Copenhagen 1973.
- Black Hansen (1949): Fra Åbenrå byråd 1853. Åbenrå-Apenrade. Sønderjyske Årbøger 1949, s. 169–187.
- Bredsdorff (1968): Morten Bredsdorff: Dagbogsblade fra Tønder under den tyske besættelse. Sønderjyske Årbøger 1968, s. 1–66.
- DS V: Danmarks Stednavne, bd. V, Tønder Amt (= Sønderjyske Stednavne, bd. III), udgivet af Stedsnavneudvalget. København 1931–1934.
- Eskildsen (1943^a): Claus Eskildsen: Tønder 1243–1943. Tønder 1943.
- Eskildsen (1943^b): Claus Eskildsen: Den nationale udvikling i Tønder. Sønderjysk Månedsskrift, August 1943, s. 127–154.
- Feilberg (1920): H. F. Feilberg: Fra Heden. 2. udg. København 1920.
- Fink (1979): Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt I (2. udg.), II (2. udg.), III. Aabenraa 1979.
- Hjelholt (1944): Holger Hjelholt: Tønder under kongestyre 1713–1864. I: Tønder gennem Tiderne I. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 3, 1943, s. 124–234.
- Jeppesen (1938): Peter Jeppesen: En sønderjysk dialekts udvikling (Løgumklosterdialekten). København 1938.
- Jørgensen (1970): Bent Jørgensen: Dansk Gadenavneskik. København 1970.
- Kjersgaard (1978): Erik Kjersgaard: Mad og øl i Danmarks middelalder. København 1978.
- Lassen (1976): Aksel Lassen: Valg mellem dansk og tysk. 1976.
- Lund (1941): Hans Lund: Rossen, Rasmus (ved Daaben Asmus) Peter. Dansk biografisk Leksikon, grundlagt af C. F. Bricka, redigeret af Povl Engelstoft under medvirken af Svend Dahl, bd. XX, København 1941, s. 188–189.
- Matthiessen (1917): Hugo Matthiessen: Gamle Gader. Kjøbenhavn og Kristiania 1917.
- Mosbech (1943): J. L. Mosbech: Tønder 1920–1943. I: Tønder gennem Tiderne I. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 3, 1943, s. 287–340.
- Nyholm (1958): Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 19, 1958.

- Petersen (1933): Thorvald Petersen: Tønder bys legater. Tønder 1933.
- Pontoppidan, Erich: Danske Atlas. Bd. 3. København 1767.
- Raben (1942): J. Raben: Gadenavne i Sønderborg. Fra Als og Sundeved XVIII, Sønderborg 1942, s. 8–20.
- Stemann (1961): P. Chr. v. Stemann: En dansk Embedsmands Odysseé I–II. København 1961.
- Svalastoga og Wolf (1963): Kaare Svalastoga og Preben Wolf: En By ved Grænsen. København 1963.
- Thomsen (1972): Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870–1970. Politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling. I–II. København 1972.
- Svensson (1978): Bjørn Svensson: Aabenraa/Apenrade. Festskrift til Johan Hvidfeldt, København 1978, s. 445–473.
- Trap, J. P.: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig I–II. Kjøbenhavn 1864.

Street signs and street-names in Tønder

The first street signs in Tønder were set up in 1850. They were in German. Documents in the Provincial Archives in Åbenrå provide information about the process itself and those who carried it out and they also include a list of the street-names involved and an account of the expenses incurred. There would not, however, seem to have been any discussion as to which language the signs should be in. The reasons for the selection of German, in spite of the fact that the Amtmand (prefect) who was responsible for setting them up was a man of Danish sympathies, are probably that the employment of German as the language of administration had led to the German name-forms' being considered to be the more correct ones and that an anti-Danish feeling prevailed in the town at the time. A critical comment on the affair from the Danish point of view was published five years later in a letter to the newspaper *Dannevirke*.

After the reunion of North Schleswig with Denmark in 1920, official Danish street-names were introduced in the town and Danish street signs were set up above the German ones. Information and comment on this process are reproduced from contemporary newspapers. Most of the old roads had names whose Danish and German forms were of the same meaning and these caused no problems. It was proposed that some of the names which had been coined in the German period and commemorated individuals should be replaced but this proposal was rejected by both national groups. A few others suggestions as to the replacement of younger street-names were put forward but these were not accepted either. Two names of old roads whose Danish and German first elements did not have the same meaning occasioned a particularly lively debate. In the one case

the Danish element was chosen for the official name, in the other case the German element was translated into Danish.

After the liberation of Denmark in 1945, it was impossible for the German street signs to remain in position. Their removal took the form of a liberation-celebration arranged by a group of postmen. This is described with the help of a contemporary newspaper-cutting, an account given by one of the participants and photographs.

Birgit Christensen
Sydslesvigs Stednavne, København

Gudenå-typen versus Gern Å-typen

Til spørgsmålet om epexege se i danske naturnavne

af Vibeke Dalberg

Det nutidige danske naturnavneforråd afviger på et iøjnefaldende punkt fra det, der kendes fra andre germansksprogede områder. Usammensatte navne, især suffiksafledninger, forekommer i nutidens Danmark kun i ringe tal som navne på naturforekomster, mens sådanne navne er velkendte fra de sprogbeslægtede naboer. Blandt mange andre eksempler kan nævnes sønavnet *Vättern* i Sverige, elvenavnet *Kvina* i Norge, flodnavnene *Der Rhein*, *de Waal* og *the Severn* i henholdsvis Tyskland, Nederland og England.¹ De danske naturnavne fremtræder næsten altid med en toleddet struktur, hvor efterleddet etymologisk set angiver lokalitetens art – synkront er det ofte homonymt² med et levende ord for et topografisk begreb – som eksempelvis i ånavnet *Gudenå*, sønavnet *Furesø* og ønavnet *Barsø*. Da forskellen mellem Danmark og nabolandene ikke kan forklares af differerende natur- og kulturforhold, har man ment, at den danske tilstand i vid udstrækning må skyldes, at der til et allerede ibrugværende navn på et tidspunkt er blevet føjet et ord, som har skullet angive, af hvilken art den navnebærende lokalitet var.³ I skandinavisk stednavneterminologi betegnes dette fænomen *epexege se*.⁴

Et sammendrag af artiklen indgår i *Epexegesis in Danish place-names*, i *Place Names and Personal Names as Evidence of Settlement History*. (Proceedings of the XIVth International Congress of Onomastic Sciences, August 23–29, 1981, The University of Michigan, Ann Arbor). Edited by Thomas L. Markey (under trykning).

1. Om der kan tænkes at være en sammenhæng mellem den bestemte artikels rolle som markør af visse denotatumskategorier og navnegrupper (se bl.a. O. Leys, *Zur Funktion des Artikels beim Eigennamen*, i *Onomastica Slavogermanica III* (1967) p. 23f.) og fravær af den i det følgende omtalte epexegetiske tilføjelse skal ikke kommenteres her, da spørgsmålet næppe er relevant for danske stednavne, hvor bestemtighed så vidt vides ikke har en sådan funktion (jfr. G. Albøge, *Bestemte navne*, i *Mål og Mæle* 1978, hæfte 1, p. 16–23).
2. Termen bruges i denne fremstilling om homografe og/eller homofone størrelser, uanset om disse er af samme eller forskellig etymologisk oprindelse.
3. Jfr. *Stednavne* I p. 84f.
4. Termen er introduceret af Ivar Modéer i *Småländska skärgårdsnamn* (1933) p. 30. Som påpeget af Allan Rostvik i *NoB* 57 (1969) p. 125f. og John Kousgård Sørensen i *NoB* 61 (1973) p. 38 er det uhensigtsmæssigt også at lade denne term dække specificerende tilføjelser som *Västra i Västra Långholm* (K. Zilliacus, *Ortnamnen i Houtskär* (1966) p. 76f.) og *Munk i Munktorp* (L. Hellberg i *NoB* 42 (1954) p. 141).

Mange gamle usammensatte naturnavne af samme type som nabolandenes kan altså formodes i Danmark at fremstå med et senere erhvervet epexegetisk led. Denne i sig selv meget rimelige antagelse kan nu kun bekræftes diplomatarisk i et lille antal tilfælde, og havde vi ikke kendt Ølisten fra 1200tallet, overleveret i Kong Valdemars Jordebog (VJb) ca. 1300, havde fundamentet været endnu spinklere. Hovedparten af eksemplerne udgøres da også af ønavne.

Om det i det følgende anførte materiale skal forudskikkes den bemærkning, at det omfatter navne som med rimelig sikkerhed kan bedømmes som epexegetiske, men at langt fra alle foreliggende danske eksempler er medtaget. Af principielle grunde er udeladt nogle ønavne, hvis ældre former snarere indicerer en senere omdannelse til -ø end tilføjelse af -ø, således som det undertiden har været hævdet.⁵ Det skal tillige oplyses, at de nedenfor under det enkelte navn anførte kildeformer er et udvalg, som alene skal illustrere relevante stadier af navnets udviklingshistorie.

- Agerø* (Karby s., Morsø Sønder-h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Akær; Jonas Koldingensis 97, 1594 Aggerroo, Aggerøe
Barsø (Løjt s., Rise h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Bars; 20/1 1411 Barsøø
Hesselø (Rørvig s., Ods h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Esæl; FrIReg 5/7 1523 Heseløen⁶
Holmsland (tidligere ø, nu landfast område, Hind h.) 30/7 1310 Nørbyholm; 21/7 1411 Holm; 30/6 1485 Hollum, Hollum Land; Pr 1638 I 149 Denne land Holm; M 1664 Holms Landt
Jegindø (Jegindø s., Refs h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Ekund; FrIReg 27/3 1523 Jegennøø; FrIReg 2/8 1529 Øen Jeginde
Langø (Kalvehave s., Bårse h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Lang; M 1688 Lang=øe

5. Eksempelvis *Omø*, VJbØ 13. årh. (c. 1300) Omæ (-æ kan i VJb være manifestation af glda. -a, se A. Bjerrum i *Ti Afhandlinger* (1960) p. 182ff.), *Sprogø*, Adam af Bremen c. 1075 Sproga, VJbØ 13. årh. (c. 1300) Sprowa, *Samsø*, Adam af Bremen c. 1075 Samse, VJbØ 13. årh. (c. 1300) Samsø, der for de to førstes vedkommende i *JørgStedn I* p. 92, 112 og for det sidste vedkommende i *Hald VoreStedn* p. 215 anses for at indeholde tilføjet -ø. Da de ældste belæg tyder på, at disse navne er oprindelige ðn-stammer, forklares de senere -ø-former naturligst som omdannelse af svagtryksvokalen til ø. Sådant omdannelse kan eftervises i andre navne med oprindelig svagtryksvokal (f.eks. landsbynavnet *Vårø*, 11/3 1454 Wore, se DS XIII 60), eller med en af tryksvagt efterled udviklet svagtryksvokal (f.eks. landsbynavnene *Savnsø*, 7(?)/7 1277 Sauænæs, se DS XI 20f., *Ellesø*, *KancBrevb* 13/1 1586 Ellitzhøy, se DS XIV 262, ønavnet *Tærø*, VJbØ 13. årh. (c. 1300) Thærhøfthæ, se DS XVI 223).
6. Forleddet er omdannet efter træbetegnelsen glda. hæsli.

5 Stednavne i brug

- Langø* (tidligere ø, nu landsby, Kappel s., Lollands Sønder-h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Lang maior; Jb 1572 Langøø
- Langø* (tidligere ø, nu landsby, Stubberup s., Bjerge h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Lang; M 1688 Langøe
- Langø* (tidligere ø, nu landfast område, Sandager s., Skovby h.) 17/4 1539 Lang; M 1688 Langøe
- Livø* (Ranum s., Slet h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Lygh; Jonas Koldingensis 96, 1594 Liffland;⁷ M 1664 Lifføe; EB 1683 livland; MB 1683 Liføe
- Nekselø* (Føllenslev s., Skippinge h.) 14/3 1203 (Århusbogen, DD I,4 nr. 82) Nixlæ, 1529 ÆDA III 362 Nexeløe
- Strynø* (Strynø s., Sunds h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Strun; KancBrevb 27/3 1604 Stryen Ø
- Tunø* (Tunø s., Ning h.) VJbØ 13. årh. (c. 1300) Thund; KancBrevb 9/10 1589 Thune Ø; 17/5 1592 Thundland Ø; M 1664 Thund Land; M 1688 Tunøeland
- Øland* (tidligere ø, nu sogn, Øster Han h.) 14/5 1272 Øø; Reg c. 1525 Øland

Andre usammensatte naturnavne er kun undtagelsesvis overleveret såvel uden som med epexegese, blandt vanddragsnavnene kan nævnes:

- Furesø* (Værløse s., Smørum h., Birkerød m.fl. s., Lyng-Kronborg og Ølstykke h.) Skovrel 1660, Tidsskrift for Skovvæsen 20 (1908) p. 107 Fursøe; MB 1682 Fure, Fuersø⁸
- Gudenå* (Skanderborg, Viborg og Randers a.) 13/7 1478 Gwyen, Gwden; PrI 1638 I 183 Gunaa
- Hellesø* (Jetsmark s., Hvetbo h.) PrI 1638 I 33 Helffuede; M 1662 Helle Søe
- Lærksø* (Jystrup s., Ringsted h.) RJB 1370–80 Hiortsio læark; Gst 1897 Lærk Sø
- Rødsø* (Rødding, Pederstrup og Vammen s., Nørlyng h.) 1519 (1612 ÆDA V 94) Røø; 5/12 1489 Rødsiø

7. Jfr. opt. 1868 [Lywlañ] og opt. 1916 [ly'wlan].

8. Hvis overleveringen er sparsom og ikke giver et klart kronologisk billede af forløbet, kan det være vanskeligt at afgøre om en foreliggende form er resultat af efterledsellipse i et oprindeligt sammensat navn, eller om den repræsenterer et epexegetisk navns utilføjede stadium. Etymologiske kriterier kan undertiden være vejledende for bedømmelsen. *Furesø* lader sig således bedre tolke som oprindeligt usammensat end som kompositum (jfr. DSÅ II 164f.). Tillige synes efterledsellipse at forekomme meget sjældent i danske naturnavne.

At forløbet fra usammensat naturnavn til ditto sammensat med epexegetisk efterled så relativt sjældent afspejles i kildematerialet kan imidlertid ikke fremføres som nogen alvorlig indvending mod antagelsen af vidt udbredt epexegese i naturnavnestoffet. Manglen kan tilskrives den danske overleveringssituation. De ældre stednavnekilder, d.v.s. ældre end ca. 1500, interesserer sig af indholdsmæssige grunde først og fremmest for bebyggelser og dermed for deres navne. Naturnavne har simpelthen ringe chance for tidlig nedskrift. Efter 1500 flyder naturnavnekilderne betydeligt rigeligere. Når vi heller ikke i disse finder mange usammensatte naturnavne, kan det skyldes, at navnene på det tidspunkt da deres overlevering starter, allerede har fået epexegetisk tilføjelse. Hvis man nemlig supplerer de sparsomme oplysninger, kilderne giver om tidspunktet for epexegesens forekomst i naturnavne, med dem der kan aflæses i overleveringen af de bebyggelsesnavne, der kendes med epexegese, så tegner sig ret klart det billede, at navne med epexegetisk tilføjelse overhovedet er sjældne i ældre tid.⁹ De dukker først op i kilder fra 1500- og især 1600tallet, altså netop på det tidspunkt, hvor overleveringen af naturnavne bliver fyldig.

Der er altså god grund til at formode, at der i Danmark er langt flere epexegetiske naturnavne, end overleveringen afslører. Ved anvendelse af forskellige kriterier¹⁰ har man da også sandsynliggjort, at mange naturnavne kun kendt med artsbetegnende efterled bedst lader sig tolke som epexegetiske. Herved har man kunnet rekonstruere meget gammelt naturnavnestof, ikke mindst gamle suffiksafledninger, som ellers næsten syntes at mangle i Danmark. Især kan fremhæves det store materiale af vanddragsnavne, som er fremlagt af John Kousgård Sørensen i *Danske sø- og ånavne* I ff. (1968 ff.), og de mange ønavnerekonstruktioner som kan findes i Kristian Halds forfatterskab, for en stor del samlet i artiklen *De danske Ønavne*, i NoB 59 (1971) p. 71–83.

I det ret tæt bebyggede Danmark er der mange eksempler på den i øvrigt velkendte foreteelse, at navnet på en naturlokalitet er blevet overført til den bebyggelse, der er opstået ved naturlokaliteten. Det er derfor ikke overraskende, at vi blandt sådanne, såkaldt *semantisk sekundære*¹¹ bebyggelsesnavne finder usammensatte navne, herunder afledninger, der oprindeligt må have denoteret naturforekomster. På basis af orddannelsesmæssige, semantiske og topografiske argumenter kan bl.a. følgende

9. Det er for bedømmelsen af epexegesens kronologi uden betydning, at epexegetisk tilføjelse til bebyggelsesnavne i almindelighed ikke vinder hævd som fast bestanddel af navnene.

10. En fremstilling i oversigtsmæssig form foreligger i Stednavnef I p. 77ff.

11. Om termen se Vibeke Christensen i NoB 61 (1973) p. 42f.

landsbyers navne antages oprindeligt at have været båret af de vanddrag, byerne ligger ved:

Ganer (Skern s., Bølling h.) 25/8 1508 Gane; ChrIIReg 1514 Ganner (DSÅ II 198)

Gern (Gern s., Gern h.) 1343 (1558 ÆDA II 55) Giernsogen (DS XII 116, DSÅ II 306ff.)

Gurre (Tikøb s., Lynge-Kronborg h.) 31/12 1361 (PavKopib, DD III,6 nr. 118) Gorwe (DS II 7f., DSÅ II 298)

Halle (Grædstrup s., Tyrsting h.) 27/7 1456 Haligh Mark; 6/1 1497 Halle (DSÅ III 24f.)

Hampen (Nørre Snede s., Vrads h.) Jb 1586 Hampenn (DS XII 163, DSÅ III 28)

He (He s., Hind h.) RO slutn. af 1200t. 73, 75 He, Hee (DSÅ III 49ff.)

Hvejsel (Hvejsel s., Nørvang h.) RO c. 1325 Hwylxil (DS VIII 59, DSÅ III 187f.).

Disse usammensatte navne er ikke overleveret i deres primære funktion som naturnavne, hvilket dog som nedenfor begrundet ikke er af vigtighed for det problem, der her skal diskuteres, nemlig vurderingen af de pågældende naturlokaliteters senere navne, som altid har artsangivende efterled: *Ganer Å*, KronSk 6/1 1546 Gaanner Aa, *Gern Å*, Trap⁴ 1926 Gern Aa, *Gurre Sø*, KancBreb 2/2 1568 Gurre Sø, *Halle Sø*, 6/1 1497 Halle syø, *Hampen Sø*, M 1664 Hampensøe, *He Å*, PrI 1638 I 144 Hie aae, *Hvejsel Sø*, PrI 1638 I 184 Huixellsø.

Forfatterne af *Stednavneforskning I* opfatter (p. 85) også sådanne navne som epexegetiske, altså som bestående af det usammensatte naturnavn plus et tilføjet artsangivende ord. Som medansvarlig for påstanden kan jeg oplyse, at den bagvedliggende tankegang er, at epexegetisk tilføjelse i disse naturnavne må have været nødvendig for at afhjælpe ulemperne ved det navnesammenfald, der måtte opstå, når både bebyggelsen og åen blev kaldt *Gern*, både bebyggelsen og søen *Gurre* osv. osv.¹²

En tolkningsmulighed, man åbenbart ikke har været så opmærksom på, er, at sådanne sø- og ånavne kan indeholde de oprindelige vanddragsnavne i deres sekundære funktion som bebyggelsesnavne. Der er da ikke tale om, at der til vanddragernes navne er føjet et epexegetisk *å* eller *sø*. Vanddragernes nye navne består i så fald af navnet på den nærliggende landsby plus *-å*, henholdsvis *-sø*.

12. Et lignende ræsonnement er angående norske elve- og fjordnavne fremsat af Magnus Olsen i NordKult V p. 32f., jfr. også Ola Stemshaug i NStadn p. 34f. og Oddvar Nes i s.a. p. 41.

De overleverede navneformer giver ingen basis for en prioritering af de to tolkningsmuligheder. Denne gang kan skylden dog ikke skydes på den manglende overlevering. Selv den ideelle navneoverlevering ville have ladet os i stikken. Belæg på det usammensatte navn i sin oprindelige funktion som naturnavn havde således – udover eventuelle informationer om navnets etymologi – kun kunnet bevidne den ellers hypotetisk funderede tolkning af bebyggelsesnavnet som semantisk sekundært. Spørgsmålet om det sammensatte naturnavns bestanddele havde sådanne former ikke kunnet belyse, lige så lidt som former af navnet i funktion som bebyggelsesnavn kan det. Flere og ældre former af det sammensatte naturnavn havde heller ikke hjulpet os, da forskellen mellem et epexegetisk navn og ét sammensat med navnet på en anden lokalitet netop er af en art, der ikke kommer til udtryk i navneformen.

Som det sås af eksempel materialet ovenfor fremtræder et epexegetisk navn som et kompositum, hvori lokalitetens oprindelige navn indgår som bestemmelsesled og den epexegetiske tilføjelse som hovedled. Samme formelle struktur har et sammensat navn, der som bestemmelsesled indeholder navnet på en anden, eventuelt nærliggende lokalitet, og som hovedled et artsbetegnende ord. Forskellen mellem de to er at finde i den semantiske struktur, der var til stede i dannelsesøjeblikket. I det epexegetiske navn refererede begge led til samme lokalitet, nemlig til den der bærer navnet. Det etymologiske indhold i et epexegetisk *Gurre Sø* må opløses som 'søen, der hedder Gurre'. I et *Gurre Sø* med landsbynavn som bestemmelsesled er det alene hovedledet, der angår den navnebærende lokalitet, søen, og betydningen må ansættes som 'søen, der ligger ved bebyggelsen Gurre'. Som så ofte når det drejer sig om ældre navne, står vi her i den situation, at vi kan påpege forskellige muligheder for tolkning af den semantiske relation mellem et stednavns dele, men har få midler til at foretrække én mulighed for en anden.

En vejledning i spørgsmålet om disse navnes tolkning har vi dog i den forskellige grad af støtte, parallel materialet giver. Det er ikke alene uhyre almindeligt, at danske vanddragsnavne er sammensat med navnet på en vigtig bebyggelse ved vanddraget,¹³ det kan tillige ikke sjældent dokumenteres eller sandsynliggøres, at der har fundet et navneskifte sted, således at et ældre vanddragsnavn er blevet erstattet af ét med bebyggelsesnavn som del.¹⁴

13. Et indtryk af deres talrigdom får man, når man i DSÅ I 24 læser, at forfatteren på grund af pladshensyn kun har kunnet medtage de middelalderligt overleverede i dette værk.
14. Tilsvarende navneskifter kan iagttages i Norge (jfr. Magnus Olsen i NordKult V p. 32 og Ola Stemshaug i NStadn p. 35) og Sverige (jfr. E. Hellquist, Studier öfver de svenska sjönamnen (I–)II (1903–06) p. 44.

De med landsbynavn sammensatte *Villestrup Å* (Ove s., Hindsted h.), *Viby Å* (Nørre Åby s., Vends h.), *Dalby Bæk* (Skanderup og Sporup s., Gern h.), *Lejre Å* (Gevninge s., Volborg h.), *Hauge Sø* (Torning s., Lysgård h.), *Holsted Å* (Gørding s. og h.) og mange flere må således anses for tidligere at have båret usammensatte navne, **Ava* (DSÅ I 100), **Burghung* (DSÅ I 261), **Fūsung* (DSÅ II 167f.), **Giofn* (DSÅ II 224ff.), **Grathi* (DSÅ II 250), **Gyria* (DSÅ II 303).

Undertiden finder vi vanddragets oprindelige navn som forled i det bebyggelsesnavn, der kommer til at udgøre en del af vanddragets senere navn. *Esrum Sø* (Esbønderup s., Holbo h.), MB 1681 EsBerums Søe, har således navn efter den ved søen beliggende landsby *Esrum*, udat. 1151–57 (Esrombogen, DD I,2 nr. 107) *Esrom*. I mundtlig tradition kendtes søen endnu i det 19. århundrede under navnet *Ese*, og det er dette, der indgår som forled i det med gl. *rūm* 'åben plads' sammensatte bebyggelsesnavn *Esrum*.¹⁵ Vores kendskab til adskillige gamle vanddragsnavne beror alene på, at de må supponeres som første sammensætningsled i navne på bebyggelser ved vanddragene. Blandt DSÅ's eksempler kan nævnes: **Bæfli* i *Bælum* (Bælum s., Hellum h., DSÅ I 275), **Dæng* i *Denderup* (Vester Egede s., Tybjerg h., DSÅ I 352), **Gēra* i *Gørløse* (Gørløse s., Lyng-Frederiksborg h., DSÅ II 212), **Giofn* i *Gentofte* (Gentofte s., Sokkelund h., DSÅ II 224ff.), **Grunni* i *Grøntved* (Sønder Asmindrup s., Merløse h., DSÅ II 268f.). Disse bebyggelsesnavne genfinder vi så i de af kilderne bevidnede navne på de pågældende vanddrag: EB 1683 *Bellum Søe*, VSK *Dendrup Søe*, Gst 1900 *Gjōrløse Aa*, Gst 1901 *Gjentofte Sö*, MB 1682 *Grøntesøe*.

Sådant skifte til vanddragsnavn indeholdende bebyggelsesnavn finder i parentes bemærket ikke kun sted ved usammensatte vanddragsnavne, og kan da næppe heller tænkes at hænge sammen med særlige typologiske træk hos disse. I *Hellegårds Å* (Borbjerg m.fl. s., Hjerm h.) indgår f.eks. navnet på en bebyggelse **Hælghā-garth*, hvis efterled er sb. gl. *garth* 'gård', og hvis forled er en reduceret form af et ældre, sammensat navn på åen, **Hælghæā*, bestående af adj. gl. *hēlagh* 'hellig' i bestemt form og sb. gl. *ā* 'å'.¹⁶ Det kan desuden nævnes, at det ovenfor omtalte sønavn *Ese* og det i *Horneby* supponerede **Horni* (DSÅ III 148ff.) optræder med epexegetisk tilføjelse *sø* i KancBreb 21/6 1585 *Esse Sø* og udat. 1158–60 (Esrombogen, DD I,2 nr. 128) *Hornisseu*, KancBrevb 17/3 1562 *Hornessø*.

15. O. Nielsen i *Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i ældre og nyere Tid*, udgivet af Universitets-Jubilæets danske Samfund I (1881–87) p. 185, DS II 43, 72.

16. DS XVII,1 228, 252f., DSÅ III 65f. Et endnu ældre navn på åen er 28/3 1451 (1749) *Oe hin hellige* (med flere belæg), se smst.

holms Gaard. Ikke desto mindre erstattes de af *Esrums Sø* og *Horneby Sø*, navne med bebyggelsesnavne som forled.

Det til en bebyggelse overførte vanddragsnavn undergår sommetider en af sin nye funktion betinget formændring. Helt sikre eksempler på udskiftning af et ældre vanddragsnavn med et nyt indeholdende bebyggelsesnavn har vi da, når det er den formændrede størrelse, vi finder som del af vanddragsnavnet.

Eksempelvis får det oprindelige sønavn **Hā*¹⁷ i sin anvendelse som bebyggelsesnavn (15/6 1474 (DuehDipl), 1/1 1485 Haa¹⁸) et reciprokerende led, 20/5 1509 Norrehaa, 30/11 1389 Synderhaa. Af topografiske grunde må det antages, at det er den som *Nørhå Sø* (21/7 1502 Nørrehaasø) kendte vandsamling, der engang hed **Hā*.¹⁹ Nør(re)- i det overleverede sønavn viser, at der foreligger skifte til navn med det oprindeligt semantisk sekundære bebyggelsesnavn *Nørhå* som del, ikke epexegese.

Også i forbindelse med sammensatte vanddragsnavne kan sådant skifte konstateres, hvilket bestyrker, at foreteelsen er ganske frekvent. Ved *Dybe Å* (Dybe s., Vandfuld h.) ligger således sognebyen, c. 1325 RO p. 113 *dybek*, der efter sin beliggenhed at dømme må have overtaget et ældre navn, *Dybæk*, på åen.²⁰ Som sognenavn har *Dybæk* ofte været brugt i forbindelse med ordet kirke, altså *Dybæk Kirke*. Ved en falsk subtraktion af *-k*, der opfattes som værende *K-* i *Kirke*, får bebyggelsesnavnet *Dybæk* sin senere form *Dybe* (tidligst bevidnet 23/11 1499 Diøbe).²¹ Og det er i denne specielt som bebyggelsesnavn udviklede form, det optræder i vandløbets yngre navn *Dybe Å*. Som et andet eksempel kan nævnes sønavnet 1500 (c. 1580 ÆDA III 330) *Goffuens szø*²² (Gundsømagle s., Sømme h.), der overføres til bebyggelsen 27/7 1288 (PavKopib) *Guthinssio*. Med reciprokerende led blev bebyggelsesnavnet til *Gundsømagle* (RJB 1370–80 Gundersø maklæ), og dette genfindes i søens senere navn *Gundsømagle Sø* (tidligst M 1664 Gunsemagle Søe).

Dette sidste navn havde vi imidlertid kunnet bestemme som et nyt sønavn indeholdende det semantiske sekundære bebyggelsesnavn, også selv om bebyggelsesnavnet ikke havde foreligget i ændret skikkelse. Navnet ville da have svaret til bl.a. MB 1683 *Helligsøe Sø* om søen *Helligsø*,²³

17. K. Hald i NudaO og DS XVIII,1 80, JørgRecip p. 170, DSÅ III 218f.

18. If. JørgRecip a.st. angår 1474-belægget Sønderhå (s., Hassing h.), 1485-belægget muligvis Nørhå (s., Hundborg h.).

19. JørgRecip a.st.

20. DSÅ I 338f., DS XVII,1 135f. Et endnu ældre navn på åen er antagelig **Otta*, se DS XVII,1 148, DSÅ V 205.

21. K. Hald i NudaO.

22. Navnet, opr. **Guthung*, se DSÅ II 299f. med videre henv., indeholder epexegetisk *-sø*.

23. DSÅ III 67.

ved hvilken bebyggelsen *Helligsø* (s., Refs h.) ligger, og til Gst 1939 *Glumsø Sø* om den store sø *Glumsø*,²⁴ som landsbyen *Glumsø* (s., Tybjerg h.) ligger ved.²⁵ Det to gange repræsenterede ord *sø* i *Helligsø Sø* og *Glumsø Sø* kan vanskeligt forklares på anden måde, end at der er tale om *formelt sekundære*²⁶ navne, altså dannelser hvori et allerede eksisterende stednavn indgår. In casu må det være de pågældende landsbyer, der er denotata for de *formelt primære*²⁶ navne *Helligsø* og *Glumsø* – der dermed er sekundære i semantisk henseende. Forestiller vi os nemlig søerne som denotata, må *Helligsø Sø* og *Glumsø Sø* opfattes som epexegetiske, hvilket imidlertid forekommer noget absurd, da et epexegetisk tilføjlet *sø* i så fald skulle være anvendt i forbindelse med et navn, der i forvejen indeholdt ordet i en med det homonyme appellativ fuldt ud overensstemmende form.

Paralleller, der støtter tanken om, at typen *Ganer Å*, *Gern Å*, *Gurre Sø*, *Halle Sø* etc. indeholder bebyggelsesnavnene *Ganer*, *Gern*, *Gurre*, *Halle* etc. er altså ikke så svære at fremdrage. Det samme gælder ikke for den epexegetiske tolkning af disse navne.

Som omtalt ovenfor skulle epexegesen i sådanne navne være brugt i navneadskillende hensigt. Det skal her indskydes, at navneadskillende epexegese vel kun kan tænkes i forbindelse med lokaliteter af forskellig art, da dens formål jo er gennem oplysning om lokalitetsart at specificere, hvilken af to ensbenævnte lokaliteter det er, man taler om. Tilhører lokaliteterne samme kategori, kan informationen ikke få den ønskede effekt. Identiske navne båret af lokaliteter fra præcis samme artskategori som f.eks. to landsbyer, ser vi da også først og fremmest holdt ude fra hinanden ved hjælp af distinktive, reciprokerende tilføjelser som *Store-*, *Lille-*, *Øster-*, *Vester-* m.v.

Epexegese begrundet af navnesammenfald forekommer dog. Tilføjelsen *-by* i *Valløby* (s., Bjæverskov h.) har således nok skullet tjene til at holde denne landsby *Vallø* ude fra den nærliggende hovedgård *Vallø*.²⁷ De allerfleste eksempler på navneadskillende epexegese har imidlertid kun sporadisk forekomst i navnenes overlevering og får næsten aldrig karakter af konvention. Desuden ser det ud til, at netop enslydende bebyggelses- og vanddragsnavn oftest lever udmærket side om side uden adskillende element. Ved åen *Nivå* ligger f.eks. bebyggelsen *Nivå*,²⁸ *Ørbæk* flyder

24. DSÅ II 242.

25. Tilsvarende svenske eksempler er nævnt af G. Franzén i NordKult V 159f.

26. Om termen se Vibeke Christensen i NoB 61 (1973) p. 40f.

27. DS XVI 46.

28. Navnet har fået epexegetisk *-å* i sin funktion som vanddragsnavn og er med dette overført til bebyggelsen, jfr. kildematerialet i DS II 24 og tolkningen af navnet som usammenhængende i JørgStedn I 88 og DSÅ V 140f.

langs landsbyen *Ørbæk*,²⁹ ved søen *Langesø* ligger hovedgården *Langesø*³⁰ – mange flere eksempler kunne nævnes. I sådanne tilfælde drejer det sig ganske vist om sammensatte vanddragsnavne med efterled, der er homonyme med levende appellativer, hvorfor epexege i vanddragsnavnet ville være mindre velbegrunder, men man kunne forestille sig, at epexege i bebyggelsesnavnet havde været følt påkrævet. Det har åbenbart sjældent været tilfældet. Eksempler på, at usammensatte navne udgør sådanne navnepar, kan af gode grunde ikke anføres, da de som nævnt ovenfor slet ikke forekommer.

Hvis man mener, at de fremførte argumenter tilsammen har en sådan vægt, at man må afstå fra den epexegetiske tolkning af den type sammensatte naturnavne, der i usammensat skikkelse fik funktion som navne på nærliggende bebyggelser, så reduceres antallet af epexegetiske naturnavne i Danmark. Dette medfører dog ikke, at mængden af usammensatte danske naturnavne formindskes – de pågældende navne eksisterer jo oven i købet stadigvæk i funktion som bebyggelsesnavne.

Ydermere er det muligt via tolkningen af sådanne sø- og ånavne som bestående af det semantisk sekundære bebyggelsesnavn + artsangivende element at foreslå en forklaring på en ejendommelig strukturel divergens imellem vore dages danske ønavne og vanddragsnavne.

De få usammensatte naturnavne, der i Danmark stadigvæk bæres af naturlokaliteter, denoterer næsten alle øer. *Als* (Hald VoreStedn p. 214f.), *Falster* (DS XI 1f.), *Fur* (DS IX 48), *Fyn* (DS XIV 1f.), *Illum* (DS XIII 132f.), *Mors* (Hald VoreStedn p. 215), *Møn* (DS XVI 238f.), *Vresen* (Hald VoreStedn p. 209) er velkendte eksempler. Tilsvarende stadigvæk usammensatte vanddragsnavne er umådelig sjældne. Blandt DSÅ's hundredvis af vanddragsnavne findes kun få,³¹ eksempelvis: *Bliden* (DSÅ I 166f.), *Bloster* (DSÅ I 171), *Flom* (DSÅ II 117), *Færgen* (DSÅ II 174), *Glammen* (DSÅ II 233f.), *Glut* (DSÅ II 242f.), *Gløde* (DSÅ II 246). Det er vist karakteristisk, at disse navne bæres af ret ubetydelige vanddrag. Navnene overføres, som det vil være fremgået, heller aldrig til bebyggelser. Det er næppe heller tilfældigt, at den skriftlige overlevering af navnene er særdeles svag og i almindelighed meget ung.

Procentuelt udgør de stadigvæk usammensatte vanddragsnavne altså en frapperende lille del af det samlede vanddragsnavneforråd – en betydelig mindre del end de usammensatte ønavnes procentvise andel i ønavnebestanden. Hvis vi imidlertid antager, at mange vanddrag har skiftet fra usammensat navn til ét bestående af det til bebyggelsen overførte navn

29. DS XIII 200.

30. DS XIV 217.

31. Sammenligningsnavne som f.eks. *Brillerne* (DSÅ I 200) er her ladt ude af betragtning.

plus artsangivende efterled, kan det ikke undre, at så uhyre få vanddrag i dag bærer usammensat navn. Ønavne overføres langt sjældnere til bebyggelser, hvilket vil sige, at den teoretiske mulighed for navneskifte af den nævnte slags også langt sjældnere er til stede.

Litteratur

- ChrIIReg = Kong Christian II aabne Breve. Trykt i P. F. Suhm, Samlinger til den danske Historie II 1782.
- DD = Diplomatarium Danicum. Udg. af Franz Blatt m.fl. Kbh. 1938 ff.
- DS = Danmarks Stednavne I ff. Kbh. 1922 ff.
- DSÅ = John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne I ff. Kbh. 1968 ff.
- DuehDipl = Dueholms Diplomatarium. Udg. af O. Nielsen. Kbh. 1872.
- EB = Eng- og græsningssprotokol.
- FRIReg = Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Udg. af Kr. Erslev og W. Mollerup. Kbh. 1879.
- Gst = Generalstabskort. Geodætisk Instituts målebordsblade.
- Hald VoreStedn = Kristian Hald, Vore Stednavne. 2. udg. Kbh. 1965.
- Jb = Jordebog.
- JørgRecip = Bent Jørgensen, Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne. Kbh. 1977.
- JørgStedn I = Bent Jørgensen, Dansk Stednavneleksikon. Øerne øst for Storebælt. Kbh. 1981.
- KancBrevb = Kancelliets Brevbøger I ff. Udg. af C. F. Bricka m.fl. Kbh. 1885 ff.
- KronSk = Kronens Skøder I ff. Udg. af L. Laursen m.fl. Kbh. 1892 ff.
- M = Matrikel.
- MB = Markbog.
- NoB = Namn och bygd I ff. Uppsala 1913 ff.
- NordKult = Nordisk Kultur V, Stedsnavn. Utg. av Magnus Olsen. Oslo-Kbh. 1939.
- NStadn = Jørn Sandnes og Ola Stemshaug, Norsk Stadnamnleksikon. 2. udg. Oslo 1980.
- NudaO = Nudansk Ordbog I-II. 10. udg. 1979.
- PavKopib = Kopibøger i Vatikanets arkiv.
- PrI = Præsteindberetninger til Ole Worm I. Ålborg og Ribe Stifter 1625-42. Udg. af Frank Jørgensen. Kbh. 1970.
- Reg = Register.
- RJb = Roskildebispens Jordebog. Udg. af C. A. Christensen i Danmarks middelalderlige Regnskaber 3. række I. Kbh. 1956.
- RO = Ribe Oldemoder (*Avia Ripensis*). Udg. af O. Nielsen. Kbh. 1867.
- Stednavnef = Vibeke Christensen (Dalberg) og John Kousgård Sørensen, Stednavneforskning I-II. Kbh. 1972-79.
- Trap⁴ = J. P. Trap, Danmark. 4. udg. Kbh. 1920-32.
- VJb = Kong Valdemars Jordebog I-III. Udg. af Svend Aakjær. Kbh. 1926-45.
- VJbØ = Den såkaldte Øliste i VJb (I 30-32).
- VSK = Videnskabernes Selskabs kort Kbh. 1766-1841.
- ÆEDA = De ældste danske Archivregistraturer I-V. Udg. af T. A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910.

The Gudenå-type versus the Gern Å-type. On epexegesis in Danish nature-names

In Denmark names of topographical features usually take the form of compound names with a generic final element. Many of these names have been explained as consisting of an old simplex name of the locality with a subsequently added epexegetic element (the type *Gudenå*),

A number of simplex names of watercourses have been transferred to nearby settlements. It has sometimes been thought that the generic final element in the later name of the watercourse in question (the type *Gern Å*) should also be understood as an epexegetic addition and the first element as the original, simplex nature-name. The article contains a number of arguments in favour of the interpretation of a watercourse name of this type as consisting of the name that had been transferred to the settlement plus a generic final element. This would greatly reduce the number of epexegetic nature-names in Denmark but not the number of originally simplex Danish nature-names.

Vibeke Dalberg
Institut for Navneforskning, København

Postvæsenet og stednavne

af Robert B. Fixen

Ikke overraskende har der alle dage bestået et nært forhold mellem postvæsenet og stednavnene.

Det kan derfor ikke undre, at generaldirektoratet på en henvendelse fra indenrigsministeriets 1. departement af 5' November 1909 var positiv til det »indkommende Andragende om, at der maa blive foranstaltet en offentlig Undersøgelse af Landets Stednavne«, og man undlader derfor »ikke tjenstligt at meddele, at nærværende Generaldirektorat for sit Vedkommende kan medgive bemeldte Andragende sin bedste Anbefaling, hvorhos man skal udtale Ønsket om, at Generaldirektoratet maa blive repræsenteret i det Udvalg, der eventuelt maatte blive nedsat for at foretage en Undersøgelse som den paagjældende« (bemærk j'et i paagjældende, for det kommer vi tilbage til).

Året efter kommer indenrigsministeriet tilbage til spørgsmålet om udvalget, og generaldirektoratet svarer den 26. september 1910: »Saaledes foranlediget undlader man ikke herved tjenstligt at meddele, at man kunne ønske Postvæsenet repræsenteret i bemeldte Udvalg af Postmester ved Københavns Avispostkontor, Redaktør af »Postadressebog for Kongeriget Danmark« V. H. Finsen.«

At der var behov for udvalget, fremgår af, at der til generaldirektoratets 1. ekspeditionskontor indgik en skrivelse af 27. januar 1911, hvori det hedder: »Da man er bleven opmærksom paa, at der i de af Generaldirektoratet udarbejdede »Postvæsenets Centralbestyrelse, Posthusene og Personellet m.v.«, »Oversigt over det danske Postvæsens Statistik«, »Forslag til Finanslov« med flere Værker ikke er fulgt nogen ensartet Navneskik, i hvilken Henseende eksempelvis skal anføres:

Nykjøbing J.

Jerslev Jyll.

Nykjøbing i Jyll.

» S.

» Sj.

» p. Sjælland

» paa Sjælland

skal man herved efter Ordre anmode det ærede Ekspeditionskontor om, saavel til Brug for dette Kontor med Hensyn til Mærkning af Rekvizitter som til Vejledning for Posthusene, over disse at foranledige udarbejdet en Navnefortegnelse med ensartet Navneskik som, bortset fra tilladte Forkortelser, skal anvendes i den interne som i den externe Posttjeneste«.

Selv om opgaven var stor nok, gav den ikke anledning til de store overvejelser, for den blev besvaret med: »... undlader man ikke tjenstligt efter Omstændighederne at meddele, at Generaldirektøren under Hensyn til, at der for Tiden er nedsat et Udvalg til Undersøgelse af Stednavnene her i Landet, har resolveret, at en Navnefortegnelse som den omhandlede i alt Fald ikke skal udarbejdes, før Resultatet af bemeldte Udvalgs Arbejde foreligger«. Her bedes man hæfte sig ved det udvalg, som »for Tiden« er nedsat, men som nu har sit 75 års jubilæum.

Der gik imidlertid også op til slutningen af 1918, før der forelå et »foreløbigt resultat af udvalgets arbejde«, for først da fremkommer postmester Finsen med en udførlig indberetning dateret 26. november 1918 til »Højvelbaarne Hr. Generalpostdirektør Kiørboe, Kom. af Dbg., Dbm. p.p.«. Det fremgår heraf, at udvalget har holdt adskillige møder, og at et nedsat underudvalg på fire mand, hvoraf Finsen var den ene, »i de foreløbne Aar har afholdt en anseelig Række Møder«.

I sin beretning til generaldirektøren skriver Finsen bl.a.: »Man blev tidlig klar over, at de Arbejder, der maatte udføres, vilde kræve Raadighed over ikke saa ringe Pengemidler til Vederlæggelse af Medarbejdere udenfor Udvalget, medens dettes Medlemmer selvfølgelig var ulønnede, og man havde den Glæde, at der paa de aarlige Finanslove siden 1912/13 har været stillet til Udvalgets Disposition henholdsvis 2000, 4000 og 4000 Kr., og derefter en 4-aarig Bevilling paa ialt 32.000 Kr. – Udvalget blev herved sat i Stand til at udføre betydelige Arbejder på Stednavneområdet ...«.

Indberetningen slutter: »Sluttelig tør jeg maaske tilføje, at jeg har betragtet det som min Hovedopgave efter bedste Skøn at varetage Postvæsenets Interesser i dette vigtige Spørgsmaal, og søgt at holde igen overfor Ændringer af for vidtgaende Betydning, ligesom det ogsaa er lykkedes at opnaa Tilslutning fra de øvrige Medlemmer af Underudvalget til Bevarelsen af Forskelligheder i Stavemaaden for flere Stednavne, hvor de fastslaaede Principper og sproglige Grunde ville kræve en Regulering, dette gælder saaledes følgende Navne: Bogø og Baagø, Hasle og Haslev, Mørke og Mørkøv, Rønne og Rønne, Tranbjerg og Tranbjerg m.fl. Allererbødigst (sign.) Finsen«.

Ja, og disse sidste navne er der heller ikke siden blevet ændret i. Derimod var der en række andre navne, som underudvalget ikke kom igennem med. Svenborg, Rindkøbing, Hirshals.

»Med Hensyn til Brugen af *e* og *æ* til Betegnelse af den korte *æ*-Lyd vil det være praktisk at følge lignende Regler som den almindelige Retskrivning, men netop paa dette for et Opslagsværk saa vigtige Punkt er Retskrivningen desværre netop for Tiden i den største Uro. Indtil den Retskrivningskomite, som efter al Sandsynlighed i den nærmeste Fremtid vil blive nedsat af Undervisningsministeriet, har angivet visse Retningslinier, er det næsten umuligt for os at bestemme, om man skal bruge *e* eller *æ* i Navne paa Bjerg, Bjærg, eller i Navne som Fjelde, Fjælde o.s.v.« hed det. Men at Nykøbing Jylland skulle rettes til Nykøbing Mors og Kregome til Kregme, var der ingen tvivl om.

I postvæsenet blev disse navne dog først officielt indført i hhv. 1928 og 1930, og vi må notere, at postvæsenet var væsentlig senere på færde med Nykøbing M. end både DSB, toldvæsenet og de lokale myndigheder.

Det virker, som om der har været lidt kompetencestridigheder omkring stednavnene. Således skrev landbrugsministeriet i 1921 til undervisningsministeriet bl.a. »... da Matrikulsvæsenet utvivlsomt er den Gren af Centraladministrationen, der har varigst Berøring med de fleste Stednavne, vilde man finde det rimeligst, om en eventuel Lovhjemmel for Autorisation af en Retskrivning for Stednavne blev erhvervet gennem Landbrugsministeriet.

Med hensyn til den foreliggende, af Stednavneudvalget udarbejdede Retskrivningsliste finder man derhos Anledning til at gøre opmærksom paa, at der forekommer ikke faa Tilfælde, hvor den af Udvalget foreslåede Skrivemaade afviger betydeligt fra den hidtil benyttede Skrivemaade eller fra den paa Stedet gængse Udtale af vedkommende Stednavn. ...«.

Og de nye, korrekte stednavne skulle naturligvis også indarbejdes i befolkningen. Også dette havde Postvæsenets repræsentant i Stednavneudvalget, postmester Finsen, øjnene åbne for. I maj 1919 skriver han til generaldirektoratet: »Der er næppe Tvivl om, at de paa Jernbanestationerne anbragte Skilte med Stationsnavne, foruden at give den Rejsende den fornødne Vejledning, paavirker Befolkningens Opfattelse af den Stave-maade, der bør anvendes for det vedkommende Stednavn. Stationsskiltene vil derfor blive en Faktor af største Vigtighed ved den Regulering af Stednavnene, som i en Aarrække har været forberedt af det af Kultusministeriet nedsatte Stednavneudvalg. Foruden en praktisk og trafikmæssig kan der saaledes ogsaa blive Tale om en pædagogisk Opgave, der paa nævnte Maade løses af Jernbanevæsenet, en Opgave, hvoraf det vilde være i det almenes Interesse at drage yderligere Konsekvenser til Fordel for Landsbyer og større Samlinger af Huse udenfor Stationernes Række; og selv om en Foranstaltning i denne Retning maatte siges at ligge noget

ved Siden af Postvæsenets egentlige Formaal, tillader jeg mig dog at henstille til Generaldirektoratets Overvejelse, om det ikke maatte siges at være belejligt, om Postvæsenet paatog sig denne kulturelle Virksomhed, som det ved Stednavnenes Anbringelse paa Skiltene for Brevsamlingsstederne eller, hvor saadanne ikke findes, da paa Landsbybrevkasserne, formentlig vilde kunne magte uden forholdsvis større Bekostning. Jeg føler mig forvisset om, at Postvæsenet ville høste megen Anerkendelse for en saadan Ordning, der, foruden at være fortjenstfuld i det førømtalte Øjemed, vilde blive hilst med Glæde af enhver Automobilist, Cyklist eller anden Turist, der færdes paa ukendte Veje. ...«.

I nogle tilfælde måtte både Stednavneudvalget og Postvæsenet tage til efterretning, at det ikke var muligt at overvinde modstanden mod navneændringerne, især hos de lokale beboere.

Det gjaldt f.eks. Herlufmagles ændring til Hellevmagle. Ændringen var for så vidt korrekt nok, eftersom Hellevmagle er den oprindelige benævnelse, og Herlufmagle er en afsmitning fra Herlufsholm, men sognerådet gik til Statsministeriet og fik afgørelsen omstødt, og dermed blev Hellevmagle igen til Herlufmagle.

At ejerlavene Ludserød By, Rumperup By og Gumperup By blev til hhv. Høvelte By, Højsted By og Klinteby By, var der åbenbart ingen indvendinger imod. Derimod var det en stor sag, at der var optræk til, at Saunte skulle blive til Sante.

Fejl – eller misforståelser – er der naturligvis med alle de tusinder af navne også forekommet. Således blev generaldirektoratet forespurgt om grunden til, at det ikke i et længere punkt i Officielle Meddelelser om stednavne var nævnt, om det skulle hedde Lyngby eller Kongens Lyngby. Svaret var, at det havde man overset, og at man ikke ved nævnte optagelse i O.M. havde taget stilling til noget af dem.

I Kalundborg sad der i begyndelsen af 30'erne en meget aktiv postmester, som gjorde generaldirektoratet bekendt med, at der ikke i Tømmerup sogn fandtes noget, der hed »Femtning«, men at det nok skulle være Tommerup sogn på Fyn. Stednavneudvalget erkendte, at der var sket en forveksling.

I det nordjyske var det dengang ikke Ålborg eller Aalborg, der gav anledning til de mange aktioner, men om nabobyen Nørresundby skulle skrives i ét eller to ord og hvis i to ord, om det skulle være med eller uden bindestreg.

En beboer skrev den 16. september 1936 til Postgirokontoret, som havde leveret ham blanketter for 31,50 kr., men havde trykt »Nørre Sundby«:

»Jeg kan ikke undlade at henlede Opmærksomheden paa, at jeg i

Adressen udtrykkelig har skrevet Nørresundby og ikke Nørre Sundby, saa jeg skulde af Princip forlange alle Girokortene trykt om, da de ikke svarer til min Ordre, og jeg ser tilmed, at Postgirokontoret først rigtigt har skrevet Nørresundby og så bagefter har rettet det.

Det hedder dog ikke Post Giro Kontoret ejheller Køben Havn eller Ny Borg, saa hvorfor skulde det dog ikke hedde Nørresundby. ... Hvis Postvæsenet ikke officielt har faaet Navnet ændret endnu, er det ikke *en* Dag for tidligt, men meget for sent«.

JTAS skrev som P&T Nørre Sundby, men DSB skrev Nørre-Sundby. Så der måtte indhentes udtalelser både fra Overpostinspektøren i 3. distrikt, Nørresundby Byråd, DSB og Stednavneudvalget. Sidstnævnte udtalte, »at der ikke vides noget at erindre imod, at Post- og Telegrafvæsenet anvender Stavemaaden »Nørresundby« (i eet Ord), idet man tilføjer, at Udvalget agter til sin Tid at indstille denne Form til Statsministeriets Autorisation«.

I det hele har stednavnene i tidens løb optaget beboerne – eller i hvert fald nogle af dem – særdeles meget. En læge i Jystrup Midtsj. skrev i 1934 et meget udførligt brev til generaldirektoratet. Han slår deri et stort slag for at få sin by benævnt Jystrup, Midtbanen, eller Ved Midtbanen, for Jystrup lå dengang ved den nu nedlagte jernbane fra Ringsted til Frederikssund. Selv om strækningen bliver sat ud af drift, »er det dog en given Sag, at *Banelegemet* bliver liggende. At flytte dette vilde utvivlsomt blive mindst lige saa dyrt som i sin Tid at bygge det op – hvor skulde man gøre af alt det Ler, hvoraf det i det væsentlige bestaar?. Og det vil blive ved at hedde Midtbanen ogsaa eventuelt som én i Fremtiden tidselbegroet Ruin«. Brevskriveren anvender en helt anderledes høflig form, end man ofte i dag ser anvendt, og slutter med håbet om, »at det ærede Generaldirektorat ikke tager mig det ilde op, at jeg ukaldet kommer med dette indlæg, som er foranlediget udelukkende af Interesse for den omhandlede Sag«.

Allerede i forbindelse med overtagelsen af Sønderjylland var der naturligvis en stor opgave i at fastsætte danske stednavne til erstatning for de tidligere tyske.

Landdagsmand Nis Nissen skrev et tre sider langt håndskrevet brev til generaldirektør Kiørboe for at få Nordborg omdøbt til Nørborg (jf. Sønderborg), og det gik Stednavneudvalgets medlemmer med til.

Men frem og tilbage er lige langt, og byrådet appellerede efter tre års forløb afgørelsen til indenrigsministeriet, for at få Nordborg genindført. Byrådet kunne henvise til, »at en Petition blandt de herværende 472 kommunale Vælgere opviser 455 Underskrifter ved en Afstemning som A.S. Nordborg Sparekasse foretog om dette Spørgsmaal, stemte over 90% for

Nordborg«. Byrådet kunne endvidere henvise til, at en række lokale instanser – bl.a. Fattigvæsenet – i den nærmeste fremtid ville gå over til Nordborg.

Tilbage til, hvad jeg skrev i begyndelsen om »j« i »paagjældende«.

I årene efter første verdenskrig vedtoges det generelt at afskaffe det stumme »j« i retskrivningen og i stednavnene. Københavns og Kjøge blev til København og Køge o.s.v. Allerede da man affattede punktet til postvæsenets Officielle Meddelelser, var man opmærksom på, at der måske skulle gøres en undtagelse for Skern/Skjern, men det blev til Skern. Når Skern senere har fået genoplivet sit »j«, skyldes det, at vestjyderne ikke har dette »j« som stumt.

Men et er teori, et andet praksis. Efter at Kjellerup således var blevet til Kellerup, skete der et stort antal fejlsendelser af forsendelser til Kellerup og Hellerup. Og det kom der en *meget* stor sag ud af. Den lokale postmester gik med brask og bram ind for genindførelse af »j«'et og henviste til, at kunder, der benyttede den officielle stavemåde, »netop som Følge heraf kommer til at lide pekuniært Tab og anden Tort«. Stednavneudvalget var imidlertid ubøjeligt og skrev til generaldirektoratet: »Det har været Stednavneudvalget magtpaaliggende i det store og hele at bringe Stednavnenes Retskrivning i Overensstemmelse med de almindelige Regler for det danske Rigssprog. Nu har Rigssproget afskaffet j efter k og g, foran e, æ og ø, der skrives ikke mere kjende, kjær, kjøre, gjerne, gjæst, gjøre ... Der kan ikke være nogen Tvivl om, at selv om Udvalget her var blevet staaende ved den ældre form med j, ville Navnene alligevel i Hovedsagen være blevet skrevet efter Rigsmaalets nugældende Regler, i hvert Fald af den yngre Slægt, der har lært disse i Skolen«. Stednavneudvalget mente altså, at det reelt ville være uden større betydning, om man genindførte »j« eller ikke. Helt uforstående var udvalget dog ikke, for det tilbød »det høje Generaldirektorat« at overveje formen *Kelderup*, da »det ældste bevarede Originaldokument, Hvori Navnet findes, fra 28/3 1443, har »Kelderop«, og Formen med *ld* forekommer brugt helt op i 19. Aarhundrede«.

Ser vi bort fra alle de idealistiske grunde for at få nogle entydige stednavne, så har postvæsenet også en økonomisk og »arbejds­mæssig« interesse i spørgsmålet. Måske ikke så meget i vore dages arbejde, men da de store ændringer blev gennemført i 30'erne, var økonomien i høj grad aktuel. I 1934, da de sjællandske stednavne skulle autoriseres, vurderede postvæsenet på forhånd, hvad udgifterne til nye dagstempler, gummi­stempler og signeter ville beløbe sig til. Det blev på forhånd beregnet til 3360 kr., og det endelige resultat blev 3212 kr. Men det var jo også store penge dengang. Man *kunne* have klaret det billigere, hvis man kun havde

anskaffet 1 stempel til hvert posthus, men så beskedent ville man trods alt ikke starte.

Hvordan er så status i dag? Meget skriveri omkring stednavnene er der ikke mere. Men om dette vil holde, efter at statstjenesten uden væsentlig udgift for statskassen kan bruge Å-å eller Aa-aa i danske stednavne på samme måde, som når det drejer sig om personnavne, ja det må tiden vise. Indførelsen af postnumre gør, at jeg som P&T-mand ser fremtiden nogenlunde trygt i møde, hvad angår risikoen for fejlsendelsen af postforsendelser.

The Post Office and Place-Names

The Post Office has always had a natural interest in the existence of a stable and unambiguous orthography for place-names. It has therefore taken an active part in the work of the Place-Name Committee ever since its inception and, thanks to its contacts with a widespread network of postmasters familiar with the names and localities under discussion, it has often played a significant role in the decisions reached by the committee in the course of the past 75 years.

Robert B. Fixen
Post- og telegrafvæsenet, København

De halländska ortnamnens övergång från dansk till svensk skriftspråksnorm

af Göran Hallberg

Bakgrund

Fredstraktaten i Brömsebro beseglades i augusti 1645. Formellt överläts Halland på 30 år i ett pantbrev den 9 september samma år. Genom Roskildefreden i februari 1658 blev överlåtelsen definitiv (Rosén 1959: 1 ff).

Mycket har sedan dess sagts och skrivits om försvenskningen som följde. En detalj i det *språkliga* skeendet skall här belysas, så som den speglas i de i utgåvan Hallands ortnamn, delarna 1–3, redovisade skriftformerna av 1600-talets halländska bebyggelsenamn före och efter 1645.

Förvaltningen av guvernementet Halland blev under de tretton mellankrigsåren 1645–1657 ett slags pilotprojekt för den uniformitetssträvan, som efter 1658 kom att gälla hela generalguvernementet, dvs även Skåne och Blekinge.

De tretton fredsåren fick knappast någon genomgripande betydelse för den språkliga försvenskningen av landskapet, åtminstone inte i jämförelse med förhållandena i generalguvernementet efter freden i Köpenhamn 1660 och fr a efter freden i Lund 1679, då greppet hårdnade. (Se t ex om skriftspråkskiftets viktigaste skede kring 1680–1685 Ohlsson 1978: 142 ff och 149.)

Den nya jordeboken 1646 skulle upprättas »efter den svenska formen« av landsbokhållaren Arvid Hansson och landsskrivaren Peter Hansson (Erlandsson 1967: 21 f). Även om de danska jordeböckerna i strid mot fredsbestämmelserna aldrig överlämnades till svenskarna och kvitterades av dem, så är det språkligt sett helt uppenbart, att den nödvändiga grunden i praktiken lades med hjälp av åtminstone för en kort tid övervintrande danska befallningsmän och danska förlagor. Jfr härom Erlandsson 1967: 162 (tablå 12) och 209 f (med not 4).

Material och metod

Undersökningen bygger på de tre hittills utgivna delarna av SOH (se litteraturlistan). Ingen hänsyn tas till skrivarproveniensen eller till skrivarnas medvetna eller omedvetna språkbruk, eftersom det redan från början

tycks ha varit fråga om svenskar i huvudrollerna i Halland. Hänsyn tas inte heller till den i och för sig intressanta *internt svenskspråkiga* vidareutvecklingen av namnens skriftformer, dvs till övergångsfenomenen från det dansk-svenska normskiftets huvudsakliga fullbordan till 1900-talets nystavade, officiellt normerande former.

Undersökningen koncentreras till en jämförelse mellan utgångsläget, i stort sett enligt den danska jordeboken 1644 och dess närmaste föregångare, och förhållandena under mellankrigsperioden, speglade fr a i de svenska jordeböckerna 1646 och 1660. Slutresultatet avläses i allt väsentligt i jordeboken 1691, dvs åren efter uniformitetsprogrammets genomförande. I förekommande fall noteras, om danismer, med Ohlssons term icke-svenska former, kvarstår ännu efter 1691.

Givetvis skulle fler och tätare tidssnitt ge bättre besked om övergången och den definitiva brytpunkten, som förmodligen infaller kring 1685. Likaså vore det intressant att mera i detalj följa utrensningen av kvardröjande danska skriftspråksinslag, ställda i relation till ortnamnens struktur (förleds-, fog-, efterleds-, bestämdhets-, kasus- och numerusmorfem), liksom att kartlägga de regressionsperioder, som nu endast antyds genom det av ortnamnsutgåvorna styrda materialurvalet och de inte så få hypersvevismer som tycks uppträda fr a under mellankrigsåren 1645–1657.

Av praktisk skäl redovisas simplexnamnen utförligt, medan avledningar och sammansättningar behandlas mera summariskt. Ett kort avsnitt ägnas åt i samband med nationalitetsskiftet urspårade namn.

De tre huvudsakliga 1600-talstidssnitten betecknas nedan för enkelhetens skull oftast 46, 60 och 91, även då i undantagsfall ett enstaka belägg i berörd del av SOH hämtats från ett angränsande år. Givetvis diskuteras endast sådana namn som har belagts både före och efter 1645. Ett fåtal namn övertas från danskan utan förändrad skrivning. De behandlas inte här, t ex några namn på *-inge*, *-red/-röd* och *-torp* samt namn som *Torp* (SOH 2:298 och 3:113). By- och sockennamnet *Abild* accepteras oförändrat av svenskarna, ett förhållande som kommenteras av Ejder NoB 1954: 59 ff.

Simplexnamn

-e > -a: Svagtons-*e* blir i huvudsak *-a* redan 46, så i ett sextiotal *Ala*, *Backa*, *Björka*, *Boa*, *Bräcka*, *Bua*, *Buera* (3:104), *Dala*, *Flatna*, *Gårda*, *Holma*, *Hulta*, *Höga*, *Kila*, *Kleva*, *Kläppa*, *Kulla*, *Kärra*, *Landa*, *Lunda*, *Lya*, *Lynga*, *Maa*, *Mjäla*, *Rya*, *Skoga*, *Skrea*, *Strömma*, *Tavla*, *Tofta*, *Torpa* och *Veka*.

Övergången noteras först 60 i elva fall: *Bräcka* (3:148), *Kila* (2:156),

Kvia, *Lynga* (2:283), *Myra*, *Rinna*, *Tofta* (3:179), *Torna*, *Veka* (1:45), *Vicka* och *Åsa*; först 91 i sex fall: *Bränna* (3:158), *Bröda*, *Ekerna*, *Kvinja*, *Lia* (2:242) och *Moa*. Endast i fallet *Buera* (3:183) dröjer det till 1718, innan *a*-et manifesteras.

Två *Bräcke* (3:113 och 130) och ett *Låke* har *-e* i både uttal och skrift, men får tillfälliga nedslag av *-a*, för *Bräcke* 91 och ett stycke in på 1700-talet, för *Låke* 60. Ett *Bränne* (1:156) får likaså tillfälligt *-a* 60. Det spårar senare tidvis ur till *-ö* (1777 ff).

-en > -an: I bestämd form skrivs *Heden* (3:160), *Siken* och *Viken* i dansk och svensk tid *-en* trots uttalets *-a*. Som hypersvecismer får man väl då se *-an* för *Heden* 46 och 91, för *Siken* och *Viken* 91. *Slätten* (3:122) får ett liknande tillfälligt *-an* 60 och 91.

Hyktan (1:105) får *-an* först 91, *Hålan* dito 60. *Liden* (3:175) uttalas *-a*, men det skrivs *-en* med undantag för anomalin *Vnde Lidan* 1647. *Lyckan* (3:154) och *Rösan* får *-an* 60. Underliga svenska anomalier är även *Hallan* 46 för de båda *Hallen* (3:139 och 160), som *f ö* i uttal och skrift endast har *-en*.

Hult (2:262) skrivs och uttalas enstavigt, men 91 och 1718 står *-a*. *Kullen* (3:120) skrivs och uttalas *-en*, men får 91 och en lång tid framöver *-a*.

Vokallängd: Svenskans markering av vokallängd genom tillägg av ett *h* framför följande konsonant respektive genom dubbeltecknad vokal slår omedelbart igenom. Så står redan 46 *-hl(-)* i *Ala*, *Bala*, *Dal* och *Dala*; först 91 i *Bål*; 91 noteras *-hr* i *Skår* (3:133); 46 *-hs(-)* i *Näs* (3:51), *Ås* (2:224, 236; 3:60, 93) och *Åsa*, 60 i *Ås* (2:244). *Näs* (3:82) har 46 dubbel markör: *-ääh-*.

Dubbeltecknad vokal finns 46 i *Boa* (2:238), *Buera* (3:183), *Dala*, *Flatna*, *Hög*, *Höga*, *Högen* (3:11), *Höks* (härad), *Kila* (2:199), *Kriken*, *Moa*, *Näs* (2:200; 3:200), *Sjö* (2:288 och 297), *Skog* (2:258; 3:128), *Skår* (3:114), *Veka* (1:82), *Vrå*, *Vrån* (3:59), *Vråk*, *Ås* (2:224, 236 och 244) och *Åsen* (3:92); först 60 i *Kila* (2:256), *Kvia* och *Lia* (2:242), 91 i *Låke* (3:81) och *Må*. Dessa längdmarkörer utrensas som bekant sedermera ur svenskt skriftspråk.

bjer > berg: Ett beklagligt ingrepp gör svenska skrivare, när de mot uttalet och mot danskans huvudregel rensar ut bruten form *bjer*, *bjär* till förmån för *berg*. Redan 60 har utrensningen skett i *Berg* (3:23, 118 och 196), 1670 i *Berg* (1:156) och 91 i *Berg* (3:42 och 169).

Som interna svenska varianter får man däremot se de sporadiskt uppdykande *ä*-skrivningarna under 1600-talet, t ex 46 *Biär(gh)* (1:156; 2:253); 60 *Bärgh* (1:56; 3:23); 91 *Bärg* (3:42).

»**Klusilförstärkning**«: Som väntat reagerar svenskarna omgående på danskans och halländsdialektens *bdg* för *ptk*. Försvenskningen härvidlag

har skett redan 46 i *Flatna*, *Hellve* 'helvete', *Kärret* (två fall), *Veka* (ett fall), *Vik(en)* (3 st) och *Vräk*; 60 i *Släp*; 91 i *Bråten*, *Böke* (2:260), *Ekerna*, *Gnipe*, *Höks* (härad), *Kärret* (ett fall), *Låke*, *Sik(en)* (2 st) och *Veka* (2 st). I några fall sker övergången först in på 1700-talet: *Kriken* och *Kärret* (en gång). I ett fåtal slår den aldrig igenom: *Bröda* och *Bröden* skrivs 46 -åt-, men sedan konserveras den med dialekten och danskan överensstämmande formen -öd-. Liknande gäller *Böge* 'böke', som 1669 skrivs med -k-, men som sedan återgår till formen *Böge*.

e > ä: Kort och långt ä-ljud som i danskan skrivs *e* omvandlas till *ä*: 46 i *Bäck(en)* (tre fall), *Bädden*, *Bärte*, *Näs* (fyra), *Släp*, *Slätten* (ett) och *Vräk*; 60 i *Bräcka*, *Bräcke* (ett), *Bränna*, *Bränne*, *Bäck(en)* (två) och *Slätten* (ett); 91 i *Bräcke* (två), *Bäck(en)* (ett), *Kläppa* och *Slätten* (ett).

Förbindelsen *ie* blir *iä*: 46 *Fjäre* (härad), *Kärr(a)/Kärret* (två) och *Mjåla*; 60 *Kärr(a)/Kärret* (ett); 91 dito (tre); först på 1700-talet *Hjålm* och *Kärr(a)/Kärret* (tre).

aa > å: Raskt görs *aa* till *å*: 46 *Gårda*, *Vrå* (fyra) och *Ås(a)/Åsen* (sex); 60 dito (ett); 91 *Må*.

u/o > å och o > u: Dansk (u)/o blir *å*: 46 *Fålle*, *Hult(et)* (två) och *Skår(e)* (ett); 91 *Bråten*, *Hult(et)* (två), *Hålan*, *Kulla* (två) och *Skår(e)* (fyra). Först på 1700-talet skrivs *Råg* och ett *Hult(et)* med *å*. Parallellt blir danskt *o* till *u* 46 i *Hult(et)* (två), *Kulla* och *Kullen* (tre); 60 i *Hult(et)* (fyra), *Kullen* (ett) och *Kåll*; 91 i *Hult(et)* (fem); först på 1700-talet i ytterligare fyra *Hult(et)* och ett *Kulla*.

Särskilda förhållanden gäller de fyra *Hule*, vars danska -u- kvarstår, medan dialektuttalet och det svenska riksspråket har å-ljud. Eftersom det rör sig om relativt betydande bebyggelser, har dagens läsuttal fört till att majoriteten även av den halländska lokalbefolkningen nu uttalar namnen med u-ljud, vilket vållar en del förvecklingar. Jfr om skriftens u-vokal för uttalets -å- i ortnamn vari ingår ordet *hål* Ejder SOÅ 1956: 5 f och Pamp SOÅ 1965: 35.

ö > y, liung > lyng: I vissa fall utbyts ett danskt ö mot svenskt y: 46 *Lynga*, *Lyngen* (fem); 60 *Lyckan*. Samtidigt (46) omskrivs i fem namn danskans -liung- o d till svenska -lyng-. Jfr *Klev*, *Kleva*, där det 46 sker en övergång från ö- till e-skrivning.

birk > björk, s(i)ö > sjö: Danskans *birk* blir 46 *b(j)örk* i namnet *Björka*. Simplex *Sjö* (2:288 och 297) har *iö*-skrivningar som regel under danskt 1500- och 1600-tal med enstaka inslag av typen *Sö-*, varför svenskheten inte krävde några ändringar i just det här fallet. I sammansatta namn ändrades däremot ett antal *sö* till *siö* o l, varom mera nedan.

ld > ll, nd > nn: Beträffande konsonantismen motsvarar danska *ld* svenska *ll*, så 46 *Hallen* (två), *Kolla*, *Kull* (två) och *Vallen*. Likaså blir *nd* > *n(n)*: 46 *Bränne*, 60 *Bränna* och *Rinna*; 91 *Kvinja*.

ff > g, ig/y > g: Danskans *-ff(u)-* blir svenskt *g*: 46 *Hagen* (tre), *Höga*, *Högen* (två) och *Skog(a)/Skogen* (fyra); 60 *Skog(a)/Skogen* (ett). I namnet *Hög(en)* fås 46 i sex fall *ig/y* o *d > g*.

d-restitution: Svenska skrivare stoppar in ett *d*, som inte kvarstod i 1600-talsdansen, t ex i *Hede* (dock först på 1700-talet), *Lia* (2:242) 60 och *Liden* 46.

Sammansättningar

Samtliga ovan antydda skriftspråkliga utbyten sker även i de sammansatta ortnamnen, dvs tendensen förstärks: redan 46 sker de flesta förändringarna, 60 finner man ytterligare ett antal och 91 har restfallen i stort sett rensats ut. De sammansatta namnen, som excerperats för undersökningen, är ca sju gånger fler än de drygt 200 undersökta simplexnamnen, dvs omkr 1400 stycken. Utrymmet medger ingen totalredovisning. Intresset koncentreras i det följande på kompositionsfogar och vissa efterleder.

Dock först en notis om *inge*-avledningarna, som inte undergår någon förändring, bortsett från att *ie > iä* i *Gällinge* 60, *b > p* i *Köpinge* 46, danskans tvåstaviga variant av *Plönninge* blir i svenskan trestavig 46, *e > ä* i *Rävinge*, *Skällinge*, *Sättinge* och *Täckinge* 46. Namnet *Öinge* görs av svenskarna trestavigt genom *i*-inskott redan 46. Både uttalet och den danska skriften har tvåstaviga former.

-e > -a: Ändelsevokalen *-e* blir *-a* 46 i 67 namn, 60 i 31 namn och 91 i 23 namn. De resterande 9 namnen får sitt *-a* på 1700-talet. Jfr samma företeelse i simplexmaterialiet. (60 och 91 fås *-en > -an* i fyra namn.)

I *Bastena*, som uttalas med ändelsevokalen *-e* och som i dansk tid skrivs med *-e*, har svenska skrivare fr o m 60 infört ett ogrammatikaliskt *-a*. Detta har sedermera lett till läsuttalsformen på *-a*, som i dag slår ut *e*-et.

Kompositionsfog: Fogvokalen är i danskan före 1645 konsekvent ett *e*. Där uttal och svenskt skriftspråk kräver *a* införs detta, men med försvenskingsmaximum 91. Utvecklingskurvan är alltså inte som vid ändelsevokalerna fallande från maximum 46 via 60 ned till 91 (plus några få restfall strax efter sekelskiftet 1700).

Här noteras i stället 72 fogändringar *e > a* 46, 75 stycken 60 och hela 151 stycken 91 samt 35 stycken under 1700-talet. Slutresultatet blir dock det samma. Försvenskningen har i allt väsentligt slagit igenom 91.

Namnen på *-alt* (< *-hult*) och *-arp* (< *-torp*) redovisas nedan. De medräknas inte här. Jfr härom Pamp SOÅ 1965: 41.

I de åtta antecknade namnen på *Krono-* och *Kyrko-* har danskans *e*-fog utbytt mot *o* i tre fall 46, i ett fall 60; mot *ie/io/iö* i vardera ett fall 46, 60, 91 och 1700-talet. Även de sistnämnda får senare internt i svenskan *o*-fog.

I en rad fall har »försvenskningen« inte fått bestående resultat vad gäller kompositionsfogen *a*, i vissa med rätt, i andra med orätt:

I *Siggebol*, *Stallebacka* och *Vångedal* har uttalet *a*-fog, och förlederna kräver *a*-fog, men danskans *e* har segrat i svensk tid – trots att sporadiska skrivningar med *a*-fog inte är ovanliga i 1600-talskällorna.

I ett antal namn har å andra sidan *a*-fog i svensk tid figurerat, där det inte hör hemma. Det gäller *Lillebacka* 1646–1756, *Äskebacka* 1718, *Garvinnebo* 1645, *Ugglebo* 60 och 91, *Kappebol* 46 och 60, *Slättelynga* 46 och 91, *Trönningenäs* 91, *Baskered* 46, *Vismeryd* 46 och 60 och väl också det egendomliga namnet *Oleträ* (SOH 3:127), som har *e*-fog i skrift och uttal, men *a*-fog i jordebokssviten 1691–1756.

Uppseendeväckande är uttalets *e*-fog i namnet *Killingebäck*, som därtill skrivs med *e* bortsett från 91 och 1718. Man väntar här faktiskt *a*-fog. Mera ovisst är bynamnet *Fjällesjö*, som återgår på ett likalydande sjönamn (SOH 2:239). Jordebokssviten 1691–1876 har *a*-fog; *f* ö har uttal och skrift *e*-fog.

Sjönamn utgör förleden i namnen *Hölseböke*, *Torseböke*, *Gässelia*, *Björsered*, *Gällsered*, *Haxered*, *Havsered*, *Krogsered*, *Stensered* och *Stixeryd*. Ett *a* noteras här sporadiskt i fogarna i någon eller några av 1600-talets (och stundom också 1700-talets) svenska jordeböcker. Endast *Stensared* (SOH 3:33) får *a*-fog i både skrift och uttal. Jfr ett *Stensered* ovan (SOH 2:201). I *Björbäcksered* och *Högsered* står på 1600- och 1700-talen sporadiskt *a*-fog, *f* ö används i tal och skrift enbart *e*. Fogvokalen är här inskottsvokalen *e* mellan förledsslut på genitiv-*s* och efterledens *r*- (se där om Ejder 1979: 46 ff samt därmed förknippade urspåringsstendenser).

I tre av de sex *Hulegård(en)*, där skrift och uttal har *e*-fog, har skrivarna 60 satt in ett tillfälligt gästspelande *a*, som i ett fall kvarstår ännu 91.

I namnet *Ämmendred* saknar uttalet och den svenska skriftformen fogvokal. Äldsta kända belägg 1529 har *a*-fog (*Amynda*-), likaså jordebokssviten 1660–1876 och generalstabskartan.

Esmared och *Öxared* har i uttalet *e*-fog, men den officiella skriftformen har *a* alltsedan jordebokssviten 1718–1876 respektive 1691–1876. Äldsta belägg, *Ysma*- 1402, för *Esmared* talar för att *a*-fog är ursprunglig. Detta bör beaktas vid tolkningen (jfr SOH 1:104 f).

Sex halländska *Fagrard* har resulterat i tre olika varianter. By- och sockennamnet (SOH 2:238 f) har utvecklats olika: *Fare* respektive *Fagered*. Den ursprungliga *a*-fogen restitueras här inte i svensk tid. Parallellen *Fagerred* i Lindome (SOH 3:149) får *a*-fog i jordebokssviten 1691–1876, men slutprodukten blir densamma. (Märk *-r*- respektive *-rr*-.) Mot dessa namn står fyra stycken *Fagared*, vari *a*-fogen återupprättas 91 (SOH 3:104, 119 och 197) och senast 1756 (SOH 3:54).

I *Gubbered* och *Kädered* saknar uttalet fogvokal, medan skriften har *e*-fog. Endast 60 respektive 91 noteras den *a*-fog, som vore att vänta i namnen. Samma *a*-fog väntas också i följande namn:

Järnkättered har *e*-fog i uttal och skrift. 1691 och 1718 har jordeboken *a*. *Kättered* och *Skäggered* reduceras i uttalet til tvåstaviga gravisaccentuerade former på *-er*, de har *e*-fog i skrift, men skrivs i jordeböckerna 1691–1756 respektive 1718 med *a*. Ovisst är det, om de otolkade namnen *Lopered* och *Vanered* hör hit. De har *e*-fog i uttal och skrift. Endast 91 noteras *a*-fog. *Löpared* 91 är väl snarast att betrakta som ett misslyckat etymologiseringsförsök. *Wanared* motsvaras av äldsta belägget *Vaanarith* med *a*-fog 1377.

När förleden innehåller ordslut på suffixet *-are* har danskans *-er* bytts till *-are* (i några fall via ett mellansteg på *-ere* 46): redan 46 i fyra fall, 60 i tre, 91 i ytterligare fyra och på 1700-talet i ett resterande fall (*Skinnarlyngen*), där *e*-et senare faller bort. I *Hammarkulla* byts *er* mot *ar* 1718.

De ytterst efter tyskt mönster inlånade namnen *Fågelsång* (SOH 3:105) och *Fåglasång* (SOH 1:58) har båda i uttalet *a*-fog. Det förra skrivs *Fulla*-46 – den enda *a*-noteringen i skrift. Det senare ges däremot med början 1691 en fast tradition av *a*-skrivningar, som resulterar i att *Fågla*-bevaras.

Vokallängd: Längdmarkören *h* i ordtypen *dal* (jfr simplexnamnen) inför 46 i 46 (!) fall, 60 i endast två fall och 91 i åtta. Längdmarkören dubbelteckning dominerar: 46 hela 73 stycken, 60 blott fyra och 91 tre (samt en på 1700-talet).

(I danskan åtföljs lång vokal ofta av ett *e*, som med få undantag saknas i svenskan, t ex i *-boel*, *-röedt* och *-bye*, *-söe*.)

Bjer > berg: Här sker 46 32 utbyten, 60 sex och 91 fyra. På 1700-talet följer ytterligare tre, alla i förleden *Berga*-.

»**Klusilförstärkning**»: *bdg* > *ptk* sker 46 i 53 fall, 60 i nio och 91 i 39 fall. Restgrupp 1700-talet: tio. Ett fåtal namn har passerat »tullen« obemärkt, t ex *Bögesgård*, *Digesgård* och *Egared*, där *g* > *k* inte noterats. I *Krogsered* står visserligen *-ck*- 46, men det försvann igen omgående.

e > ä: ord av typen *bräcka*, *bäck* och *näs* får *ä*-skrivningar 46 i 91 fall, 60 i 30 och 91 i 37. Restgrupp 1700-talet: elva. Ord av typen *fjäll*, *källa* och *kärr* får sina *ä*-n 46 i 18 fall, 60 i nio och 91 i 29. Kvarstår elva utbyten under 1700-talets början. Påfallande är att *ie* > *iä* i namn på *Hjäl*- respektive *-gårde* först på 1800-talet. I stort sett är väl denna övargång *ie* > *iä* att betrakta som en intern svensk skriftspråkutveckling, som accelererar fram till och med det senaste sekelskiftet.

aa > å: ord av typen *gård*, *ås* får *å*-skrivningar 46 i 221 fall, 60 i 41 och 91 i 26; 1700-talet åtta.

u/o > å: typen *håll*, *råg*, *skår* resulterar i *-å*-. 46 19 st, 60 nio, 91 14 och

1700-talet åtta. (I typen *bråte* noteras tre utbyten 46 från *ö* till *å*.) Till fr a den här kategorin skall läggas de inte så få fall, där svenska skrivare under 1600-talet sporadiskt har ett *å*, som sedan försvinner igen, dock i några namn först på 1700-talet. Det gäller t ex förlederna i namnen *Folkared*, *Stockared* och *Klockaregården* 46 och 91, *Horsared*, *Torvmossared*, *Mästocka*, *Skottorp*, *Svarträ*, *Hultås* och *Vapnö* 91.

Samtliga omkring ett dussin namn med förleden *Mossa-*, så *Mossared*, *Mossagård* och *Mossarp* samt två namn med efterleden *-mosse*, uppvisar *å*-skrivningar redan 46. Endast i det ovannämnda *Torvmossared* sker utbytet först 91. Inte förrän vid och efter sekelskiftet 1900 sker en återgång till formen *Moss-* etc i dessa namn.

De etymologiskt identiska *Hulabäck* och *Hålabäck*, danska *Hollebeck*, uttalade *Håla-*, har gått skilda vägar. Det förra noteras med *å* endast 1756; f *ö* blott *u* (och *o*). Det senare får *å* från 91. De sex *Hulegård(en)* har nästan uteslutande *u*-former. Ett ensamt *Hålla-* står 60 i ett fall (SOH 2:226).

De likaledes etymologiskt identiska *Skottgården* och *Skutgården* (uttalade med lång, *å*-haltig förledsvokal), danska *Schudgaarden* respektive *Skudgaard*, skrivs med *u* (stundom *o*) i svensk tid, bortsett från att för *Skottgården* noteras *å* 1649, 1691 och 1718.

Ett danskt *ang* resulterar i svenska *ång*, t ex i typorden *lång* och *vång*, så 46 sex fall, 60 fyra och 91 sju.

o > u: i ord av typen *hult*, *kull(e)*, *kung* och *munk* ändras *o* till *u* 46 i 139 namn, 60 i 29, 91 i 27 och på 1700-talet i 15. (De båda namnen *Kungsbacka* och *Kungsbygget* får dock sitt *u* först på 1800-talet.)

ö > y: i ordtypen *bygge* och *lycka* utbyts *ö* mot *y* 46 i sex fall, 60 i två, 91 i tre och på 1700-talet i fyra. (Omvänt fås 60 *y* > *ö* i *Bössegård*.)

iu > y: ordet *ljung* ändras till *lyng* i de svenska ortnamnen, 46 i fyra fall, 60 i två och 91 i tre. (Men *Djuparp* 60 och *Dyrarp* 91 får omvänt *y* > *iu* i orden *djun* och *djur*.)

birk > björk: redan 46 ändras härvidlag sju av de åtta namn det gäller. Det återstående namnet har ändrats 91.

se/s(i)ö > sjö: Endast *Bölse* kvarstår ograverat. I 13 namn sker utbyte 46, i sju 60 och i fem 91.

ld > ll: i ordtypen *fälla*, *hall*, *kull(e)* och *vall* »assimilerar« svenskarna vid 17 tillfällen 46, tre 60 och tre 91.

nd > n(n): i typen *lund* och *strand* sker liknande 33 gånger 46, två 60, sju 91 och tre på 1700-talet.

ff > g: *hage*, *skog* etc får i namnen *ff* bytt mot *g* 46 i 19 fall, 60 i två och 91 i tre.

(i)g/j/y > g: i fr a ordet *hög* restitueras *g* 46 i tre namn, 60 och 91 i vardera ett. I typen *borg* och *kviga* sker det 10 gånger 46, en gång 91 och tre gånger på 1700-talet.

d-restitution: i typen *bod*, *hed* och *tid* återinförs *d* 46 i åtta fall, 60 och 91 i vardera två och på 1700-talet i ett fall.

-K > -KK: danskans enkeltecknade slutljuds-konsonant utbyts mot svenskans dubbelteckning 46 i 15 namn, 60 i tre samt 91 och vid 1700-talets början i vardera två.

-dt > -t(-d): ändringen, som genomgående införs 46, noteras i tre namn *Hult* och ett *Kull* (här *-ldt* > *-ll*), därtill i en rad sammansättningar: *Baggabygget* (jfr Johnson 1982: 114 och 116), *Truedsfälle*, i 23 namn på *-gård*, 37 namn på *-alt/-hult/-ilt*, 11 namn på *-kull*, 87 namn på *-red/-röd*, 11 namn på *-stad* samt i namnet *Mjöavad*.

ue > ua: ordet *quarn* som namnelement skrivs i danskan *quern*, i svenskan *quarn* redan 46 i ett tiotal namn av typen *Kvarnagård*, *Kvarnås*.

övrigt: *vogn* > *vagn* i vardera ett namn 46 och 60; *snelsni* > *snö* 91 i två fall; *i(e)* > *y* i *kyrka* i sju namn 46. I *Svartalund* ändras *S(u)ort-* till *Swart-* 60, i *Överås Offre-* till *Öffuer-* 46, i *Årnahylte* och *Årnakulla Arn-* till *Årn-* 91. I *Fylleklev* blir *Full-* > *Fyll-* och *-klö-* > *-kle-* 60.

Efterledskommentarer

I det föregående har noterats, hur bruten form *bjer* byts mot obruten form *berg*, hur *kilde* blir *killa*, hur *quern* blir *quarn* etc. (Vidareutvecklingen av det mot dialekten svarande *killa* till riksspråkets *källa* är en intern svensk företeelse.) Bytena av skriftspråksnorm drabbar såväl för- som efterleder. Nedan kommenteras normväxlingar som rör vissa frekventa efterledstyper.

I de sju namnen på *-löv* svarar danskans *-leff*, *-löf(f)* mot svenskans *-löf(f)*. Någon svensk reaktion är det knappast fråga om. Se härom även Pamp SOÅ 1965: 53 f.

I de 18 namnen på *-stad* skrivs både före och efter 1645 huvudsakligen *-stadt*. Endast i de sex namnen *Färjestaden*, *Gödestad* (SOH 3:105), *Halmstad*, *Restad*, *Vastad* och *Årstad* (inklusive häradsnamnet) växlar *-stedt(t)* till *-stad(t)* (jfr Pamp a a 17 och Ingers Säasä 1960: 5).

Tre av de fem namnen på *-holm(en)* skrivs före 1645 *-holmb*. Det finala *-b* utrensas redan 46.

Efterleden *-torp* övertas oförändrad i 27 av 231 halländska namn. När förleden slutar på genitiv-*s*, har danskan *-trop/-trup*, som ändras till *-torp* 46 i 53 fall, 60 i 26 och 91 i 19 fall. Endast ett kvarstår ett stycke in på 1700-talet (jfr Pamp a a 17 och Ingers a a 5 ff). Ytterligare fyra *-trop/-trup* blir 46 *-torp*, utan att genitiv-*s* föreligger.

Vid vokalfog blir *-(e)rup* > *-arp* 46 i 38 namn, 60 i 11 och 91 i resterande 41. Fyra sådana namn får i stället skriftformen *-torp*, två stycken 46 och vardera ett 60 och 91.

I Skåne är det inte ovanligt, att *-(e)rup* kvarstår betydligt längre. I flera fall har det blivit officiell skriftform (jfr Pamp a 54 ff). I Halland finns ett enda officiellt *-erup*, godsnamnet *Hellerup*. Det uttalas i dialekten som väntat *-arp*, och det skrivs alternativt *-arp* 46, 91 och i jordebokssviten fram till 1876 (60 noteras *-orp*).

I en klass för sig står *Hornorp*, som fått sitt *-orp* redan 60 (*-arp* noteras 1718–1876), och *Nyrpe* (< *Nythorp*), vari danskt *Nyrup* blir *Nyeroph* 46 och *Nyrpe* 91.

I de halländska namnen på *-torp* ingår således åtminstone 90 exemplar, som i enlighet med ortsuttal och etymon resulterar i skriftformen *-arp*. Nationalitetsskiftet ledde här tveklöst till en ur namnvårdssynpunkt fördelaktigare namnform. Det motsatta gäller som ovan påpekats namnen på *bjer* > *berg*. (Se även Ingers a 3 ff.)

Efterleden *-hult*, danska *-holt*, har redan berörts i avsnitten om övergången *o* > *u*. Man frågar sig, om och hur nationalitetsskiftet påverkade det förhållandet, att dessa halländska namn i dag skrivs både *-hult*, *-alt*, *-elt* och *-ilt*. Se härom Ejder SOÅ 1951: 75 f.

Cirka 220 halländska namn på *-hult* har i SOH belagts såväl före som efter 1645. Av dem skrivs i dag 142 stycken *-hult*, 20 *-alt*, endast ett *-elt* (*Dönjelt*) och 67 *-ilt*.

Namnen på *-alt* motsvarar uttalets *-alt*. De skrevs också i regel 1645 *-aldt* o l, dock i några fall *-ilt*. Uttalet av alla övriga namn är genomgående *-elt*, så även i trestavingar med huvudtrycket på förleden, t ex *Allbäckshult* och *Enungshult*. När huvudtrycket i något enstaka namn faller på efterleden, kvarstår *-hult* även i uttalet, t ex *Björsahult*.

Som visats ovan är riksspråksskrivningen *-hult* svensk huvudregel redan 1646. *Dönjelt* följer uttalsformen, och det skrivs tillika *-ellt* före 1645. Men *-ilt* låg i luften: 46, 60, 91 och 1718 noteras *-illt* i jordeböckerna.

Detta *-ilt* är en kanslidansk riksskriftspråksform, som underligt nog ganska flitigt, om än sporadiskt, anammas av svenska skrivare. Trots att danska *-holt* blir svenska *-hult* i skrift redan 1646, finner man enstaka *-ilt* i en lång rad av namn på 1600- och 1700-talen.

Även när danskt *-ilt* resulterar i svenskt *-ilt*, står *-hult* 46 och skrivningarna *-ilt/-hult* växlar fram till 1900-talet. Det finns flera exempel på att danskans *-ilt* 46 utbyts mot svenskans *-hult*, men med sporadiska *-ilt*-skrivningar under svensk tid. Så t ex *Björsahult*, *Brandshult* och *Fagerhult*. Omvänt kan t o m ett danskt *-holt* tämligen omgående bli svenskt *-ilt*, sedan stadiet *-hult* 46 väl passerats, så t ex *Forsilt*.

Inte i någon annan namntyp uppträder så många skriftspråkliga inkonsekvenspar av typen *Brännalt*, *Brännilt*, *Brännhult*; *Bästilt*, *Bästhult*; *Bögilt*, *Bökhult* osv. Regellöst, för att inte säga planlöst, representerar dessa

skriftformer ett enhetligt uttal och etymon. Ur namnvårdens synvinkel konstateras med Ejder a s, att »skicket är otillfredsställande«.

Urspåringarna

Urspåringarnas relation till nationalitetsskiftet förtjänar en kommentar. Spårade ortnamn ur p g a svenska missförstånd eller missriktat försvenskningarnas? Återförde svenskarna några i dansk tid urspårade namn till den rätta ordningen?

Hur *Björnared* (SOH 1:10) kunde bli till *Björnalt* 91, senare *Björnalt* (*Björnhult*), är en gåta. Både danskar och svenskar hade uppenbarligen kring 1645 klart för sig, att det rör sig om ett *ryd*-namn. Uttalet bevarar än i dag formen *-re(d)*. Det är väl i det här fallet inte fråga om ett försvenskningfenomen.

Fängsed (1:158) är av skriftformerna att döma ett *hult*-namn, medan uttalet tyder på ett ursprungligt *-ryd* (jfr Ejder 1979: 327). Urspåringen har nog inte samband med försvenskningen i sig, även om svenska skrivare fr o m 1671 och in på 1900-talet alternativt föreställde sig et *-hed*.

Gåsekil blev under danskt 1600-tal till *Gaasekolle*. Svenskarna, som grovt misstolkade namnet, gjorde det först till *Gottskäl*, senare *Gottskär*. Se därom SOH 3:165 f.

I *Gårdshorn* (3:139 och 197 f) växlar *-horn* och *-h(j)örn* före 1645, medan svenska skrivare redan från 46 fastnar för varianten *-horn*. Valet av *-horn* räddar synbarligen de två namnen från urspåring.

Att *Harplinge* (1:115 f) förlorar kontakten med sitt ursprung *-ljung/-lyng-* får tillskrivas svenskarna under 1600-talets sista decennier. Ännu 60 skrivs *-liunge* o l, växlande med *-linge*.

Haverdal, ett *ryd*-namn (1:117), får sitt falska *-l* 91, men redan 1603 noteras ett danskt förebud i skrivningen *-dall*. Det närbelägna *Särdal* rönte samma öde. Det är den svenska jordeboken 91 som inför *-dal*.

Knutsböke (3:29 f) är ett *-bygd*, som i dansk tid spåret ur till *-böke*. 46 skriver svenskarna visserligen *-bögdh*, men restitutionen slår aldrig igenom.

I *Lindfjäll* (3:162) gör svenskarna 46 *-fjäll* av ett *-fält*.

Rävastorp (3:38) är ett *-stappa* 'djurfälla', som före 1645 spårar ur till *-torp*. Trots *-stappa* 46 och liknande skrivningar under resten av 1600-talet sker inte heller här någon restitution.

Villshärad (1:121) är ett *ryd*-namn, som blivit *-härad* senast på 1500-talet. Svenskarna skriver *-rööd* o l 46, men redan 91 är *-härad* återinfört. Det likalydande *Villshärad* (1:154) skrivs *-rödt*, *-rööd* o l av både svenskar

och danskar, men fr o m 1680-talet har *-härad* blivit allenarådande. Man missade alltså än en gång chanserna till restitution (jfr Ejder 1979: 328).

Vinterhylte (2:243) uttalas *-hult* och det skrivs som ett *hult*-namn under dansk tid. Från 1646 inför svenskarna mot uttal och skrifthävd ett *-hylte*.

Värö (3:86 och 91) skrivs visserligen *-öe* i den danska jordeboken 1632 (f ö genomgående *-e*), men både uttalet, *Vära*, och en rad svenska skrivningar på *-a* efter 1645 visar, att det icke är fråga om någon *ö*. Jfr även de i *Värö* belägna byarna *Nordvärä* och *Sunnvärä* (3:90 f). »Ön« är svenskar-
nas påfund 91.

Älmö (2:202) är ett *älme*, som först på 1800-talet spårar ur till *-ö*. Åren före och efter 1645 har både danskar och svenskar varit på väg att omskapa detta *Älme* till ett *-hult*. Så står t ex *-illt* i jordeböckerna 1613, 45 och 91 (60 står *-ult*).

Inget av de ovan diskuterade urspåringsfallen har väl omedelbart med medveten försvenskningsspolitik att göra. *Gåsekil* och *Lindfjäll* är snarast försök att göra det bästa möjliga av en svår situation. *Gårdshorn*, *Lindfjäll* och *Vinterhylte* är så konsekvent genomförda redan från 46, att medvetenheten är uppenbar – men knappast avsikten. *Bjärnared*, *Harplinge*, *Haverdal*, *Knutsböke*, *Rävastorp*, *Villshärad*, *Värö* och *Älmö* är av svenskar-
na missade restitutionsfall.

Trälsilt (1:32), som ursprungligen är ett *ryd*-namn, har definitivt spårat ur redan före 1645. Ett tiotal gamla *ryd*-namn har blivit namn på *-sjö* (jfr Ejder 1979: 328): *?Alasjö*, *?Björnsjö*, *Jonsjö*, *Jällsjö*, *Källsjö*, *Stensjö*, *Timmersjö*, *Torsjö* (två st), *?Älvasjö* och *Öllsjö*. (Frågetecken står vid osäkra fall.)

Av dessa urspåringar har alla blivit *-söe* o d före 1645, utom *Jonsjö* och det ena *Torsjö* (2:222), som blir *-sjö* 91, samt *Stensjö*, som blir *-sjö* 1718. De kan knappast ses som bevis på någon medveten försvenskning.

Slutord

Eftersom jag inte såsom Pamp SOÅ 1965: 71 ff redovisar även den interna svenska vidareutvecklingen av namnens skriftformer fram till och med den sist upplagda jordebokens officiella former och inte heller jämför med danska källor överensstämmande skrivningar med de med danska källor icke överensstämmande, såväl de obsoleta som de som blivit norm, finner jag det meningslöst att här sammanställa kurvor över utvecklingen uttryckt i absoluta tal. De punktiakttagelser som redovisats ovan sammanfaller i allt väsentligt med den utveckling, som sammanfattas av Pamp a a s 78 och av Ohlsson 1978: 142 ff och 149. I Halland är de flesta från danskan övertagna obsoleta skrivningarna borta redan i jordeboken 1691. En

grov summering av samtliga ovan redovisade ingrepp mot danska skriftspråksinslag i namnen ger ca 1390 noterade ingrepp 46, ca 370 i »svackan« fram till 60, ca 530 i kulminationsperioden strax före 91 och en rest om ca 145, som i allmänhet klarats av under 1700-talets första decennier. Försvenskningen av de halländska ortnamnens skriftformer var med få undantag slutförd 1718. Det som senare har skett är fr a dels en reaktion mot dialektala former och dels en rad internt svenska ortografiska vidareutvecklingar. *Abild* och *Böge* får exemplifiera de få rena danismer respektive hallandismer som överlevt till dags dato.

Litteratur

- Ejder, Bertil, Några fall av kvarlevande dansk skrivtradition i nutida sydsvenska ortnamn, i: NoB 42 (1954).
- Ejder, Bertil, Ortnamnen i Hallands län /Anmälan av SOH 1–2/, i: SOÅ 1949–1951.
- Ejder, Bertil, Ryd och rud (Skr utg genom dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2), Lund 1979.
- Erlandsson, Alf, Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv, Lund 1967.
- Ingers, Ingemar, Skånska ortnamn i dansk och svensk tid, i: Säasä. Skånska Samlings årsbok 1959–1960; även i: Translatøren nr 3, årg 21, Kbhvn 1959.
- Johnson, Marta, Swedish Placenames in -bygget. Ann Arbor 1982.
- Namn och bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning, Uppsala och Lund 1913-. NoB se Namn och bygd.
- Ohlsson, Stig Örjan, Skånes språkliga försvenskning 1–2 (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A, nr 30–31), Lund 1978–1979.
- Ortnamnen i Hallands län 1–3 (Sveriges ortnamn), Uppsala 1948–1980.
- Pamp, Bengt, Traderingen i skrift under svensk tid av Bjäre härads jordeboksnamn, i: SOÅ 1965.
- Rosén, Jerker, Hallands försvenskning, i: Hallands historia 2, Halmstad 1959.
- SOH se Ortnamnen i Hallands län.
- SOÅ se Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift.
- Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift, Lund 1925–.

The transition of the place-names of Halland from a Danish to a Swedish orthographical norm

After the peace settlement of 1645 Halland became a province of Sweden and Skåne and Blekinge followed after in 1658. The new cadastre of 1646 was drawn up according to the Swedish model by Swedish scribes but with the assistance of Danish officials who had remained behind in Halland. In the course of the 17th century Danish orthographical forms were gradually eradicated from the place-names.

The present article deals with the written forms of the names published

in the series *Sveriges ortnamn, Ortnamnen i Hallands län* (The place-names of Sweden, The place-names of Hallands län), 1–3 (1948–80). The Danish cadastre of 1644 is compared with the Swedish cadastres of 1646, 1660, 1691 and 1718. Separate sections deal with simplex and compound names, the vowel of the link in compounds and the form taken by the main elements. Finally there is a treatment of corrupt names.

Many Danish written forms had already been expurgated in 1646. Still more had disappeared by 1660. The peak had been reached before 1691. After that date only scattered remnants of Danish forms are to be found. Swedification is seen first and foremost in the replacement of the weakly stressed vowel *-e* by *-a*, of Danish long *aa* by Swedish *å*, of the stop consonants *b, d, g* by *p, t, k*. The length of the vowels is indicated by different means in the two languages. Some words written in different ways, thus *bjerg* > *berg* 'hill' and *birk* > *björk* 'birch', similarly some frequently occurring generics, thus *-holt* > *-hult* 'grove' and *-(e)rup* > *-arp*, *-(t)rup* > *-torp* 'dependent secondary settlement'.

Examples are given of the way in which swedification could sometimes result in spellings that correspond more closely with the pronunciation and origin of words (e.g. the names in *-arp*), while at other times its consequences were more negative (e.g. the replacement of Halland *bjär* by Central Swedish *berg*).

Göran Hallberg

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Sverige

Norske stadnamn på dansk – danske stadnamn på norsk

af Botolv Helleland

Når det i dag heiter *Halden, Kragerø, Lillehammer, Tromsø, Vadsø*, er det få nordmenn som tenkjer over at det er namneformer som er påverka av dansk. For dei fleste kjennest desse namna like norske som *Hamar, Kråkerøy, Kinsarvik* og alle andre »rotnorske« stadnamn. Dersom ein språkmanntilleg seg å hevda at ein god del av det norske stadnamntilfanget ber tydeleg merke etter den danske fortida, vil ein snart få høyra at det er norsk nok. Mange er det som vil be seg fri for mykje av den oppnorskinga statens namnekonsulentar har gått inn for. Dersom det vel innarbeidde bynamnet *Lillehammer* skulle endrast til *Veslehamar* eller *Veslhåmår* i samsvar med den eldre bygdeuttalen, eller til den historiske forma *Litlehamar*, ville det verta eit ramaskrik langt ut over byens grenser.

Reaksjonane ved oppnorsking av stadnamn med dansk påverknad har gjort seg gjeldande mange gonger gjennom dette hundreåret. Ein av dei sterkaste stridane stod ikring 1930, då *Nidaros* vart sett i staden for *Trondhjem*. Motstanden mot *Nidaros* var så sterk at styresmaktene måtte gje seg på det, og ikkje lenge etter vart kompromissforma *Trondheim* innført. Sameleis var det sterke kjensler ute og gjekk då *Kristiania* frå årsskiftet 1924–25 måtte vika plassen for *Oslo* som namn på hovudstaden. For ikkje lenge sidan var det ein heil avisdebatt etter at Televerket i samråd med statens namnekonsulentar endra *Lilleng* og *Lilleskånland* i Sør-Troms til *Litleng* og *Litleskånland* i samsvar med den nedervde uttalen og det historiske opphavet.¹

For danske lesarar verkar det kanskje merkeleg, men det har faktisk vore fleire rettssaker i Noreg nettopp om skrivemåten av stadnamn. Juridisk sett galdt tvistemåla kor vidt staten hadde heimel for å fastsetja skrivemåten av bruksnamn mot eigaren sitt ynskje. Etter den tidlegare skylddelingslova heitte det nemleg i § 24–4:

»Bruksnavn skal i matrikkel og grunnbok skrives overensstemmende med gjeldende regler for tillatt skrivemåte. Før skrivemåten i det enkelte tilfelle blir fastsatt av vedkommende departement, bør eieren

1. Uttalen er /lik ʧe-/

Statens navnekonsulenter mener at Lilleng må hete Litleeng.

— Hvis navnekonsulentene kommer hit — kan vi glemme OL i -92 ...

Verdens Gang 28/1 1984.

(kjøperen) gis anledning til å uttale seg og hans ønske tas til følge når det går ut på å beholde den gamle skriftform hvis den er nasjonalt eller historisk forsvarlig.²

2. Skylddelingslova vart avløyst av delingslova 23. juni 1978. Om namnsetjing av bruk (grunneigedom) heiter det i § 5-3: »Det kan brukes navn på eiendommene i målebrev, grunnbok m.v. Navnet bestemmes av eieren ... Bruksnavnet og skrivemåten av det må høve på det sted eiendommen ligger.«

Når det er tale om eit *bruk* (grunneigedom, utskild part) i motsetning til ein gard, er tilhøvet slik at garden (matrikkelgarden) er den opphavlege storleiken som gjennom seinare hundreår har vorte delt opp i fleire mindre einingar (bruk), t.d. ved arveskifte. Stundom kan garden utgjera eit bruk åleine, men som regel er det fleire. Bruka kan ha same namn som den garden dei er part av, eller dei kan ha egne namn, oftast etter den staden husa står på. Ofte har dei òg uoffisielle namn som blir brukte i daglegtale ved sida av dei offisielle namna, t.d. Olagarden, Larsa, Oppitun.

Utsnitt frå amtskart over Akershus, utgjeve av Noregs geografiske oppmåling 1827, M. 1: 200 000 (utsnittet er auka 1 g).

Utsnitt fra rektangelkart »Eidsvoll«, utgjeve av Noregs geografiske oppmåling 1886, revidert 1934 og (nedre del) rektangelkart »Nannestad«, utgjeve 1882, revidert 1928, b e i M. 1:100 000.

Med grunnlag i denne paragrafen reiste ei rekkje grunneigarar i Akershus og Østfold i 1950-åra sak mot staten for å få kjent ugyldig den skrivemåten statens namnekonsulentar hadde gått inn for. Dei ville i staden halda på ein skrivemåte som var meir i samsvar med dansknorsk skriftradisjon. Søksmålet galdt skrivemåten på offentlege kart, i telefonkatalog, matrikel og grunnbok (i privat samanheng stod dei i alle fall fritt i å bruka den forma dei ynskte). Søksmålet omfatta m.a. fylgjande namn:

Uttale	Tilrådd form	Saksøklarane si form
/bjør`kə	Bjørke	Bjerke
/fla`kasta/	Flakastad	Flakstad
/fræs`sjær/	Fresjer	Fredskjær
/håg`gønes/	Hoggenes	Huggenes
/skøt`tvett/	Skotvet	Skotvedt
/spær`rəbånn/	Sperrebotn	Sperbund

Desse sakene kom fyrst opp for Oslo byrett og seinare for Høgsteretten (1961). Ved domsavgjerdta tapte staten.³ Høgsterettsjustitiarius den gongen (Terje Wold) var ikkje usamd i at staten hadde ein prinsipiell rett til å fastsetja skrivemåten av stadnamn i eigne dokument og register, men dei reglane som galdt for skrivemåten av stadnamn, hadde berre resolusjons form⁴ og kunne såleis ikkje gjelda for bruksnamn. Her hadde eigaren ein klår rett etter skylddelingslova.

Under prosedyren i rettssaka vart det lagt særskild vekt på uttrykksmåten »nasjonalt eller historisk forsvarlig«. Frå staten sitt synspunkt var ikkje namneformer med bakgrunn i dansk skriftradisjon nasjonalt eller historisk forsvarlege. Saksøklarane meinte at deira framlegg til skrivemåte var i samsvar med dette kravet etter som dei hadde vore i bruk i skrift i lang tid. Saksøklarane hevda vidare at *bruksnamn* stod i ei særstode i høve til andre stadnamn sidan dei var knytte til privat eigedom.

Grunneigarane fekk såleis medhald i at staten ikkje hadde heimel til å fastsetja skrivemåten av dei aktuelle bruksnamna mot deira vilje. Men det galdt namna som *bruksnamn* og ikkje som *gardsnamn*. Det fekk m.a. til fylgje at når same namnet førekjem både som bruksnamn og som gardsnamn, kan det skrivast på to ulike måtar. For dei namna det her gjeld, vil ein då finna skrivemåtane *Fredskjær*, *Huggenes*, *Sperbund* knytte til

3. Norsk Retstidende 1961, Nr. 9–12, s. 159ff.

4. Føresegner om skrivemåten av stadnamn. Kronprinsregentens resolusjon 31. mai 1957. Her må det leggjast til at *inndelingsnamn* vert fastsette ved særskild lov.

bruka, men *Fresjer*, *Hoggenes*, *Sperrebotn* som skrivemåte for den overordna storleiken garden.

Desse rettssakene må ein kalla historiske. Sølv om søksmåla galdt kva rett staten hadde til å fastsetja skrivemåten av bruksnamn, botna konflikten mykje i ulike språksyn. Alle saksøkjorne ynskte ei form som bygde på eldre danske skriftformer – ikkje for di dei meinte noko om det språk-historiske opphavet, men for di dei identifiserte seg med desse skrivemå-tane. Det er ellers symptomatisk at ingen har reist sak mot staten for å få innført ein meir dialektal skrivemåte av bruksnamn, noko som må hanga saman med den lågare prestisjen folkemålsformene har hatt. Det bør òg nemnast at misnøya med statens skrivemåte har vore størst i område der bokmål/skriftmål står sterkast, og der nynorsken og folkemålet har lågast prestisje. Det er såleis ikkje vanskeleg å sjå samanhengen mellom stad-namnstrid, målstrid og sosiale motsetningar.

Her står me etter mitt syn ved eit sentralt punkt i spørsmålet om dansk innverknad på norske stadnamn. Etter måten store og ikkje minst ressurssterke grupper i landet nyttar og identifiserer seg med eit språk (bokmål/ riksmål) som i mange delar byggjer på dansk. Det gjeld òg mange som snakkar dialekt til dagleg. Frå eit *historisk* synspunkt er det uomtvisteleg eit sterkt innslag av dansk i norsk, både i stadnamn og i anna språk. Men i stor grad dreiar det seg om språkstoff som har vorte integrert i norsk og godteke av ein stor del av det norske folket. Sett ut frå dagens språksitua-sjon må innarbeidde og levande namneformer kunna karakteriserast som norske. Såleis må ein kunna velja å sjå på ei form som *Sperbund* som dansk eller norsk etter som ein går ut frå ein diakron eller synkron syns-vinkel.

Spørsmålet om skrivemåten av bruksnamn og andre stadnamn har vore oppe fleire gonger seinare, m.a. i samband med stortingshandsaminga av språksaka i slutten av 1960-åra. Då vart det teke til orde for å førebu ei lov om stadnamn som skulle ha til føremål å verna stadnamn som kulturminne. Ei lov ville òg kunna oppheva motsetninga mellom føresegnene for skrivemåten av stadnamn og reglane for bruksnamn i delingslova. I 1979 vart det oppnemnt eit utval som skulle greia ut om desse spørsmåla, og 7. april 1983 la utvalet fram innstillinga si.⁵ Utvalet har gjort framlegg om ei stadnamnlov som tek sikte på å gje alle nedervde stadnamn ei skriftform som byggjer på den genuine uttalen, tilmåta norske rettskrivings-prinsipp. Heilt sidan dei fyrste ålmenne reglane for skrivemåten av stadnamn på kart kom i 1913, har det vore innebygd ein passus om at skrive-

5. Stadnamn. Noregs offentlege utgreiingar (NOU). 1983:6. Frå eit utval oppnemnt ved kongeleg resolusjon 12. oktober 1979. Oslo-Bergen-Trondheim 1983.

A.S.

G.N.

Utsnitt frå kartbladet »Eidsvoll« i den nye hovudkartserien til Noregs geografiske oppmåling i M. 1:50 000, her minka 1 g. Utgjeve 1968.

måten skulle fylgja nynorsk («landsmaalets») rettskriving. I det nye framlegget er denne passusen teken bort, noko som – i alle fall delvis – har ein språkpolitisk bakgrunn. Men det har òg samband med at utvalet går inn for ei mindre strengt etymologiserande rettskriving.

Desse innleiande avsnitta skulle visa noko av den problematikken som er knytt til spørsmålet om dansk innverknad på norske stadnamn, og dermed til kva halslaus gjerning det er å drøfta dette spørsmålet. Det spørst om redaktøren har vore klår over kva risiko han utset jubileumsskriftet for ved å la ein målmann ta på seg ei slik oppgåve. Eg reknar likevel å ha vårt heimlege fagmiljø med meg i dei vurderingane eg kjem til å leggja fram. Men det er grunn til å streka under at i ein slik kort artikkel er det ikkje råd å gje noka utførleg framstilling av emnet.

For å skjønna omfanget av dansk innverknad på norske stadnamn og på norsk språk i det heile er det viktig å ha dei historiske føresetnadene klart for seg. Dansketida går som kjent langt attende i tida. Olav Magnusson vart vald til dansk konge i 1375, og i 1380 arva han Noreg etter faren. Med det kom Noreg i union med Danmark. Olav døydd alt i 1387, og mor hans, Margrete, vart vald til den »mektige frue og rette husbond« i Danmark og Noreg, seinare òg i Sverige. I styringstida til Margrete vart Eirik av Pommern utsett til tronfylgjar og i 1397 krona til konge over dei tre rika (Kalmarunionen). I 1448 vart Christian I konge i Danmark og i 1450 i Noreg. Dette året vart unionstraktaten mellom dei to landa underskriven av 13 danske og 13 norske riksrådar. Det heitte at dei to landa skulle vera jamstelte og stå saman »til ewig tidh«. I realiteten vart Noreg eit lydrike under Danmark, styrt av kongen i København gjennom sine embetsmenn. Det gjekk sterkt attende med den norske adelen, i staden kom danske og tyske adelsmenn inn. Det norske riksrådet vart sett til side, og jordegods og bispesete kom i stigande grad på utanlandske hender. Denne utviklinga førte med seg at den nasjonale sjølvkjensla vart svekka. Det var ikkje lenger noko heimleg kraftsenter som politisk og kulturelt kunne stå mot den framande påverknaden. På alle felt i administrasjonen vart dansk mål nytta. Og dansken vart verande i landet ikkje berre fram til unionsoppløysinga i 1814, men også etter den tid. At bokmålet har den historiske bakgrunnen sin i dansk, er framleis tydeleg på mange måtar, og det rår neppe noka usemje om at norsk i dag òg syg næring or si danske fortid.

Som *skriftmål* har altså dansk vore temmeleg einerådande i Noreg i heile denne perioden. *Talemålet* til storparten av folket i landet heldt derimot fram med å vera norsk. Bønder, fiskarar, handverkarar og seinare industriarbeidarar snakka sine dialektar som hadde utvikla seg av det norrøne målsteget. Alt på 1500-talet reknar ein med at dialektane i hovudsak

hadde nådd det nynorske stadiet. I byane utvikla det seg eit eige talemål i dei høgare sosiale laga, truleg alt på 1700-talet. Det bygde på dansk skrift og noko på dansk tale, men var tilmåta norske uttalereglar. Det var dette målet som delvis vart lagt til grunn for oppnorskinga av dansk skriftmål i andre halvdel av 1800-talet, og som ikring 1900 skulle få nemninga »riksmål«, seinare »bokmål«. Men alt i 1830–40-åra kom dei fyrste konkrete framlegga om å arbeida fram eit eige norsk skriftmål, bygd på den norske språkarven, anten ved at ein dialekt vart reindyrka og samanhalden med gamalnorsk, eller ved at det nye målet stod fram som ein syntese av dialektane. Det var dette siste som vart Ivar Aasen sitt program for reisinga av »landsmaalet« eller nynorsken eit par tiår seinare.

Dansketida femner om ein stor del av vår historiske fortid, og frå denne tida har me då naturleg nok ei mengd skriftlege kjelder som har interesse for namnegranskinga. Medan mellomalderkjeldene hovudsakleg er i norsk språkdrakt, gjer dansk seg stendig meir gjeldande frå ikring 1400. Frå reformasjonstida er det langt mellom norvagsmane i kjeldetilfanget. Rett nok finn ein framleis mange stadnamnbelegg av stor språkhistorisk interesse, men den manglande lokalkunnskapen til skrivarane, saman med den ortografiske vinglinga i samtida, har gjort at namna viser seg i eit utal av skrivemåtar som ofte gjev lita opplysning om den genuine forma. Som ein illustrasjon kan det nemnast at *Mele* (gardsnamn i Hordaland) førekjem i ca. 25 ulike skriftvariantar.

Dei kjeldetypane som har særleg interesse for registrering og gransking av namn, er kyrkjelege og statlege jordebøker og rekneskappar, skattemanntal, matriklar, tingbøker, dombøker og andre rettsdokument, folketeljingar, kyrkjebøker o.a. Topografiske skildringar og kart, grenseangar, innberetningar av ymse slag, utgjer ei anna viktig gruppe. Særleg sentralt i spørsmålet om skrivemåten av gardsnamn står dei ulike matrikkelutgåvene og matrikkelutkasta.

Utetter 1700-talet vart den danske ortografien støare og meir ein-skapleg. Det fekk òg innverknad på skrivemåten av stadnamn. Like fullt var det stort sprik mellom skriftformene og den norske uttalen på staden. Men det skulle enno gå eit par tiår etter unionsoppløysinga med Danmark før »reaksjonen mot det uavgrensa herredømet aat dansken, og mot annan uskipnad i namneverket« tok til.⁶ I 1818 hadde Stortinget vedteke ei lov om revisjon av matrikkelen, og då den nye matrikkelen skulle gjevast ut i 1838, vart Gerhard Munthe sett til å gå gjennom skrivemåten av gardsnamna. Sjølv om ein med Gustav Indrebø kan karakterisera arbeidet til

6. Gustav Indrebø, *Norsk namneverk*, Oslo 1927, s. 23.

Vaaler Herred (Vaaler Præstegjeld og Thinglag), Moss Fogderi, Smaalenes Amt.

Gaards-No.	Brugs-No.	Tidligere		Gaardens Navn	Brugets Navn	Eierens eller Brugerens Navn	Matrikelskyld				Anmærkninger	
		Matri.-No.	Løbe-No.				arealeret		revideret			
							Daler	Ort	Mark	Pre		
107	1	108	170a,b,c,j,m	Vastvet søndre ..	Vastvet søndre ..	Lars Simensen	7	2	9	26	01	
	2		170c	..	Engen	Johan Andreassen	»	1	13	»	97	
	3		170d	..	Løkken	Elling Vetesen Strømnes	»	»	19	»	11	
	4		170f	..	Ekornmyren	Anders Olsen Løkeberg	»	1	13	»	86	
	5		170g	..	Maalengen	Karl Mikaelen	»	1	18	»	06	
	6		170h	..	Skov	Anders og Erik Jons- sønner	»	»	20	»	196	
	7		170k	..	Vastvet søndre ..	Anders Olsen Lokoberg	»	»	18	»	13	
	8		170l	..	Demme	Laurits Larsen	»	1	11	»	54	
	9		170n	..	Demnemyren	Do.	»	»	2	»	04	
108	1	109	169	Lokoberg	Løkeberg	Anders Olsen	1	2	16	6	70	Alm.skrevet Løkeberg
109	1	110	168	Vastvet nordre ..	Vastvet nordre ..	Anders og Erik Jonsønner	2	3	6	10	41	
110	1	111	158	Havold	Havold	Baltser Syversen	3	2	8	8	79	
111	1	112	167	Skotvet	Skotvet	Laurits Halvorsen	12	1	2	44	41	
							Overføres	663	4	15	1691	97

Utdrag frå matrikkelen 1886–87, Vaaler kommune i Østfold (Smaalenes Amt).

Munthe som »usegjeleg inkonsekvant«, ⁷ t.d. norske former som *Klakegg*, *Vik* mot danske former som *Brovold*, *Kullebunden*, kan det ikkje vera tvil om at 1838-matrikkelen var det fyrste steget mot ei systematisk oppnorsking av stadnamn på etymologisk grunn. På andre felt var ikkje tida mogen for nokon tilsvarende revolusjon. Dei viktigaste prinsipielle endringane til Munthe var innføring av ustemte (harde) konsonantar, t.d. *Flataker* (for tidlegare *Fladager*), diftong, t.d. *Frøysland* (for eldre *Frøysland*), *ll* og *nn* (for eldre *ld* og *nd*) i særnorske ord, t.d. *Hjælle*, *Fonn*. Vidare skreiv han *Huseby* i staden for eldre *Husebye*, *Næs* for *Næss*, *Løren* for *Løhren*, *Sinsen* for *Sindsen*, *Sæm* for *Semb* og fekk såleis bort ei rekkje uturvande bokstavar.

7. Op.cit. s. 37. Det er likevel grunn til å framheva det prinsippet Munthe staka opp leia til, nemleg å sjå skrivemåten av norske stadnamn i samanheng med det norrøne språksteget. Gustav Indrebø sjølv skulle verta den som meir enn nokon annan sette det etymologiske grunnlaget i system. I boka *Stadnamn fraa Osloffjorden* (1929) viser han kor systematisk skrivemåten kan gjennomførast ut frå eit slikt prinsipp. Når mange av skrivemåtene til Indrebø ikkje har vorte ståande her, heng det mykje saman med den ytre språklege situasjonen. I dette området står riksmål/bokmål sterkt.

Nytt Matrik. No.	Gamle Matrik. No.	Det nye Matrikul Nummers		Et hvert Løbenummers				
		N a v n.	Lebes num- mere.	N a v n.	D y s i d d e r.	Gamle Etyld.	Nye Etyld. No.	
108	14	Batøthvet søndre	170a	Batøthvet søndre	Karø Simonsen	9 $\frac{1}{2}$	4	
		<i>Lejos. Eternings. No. 170b</i>	170b	Do.	Eufen Margrethe	8 $\frac{1}{2}$		4
		<i>slip. Sammenheng.</i>	170c	Do.	Christen Martinus	3 $\frac{1}{2}$		3
			170d	Do.	Mathias Myhre	3 $\frac{1}{2}$	3	
109	27	Kofeberg (Kaufaberg)	169	Kofeberg	Ole Rielsen	10	1	
110	2	Batøthvet nordre	168	Batøthvet nordre	Johan Andersen	1	2	
111	25	Havod	153a	Havod	Johan Gistelsen	3 $\frac{1}{2}$	1	
			153b	Do.	Gisle Gundersen	3 $\frac{1}{2}$		
112	31	Ekefthvet	167	Ekefthvet med Korfeld og Batøthvet søndre	Mathias Larsen	1	12	
	25					3		
	14					6 $\frac{1}{2}$		

Utdrag frå matrikkelen 1838 frå Våler kommune, Østfold (Smaalehnenes Amt, Moss Fogderi, Vaalers Thinglag). Tillegget med penn er gjort av Oluf Rygh.

Framlegget frå Munthe fekk ei blanda mottaking, til dels kom det sterke reaksjonar mot at stadnamna skulle skrivast annleis enn »det almindelige Skriftsprog«. Diskusjonen om skrivemåten av stadnamna heldt fram i dei fylgjande tiåra. I 1868 kom spørsmålet for fyrste gong opp i Stortinget – utan at det vart gjort særskilt vedtak i saka. Ti år seinare kom saka på nytt opp i nasjonalforsamlinga, og då i form av eit framlegg om at »Regjeringen anmodes om at træffe foranstaltninger til, at gaardnavne, bygdenavne og andre stedsnavne maa blive skrevne paa en rigtigere maade i overensstemmelse med bygdetalen og den oprindelige form«⁸. Men før Stortinget fekk drøft dette framlegget, sette regjeringa ned ein kommisjon som skulle greia ut spørsmålet om skrivemåten av gardsnamna. Formannen i kommisjonen var Oluf Rygh, og med seg hadde han Sophus Bugge og Johan Fritzner. Dette var utgangspunktet for det store arbeidet med matrikkelrevisjonen som vart utført i åra som fylgde. Oluf Rygh tok på seg det meste av det omfattande arbeidet med å skriva ut eldre kjelder, til dels òg å samla opplysningar om lokal uttale og topografi. Resultata av dette arbeidet skulle med åra stå fram som eit hovudverk i nordisk stadnamngransking, under samletittelen »Norske Gaardnavne«⁹.

Oluf Rygh var heller konservativ i synet på oppnorsking av gardsnamna, sjølv om han kom til å ta med fleire norsk-språklege former enn han syntest vera budd på i byrjinga. Den nye matrikkelen (1886) hadde

8. Stortingsforhandl. 1878, 5 d, dokument nr. 4. Sitert etter Gustav Indrebø, Norsk namneverk, s. 62.

9. Oluf Rygh, Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. 1-18. Forord og Indledning + Register. Kra./Oslo 1897-1936 (NG).

t.d. *Kviteseid* medan Rygh opphavleg hadde gått inn for *Hviteseid* – som likevel var eit langt steg bort frå den tidlegare vanskapnaden *Hvidesøe*. Felleskjønn var gjennomført i staden for særskilde hokjønnsendingar, t.d. *Lien, Viken*; fullvokal i fleirtalsendingar og kausendingar vart jamnast redusert til *-e*, t.d. *Loner* for *Lonar*, *Feste* for *Festo* osv. I 1903–08 kom det ei ny matrikkelutgåve som for dei fleste fylka bygde på 1886-utgåva. Ei viss justering i norsk lei kom fram, t.d. gjennomført hard konsonant i kjende appellativ som *vik, eik, åker*. Det var likevel ikkje tale om noko radikalt brot med dansken. Derimot vart det langt på veg realisert ein norsk skrivemåte i matriklane for Nordland og Troms (men *-en* i hokjønn vart framleis halden oppe). I tida fram mot 1920 vart så ei rekkje djuptgripande endringar i inndelingsnamna sette i verk. M.a. vart nemninga *amt* bytt ut med *fylke*. Det som tidlegare heitte *Søndre Bergenhus amt*, fekk no namnet *Hordaland fylke*. Likeins vart *stift* bytt ut med *bispedøme*.

Oppnorskinga fekk etter kvart òg konsekvensar for namnetilfanget på kart. Både på dei gamle amtskarta og rektangelkarta som tok til å koma ut ca. 1870, var namn og namnelekkar som bygde på velkjende appellativ, jamnast skrivne på dansk. I 1913 kom så dei fyrste reglane for skrivemåten av stadnamn på kart – namna skulle heretter skrivast »i stedets dialekt med landsmalets rettskrivning«.¹⁰ Dette prinsippet har vore lagt til grunn for alle seinare regelverk for skrivemåten av stadnamn. Føresegnene har vore reviderte fleire gonger seinare, sist i 1957.¹¹

Oppnorskinga av stadnamna hadde røter attende til frigjeringa i 1814 og til dei nasjonalromantiske bylgjedraga midt på 1800-talet. I tillegg til den nasjonale sida hadde oppnorskinga òg eit praktisk siktemål – etter kvart som det vart vanleg at folk flest kunne lesa, var det viktig for identifikasjonen av namna at dei vart skrivne meir i samsvar med uttalen. I dei fyrste tiåra av vårt hundreår vart det etymologisk-ortofone prinsippet langt på veg gjennomført slik at tyngda av dei danskspråklege namneformene vart bytte ut med norske. Likevel kunne Gustav Indrebø så seint som i 1927 setja som ei kapitteloverskrift i *Norsk namneverk*: »Namnevøling som stend att«,¹² og der reknar han opp ei lang rekkje namn som enno i dag har halde på danskspråklege trekk, t.d. *Jevnaker* for *Jemnåker*, *Søndre Høland* for *Sør-Høland*. Elles har ei lang rekkje av dei namna som Indrebø etterlyste, seinare fått ein skrivemåte som svarar til det norske språkgrunnlaget. Men éin ting er kva som er offisiell form, ein annan ting er kva

10. Tilråding frå namnekonulentane Marius Hægstad og Hjalmar Falk. Jfr. G. Indrebø, *Norsk namneverk* s. 123f.

11. Jfr. note 2.

12. G. Indrebø, *op.cit.* s. 140.

som elles kan verta brukt i offentleg og privat samanheng når det gjeld skrivemåten av stadnamn. Ofte førekjem dobbeltformer som *Fornebul/Fornebo*, *Majorstua/Majorstuen*, *Holet/Hullet*. Ved *Florø* har ein valt den salomoniske løysinga å la denne forma gjelda for tettstaden, medan *Flora* – i samsvar med den genuine uttalen – er fastsett som namn på kommunen (som òg omfattar *Florø*). Elles er det vanleg at folk både skriftleg og munnleg nyttar namn på dansk-språkleg eller norsk-språkleg grunnlag etter kva språklege referanseråmer dei har.

Spørsmålet om kva som skal reknast som norsk når det gjeld stadnamn, er nokså innfløkt. Ei lang rekkje namn vert nytta i ei form som fell saman med bokmål/riksmål, det gjeld t.d. felleskjønn for hokjønn. Eg er klår over faren for anakronisme når eg karakteriserer dette som dansk innverknad. Eg vil neppe få tilslutning frå alle om eg hevdar at *Majorstuen* – som Oslo kommune har fastsett som stasjonsnamn på Holmenkollbanen – er resultatet av dansk innverknad, rett og slett for di eit stort tal oslofolk identifiserer seg med denne forma og ikkje med den folkelege varianten *Majorstua*, gjerna uttala /maj`jorstu:a/, som statens namnekonuler har gått inn for. Eit anna døme er *Bunnefjorden* kontra *Bonnefjorden* (*Botne-*) inst i *Oslofjorden*. Endå meir problematisk vert spørsmålet om dansk eller norsk ved nylaga namn i byområde der bokmål/riksmål dominerer, t.d. *Engen*, *Kirkegaten*.

Men om ein ser bort frå namn som har fått si form ut frå dagens språksituasjon, er det likevel mange døme på at den danskspråklege fortida kjem til uttrykk. Ein del eksempel er alt nemnde, og lista kan lett gjerast lengre, t.d. *Follum* (for *Folum*), *Rafnes* (for *Ravnes*), *Minde* (for *Minne*), *Vardø* (for *Vardøya*). Namn som *Marienlyst*, *Sofienberg*, *Lerkendal* er òg komne inn gjennom dansk påverknad, vel opphavleg frå tysk. I gatenamn i byane finn me særleg mange spor etter dansk – her er nokre døme frå Oslo: *Abildsø*, *Nylænde*, *Bratli*, *Vækerø*, *Mogens Thorsens gate*, *Kjeld Stubs gate*. Ikkje berre ortografien, men også konstruksjonen med ubunden form og særskild trykkmarkering i dei ulike ledda vil eg sjå på som innlånte namnemønster, sjølv om dei må seiast å ha slått rot i norsk no. Talande minne om dansketida er elles ikkje minst bynamna *Kristiansand*, *Kristiansund*, *Fredrikstad*. Men namn som *Kristiania* og *Fredrikshald* er endra, det fyrste til det norske *Oslo*, og det andre til det dansk-norske *Halden* (som jo som nemnt er minne om dansk skriftradisjon). *Kongsvinger* og *Kongsberg* har forresten òg namn etter danske kongar – utan at dei dermed kan seiast å bera preg av dansk-språkleg innverknad!

I alle desse døma ligg det skriftspråklege former til grunn, og uttalen har i stor grad retta seg etter skriftbiletet. Men også i genuin uttale av eldre norske stadnamn finst det spor etter dansk innverknad, sjølv om det

er vanskeleg å slå fast kva som har framandt opphav, og kva som er lokal utvikling. I *Tingsaker* /tings`ager/ i Vestre Moland skulle ein etter målføret ha venta *-åker*. Oluf Rygh¹³ meiner dette kan ha samanheng med at danske adelsmenn har ått garden. Om *Akerup* i Nøtterøy, uttala /a:`keråpp/, visstnok av eldre *Agarud* samansett med eit personnamn *Agi*, seier Rygh: »Overgangen af *g* til *k* synes at maatte skyldes en temmelig tidlig Misopfatning af Stedsnavnet, som om det var sms. med *akr*, og den derefter følgende Forandring af *-rud* til *-rup* vistnok Indflydelse fra danske Stedsnavne«. ¹⁴

Spora etter dansk er likevel langt fleire i det uoffisielle namneverket. Både privatpersonar, grupper og verksemder nyttar både skrivemåtar og til dels uttalar som byggjer på eldre danske belegg, t.d. *Mæhle*, *Wold*, *Skov*, *Grouff*, *Widerøe*, *Woxen*, *Aamodt*. Også på offentlege vegskilt førekjem slike skrivemåtar – i strid med dei reglane staten sjølv har vedteke. Det same gjeld det økonomiske kartverket, som til no ikkje har vore kontrollert av statens namnekonsulentar. I grunnboka og i matrikkelen (sist revidert 1903–08) er det enno ikkje gjort nokon generell revisjon av skrivemåten, heller ikkje etter at det offentlege har byrja på ei datamaskinell registrering av grunneigedomsnamna.

I det heile er det nettopp i gards- og bruksnamna at dansk innverknad har gjort seg sterkast gjeldande, ikkje berre i eldre tid, men i vår tid òg. Det heng saman med to ting. For det fyrste dreiar det seg om eit stort materiale, visst nok mellom ein halv og ein million namn (grunneigedomar). Dei formene som er nytta i eldre offentlege og private dokument, har gjerne vorte sett på som meir korrekte i høve til den genuine uttalen og har difor hatt stor gjennomslagskraft. Det andre tilhøvet gjeld gardsnamn/bruksnamn som *slektsnamn*. Då det utetter 1800-talet vart vanleg å ha fast slektsnamn, var det mange som tok namn etter garden/bruket dei budde på eller kom frå. Namnet vart då skrive etter skriftmønsteret i tida, eller slik det var skrive i eldre dokument. Ved å slå opp t.d. i ein telefonkatalog vil ein finna talrike døme på slektsnamn som er skrivne etter skriveskikkar på 17–1800-talet. Eg har gjort ein stikkprøve for telefonkatalogen i Oslo med fylgjande resultat:

Jar/Jare/Jaren (sum 151):	Jar	13 g.	Jahreie	8 g.
	Jahr	64 g.	Jahren	43 g.
	Jahre	12 g.	Jaer	11 g.
Fjell (330):	Fjell	30 g.	Fjeld	300 g.

13. NG 8, s. 148.

14. NG 6, s. 239.

Tveit (127):	Tveit	70 g.	Tvedt	57 g.
Vik (521):	Vik	132 g.	Vig	17 g.
	Viig	17 g.	Viik	0 g.
	Wig	5 g.	Vich	0 g.
	Wiig	117 g.	Wich	2 g.
	Wick	2 g.	Wik	44 g.
	Wiik	189 g.		

Tala »talar« for seg sjølv. Når *Tveit* finst oftare i norsk form, heng det mogeleg saman med at dette er eit meir særnorsk ord enn t.d. *Fjell*, der den danske forma med *-ld* dominerer sterkt. Same tilhøvet vil ein finna i mange av bygdene, særleg i dei bynære stroka på Austlandet. Det er ikkje uvanleg at skrivemåten og uttalen av slektsnamnet verkar inn på skrivemåten og dermed i ein viss grad på uttalen av gards- eller bruksnamnet. Ein gard som i bygdemålet vert uttala »Bjørke«, kan av dei som bur på garden, verta skriven og omtala som »Bjerke«.

For dei danske skrivarane, eller nordmennene som var opplærde i dansk skriveskikk, kunne det vera eit problem å skriva namn som dei ikkje kunne identifisera med andre kjende ord eller lekkar. Det førte ofte til mistydingar, m.a. òg i kjende namn som *Sneaasen* (for *Snåsa*), *Røraas* (for *Røros*). I den offisielle skrivemåten av stadnamn er slike mistydingar no for det meste retta opp att, men dei finst både i slektsnamn, firmanamn, organisasjonsnamn og i uoffisiell bruk av stadnamn, t.d. *Husager/Husaker* (for *Hausåker* i Vestre Slidre), *Endsjø* (for *Ense*, eldre *Einarshaug*), *Hankø* (for *Hanke*), *Tjømmø* (for *Tjøme*). I dei to siste døma har endinga *-ø* hatt støtte av den runda *e*'en i uttalen. Av mistydingar som er tekne ålment i bruk, kan nemnast *Fritsø*, i eldre genuin uttale /fræs`se/ (altså same opphav som Fredskjær ovf.), *Bodø* (av eldre *Bodin*).

Dansk innverknad på norske stadnamn kan drøftast ut frå fleire synsvinklar. Her har eg prøvd å gje ein glytt inn i dei historiske føresetnadene og deretter peikt på nokre felt der eg meiner innverknaden har gjort seg gjeldande. I resten av artikkelen skal eg drøfta meir spesifikt nokre språklege kategoriar der danskspråklege drag kjem til uttrykk.

Når det gjeld vokalismen, har naturleg nok monoftongeringa gjort seg sterkt gjeldande, t.d. *ø* for *øy* (*Tromsø*, *Øren*), *ø* for *au* (*Nøst*, *Strøm*), *e* for *ei* (*Bred-*, *Sten*). I somme område, særleg i den austlege og sørlege delen av landet, har monoftongeringa støtte i målføra. I ein del namn har det kome inn diftongisk skrivemåte for enkel vokal, t.d. *Oust* (for *Ost*), *Grouff* (for *Grov*), helst som firmanamn og slektsnamn, men òg i stadnamn som er nytta i private samanhengar. Uoffisiell er òg *ou* for *au*, t.d. i

firmanamnet *Aschehoug*. Sekundær diftong etter dansk innverknad førekjem i firmanamnet *Saugbrugsforeningen*. I einstaka skrivemåtar finn ein enno den tidlegare danske skriveskikken med å markera lang vokal ved hjelp av ein ekstra bokstav, t.d. ved dobbeltskriving (*Viik*), ved »stum« *e* (*Lie*), ved *h* (*Dahl*). Omlydsvokalen *e* kan vera skriven *æ*, t.d. *Nylænde*. Når det gjeld konsonantismen, kan det nemnast at kort konsonant kan vera skriven dobbel (*Ness*) og lang konsonant enkel (*Natland*). Lang *m* i ending vert no normalt skriven enkel, men den eldre danske skikken med å skriva *mb* førekjem t.d. i namnet på *Tomb jordbruksskole* og ofte elles i privat bruk. *v* i utlyd kan førekoma som *ff*, t.d. i *Grouff* (jfr. ovanf.), *Hoff*. Det siste kan ha hatt støtte i appellativet *hoff* og i heradsnamnet *Hof*, uttala /håff/.¹⁵ Den lange konsonanten *ll* er i svært mange slektsnamn attgjeven med *ld*, t.d. *Fjeld*, *Vold*. Det er òg grunn til å rekna med at *ll* er opphavleg i bynamnet *Halden*. Eit drag ved konsonantismen som bør nemnast særskilt, er bruken av dei stemte konsonantane *b*, *d*, *g* mot normalortografisk *p*, *t*, *k*, t.d. i *Auglend* (òg *Øglænd* som firma- og slektsnamn). På dette punktet har mange eldre danske skriftformer, hovudsakleg i den sørlegaste delen av landet, falle saman med den lokale uttalen.

Også i formverket finn ein spor etter dansk innverknad. Særleg kan ein merka seg at felleskjønn førekjem i staden for eiga hokjønnsending, t.d. *Lien* mot *Lia* eller *Lii* etter målføret. Men her må ein ta omsyn til at *-en* i hokjønn har hatt støtte både frå riksmål/bokmål og frå dativ – særleg i dei områda som har levande dativ. Her nemner eg òg former med redusert vokal etter dansk påverknad, t.d. *Berger* for *Bergar* (sør for Oslo uttala med /æ/ som reflekterer eldre *a*), *Milde* for *Mildo* (dativ fleirtal).

Eit anna punkt som gjeld formverket, er artikkelbruken. Både i eldre og endå meir i yngre stadnamn er etterhengd artikkel vanleg. I skrift førekjem artikkellause former i langt større grad, og eg vil tru at dette tilhøvet har bakgrunn i eldre dansk skrifttradisjon. Til dels har dei artikkellause formene vorte vanlege, t.d. *Bindal*, *Hurdal*, *Lørenskog*, *Ørland*. Lokalfolk brukar likevel i daglegtale stort sett bunden artikkel her. I innstillinga frå det offentlege stadnamnutvalet vert det teke til orde for å fylgja målførebruken på dette punktet og føra inn att bunden artikkel, m.a. i dei nemnde døma, altså *Bindalen* osv.¹⁶

Til slutt vil eg peika på eit par syntaktiske forhold. I matrikkelen og på det økonomiske kartverket – og ikkje sjeldan i munnleg bruk – finn ein konstruksjonar som *Rud vestre*, *Holen mellom/mellem*, Dette er mønster

15. Uttalen med ustemt konsonant meiner Oluf Rygh (NG 6, s. 47) kan ha opphav i konstruksjonar som *Hofs sókn*.

16. NOU 1983:6, s. 65.

som har kome inn gjennom det danske embetsverket. I tradisjonell bruk ville det heita *Vestrud*, *Midtholen* o.l. Ein annan konstruksjon som har rot i unionstida, er dei mange epeksegetiske namneformene av typen *Ringøy gard*, *Vøyen gård*. I tradisjonell bruk har *Ringøy* og *Vøyen* vore nytta om gardane utan noko tillegg, folk har visst kva namna sikta til. Men for eit embetsverk som ikkje var lokalkjent, var det nyttig å setja til eit forklårande tillegg som *gård*, *seter*, *elv* osb. når namnet ikkje direkte fortalde kva det galdt. På dei offisielle karta og elles i offentleg bruk er som regel namna i dag skrivne i samsvar med den tradisjonelle namneskikken, men når namnet er knytt til ei næringsverksemd, er det vanleg å setja eit tillegg til namnet som nærare fortel kva det gjeld, t.d. *Vik gartneri*. I dei fleste lokalsamfunna har det vakse fram ei rekkje private og offentlege funksjonar som er namngjevne i samsvar med eit slikt importert skriftmønster, t.d. *Vik sentrum*, *Vik kai*, *Vik skule* osb. Både den ubundne forma og uttalen med to trykktoppar bryt med tradisjonell norsk namnelaging. Det naturlege her ville vera *Vikskaien* /vi:ks'kaien/.

Men som ved fleire andre danskspråklege restar i norsk namneverk har også denne konstruksjonen no slått rot her i landet.

Norwegian place-names in Danish – Danish place-names in Norwegian

From 1380 to 1814 Norway was in union with Denmark. From as early as about 1400 Danish began to make its influence felt in Norway and from about 1550 it reigned supreme there as. Place-names and personal names were also written according to the Danish orthographical norm.

The author considers that it is important to remember this historical state of affairs when assessing the relatively strong influence that Danish has had on the Norwegian nomenclature.

After the dissolution of the union with Denmark a Norwegian written language gradually developed, although it was not until after 1900 that there was a breakthrough for the principle of an orthophonic spelling of the place-names. There are nevertheless many names which have retained Danish linguistic features to a greater or lesser degree, e.g. the settlement names *Halden* (for *Hallen*), *Kragerø* (for *Kråkerøy*), *Lillehammer* (for *Veslehamar/Litlehamar*). Street-names in the towns betray a considerable number of Danish linguistic forms. The author also shows that family-names derived from farm-names have retained Danish linguistic features to a more marked degree than the farm-names themselves, e.g. *Bratlie*, *Fjeld*, *Skov* whereas the farmnames would be spelt *Brattli*, *Fjell*, *Skog*.

The pronunciation of the family-names is also determined to a large extent by their Danish-influenced written forms. In conclusion the author deals with some grammatic aspects of Danish linguistic influence on the Norwegian nomenclature.

Botolv Helleland
Institutt for namnegransking, Oslo, Norge

Brug af navne til gader

af Bent Jørgensen

De praktiske behov, som i 1910 førte til nedsættelsen af Stednavneudvalget, har i meget høj grad også været bestemmende for den retning, den videnskabelige udforskning af stednavne har taget. Samlingerne som anlagdes af udvalgets kontor skulle oprindeligt blot tjene til hurtig og sikker fremfindelse af nuværende stednavnes gamle former. At de skulle vise sig værdifulde også i andre sammenhænge bærer først og fremmest mange af arbejderne i serien Navnestudier vidnesbyrd om, men det må med beklagelse indrømmes, at de umådelige mængder af indsamlet navnestof fortsat venter på at blive gjort egentligt operationelle i tværgående undersøgelser.

Følgerne af samlingernes praktisk-videnskabelige anlæggelse er bl.a., at de er koncentreret omkring bebyggelsers, specielt landsbyers navne, og at de – for så vidt naturligt nok – begrænser sig til at registrere de enkelte ortografiske former af de skriftlige kilders navne. Derimod kræver det mange supplerende kildeundersøgelser, når man vil søge at kaste lys over forholdet mellem tilstandene ikke-navn og navn inden for bestemte kategorier af lokaliteter.

Dette grå område må for danske landsbyers vedkommende være et overstået stadium allerede ved den skriftlige overleverings begyndelse omkring år 1100. Det fremgår for det første af selve vore landsbynavnes alder og for det andet af de skriftlige kilders manglende appellativiske omtale modsvarende hvad man finder inden for andre kategorier af lokaliteter, jfr. nedenfor. Den anvendelse af det latinske villa 'landsby', der forekommer i enkelte diplomers pertinensformel, kan ikke tages til indtægt for noget navnefravær. Ordets sjældne forekomst i denne sammenhæng er så vidt det ses specielt knyttet til de meget gamle diplomer i Esrombogen, og dets brug afspejler en uddøende praksis, bag hvilken der ikke nødvendigvis skjuler sig et reelt indhold. Formuleringer som »... Glumstens wigh cum uillis pratis siluis et reliquis appenditiis suis« (16/3 1189; pavebrev gengivet ca. 1500 i Esrombogen) tjener først og fremmest til at sikre, at intet godset vedrørende er glemt. Normalformuleringen er allerede fra 1100-tallet som i Absalonprivilegiet til Esrom kloster (1178 efter 2/11 (ca. 1500) DiplDan 1 rk III nr. 77) af typen »Agnasio cum terris et siluis ad se

pertinentibus et uillulis Tumethorp, Haldensthorp, Halgersthorp, Karlesthorp«. Ordet villa, eller i dette tilfælde villula 'lille landsby' efterfølges af den eller de involverede landsbyers navne. Forskellen mellem de to formuleringstyper i 1100-tallets slutning er endda næppe udtryk for nogen samtidig, dansk brydning mellem tilstanden ikke-navn over for navn. Den er, som også kort påpeget i DiplDan 1 rk II p. 111 først og fremmest udtryk for den distante, pavelige formulering over for den hjemlige, biskekelige. Alene dette sidste forhold viser, at stadiet ikke-navn for selv meget små landsbyers vedkommende er passeret ved den skriftlige overleverings begyndelse. Hvorvidt der således overhovedet har eksisteret et stadium af labilitet bliver et teoretisk spørgsmål, som på baggrund af forholdene ved andre lokalitetsarter vil blive drøftet mod artiklens slutning.

Det er netop denne problemstilling, som navnene inden for denotationskategorien 'gade i købstad' i det følgende skal konfronteres med. Da det samlede navnestof samt kilder med diverse mulige forstadier er overordentlig stort, når der som i det følgende ønskes tilvejebragt en diakronisk beskrivelse, har der måttet lægges temmelig snævre grænser for undersøgelsen, og den fremtræder derfor som en række eksempelstudier med i det væsentlige udelukkende materiale fra København. Begrundelsen for dette valg er forekomsten af rigelige kildemængder. Den landsdækkende almengyldighed må derfor bero på de udvundne resultatets generaliseringsværdi, og herom kan der bemærkes, at forholdene i København ikke synes at adskille sig fra forholdene i landets øvrige købstæder¹.

Kilderne til Københavns historie er for meget væsentlige deles vedkommende samlet af Oluf Nielsen i *Kjøbenhavns Diplomatarium* bd. 1–8, udg. Kbh. 1872–1887 (KD), der tidsmæssigt rækker frem til 1728. Dette stadig kurante værks tusinder af aktstykker er lagt til grund for opstillingen af den nedenfor givne typologi². Denne har til formål at illustrere rækken af appellativiske forstadier forud for fremkomsten af slutproduktet: gadenavnet som proprium. Typologien er indrettet efter det sproglige udtryks stigende grad af tilnærmelse til dette slutstadium. Der ligger derfor ikke nødvendigvis en tilsvarende kronologi bag, men både dette og andre momenter vil iøvrigt blive diskuteret i forbindelse med opstillingen nedenfor.

1. Det er ud fra nærværende undersøgelses formål uden relevans at sondre mellem begrebet hovedstad og begrebet købstad. En sondring som iøvrigt alene er begrundet i forskelle i styreform (siden 1659) og tilstedeværelsen af kongelig residens og centraladministration i København.
2. Vigtigere kilder er endvidere P. H. Resens *Københavnskort 1674/1677* og Vilhelm Lorenzens *tobindsværk Haandtegnede Kort over København 1600–1660 og 1660–1757*, Kbh. 1930 og 1942.

Uden for den egentlige typologi, der jo som anført er baseret på det sproglige udtryk, står den indicerede eksistens af vor denotatumskategori: gaden³. Helt generelt er naturligvis enhver konstatering af en købstad identisk med indikationen af et ubestemt antal gader. Denne banalitet, der er en simpel følge af gadens hierarkiske underordning under begrebet købstad, skal ikke beskæftige os yderligere. På det specielle eller konkrete plan skal derimod anføres to vigtige indikationer. Den arkæologiske og den skriftlige.

Arkæologisk er gennem årene en lang række danske købstadsgader – hyppigt identiske med senere kendte – blevet påvist og dateret. Det er ikke muligt her at henvise til nogen detaljeret oversigt herover, men det skal dog nævnes, at den største enkeltindsats på området er præsteret af det forskningsrådsfinansierede projekt Middelalderbyen, hvis resultater fra ti intensivt studerede købstæder er under publicering.

Den skriftlige indikation kan findes i talrige overleverede dokumenter. Blot et enkelt eksempel skal anføres. 11/11 1514 (KD VI 15) omtales (i moderne ortografi) 'en Vor Frues gård og grund liggende udi Vor Frue sogn sønden ud med Strandstuen på et hjørne som løber øst og vest'. Formuleringen lader i sig ingen tvivl tilbage om, at der ved den pågældende ejendom har eksisteret en gade. Det er da også muligt ved hjælp af andre, samtidige kilder at fastslå, at det pågældende hjørne må være det sted, hvor Badstuestræde løber ud i Kompagnistræde.

Den skriftlige indikationstype er under afvikling på det tidspunkt, hvorfra ovennævnte eksempel stammer. Det var i virkeligheden allerede blevet noget nær en umulighed at omtale fast ejendom i København uden en eller anden form for gadeomtale. Med andre ord: uden anvendelse af en af nedennævnte typer:

1. Omtale relateret til beboere, beboelser, bygninger o.l. under anvendelse af denotatumskategoriens egne appellativer.
 2. Omtale relateret til egen denotatumskategori under anvendelse af denotatumskategoriens egne appellativer.
 3. Omtale relateret til navn(e) vedrørende egen denotatumskategori.
 4. Omtale i hypotagmeform med foranstillet adled normalt svarende til led i senere navn.
3. Hermed menes det offentligt tilgængelige adgangsareal til en eller flere ejendomme i den type bymæssig bebyggelse, som i middelalderlig forstand er købstad. Det er følgelig uden relevans, om det enkelte denotatum sidenhen får et navn, der indeholder leddet *gade* eller et af de øvrige appellativer herfor som f.eks. *torv*, *stræde*, *slippe*, *allé* m.fl., eller om det får et navn helt uden artsled som f.eks. *Vimmelskaftet*.

5. Omtale i hypotagmeform med efterstillet adled normalt svarende til led i senere navn.
6. Navne af normal sammensætningstype men modtagelige for bøjning i bestemt/ubestemt form.

Disse seks momenter udgør tilsammen forstadier til det vi i dag forstår ved et normalt, sammensat gadenavn. Det er dog ikke ensbetydende med, at de i enhver henseende repræsenterer ikke-propriale størrelser. Moment 6 er nok det sidste stadium mange gadenavne har gennemgået, men selve vekslingen mellem bestemt og ubestemt form kan ikke lægges til grund for en adskillelse af *proprier* fra ikke-*proprier*⁴. Det materiale som indordnes under dette moment må i sin helhed anses for at tilhøre ordklassen *proprium*. Også moment 5 vil under visse betingelser indeholde navne, men vil dog hyppigst indeholde appellativt materiale. Om momenterne skal endvidere anføres, at de, som det vil ses nedenfor, ikke sjældent optræder som blandinger. Ikke sjældent afhængig af efter hvilket omfang konteksten er afgrænset.

Moment 1 tager sig i sin rendyrkede form ud som f.eks. 22/7 1432 (KD II 42) »byys stræde westen wed Olaff Swgges gaarth«; 14/11 1485 (KD II 161) »thet strede som ær fra dansche kompany oc ... vth østen nest Strandbadstowe garden«; 2/5 1496 (KD I 185) »det stræde som Pær Brolegere boer«; 1498 (KD I 189 p. 251) »fran thet digæ ved plancherne af nør i sønder langs vth meth strædheth«. Blandingstyper hvori dette moment indgår eksemplificeres nedenfor under de aktuelle momenter (2, 3, 4). Typen aftager i frekvens i løbet af 1500-tallet. Efter 1600 har den ikke noget reelt liv.

Moment 2 er sjældent repræsenteret. Trods alt er den dobbelte appellativiske henvisning for uhåndterlig. Af de få noterede eksempler skal nævnes 5/7 1513 (KD I 205) »mellom try bysens strædhe ... oc ... paa een adell bysens strædhe som menighe mandz veigh haffwer værdt vdaff ærildz tiidh«, men da der er tale om lokalisering af en »ærchebiscops gaardh« er moment 1 strengt taget også involveret. Det gælder for så vidt også 24/1 1519 (KD II 220) »thet twerstrædhe ther løffwer aff all gadhen oc vdi nør nedher til byes plancker« og udat. 1523–82 (KD I 232) »j aff byes jorder ... ligendes westen byes stræde som løber neder till bies strædh«. Her er endda det første »stræde« rettet fra »brønd«. At moment 2 er forholdsvis

4. Uden iøvrigt at gå nærmere ind på *propriums*definitioner som sådan skal det blot helt generelt anføres, at den fremherskende anskuelse nu synes at søge tilbage til den i egentligste forstand klassiske individualitetsteori, hvis latinske etikette er 'nomen proprium'. Jfr. Stednavneforskning bd. 1 p. 9ff. (af Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen, Kbh. 1972) med henvisninger, og jfr. G. Albøge i Mål og mæle 1978 nr. 1 p. 16ff.

sjældent repræsenteret kan ikke undre, al den stund de overleverede ældre kilders formål meget sjældent er at redegøre for gadeforhold men derimod for (ejer-)forhold på den tilstødende jord.

Moment 3, der relaterer den appellative omtale til navne inden for den pågældende denotatumskategori, har en jævn forekomst i middelalder og 1500-tal. Enklest er momentet repræsenteret i jordebogen 1377 (KD I 75 p. 97) »platea iuxta portam occidentalem«, men ofte vil der være angivet to fikspunkter ved omtalen, og når det ene af disse er en bygning, beboelse o.l. opstår der derved kombination med moment 1. Således f.eks. 23/2 1478 (KD I 165) »thet stræde som ær mellem Gammel torg oc sancti Clements kircke«; 1/2 1499 (KD IV 250) »det stræde som løber ret vesten for sancte Nicolai kircke och saa ind til Fergestredet« og jordebog 1581 (KD I 362 p. 527f.) »thett strede som løber frann Vandmøllen oc til Magstreditt«.

Med moment 4 er det færdige produkt kommet et skridt nærmere. Hypotagmeformen som generel rubrik har momentet også fælles med de tre foregående momenter, men det drejer sig nu om den type, hvor beskriverfeltet er udfyldt og hvor udfyldningen senere evt. kan indgå som forled i et sammensat navn⁵. Det klassiske københavnske eksempel er 7/9 1650 (KD III 559) »i dend Reene gade« om den senere Regnegade, men også f.eks. Nytorv har haft et sådant forstadium, 23/3 1610 (KD II 668) »dett Ny torff«. Hertil kommer en række tilfælde, hvor det foranstillede beskrivende led er adj. lille og hvor der efter kernen følger et tungtled. 2/10 1456 (KD II 104) »thet lidle strædhe som løber till strandhen«; 18/7 1499 (KD III 28) »thet lille stræde som indløffuer aff østhen i westhen fran torneth«; 3/4 1504 (KD IV 271) »thet lillæ strædhe som løber fraa Amaghe torff oc op til forscreffne sancti Nicolai kircke«. Tilstedeværelsen af disse tunge led, der også er så karakteristiske for momenterne 1, 2 og 3, etablerer så vidt det kan ses en undergruppe under moment 4, idet fravær af tungtled begunstiger overgang til bundet hypotagme (Regnegade, Nytorv). Typen kan findes i vore dage som leksikaliseret størrelse (Den lukkede Vej, Frederiksværk; Den lille Gade, Havdrup) men er yderst sjælden.

Moment 5 har nær forbindelse med ovennævnte moment 1. De adskilles alene ved forskellig formaliseringsgrad, idet der af det typiske moment 1-tungtled i moment 5 kun er præpositionsforbindelsen tilbage. Heraf følger dog ikke, at moment 5 i de konkrete tilfælde nødvendigvis repræsenterer en udvikling af overleverede moment 1-stadier. Snarere repræsenterer

5. Se om hypotagmer og deres feltinddeling Paul Diderichsen: Elementær dansk grammatik, 3. udg. Kbh. 1968 p. 220ff.

moment 5 som sådan en senere periode end moment 1. I al fald er de iøvrigt ret sparsomme forekomster under moment 5 knyttet til tiden fra 1600-tallet og fremover, f.eks. 31/8 1680 (KD VI 1129) »vejen ud til Toldboeden«; 17/4 1719 (Kronens Skøder) »Vejen til Toldboden«. Typen er desuden særlig knyttet til én speciel kildetype, kortet, hvor den anvendes til angivelse af destination. Trods sin unge alder leksikaliseres typen derimod ikke⁶.

Moment 6, det sidste stadium før nutidige forhold er indtruffet, vedrører veksling mellem ubestemt og bestemt form. Denne vekslen anfægter ikke navnenes tilhørsforhold til propriumskategorien, selv om dennes indifferens over for ydre tegn på bestemthed i specielt bebyggelsesnavnene normalt giver sig udslag i fravær af bestemtheds morfem, modsat f.eks. forholdene i den danske bestand af marknavne. På den anden side kan der ikke herske tvivl om, at den ældre tilstand med vekslen mellem bestemt og ubestemt form på udtrykssiden står forholdene blandt appellativerne nærmere.

I Dansk Gadenavneskik (Kbh. 1970) har jeg behandlet udviklingen frem til den nuværende tilstand. Det kan kort resumeres, at frem til og med 1600-tallet dominerer former på -gaden, hvor forleddet er ikke-genitivisk, uanset om navnet står som styrelse i en præpositionsforbindelse eller alene som overskrift, titel, i lister o.l. I alle andre tilfælde anvendes -gade. Forfølges udviklingen fremover, viser det sig, at på bykortene, der tager deres begyndelse med Resens fra 1674, dominerer nu ubestemt form. Bestemt form dominerer derimod i f.eks. vejviseren frem til 1830-erne og i de officielle rådstueplakater til omkring 1850. Men så er det også slut for -gaden's vedkommende.

Til gengæld begynder da typen Roskildevej at gøre sig gældende. Og kun inden for den er det i dag muligt at konstatere formvekslen i efterleddet. Der gør sig her den tankevækkende forskel gældende, at mens vekselformen Roskildevej/Roskildevejen (f.eks. i København) modsvarer det frie hypotagme 'vejen som fører til byen Roskilde', svarer Roskildevej (f.eks. i Herning) til det frie hypotagme 'vejen som er opkaldt efter byen Roskilde'. Som altid i realiteternes verden er der undtagelser, som bryder denne regel. Den vej som Englandsvejens Tømmerhandel ligger ved, fører således ikke til England men til Tårnby på Amager.

Hvad enten man med G. Albøge⁷ vil betegne det navnesemantiske hy-

6. Præpositionstypen Ved Stranden osv., der kendes siden 1500-tallets anden halvdel, må af kronologiske grunde holdes ude fra moment 5. I dybstrukturen er der dog utvivlsomt identitet, idet præpositionstypen dér må have et artsled svarende til denotationen.

7. Acta philologica Scandinavica 1976 p. 172.

potagme som en kontekstrekonstruktion på den sproglige overflade eller med Bengt Pamp⁸ vil betegne det som udtryk for navnets dybstruktur⁹, er forskellen imellem de to kontekster i al fald reel og er i dag det eneste træk, som adskiller gadenavne fra en række andre kategorier af navne.

De opregnede seks momenter udgør et kontinuum for så vidt som de bevæger sig fra en større kompleksitet frem mod det enkle og fra en større fjernhed fra det senere navn frem til selve dette. Der er imidlertid også skarpe skel. Først og fremmest indeholder moment 6 som anført navne. Hvordan de fem første momenter i deres konkrete, sproglige indhold forholder sig til de senere navne vedrørende de pågældende denotata er allerede til en vis grad berørt. Der er, når bortses fra moment 5, så få korrespondenser, at det er urimeligt at tale om appellatiske forstadier til de pågældende navne. Det der foreligger er vilkårlig beskrivende omtale, og at den af og til betjener sig af samme sprogstof som det senere navn må ikke kunne undre. Også ud fra en principiel betragtning vil det være uheldigt at hævde, at navne har appellatiske forstadier. Ethvert navn har som andre sprogtegn en semantisk dybstruktur, som hvis man vil give den udtryk, nødvendigvis må udtrykkes ved appellativt ordstof. De anførte og eksemplificerede momenter viser netop, at navnes tilblivelse ikke heller i praksis beror på en gradvis centrifugering (deletering) af overflødige led.

Den appellative omtale af denotatumskategorien gade tilhører ikke kun tiden forud for etableringen af navne. Den er til enhver tid naturligvis mulig, når man ikke kender den pågældende gades navn. Der er dog ingen stor risiko for, at den ukendskabsbetingede appellativomtale spiller nogen særlig rolle i den type, helt overvejende retslige dokumenter, som nærværende undersøgelse er baseret på. I ny tid forekommer endelig den appellative omtale som en mere teknisk beskrivelse i de officielle akter, der ligger til grund for gadenavnegivning af typen »... at Gaden øst for Karreén, som kommer til at strække sig fra Rungsted Plads til Hillerødgade, kaldes Sandbjerggade ...« (indstilling fra Københavns magistrats fællesudvalg angående gaders benævnelse 8/9 1925). Med disse trivielle, men nødvendige konstateringer bag os, kan vi hellige os det sidste, afgørende spørgsmål om fremkomsten af total navnedækning for en bestemt denotatumskategori.

Dette kan belyses ved for det første direkte oplysninger desangående,

8. Namn och bygd 1973 p. 58.
9. Der er vist nok næppe nogen reel forskel mellem G. Albøge og Bengt Pamp. Alene den at Albøge øjensynlig som dybstruktur kun vil betegne formaliserede abstraktioner, mens Pamp hertil også regner den mere komplekse, for så vidt vilkårligt deskriptive ud-læsning.

for det andet den kontekst kilderne etablerer omkring anvendte gadenavne, og for det tredje kildernes faktiske anvendelse af gadenavne.

Hvad det første angår, er det ældste mig bekendte belæg en passus i et brev fra Christian IV's egen hånd af 27/2 1641: »Der skal tenckis paa Naffn tiil alle gaader Och streeder, som Søefolckiid Nu y boer och y framtyden komme att boe y«. Der blev ganske vist tænkt grundigt, for de senere så velkendte Nybodernavne kendes først fra begyndelsen af 1650-erne. Det afgørende er imidlertid, at der her for første gang er tilkendegivet et ønske om total navnedækning inden for den aktuelle denotatumskategori. Et sådant normativt synspunkt kan kun påvises denne ene gang. Når vi langt senere – i 1800-tallet – møder myndigheder, som har mulighed for normpåvirkning, i omgang med gadenavne, er det en fast men stiltiende forudsætning, at der til en gade hører et navn. Det gælder dels de mange københavnske sager med navneændringer, hvor beboernes vidtløftige argumentation og kommunalbestyrelsens accept eller afslag tydeligt dokumenterer, at gadenavnet er en fast etableret størrelse. Dels gælder det lovgrundlaget for fastsættelse af gadenavne, således som det tilvejebringes i lovene om hovedstadens og købstædernes styrelse. Her tales der meget om, hvem der har indstillingsret, intet derimod om den selvfølghed at der skal udmøntes et navn.

Kildernes kontekst omkring gadenavne kan i visse tilfælde være vejledende i forståelsen af den totale navnedækningssituation. Det gælder de to ensbetydende kontekster 'den såkaldte Xgade' og 'gaden som man kalder/som kaldes Xgade'. Jfr. f.eks. 28/9 1543 (KD II 308) »thett stredett som kalless Per Broiliggerss stredett« eller jordebog 1581 »den gade som kallis Smeckenborrig«. Det kan ikke udelukkes, at denne konteksttype signalerer en egentlig, singular nyhed, men under alle omstændigheder signaleres formodet ukendskab til navnet hos modtageren, og dermed i de typiske, retslige kilder en tilkendegivelse af at systemet, navnet ikke er fast. Vi møder konteksttypen gennem 1500- og 1600-tallet. Sidst hen over midten af 1600-tallet, hvor de nye navne i Skipperboderne og Nyboder på denne måde lanceres og indarbejdes i sprogbroen.

Kildernes faktiske anvendelse af gadenavne må naturligvis være hovedprøvestenen på, om denotatums-kategorien er totalt navnebelagt eller ej. De anførte fem første momenter er alle belæg på, at der endnu ikke er etableret en uomgængelig nødvendighed. Betragter vi imidlertid en række store, indholdsmæssigt identiske kilder som stadens jordebøger eller grundtakster, tegner der sig et meget tydeligt billede for vor denotatums-kategoris udvikling.

Følgende fire kilder kan illustrere udviklingen:

1. Fortegnelse over grundene i København. Fol. 103r–112v i Roskildebispens jordebog. Afsnittet dateret til 1377. Udg. C. A. Christensen p. 111–128. Danmarks middelalderlige regnskaber 3 rk. I. Kbh. 1956.
2. Jordebog over byens ejendomme, 2/5 1496 (KD I 185).
3. Jordebog over stadens, kirkernes, skolens, hospitalets, præsternes og de fattiges ejendomme. 1581 (KD I 362).
4. Grundtaksten 1661. 30/5–17/6 1661 (KD I 504).

Jordebogen fra 1377 er i sit overordnede anlæg baseret på byens topografi, jfr. dens indledende sætning »Nota habentes fundos in parte occidentali ad boream a platea iuxta portam occidentalem«. Heri adskiller den sig ikke fra de senere. Dens reelle inddelingsgrund, om man overhovedet vil tale om en sådan, er imidlertid de enkelte grundejere. Hertil hører langt de fleste af de ialt ca. 400 navnebærende personer, der nævnes i afsnittet. Dette skal ses i relation til, at der ialt nævnes syv gadenavne. Nemlig tre gange Bjørnebrogade (= nuværende Købmagergade), Grønnegade, Nørregade, Klædeboderne (= nuværende Skindergade (del)) og Tyskemandegade (= nuværende Vimmelskaftet). Desuden nævnes portene fire gange ved navn, ligesom der optræder tre navngivne lokaliteter iøvrigt i byen (Ladbro, Østergård og Rosengården).

Jordebogen 1496 er baseret på en grovinddeling i rodemål. Inden for hvert af disse, der stort set og i al fald hierarkisk svarer til de senere jordebøgers kvarterer, er inddelingen i princippet som i 1377 baseret på ejernavne. Men der gøres langt mere ud af at beskrive de enkelte ejendomme, især de større, betegnet som gårde. I forbindelse hermed indtræder ikke sjældent brug af et af de tre førnævnte momenter 1–3 (mange af eksemplerne er hentet fra denne jordebog), desuden bruges der gadenavne og navne på porte og torve og endelig optræder mange af de typiske bytopografiske appellativer (gadebrønd, rådhus, ting, tårn, mur, kirkegård, badstue, vandmølle). Det viste udsnit af jordebogen illustrerer med tydelighed blandingsstadiet.

Jordebogen 1581 indeholder, som titlen ovenfor lyder, forskellige ejeres gods i byen, og disse er naturligvis dens hovedinddelingsgrund. Derunder inddeles efter kvarter, sogn og gade. Tydeligst i begyndelsen hvor stadens egne ejendomme opregnes. Mindre tydeligt og muligvis begrundet i ældre forlæg ved opregningen af det gejstlige gods. Overhovedet er jordebogen af vekslende homogenitet, ikke mindst i kraft af at den, i henhold til sin hovedinddelingsgrund, tillige medtager landgods.

Grundtaksten 1661 kan med fuld ret hævdes at repræsentere slutstenen på udviklingen frem mod total navnedækning af denotatumskategorien. Denne grundtakst, der betegner sig selv som »Første original grund taxtt

Bogbinder hafuer af byen, i lengde oc bredhe, som hans bref jnneholder, viij f .

Hans Bogbinders gaard vesten nest Matthis Thickesens gaard oc østen op till Oluf Bagheris gordh, i lengde oc bredhe, som hans bref jnneholder, viij march. \times

Anders Glar j gordh vti Hyskestredet vesten nest then hørne hwss, mester Hans Nymans jordh oc grundh, lidet vesten tuert ofuer [for] Knud Schriffuers gordh, som hand vti boer, i lengden oc bredhen, som ind er hegnet, iij marck.

Pær Springher j gord westen nest op till Anders Glars gordh vnder en lenge i samme stredhe, i lenghe oc bredhe, som ind er hegnet, iij march.

Kæld Bagere j gordh, liggendis i det stræde, som Pær Brolegere boer, vthi nordhen nest bagh thet danske Compagnie oc nest op till thet halfue stredhe, som løber op till Niels Schriffuers gaard, i lengde oc bredhe, som ind er hegnet, iij marck.

Jes Hemmyngsen j gordh op till Knud Schriffuers gordh och westen op till Pær Grubbe i Pær Brolegger strædhe, i lenghe oc bredhe, som hand indhegnet er, vj β grot.

Jep Hampe j gord westen nest Jes Hemmingsens gordh paa hiørnet ved thet lille stredhe, som man gaar nether till Knud Schriffuers gord, i lenge oc brede, som er jndhegnet, iij β grot.

Per Broleggere j gaard i samme forskrefne stræde, westen nest op till hans egen gaard oc nordhen for gade brøndhen i lengde oc bredhe, som hans bref liuder, oc gifuer iij β grot.

Oc hafuer samme Per Brolegger j hafue, liggendis norden nest op till hans gord, af then jord, som byen fich af wor Frue kierche til vederlegningh for thette gamle rodhws, i lengde oc bredhe, ij β grot.

Mette Perss j hafue af samme forskrefne jordh liggendis østher for thette ny rodhus, i lengde oc bredhe, ij β grot.

Jes Wogn oc en deel af forskrefne hafue, i lengde oc bredhe, som these thre parter ære indhegnede, j β grot.

Item these ere de v boeder østen fran radhuseth, som Mogens Laurensen flytte fran Rosengaarden: Item Hans Mattssen j boed i lengde oc brede, som ind er hegnet, iij march. Item Oluf Timmerman iij marck. Item Per Greysersens j boed, i lengde oc bredhe, som ind er hegnet, iij marck. Item Oluff Jørgensen j boed i lengde oc bredhe, som ind er hegnet, iij mark. Hans Andersen Liggere j boed i lengde oc bredhe, som ind er hegnet, iij marck.

Udsnit af jordebogen 2/5 1496 (Kjøbenhavns Diplomatarium I p. 237).

paa alle gaarde, huuse och eyendomme wdi Kiøbenhafn«, er inddelt først efter kvarterer, dernæst efter gader, i enkelte tilfælde endda således, at den opregner først den ene, dernæst den anden side af en gade (Laksegade, Springgade, Landemærket, Vognmagergade, Møntergade).

Samtidig med denne kildetypes navnemæssige totaldækning falder de første kort over København. Det ældste, fra kort før år 1600, indeholder ialt 27 lokalitetsangivelser. Ingen af disse er gadenavne i egentligste forstand, nogle er navne på torve, porte og gejstlige institutioner, en del er appellativer (slot, renteri).

Da P. H. Resen godt halvfjerds år senere skulle udarbejde sit Københavnskort til Atlas Danicus kom ikke alene samtlige gader og gadenavne med. Kortet viser også en række projekterede kvarterer, og det fremtræder som en selvfølge, at gaderne også her har navn. Gennem udgaven af håndtegnede kort over København fra 1600 til 1757 kan man følge udviklingen fra det ældste, ovennævnte kort, selv med i udgaven. Det står da hurtigt klart, at byens raske men noget sene spring ind i renaissance som et biprodukt til den retlinede, overblikssøgende arkitektur har den selvfølgelig totaldækning med gadenavne til følge.

Kildernes egen anvendelse af gadenavne er i store træk komplementær med forekomsten af forstadierne (momenterne ovenfor) og bekræfter således, at stadiet totaldækning nås i 1600-tallet.

At vi netop ved denne tid har passeret et vendepunkt bekræftes også, hvis blikket vendes fremad. Også efter 1600-tallet vil man naturligvis kunne finde omtaler af gader uden navns nævnelse, men med 1600-tallet er princippet knæsat: til denotatums-kategorien gade anvendes navn.

Ved afslutningen på den her præsenterede gennemgang vil det være nærløst at rejse spørgsmålet om generaliseringsmulighederne ud fra de fremlagte resultater. Vil enhver denotatums-kategori opføre sig sprogligt på samme måde, når den er under invasion af tilstanden navnedækning? Vil enhver »invasion« nødvendigvis afsluttes med total navnedækning? Svarene må blive henholdende. Først og fremmest er det naturligvis ikke tilrådeligt at generalisere ud fra én enkelt denotatums-kategori, dernæst er det vanskeligt overhovedet at finde andre denotatums-kategorier, hvor der finder en tilsvarende udvikling sted inden for en periode, hvor der er rimelig kildedækning. I min bog om Stednavne og administrationshistorie (Kbh. 1980) har jeg beskæftiget mig med middelalderlige navne på bol. De udgør en denotatums-kategori, der efter den seneste undersøgelse¹⁰ var så veletableret allerede i vikingetiden, at den da fik tillagt sekundære funktioner, men dens navne er eftervikingetidige, og det kan med sindsro

10. C. A. Christensen i (Dansk) Historisk Tidsskrift 1983 p. 1ff.

hævdes, at uanset hvor mange bol man end når frem til, at der har været på Sjælland i f.eks. år 1300, så udgør de overleverede ca. 30 navne kun en forsvindende del deraf. Bol omtales appellativisk talrige gange men aldrig under former som minder om de tidligere præsenterede seks momenter. Iøvrigt afvikles denotatumskategorien bol, og navnebehovet forsvinder dermed. Denne denotatumskategori afgiver derfor ingen parallelliseringsmuligheder.

Forventningerne vil derimod muligvis kunne indfries ved en undersøgelse, som det er mit håb senere at kunne præsentere, over udviklingen af navne på gårde i landsbyer. Som ved gader er der her tale om enheder, der kan følges gennem hele den skriftlige kildeperiode. Det kan allerede nu afsløres, at udviklingsgangen ikke er som ved gadenavne. Både i middelalderen og i århundrederne derefter kendes navne på gårde i by, men de danner ikke begyndelsen til nogen fast etablering, og selv er de som regel meget kometagtige. Der findes heller ikke en appellativisk subkultur svarende til de første momenter nævnt ovenfor.

Er generaliseringsværdien af den her præsenterede undersøgelse på gadenavneområdet således sandsynligvis temmelig begrænset, må det dog omvendt konstateres, at den repræsenterer en belagt og altså mulig model, som andre denotatumskategorier kan have fulgt.

The use of names for streets

The network of streets in the Danish towns and in particular in the capital present an excellent and almost unique opportunity for studying how a particular kind of locality is supplied with names. Street-names proper were of course found even in medieval towns but in the sources the streets are more often referred to by appellative descriptions. These have been divided here into six groups, arranged according to decreasing complexity so that group 1 contains the most complex un-namelike expressions, while the following 4 groups contain gradually more namelike formalized expressions and the final group (6) only differs from the modern practice in its receptivity to definite inflexions. The decreasing complexity of the appellative expressions also reflects the chronological development and this in turn is also reflected in the increasing use of street-names or street-denoting appellative expressions in a number of listed sources from the medieval period to the 17th century. In conclusion there is a discussion as to whether other categories of denotata may have been supplied with names on the same lines as the streets. There is, however, insufficient material for comparison and that presented (names of sections of field and those of

farms in villages) seems to develop along other lines. The street-name model would therefore seem to be an as yet isolated but on the other hand well documented source of information.

Bent Jørgensen
Institut for Navneforskning, København

Stednavnene og den almindelige danske retskrivning

af Allan Karker

I Danmark kan man stave som man vil, for der er aldrig blevet lovgivet om stavningen. Ganske vist er der stavemåder som er strafbare i skolen, men er man først sluppet ud af den, kan man i princippet stave som man har lyst til. Og dog: som alle å envær ved, er de fagtisk igge liemejed vårdan orene skrives. Afvigelser fra normen virker forstyrrende på læseren, der har en – af skolen indpodet – forhåndsforestilling om hvordan hvert enkelt ord skal se ud. Den vedtagne stavemåde er så at sige ordets navn¹, der gør det muligt at genfinde ordet i en ordbog, hvis man vil have oplyst fx hvad det betyder eller hvordan det kan oversættes til et fremmed sprog. Er det et ord man ikke har læst, men kun hørt, vil man ud fra de almindelige retskrivningsregler som oftest kunne ræsonnere sig til stavemåden. Hvis man fx har hørt tale om at en person er blevet [ˈmøbəd], kan man regne ud at dette verbum må staves enten efter mønsteret *hoppe*, *stoppe* osv. eller svarende til *jobbe*, *snoobe*, altså enten *moppe* eller *mobbe*; at rodvokalen må skrives o og ikke å som i *måtte* er så godt som givet, da forbindelsen åbb eller åpp ellers aldrig forekommer. Men kun ved hjælp af en ordbog kan man få opklaret at den rette stavemåde i dette tilfælde er *mobbe*, til forskel fra det *moppe* der betyder 'rengøre (et gulv) med en mop'.

Når det gælder stednavne, er det en lige så indlysende praktisk fordel at hvert enkelt navn staves på én bestemt måde, og at denne stavemåde følger de almindelige retskrivningsprincipper. Den som hører om et sted som kaldes [ˈtøbəråb], bør kunne regne med at navnet staves enten Topperup eller Tobberup; og et Tobberup findes faktisk i nærheden af Hobro.

Så enkelt forholder det sig dog ikke altid. Når fx bogstavforbindelsen årr aldrig bruges i den almindelige retskrivning, skulle man heller ikke vente at møde den i stednavne. Svarende til stavemåderne *aborre*, *oldenborre*, *porre* finder vi da også stednavneformer som Borre, Borris, Horreby, Sorring, Torrig, Torrild, Vorre. Men sydøst for Varde ligger en landsby hvis navn skrives Årre; denne stavemåde, der strider imod det almindelige system, begrundes med århundreders tradition på stedet.

Som bekendt er bogstavtegnet Å/å forholdsvis nyt i officiel dansk ret-

1. Henning Spang-Hanssen i Nyt fra Sprognævnet 18 (1977), s. 1–4.

skrivning; indtil 1948 skrev man Aa/aa, altså Aarre, Haarlev, Nivaa osv. Postnummerfortegnelsen har naturligvis Å/å, men i en liste over telefoncentraler i Danmark, som findes i Jydsk Telefons navnebøger for 1983/84, møder man en forunderlig mangel på konsekvens: i 33 navne skrives Å/å, men i 30 andre Aa/aa. Denne liste skelner mellem eksempelvis Fåborg ved Esbjerg og Faaborg på Fyn og mellem Øster Vrå og Vraa, der begge ligger i 08-området; det hedder her Fårbæk, men Faarvang og Faarevejle; der skrives på den ene side Allingåbro, Aså, Kruså, Lyngså, Nivå, Voerså og Åsted, på den anden side Grenaa, Langaa, Aakirkeby og Aarup. Man fornemmer her spændingen mellem en fællesdansk normerende bestræbelse og en selvtillstrækkelig stedlig konservatisme.

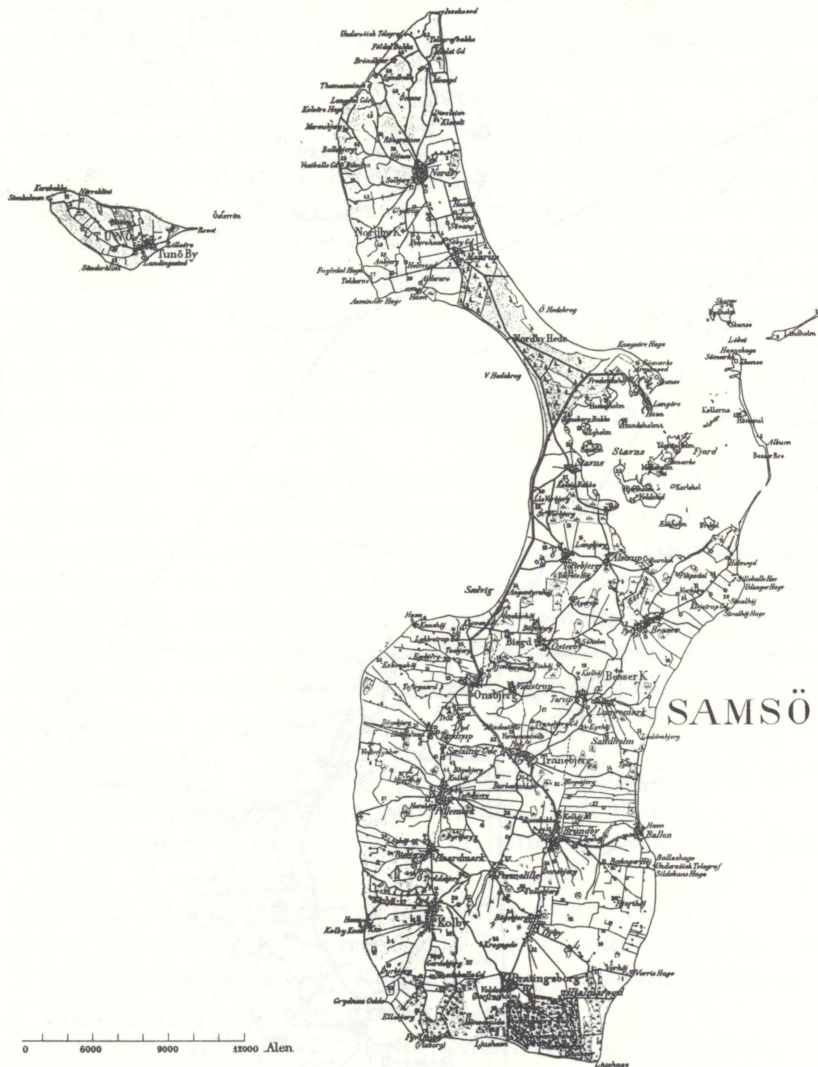
Den gennemgribende ændring af Aa/aa til Å/å i stednavne såvel som i den almindelige retskrivning er den seneste i sin art, men historien opviser en lang række paralleller. Et foreløbigt indtryk kan man få ved at sammenligne navnene på ældre og nyere kort. Betragter man fx Samsø på de tre afbildede kort – udført af Videnskabernes Selskab 1787 i 1:120000, af Generalstaben 1894 i 1:100000 og af Geodætisk Institut 1982 i 1:200000 – og lader man øjet bevæge sig fra nord til syd, kan man konstatere bl.a. følgende forskydninger:

<i>1787</i>	<i>1894</i>	<i>1982</i>
Samsøe	Samsø	Samsø
Nordbye	Nordby	Nordby
Morup	Maarup	Mårup
Kyholm	Kydholm	Kyholm
Langør	Langøre	Langør
Meilesholm	Mejlsholm	Mejlesholm
Stauns	Stavns	Stavns
Hiortholm	Hjortholm	Hjortholm
Eskholm	Æskholm	Eskeholm
Selviig	Sælvig	Sælvig
Østerbye	Østerby	Østerby
Onsbjerg	Onsbjerg	Onsbjerg
Vastrup	Vadstrup	÷
Thorup	Torup	Torup
Tanderup	Tandrup	Tanderup
Tranebjerg	Tranebjerg	Tranebjerg
Brundbye	Brundby	Brundby
Haarmark	Haardmark	Hårdmark
Kolbye	Kolby	Kolby
Luushavn	Ljushavn	÷
Vidklinthage	Ljushage	Lushage

9 Stednavne i brug

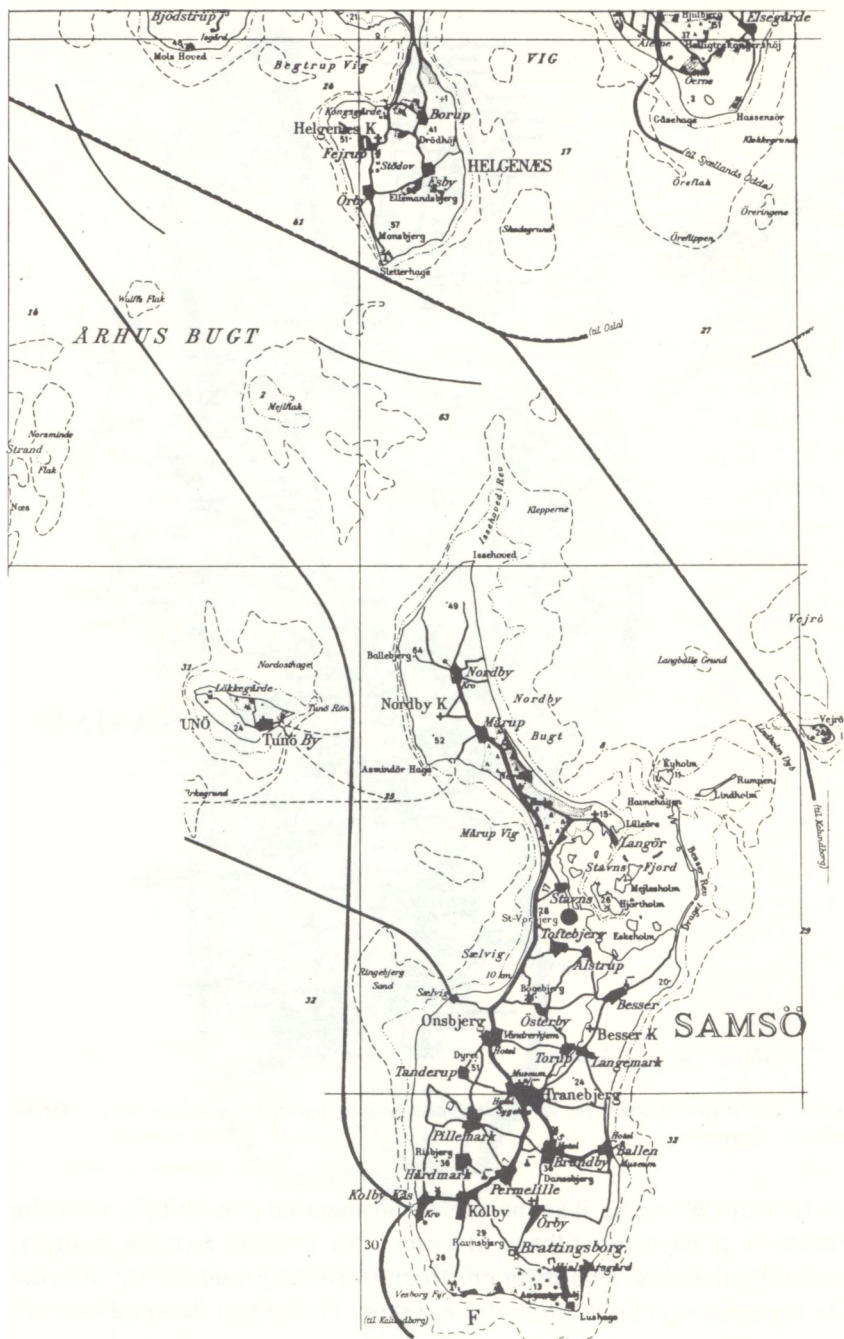
Samsø. Udsnit (formindsket ca. $\frac{1}{3}$) af Videnskabernes Selskabs kort fra 1787. Copyright.

Samsø. Udsnit (formindsket ca. 1/3) af Generalstabens topografiske Afdelings kort 1:100 000 fra 1894. Copyright.

Fra 1894 til 1982 er der ikke mange forandringer ud over aa til å; i enkelte tilfælde er et navn ført tilbage til formen fra 1787, fx Kyholm, Langør, Tanderup, men disse ændringer er sproghistorisk begrundede² og afspejler ikke forskydninger i det ortografiske system. Det gælder derimod i vid ud-

2. Jf. Danmarks Stednavne 1, Samsøs Stednavne (1922), s. 16 (under Kidholm), 49 og 106.

Samsø. Udsnit af Geodætisk Institut kortbog »Danmark 1:200 000« fra 1982. Copyright.

strækning forandringerne fra 1787 til 1894, hvor det »understøttende e« i fx Samsøe, Nordbye falder bort; hvor diftonger på i og u som i Meilesholm og Stauns bliver til j og v; hvor et konsonantisk i som i Hiortholm og Tra-nebjerg ændres til j; og hvor dobbeltskreven vokal som i Selviig og Luus-havn forenkles (jf. Lushage).

På hvert af de tre kort er stavemåderne udtryk for samtidens almindelige retskrivningsprincipper. Rundt om i landet vil man dog til enhver tid finde en del retarderede skrivemåder, navne der er blevet fastholdt i en forældet ortografi. I et kortværk fra 1824–36, Amtskortene over de danske Provindser (ved Th. Gliemann), figurerer således en række levn fra 1600-årene, fx Liunge, Tiuvelse med iu for y; Breigninge, Rougsøe, Slaugs, Viuf med dobbeltmarkeret diftong; Kregome med »støttevokal« o; Refninge, Bjefverskov, Vifvild med f(v) for v; Dahler, Harthe, Thim, Uth med overflødig h. Tilsvarende eksempler fra nutiden skal omtales nedenfor.

Som eksempel materialet fra Samsø antyder, er de nutidige retskrivningsprincipper – bortset fra ændringen af aa til å – de samme som i 1894. Men mellem 1787 og 1894 ligger en række nydannelser i den almindelige skrivebrug som blev officielt knæsat ved en ministeriel bekendtgørelse af 1889. Adskillige bestemmelser i denne bekendtgørelse måtte umiddelbart eller på længere sigt få konsekvenser også for stednavnene. Idet bekendtgørelsens eksempler fra det almindelige ordforråd udskiftes med stednavne, gælder det følgende:

- (a) Det stumme og understøttende e bortfalder: derfor Ho, Fly, Rø
- (b) Vokalfordobling bortfalder: derfor Klim, Tved, Vust
- (c) I stedet for ai, ei, øi skrives aj, ej, øj: derfor Majbølle, Vejle, Brønshøj
- (d) I stedet for au, ou skrives av, ov: derfor Avlum, Fovsing
- (e) Der skrives ikke gj, kj foran e, æ, ø: derfor Gentoftø, Gærø, Gød-vad, Kerteminde, Kærby, Køge, Skerninge, Skælskør, Skørping
- (f) Stumt h bortkastes: derfor Daler, Harte, Tim
- (g) I stedet for qv skrives kv: derfor Kvissel, Kvorning, Kværkeby
- (h) I stedet for x skrives ks: derfor Fakse, Neksø, Oksbøl.

Det var disse konditioner der forelå for Stednavneudvalget da det tog fat på den opgave som nærmest måtte have offentlighedens interesse: at fastlægge en retskrivning af Danmarks stednavne til brug i statstjenesten og derved »bringe Orden i det Vildnis, som var Resultatet af de forskellige Etaters og Institutioners uensartede Skrivemaade af Navnestoffet«³.

3. Stednavneudvalget gennem 25 Aar (1935), s. 7.

I 1920 publicerede Stednavneudvalget en første foreløbig retskrivningsliste for hele landet, og i forordet indgik en redegørelse for de principper der var lagt til grund for stavingen af navnene. De stemmer overalt med de allerede citerede bestemmelser i bekendtgørelsen af 1889, hvad der også nødvendigvis måtte følge af udvalgets hovedprincip som lyder: »Hvor Nutidsord med Sikkerhed genkendes som Stednavne eller Led i Stednavne, staves de i Overensstemmelse med den officielle Retsskrivning«⁴. Af praktiske hensyn havde udvalget dog i ikke få tilfælde måttet fravige principperne; således var vokalfordobling til betegnelse af lang vokal blevet opretholdt i nogle navne til støtte for en rigtig udtale, fx i Reersø, Seem og Tiim. Principperne fra 1920 blev fastholdt da Stednavneudvalget i årene 1932–69 udgav mere udførlige og ministerielt godkendte fortegnelser over danske stednavne amt for amt, fulgt op af en samlet og revideret liste over stednavnene øst for Lillebælt (1978), der vil blive kompletteret med en fuldstændig Jyllandsliste. Men i årenes løb er principperne i flere og flere enkelttilfælde blevet fraveget for at undgå forveksling eller af hensyn til lokal tradition⁵; eksempler herpå skal gives nedenfor.

Set fra et systematisk synspunkt er dog allerede hensynet til »en rigtig udtale« problematisk. Stavemåderne Reersø, Seem og Tiim er ikke nødvendige, da udtalen med lang vokal også dækkes af stavemåderne Rersø, Sem og Tim, jf. i sprogets almindelige ordforråd fx *fjerlet*, *merudgift*, *eksem*, *system*, *kim*, *lim*, *rim*. Samtidig må det dog konstateres at skrivemåden Sem for den almindelige sprogbevidsthed snarest tyder på en udtale med kort [æ], jf. *dem*, *fem*, *frem*, *gem*, *hjem*, *hvem*, *klem*, *lem*, *nem*, *rem*, *slem* – og der findes et andet stednavn Sem der udtales [sæm']. Også stavemåderne Rersø og Tim ville være dobbelttydige, jf. ord som *herse*, *perse*, *vers* og *grim* samt mandnavnene *Kim* og *Tim* med kort vokal. De autoriserede stednavneformer er i dag Reersø og Seem, men Tim.

Tvivlsomt som disse er reflekser af en grundregel i dansk retskrivning, nemlig at en trykstærk stavelse der ender på konsonant (en lukket stavelse) skrives ens hvad enten vokalen er lang eller kort. Ord på eksempelvis -as fordeler sig nogenlunde ligeligt, således med lang vokal fx *bras*, *fjas*, *has*, *knas*, *las*, *mas*, *suppedas*, *topas*, med kort vokal fx *bas*, *das*, *gas*, *glas*, *hvas*, *kompas*, *kras*, *madrass*, *nas*, *pas*; og det rokker ikke ved princippet at fordelingen i andre bogstavforbindelser kan være meget skæv, som når -ær næsten altid har lang vokal (*gær*, *især*, *kær*, *stær*, *tvær* osv. over for særtildet *bær*) eller når -ut uden undtagelse har kort vokal (*ab-*

4. Danske Stednavne. Retsskrivningsliste over de for Administration og Samfærdsel vigtigste danske Stednavne (1920), s. 5.

5. Fortegnelse over stednavne i amterne øst for Lillebælt (1978), s. 5.

solut, cerut, gut, mut, slut osv.). Dobbelt vokal som i *boom, goodwill, scoop, speeder, weekend* eller dobbelt konsonant som i *bluff, goodwill, hall, stress* er tegn på endnu utilpassede fremmedord. Systemet angribes dog også indefra, for så vidt som -ld og -nd optræder som entydige signaler for kort vokal: på denne måde skelnes fx *gul, hel, mil, sol, syl* fra *guld, held, mild, sold, syld* og fx *hån, læn, ren, svin, syn* fra *hånd, lænd, rend, svind, synd*. Men -ld og -nd er ikke obligatoriske; der er kort vokal i fx *bal, skel, øl* og *kun, tin, ven*, og der skelnes i skriften mellem ordpar som *kul* og *kuld, skin* og *skind*, skønt alle ordene har kort vokal. Af grundreglen følger imidlertid at en lang række skrevne ordformer er flertydige uden for kontekst; det gælder ikke blot bøjningsformer over for grundformer, som fx imperativen *bær* og participiet *mast* med lang vokal til forskel fra substantiverne *bær* og *mast* med kort vokal, men også talrige ord i grundform, fx *brud, for, fyr, hul, hæs, lav, led, mat, men, nys, os, pur, ros, rus, råd, vid*.

På dette punkt er forholdet mellem udtale og stavning altså langt fra entydigt, og når stednavnene principielt skal staves i overensstemmelse med den almindelige retskrivning, er det uundgåeligt at mangfoldige navne får en skriftform som kan udlæses med både lang og kort vokal. I flæng kan nævnes Bolskov, Bostrup, Båstrup, Frostrup, Gelsbro, Græm, Helsted, Hug, Hulvig, Hæs, Håls, Klem, Lyst, Meltofte, Menholt, Nostrup, Nåbjerg, Rosdal, Rygbjerg, Råst, Skrosbjerg, Strat, Styg, Tråsbøl, Vinstrup, Ålstrup, Åspe; i tilfældene Hug, Rygbjerg, Styg kan kort vokal eventuelt forbindes med lukket [g] som i ordene *hug, ryg, styg*. Den som ikke kender disse steder kan ikke vide hvad der er det rette. I Kristian Halds udtalevejledning⁶, som kun medtager et udvalg af navne (og ingen af de netop citerede), finder man fx:

med lang vokal

Lert
Melby
Klim, Tim
Glostrup, Sostrup

Vust
Kåstrup, Låstrup
Rårup, Spåbæk
Ålsø

med kort vokal

Bjert
Melsted
Glim, Nim
Hostrup, Snostrup
Svostrup, Tostrup
Skast
Håstrup, Tåstrup
Råsted, Fåborg
Ålborg

6. Kristian Hald: Danske stednavne med udtaleangivelse (Dansk Sprognævns Skrifter 3, 2. udg. 1975).

Det er altså ikke muligt med sikkerhed at slutte fra ét navn til et andet.

En anden uklarhed ved dansk retskrivning er diftongbetegnelsen. Bogstavforbindelserne *eg*, *øg* kan udtales enten som lang vokal plus åbent [q] som i *neg*, *regel*, *bøg*, *søge* eller som diftong [ai, öi], fx i *leg*, *pege*, *røg*, *smøge*; og forbindelserne *av*, *ov* tilsvarende enten [a:v, o:v] som i *stav*, *gnaven*, *spove* eller [au, ou] som i *hav*, *lov*, *doven*. I den første gruppe har Halds udtalevejledning kun få navne med diftong, fx Bregninge, Kegnæs, de fleste andre angives med lang vokal som fx Bregentved, Egens, Løgstrup, Røgen; i den anden gruppe er der flest med diftong, således Aversi, Kavslunde, Stavning og Dover, Hoven, Lov, medens fx Laven og Boven har lang vokal, og en del navne kan udtales på begge måder, som fx Gravens, Skrave, Hove, Ove. Heller ikke her kan man altså slutte fra det ene navn til det andet, og kun den stedkendte vil vide hvad der er det rette i disse og andre lignende navne der ikke findes hos Hald, fx Eget, Jegbjerg, Regerup, Løgtved, Røgel, Haverslev, Knæv, Skaverup, Grove, Roved.

I den almindelige retskrivning er grænsen mellem et ords bestanddele (morfemer) normalt ikke noget problem; skriftformer som *brunsten*, *falset*, *frisere*, *melet*, *rosen*, *ugerne*, *uret* og (for en livligere fantasi) *blegrød*, *kromand*, *solår* kan hver især udlæses på to måder, men den sammenhæng hvori ordet optræder vil afgøre sagen. Anderledes vanskeligt kan det være med stednavne, hvis ofte uigennemskuelige bestanddele dog fremkalder vage associationer, som fx Andaks, Badskær, Bugtrup, Grydeje, Herkind, Høvelte, Klokrøgel, Knagis, Kogtved, Lakolk, Romalt, Segalt, Stapris, Svinkløv, Trindelen, Tøvelde.

Alt i alt kan det uden yderligere eksempler konstateres at dansk retskrivning med hensyn til klarhed og konsekvens lader en del tilbage at ønske⁷. Stedet er ikke her til at drøfte mulige reformer; i den givne sammenhæng er det vigtigste at pege på at det vedtagne retskrivningssystem med alle dets ufuldkommenheder er frugten af århundreders tradition, hvor hensynet til ordenes historiske oprindelse bestandig har spillet en rolle. Ved fastsættelsen af stednavnenes retskrivning har det etymologiske hensyn gjort sig endnu stærkere gældende, og der er derfor intet mærkeligt i at forholdet mellem skriftform og udtale af stednavnene fremtræder mindst lige så uklart som i den almindelige retskrivning.

Som allerede berørt har Stednavneudvalget imidlertid fra første færd lejlighedsvis fraveget de almindelige retskrivningsprincipper. Fravigelserne fordeler sig på følgende typer (jf. oversigten s. 133 over bestemmelserne af 1889):

7. Se videre Erik Hansen: Skrift, stavning og retstavning (1981).

- (a) Stumt og understøttende e skrives i fx Boeslunde, Diernæs, Fræer, Høed, Juelsminde, Moesgård, Rye, Voel, Voer
- (b) Dobbelt vokal skrives i fx Hee, Meelse, Roost, Seem, Seest, Siim, Teestrup, Truust, Veerst
- (c) I stedet for aj skrives ai i Aidt
- (d) I stedet for av, ov skrives au, ou i fx Auning, Flauenskjold, Grauballe, Houlbjerg, Mou, Oure, Roum, Saunte, Stouby, Taulov, Vroue
- (e) Der skrives gj, kj foran e, æ, ø fx i Gjedved, Gjerrild, Gjævhul, Gjøl, Kjellerup, Kjæstrup, Skjern, Skjærskovhede, Skjød
- (f) Stumt h skrives i fx Breth, Lihme, Ræhr, Sahl, Them, Thisted, Thurø, Uhre, Uth, Væth
- (g) I stedet for v (i diftongiske forbindelser) skrives f, uf eller ug i fx Hafdrup, Refsbøl, Refsvindinge, Veflinge; Tiufkær, Viuf; Fraugde, Rougsø, Slaugs
- (h) Dobbelt slutkonsonant skrives i fx Dall, Sall, Strett.

Mod næsten alle disse stavemåder kan man indvende at de er unødvendige, eftersom den regelrette stavning ikke udelukker den rigtige udtale. Der kunne i overensstemmelse med de almindelige retskrivningsregler skrives fx Boslunde, Trust, Mov, Bret, Rær, jf. Gloslunde, Vust, Hov, Slet, Stjær. De uregelrette stavemåder er heller ikke i alle tilfælde entydige. I navnene under (a) er det ikke givet at e'et er stumt, under (b) kunne ee godt repræsentere to stavelser, under (d) er det nærliggende at læse Roum som ['ro:âm], under (e) er j'et fra et rigsmåls synspunkt direkte misvisende, og under (f) er det ikke muligt at se hvad h'et skal betyde for udtalen; i nogle navne har en afvigende stavemåde da også givet anledning til en ny, bogstavtro udtale, fx af Veflinge, Viuf og Skjern. Ligesom i det tidligere nævnte tilfælde Seem : Sem kan hensigten med en unormal stavemåde være at skelne mellem to lokaliteter, således på den ene side Hou, Kjellerup, Lihme, Løth, Sahl, Teestrup, på den anden side Hov, Kelllerup, Lime, Løt, Sall, Testrup. Men som oftest er afvigelsen fra normen åbenbart dikteret af hensyn til et rent lokalt ønske.

At denne noget tilfældige differentiering har afstedkommet talrige brud på retskrivningssystemet er uomtvisteligt. Den som konfronterer Avlum med Auning, Hov med Mou, Fovsing med Rougsø osv. har al mulig anledning til at undre sig. Men det er næppe ret mange danskere der opfatter stavningen af stednavne som et sammenhængende system; de fleste er nok tilbøjelige til at se et stednavn som noget individuelt, i analogi med personnavne, hvor én og samme udtale kan gengives med varierende ortografi, fx Per, Peer; Åge, Aage; Hvid, Hviid, Wied; Skov, Skou, Schou, Schouw. Under denne synsvinkel bliver det tilmed acceptabelt at ensly-

dende navne på forskellige lokaliteter får tillagt forskellig stavemåde ligesom de allerede nævnte lydige navnedubletter Hov og Hou, Lime og Lihme, Kellerup og Kjellerup. Men for den som hører et ukendt stednavn bliver det så meget des vanskeligere at ræsonnere sig til hvordan det staves. Og det er uheldigt, eftersom et stednavn – til forskel fra et personnavn – ikke er privat ejendom. Et dansk stednavn tilhører ikke kun den lokalitet det betegner; det tilhører hele det danske sprogsamfund.

Da bogstavtegnet Aa/aa i 1948 i den almindelige retskrivning blev udskiftet med Å/å, var det derfor helt naturligt at denne bestemmelse også gjaldt stednavnene. Ethvert stednavn som indeholdt Aa/aa skulle altså fra 1948 skrives med Å/å; af praktiske hensyn blev bestemmelsen dog først fra 1956 obligatorisk i statstjenesten. På det lokale plan reagerede man forskelligt, og en række større og mindre byer holdt hårdnakket fast ved Aa/aa i deres »eget« navn, uanset at de derved bragte sig i konflikt med den officielle retskrivning ikke blot i statsforvaltningen, men også i skolen. Den deraf følgende forvirring er ovenfor illustreret med Jydsk Telefons liste over telefoncentraler i Danmark. Men under indtryk af den vedholdende uvilje mod Å/å, navnlig i en stor by som Ålborg, fastsatte kulturministeren og undervisningsministeren den 15. marts 1984, uden at rådføre sig med hverken Stednavneudvalget eller Sprognævnet, at statstjenesten (men ikke skolerne!) frit kan vælge mellem Aa/aa og Å/å i stednavne ligesom i perioden 1948–56.

Ved sit 75 års jubilæum står Stednavneudvalget da foran en ny æra, hvor det vildnis som ved århundredets begyndelse var »Resultatet af de forskellige Eters og Institutioners uensartede Skrivemaade af Navnestofet« vil få lov til at brede sig på ny.

Place-Names and Orthography

By reference to three different maps of the island of Samsø from 1787, 1894 and 1982 respectively, the author shows how the spelling of Danish place-names has changed by and large in accordance with the general changes which have taken place in Danish orthography during the 19th century and in 1948. In its first preliminary orthographical list from 1920 the Place-Name Committee laid down the principle that place-names, especially when containing recognizable modern words, should be spelt according to the authorized spelling rules of 1889. After demonstrating some basic ambiguities of Danish orthography and, consequently, of the spelling of Danish place-names, the author offers a mild criticism of the increasing tendency of the Committee to accept obsolete spellings that are at variance with the general system. He regrets that the Government in

1984 cancelled part of the Spelling Reform of 1948 by re-introducing the optional use of the digraph Aa/aa instead of Å/å in the official spelling of place-names and thus added to the slight confusion that already reigned.

Allan Karker
Dansk Sprognævn, København

Debat og sprogbrug i forbindelse med dobbelte (danske og grønlandske) stednavne i Grønland

af Inge Kleivan

Det store flertal af stednavne i Grønland er grønlandske. Det gælder ikke bare navne på naturforekomster, men også navne på beboede steder. De lokaliteter, som kun har danske navne, befinder sig næsten alle i områder, hvor der kun undtagelsesvis færdes grønlændere. Lokaliteter med navne både på dansk og grønlandsk udgør kun et lille mindretal, men blandt dem findes nogle af de mest benyttede stednavne, bl.a. navnet på selve landet, navnet på hovedstaden og nogle af de største byer, og navnet på Grønlands største lufthavn. Spørgsmålet om sprogbrug i forbindelse med de dobbelte stednavne er derfor daglig aktuelt for mange mennesker, først og fremmest i Grønland, men også i Danmark og andre steder.

Sprogbrug i ældre tid

Det har fra gammel tid været sædvane at benytte de grønlandske stednavne, når man talte grønlandsk og de danske, når man talte dansk. Tidligere da danskerne gennemgående boede længe i Grønland og lærte at tale grønlandsk, kunne de dog også i nogle tilfælde finde på at bruge de grønlandske navne på dansk, som det f.eks. kommer til udtryk i følgende udtalelse af Signe Rink (1836–1909), som tilbragte sine barndomsår i den by, som hun omtaler på følgende måde: »*Manitsok*«, som de Danske i Landet ligesaa ofte nævne Kolonien som det banale »*Sukkertop*« (Rink 1902: 93).

Før moderniseringen af det grønlandske samfund, som for alvor tog fart omkring 1950, var der kun få grønlændere, som kunne udtrykke sig på dansk, og de danske stednavne var ukendte for de fleste grønlændere. Senere er situationen blevet vendt om, således at der nu er mange tosprogede grønlændere, mens de fleste danskere kun har et ringe kendskab til de grønlandske stednavne i de tilfælde, hvor en lokalitet både har et dansk og et grønlandsk navn. De seneste år har man imidlertid diskuteret om de danske stednavne i dobbelte navne burde sløjfes, og der er sket en vis ændring i sprogbrugen, særligt når det gælder bynavnene.

I den periode, som denne artikel beskæftiger sig med, har Grønland gennemgået en udvikling fra koloni via status som en ligeberettiget del af

det danske rige i 1953 frem til at være et land med hjemmestyre i rigsfællesskab med Danmark fra 1979. Den debat, der har været ført i forbindelse med de dobbelte stednavne, må ses i sammenhæng med den politiske udvikling i landet.

De dobbelte stednavne

I de tilfælde hvor der eksisterer dobbelte navne, har de danske og de grønlandske navne næste altid forskelligt betydningsindhold, som f.eks. *Nuuk* d.v.s. næsset og *Godthåb*.

Blandt grønlændere uden mange dansk kundskaber har det været en udbredt opfattelse, at de danske navne var en oversættelse af de grønlandske, d.v.s. at man fra grønlandsk side har anset det som en selvfølge, at de grønlandske stednavne var de primære. Omvendt har mange danskere den opfattelse, at de danske stednavne er de primære, i hvert fald for byernes vedkommende. I de allerfleste tilfælde kan man dog regne med, at de forskellige lokaliteter allerede havde grønlandske navne, da de danske og norske kolonisateurer gav sig til at navngive dem.

Den gamle og den nye retskrivning

Ældre tiders gengivelse af grønlandske stednavne var præget af tilfældigheder og misforståelser, men i midten af det 19. århundrede udarbejdede Samuel Kleinsmidt et retskrivningssystem, som dannede normen helt frem til 1973, hvor det grønlandske landsråd vedtog en ny retskrivning.

Den vigtigste forskel består i, at mens Kleinsmidts retskrivning var etymologisk baseret, så har man i den nye retskrivning tilstræbt at gengive udtalen i centralt vestgrønlandsk. Den uvulære lukkelyd, som Kleinsmidt skrev κ , bliver nu gengivet med q; stort bogstav K', nu Q, f.eks. *K'akortok/Qaqortoq/Julianehåb*. Lange vokaler og konsonanter blev i den gamle retskrivning angivet ved forskellige accenttegn over vokalerne eller ved kombinationer af bogstaver, mens der benyttes dobbeltkrevne bogstaver i den nye retskrivning, f.eks. *K'ânâk/Qaanaaq/Thule*, *Ūmának/Uummanaq/Umanak*, *Angmagssalik/Ammassalik* og *K'ekertarsuatsiait/Qeqertarsuatsiaat/Fiskenæsset*. I den nye retskrivning skal gg, ll og rr udtales som ustemte lange konsonanter, mens g, l og r betegner korte stemte konsonanter. ll i navnet på Grønland, *Kalaallit Nunaat* (gammel retskrivning *kalâtlit-nunât*) skal således udtales med ustemt l. Konsonanter efter r er lange, selv om der kun skrives en enkelt. Det vil f.eks. sige at *Søndre Strømfjords* grønlandske navn *Kangerlussuaq* (gammel retskrivning *Kan-*

gerdlugssuak) skal udtales med ustemt l. Det er specielt q og ustemt l, som det kan volde danskere besvær at udtale.

Den nye retskrivning er uden tvivl lettere at lære end den gamle, men den har haft svært ved at slå igennem. De allerfleste af den lidt ældre generation foretrækker fortsat den gamle retskrivning, men det er den nye retskrivning, der benyttes i skolerne, så det er kun et tidsspørgsmål, hvornår den er slået helt igennem. At man stadig befinder sig i en overgangsperiode med hensyn til retskrivning, har gjort det lidt mere kompliceret for danskere at lære de grønlandske stednavne.

Det er ikke usædvanligt at se grønlandske stednavne stavet forkert i publikationer, der udkommer i Danmark. Når det gælder de længere navne, kan der ofte være byttet op og ned på et par af bogstaverne eller et eller flere bogstaver kan være faldet ud. Hvis navnene er skrevet med den gamle retskrivning, er accenttegnene ofte strøget, f.eks. *Pamiut* for *Pâmiut/Frederikshåb* og *κ* gengivet med *k*, f.eks. *K'akortok* for *K'akortok/Julianehåb*.

Stednavneudvalget for Grønland

I 1934 nedsatte statsministeren et grønlandsk stednavneudvalg, som fik sæde i København. Den grønlandske indflydelse i udvalget var længe meget begrænset, idet man nøjedes med lejlighedsvis at invitere veluddannede grønlændere, som midlertidigt opholdt sig i København, med til møderne. Det blev fra grønlandsk side betragtet som en utilfredsstillende situation, og i 1951 fik Augo Lyngve vedtaget en resolution i det grønlandske landsråd, hvor man gav udtryk for, at man tillagde det stor betydning, at der blev udnævnt et grønlandsk medlem af det grønlandske stednavneudvalg (Grønlands landsråds forhandlinger 1951: 181–182).

Dette skete ikke, men fra 1953, da de to første grønlandske repræsentanter var blevet indvalgt i det danske folketing, blev de opfordret til at deltage i møderne. Den ene af dem var Augo Lyngve. De havde dog ikke indflydelse på alle afgørelser, for nogle sager blev afgjort skriftligt. Først fra 1971 fik udvalget et fast grønlandsk medlem, mag.art. senere professor Robert Petersen, og fra 1975 har også formanden været en grønlænder, Christian Berthelsen, tidligere skoledirektør i Grønland. I de senere år har det desuden været sædvane ikke at autorisere noget stednavn i Grønland, før den involverede kommune har haft lejlighed til at udtale sig. 1. januar 1984 overgik kompetencen vedrørende stednavne i Grønland til Grønlands hjemmestyre.

Debatten om de dobbelte stednavne

Foruden de diskussioner, der har været ført i det danske folketing og i de grønlandske folkevalgte organer, kommunalbestyrelser, landsråd, og fra hjemmestyrets indførelse, det grønlandske landsting, består det materiale, som denne artikel bygger på, først og fremmest af debatindlæg i den danske og især den grønlandske presse.

Pressen i Grønland består dels af en landsdækkende ugeavis *Atuagagdliutit/Grønlandsposten* og dels af en række lokalaviser, hvoraf den største er *Sermitsiak* i *Nuuk/Godthåb*. Hertil kommer en række blade udsendt af forskellige interesseorganisationer.

Den grønlandske presse har siden nyordningen i begyndelsen af 1950-erne været dobbeltsproget. Det vil sige, at langt de fleste indlæg bringes både på dansk og grønlandsk, men ikke nødvendigvis altid i samme nummer.

Forslag om at afskaffe de danske stednavne i 1953

I 1953 stod der i den daværende lokalavis i *Nuuk/Godthåb*, *Kamikken*, et indlæg i rubrikken »Ordet frit«, som havde følgende overskrift: »Hvorfor ikke kun grønlandske stednavne?«. Det blev indledt med ordene: »Tanken er ikke min alene, men jeg har truffet mange, såvel grønlændere som danske, der har den samme opfattelse.« Hovedargumentet var, at man så godt som alle andre steder på jordkloden kun benyttede »de originale stednavne, hvilket også er det naturligeste« (Uvdloriánguak 1953).

Tanken blev bakket op af William Thalbitzer, professor i Grønlandsk (eskimoisk) filologi ved Københavns universitet, som i et læserbrev i *Atuagagdliutit/Grønlandsposten* bl.a. skrev: »Lad os beholde alle de rigtige navne, som grønlænderne selv har givet stederne i gamle dage! De europæiske navne på de nye kort er fremmedartede for alle landets børn, og for en stor del lyder de tilmed noget akave for danske ører. Hvor klodset at kalde landets to administrationssteder med navne, der så let forveksles som *Godhavn* og *Godthåb*. Navnet *Sukkertoppen* lyder let komisk i danske ører, *Holsteinsborg* lyder tysk, og de navne, der ender med *-håb*, lider også af kedelige danske kompleksser. Navnet *Grønland* er der mere mening i, det opfandt jo Erik den røde, der selv var rød, men foretrak den grønne kulør...« (Thalbitzer 1954).

Nogen offentlig støtte eller yderligere diskussion af forslaget kom det imidlertid ikke til på daværende tidspunkt.

Forslag om at afskaffe de danske stednavne i 1973

Men 20 år senere gentog den samme mand, som stod bag læserbrevet i 1953, Uvdloriánguak Kristiansen, sit forslag nu som medlem af kommunalbestyrelsen i *Nuuk/Godthåb*. Han var klar over, at det var en sag, som ikke kunne løses på kommunalt plan, og han ville derfor have kommunalbestyrelsen til at opfordre Grønlands landsråd til at tage sig af sagen. Med 7 stemmer for, 0 imod og 5 blanke stemmer blev dette vedtaget (Godthåb kommune 1973: 20).

I de 20 år der var forløbet, siden forslaget kom frem første gang, var den politiske situation ændret radikalt, for spørgsmålet om selvbestemmelse var blevet mere og mere brændende i Grønland. Opfordringen blev derfor fulgt, og i landsrådets efterårssamling 1973 stillede Lars Emil Johansen forslag om at afskaffe alle danske stednavne i Grønland, undtagen i de tilfælde, hvor der kun fandtes danske stednavne (Grønlands Landsråds forhandlinger efterår 1973: 46).

Han betegnede de danske stednavne i Grønland som et levn fra kolonitiden. »Det er efter min mening et forslag, der på en charmerende måde passer fantastisk godt til disse hjemmestyretider, hvor vi grønlandere ønsker at overtage større beføjelser og ønsker derigennem at få det grønlandske folk respekteret som et nationalt mindretal. – Det er klart, at vi ikke kan nå disse høje mål blot ved at afskaffe de danske stednavne, men det er dog efter min mening et lille, men betydningsfuldt skridt på vejen. Sådanne tilsyneladende små og ubetydelige ting hjælper alt sammen i arbejdet for at genopbygge grønlandernes oprindelige selvtillid, der jo er en nødvendighed, hvis folket ved aktivt engagement skal kunne danne grundlaget for et selvstændig grønlandsk hjemmestyre«.

Lars Emil Johansen sluttede sit forslag om at afskaffe de danske stednavne i Grønland med ordene »hvis vi ellers har mandat til sådan en »stor« beslutning« (Johansen 1973). Efter at formanden Lars Chemnitz havde peget på nogle praktiske vanskeligheder, som et sådant forslag kunne medføre, foreslog han, at man rettede henvendelse til stednavneudvalget for Grønland om at undersøge de praktiske muligheder for at gennemføre den foreslåede ændring. Ifølge det trykte referat sluttede punktet således: »Uden afstemning vedtoges det at anmode stednavneudvalget om at gennemføre den foreslåede ændring« (Grønlands landsråds forhandlinger efterår 1973: 46).

Landsrådets holdning vakte enkelte protester. Den grønlandske præst Bendt Lyngé fandt således, at det ikke var demokratisk, at beboerne af de enkelte lokaliteter ikke var blevet spurgt. Han var imod at opgive de danske stednavne, som var en del af Grønlands historie. »Dette forslag er en

bekræftelse af, at de unge politikere går for vidt. Jeg er ikke helt uenig med hensyn til hjemmestyre, men det bør ikke betyde, at vi jager alt dansk væk.« Han kædede spørgsmålet sammen med Grønlands økonomiske afhængighed af Danmark og gav udtryk for frygt for, at landsrådets holdning til de danske stednavne kunne give bagslag: »Hjemmestyrefolkene må huske på, at det er danskerne, der betaler gildet. Hvis de bliver sure over det, kan de sagtens stoppe kontoen« (Bendt Lyng 1973).

Der var vitterlig også nogle, der blev vrede. Fra orlogskaptajn Rostgaard Sørensen fra flådestation *Kangilinnuit/Grønnedal* kom der en lang protestskrivelse til Atuagagdliitit/Grønlandsposten, hvor han kaldte beslutningen om at ville af med de danske stednavne for »historieforfalskning i god kommunistisk stil« og »en direkte hån mod de danskere, der i dag på forskellig måde yder deres bedste i det grønlandske samfunds daglige tilværelse og videre udvikling« samt en hån mod de danske skatteborgere, hvis de danske stednavne nu skulle fjernes fra kort, offentlige formularer o.s.v. (Sørensen 1973).

Det forbehold, som Lars Emil Johansen havde taget i sin afsluttende bemærkning med hensyn til beslutningskompetencen, var velbegrunderet. Da formanden for landsrådet, Lars Chemnitz, rettede henvendelse til Ministeriet for Grønland om sagen, kunne han referere landsrådets beslutning om selv at ville anvende grønlandske stednavne, men han kunne kun henstille til ministeriet om at pålægge stednavneudvalget kun at autorisere grønlandske stednavne, med mindre det drejede sig om lokaliteter, hvortil der ikke kunne knyttes grønlandske stednavne, samt at se på spørgsmålet om hvorvidt danske stednavne på lokaliteter, som også havde grønlandske stednavne, kunne tilbagekaldes (Chemnitz 1973).

Stednavneudvalget for Grønland svarede, at man aldrig autoriserede et nyt ikke-grønlandsk navn, hvis en lokalitet allerede havde et grønlandsk navn, og hvis man autoriserede et gammelt ikke-grønlandsk navn, så skete det altid ved, at man autoriserede begge navne som ligestillede. Med hensyn til at tilbagetrække autorisationen af de danske navne, så var der formelt ikke noget i vejen for det, for det skete ofte af den ene eller den anden grund, at man måtte tilbagekalde en autorisation, men udvalget havde den opfattelse, at man kun kunne reagere, hvis man fik en direkte henvendelse fra Ministeriet for Grønland om det (Stednavneudvalget for Grønland 15. maj 1974).

Dette skete ikke, for Landsrådet forfulgte ikke sagen, men debatten i landsrådet førte på forskellige områder til en ændring af sprogbrugen i forbindelse med de dobbelte stednavne.

Kommunernes navne bliver grønlandske

De enkelte kommunalbestyrelser vedtog således i de følgende år, at de kun skulle have grønlandske navne i de tilfælde, hvor byerne havde dobbeltnavne. Kommunalbestyrelsen i *Nuuk/Godthåb* gik i spidsen ved at vedtage på et møde i 1976 efter forslag fra Uvdloriánguak Kristiansen, at kommunens navn i fremtiden skulle være *Nuuk*. For *Nuuk* skrevet med den nye retskrivning stemte 5, for *Nûk* skrevet med den gamle retskrivning stemte 4, for *Godthåb* stemte 1, mens 1 stemme var blank. Samtidig vedtog man, at det grønlandske navn skulle gentages i forbindelse med postnummeret: 3900 *Nuuk*, men postvæsenet hørte ikke under kommunens ansvarsområde, så denne sidste reform måtte vente.

Beslutningen om at kommunens navn skulle være *Nuuk* blev kundgjort i Sermitsiak, og det førte til enkelte protester i form af læserbreve. Selv et par grønlandssprogede erklærede, at de var fortørnede over, at navnet *Godthåb* ikke længere skulle bruges og stillede spørgsmål ved, om der nu var nogen grund til at fejre byens 250 års jubilæum i 1978 (Josefsen 1976). Harmen over at *Godthåb* blev strøget, blev også kædet sammen med brugen af den nye retskrivning: »Vi, der bor i *Godthåb*, har ikke den ringeste lyst til at skrive vort bynavn med den elendige nye retskrivning«. I den grønlandske tekst står der, som man kunne vente: »*nûngmiûssugut*« d.v.s. vi der bor i *Nûk* (Kristoffersen 1976).

Eksempel på dobbeltnavn: byen Qaqortoq/Julianehåb. Det grønlandske navn betyder »det hvide« og skyldes farven på klipperne på et fremspringende næs. Kolonien blev grundlagt i 1775 og blev året efter opkaldt efter enkedronning Juliane Marie: Julianæ Haab, Julianes-Haab og senere Julianehåb. (Gad 1969: 466). Akvarel af Carl Emil Janssen, missionær i kolonien 1851–52. (Det kongelige bibliotek Ny Kgl. S. 2050 fol.).

De tilfredse, og det var utvivlsomt de fleste, ytrede sig ikke i debatten. Det er i almindelighed de utilfredse, som skriver læserbreve. Men da kommunalbestyrelsen i *Maniitsoq/Sukkertoppen* i 1978 besluttede, at kommunens navn i fremtiden skulle være *Manitsup* kommunia blev det i lederen i *Manitsup Avisia* af Thue Christiansen betegnet som »et skridt som fortjener at blive rost, ihvertfald med henvisning til grønlandiseringen. Dette er kun naturligt. Men vi må ikke standse her!« og så fulgte forslag om at få grønlandiseret navne på veje, skoler o.a., som dels var danske som *Pelikankvej*, dels var blandede som *Kuuttartoq-skolen* (Redaktionen/TC 1978). På disse områder er danske og hybride navne i de grønlandske byer senere i en vis udstrækning, men langt fra konsekvent blevet erstattet af grønlandske navne.

De øvrige kommuner kaldes nu også ifølge beslutninger i kommunalbestyrelserne officielt ved deres grønlandske navne. Et særligt problem knytter sig til den største by i Østgrønland, som ved sin grundlæggelse i 1894 fik navnet *Angmagssalik*, ny retskrivning *Ammassalik*. Det var det navn, som hele distriktet var kendt under i det sydligste *Grønland*, men selve det sted, hvor byen blev grundlagt, kaldte den lokale befolkning for *Tasiilaq*, og det blev den ved med. Endelig i 1977 besluttede kommunalbestyrelsen, at kommunens navn skulle være *Tasiilaq*. Dobbeltnavnet *Tasiilaq/Ammassalik* består altså af to grønlandske stednavne.

Landstinget foreslår i 1981 lovkompetencen vedrørende stednavne i Grønland overført til Grønland

Ved landstingets efterårssamling 1981 blev kompetencen ved navngivning, såvel personnavne som stednavne, kort diskuteret i tilknytning til et forslag om at revidere det formelle grundlag for det sprog- og retskrivningsudvalg, som landsrådet havde nedsat i 1959, og erstatte det med et nyt organ, Grønlands Sprognævn.

Landsstyremedlemmet for kultur- og undervisning, Thue Christiansen fra partiet Siumut, udtalte ved den anledning, at det var landsstyrets principielle standpunkt, at den afgørende myndighed i forbindelse med navngivning burde være en grønlandsk myndighed, »idet person- og stednavne er en væsentlig del af vor identitet som grønlændere. Det forhold, at de afgørende instanser, der har at gøre med grønlandsk navnestof, befinder sig i *København*, er ret beset en rest fra kolonitiden.«

Argumentationen var den samme som ved fremsættelsen af forslaget om at afskaffe de danske stednavne i 1973, men denne gang føjede forslagsstilleren til, at han var klar over, at grønlandske navne ikke kunne ses isoleret, men også havde betydning uden for landets grænser.

Et medlem fra oppositionspartiet Atassut, Otto Stenholdt, ønskede, at radioen kun skulle anvende de grønlandske stednavne, også i vejrmeldingerne, fra nu af. Hertil svarede Thue Christiansen, at man internationalt var forpligtet til indtil videre at anvende de stednavne, der var på søkortene af sikkerhedsmæssige grunde (Grønlands landstings forhandlinger efterår 1981: 75–81).

Der var fuld enighed mellem de politiske partier om det ønskelige i at få overført lovgivningskompetencen vedrørende stednavne i *Grønland* fra *Danmark* til *Grønland*. Efter et møde i *København* i november 1981 med deltagelse bl.a. af repræsentanter for Direktoratet for kultur og undervisning, Ministeriet for Grønland, Justitsministeriet og Geodætisk institut blev det klart, at der var en positiv holdning over for sagen, og at lovgivningskompetencen relativt let ville kunne overføres til hjemmestyret, når der var udarbejdet et forslag til en rammelov. Sagen blev forelagt på landstingsmøderne både i forbindelse med forårssamlingen og efterårs-samlingen 1982; ved den sidste lejlighed i tilknytning til et udkast til en lov for *Grønland* om stednavne (Grønlands landstings forhandlinger forår 1982: 43–49 og efterår 1982: 95–96).

Folketingets behandling af forslag til lov for Grønland om stednavne

Endelig den 6. oktober 1983 fremsatte ministeren for *Grønland*, Tom Høyem, skriftligt følgende »Forslag til lov for *Grønland* om stednavne«:

- § 1 *Grønlands* hjemmestyre fastsætter ved landstingslov regler om navngivning af lokaliteter inden for det grønlandske territorium.
- § 2 Loven træder i kraft den 1. januar 1984.

De få bemærkninger, der fulgte med forslaget, redegjorde for landstingets beslutning og understregede, at der var hjemmel for en sådan overtagelse i hjemmestyreloven. Det blev tilføjet, at vedtagelse af loven ikke ville medføre økonomiske konsekvenser for staten.

Da loven kom til førstebehandling den 13. oktober 1983 blev der udvist stor velvilje fra alle partier, som alle gerne ville imødekomme hjemmestyrets ønske om selv at overtage ansvaret for stednavne i *Grønland*.

Repræsentanterne fra Centrumdemokraterne og Fremskridtspartiet tilsluttede sig også, men lagde dog samtidig et godt ord ind for de eksisterende danske stednavne. Birgith Mogensen fra Centrumdemokraterne gav således udtryk for, »at man i *Grønland* bør acceptere sin historiske og kulturelle samhørighed med *Danmark*. Den samhørighed viser sig også i

Eksempel på lokaliteter, som kun har grønlandske navne: bygden Aappilattoq med fjeldet Qilertikitsaq i baggrunden. Bebyggelsen har navn efter farven på et dominerende fjeld lige ved, Aappilattoq d.v.s. det røde. Qilertikitsaq betyder »den med den lille hårtop« og henspiller på den traditionelle grønlandske kvindefrisure. Det er fjeldtoppen, der rager op over bræen, der ligger som et hårbånd højt oppe på fjeldet, der sammenlignes med en hårtop. Fotograferet af Helge Kleivan 1961–62.

de allerede eksisterende danske geografiske navne. Det vil være lidt nationalromantisk, hvis man straks giver sig til at ændre disse. Det må være rimeligt, hvis man i Grønland lægger vægt på, at der i alt er 51.000 indbyggere, og at 20 pct. af disse er danske«.

Fremskridtspartiets repræsentant Lawaetz var bange for, »at om et stykke tid kan vi slet ikke finde ud af det, når der kommer sådan nogle lange grønlandske navne, som vi ikke kan udtale. Det går an med *Nuuk* for *Godthåb*, men jeg ser med skræk på, hvad der kan komme af navne, som vi skal brække tungen på«.

Ikke alle syntes at have gjort sig det klart, at langt de fleste lokaliteter i forvejen kun havde grønlandske navne, og at der ikke var mange problemer med de tilfælde, hvor der kun var danske navne, men at det store problem var de lokaliteter, som man hyppigt havde brug for at nævne ved navn, og som både havde et dansk og et grønlandsk navn. Repræsentanten for Socialistisk Folkeparti, Alice Faber, formulerede sig således i al sin velvilje: »Dette kan måske være med til, at de grønlandske stednavne i større udstrækning bliver grønlandske, som der har været en tendens til.

Selv i *Danmark* har man lært de stednavne, som er grønlandske, men der er jo stadigvæk mange stednavne, som kun er danske« (Fortryk af Folketingets forhandlinger 1983/84: 678).

Der blev nedsat et udvalg til at behandle lovforslaget, og den 11. november 1983 kom det til 2. behandling. Ingen bad om ordet, og der blev ikke stillet ændringsforslag. Den 15. november kom det så til 3. behandling. Her tog Fremskridtspartiets repræsentant igen ordet og fortalte, at man i udvalget havde talt om, om det ikke vil være en god ide, »at man foruden disse nye grønlandske navne, der kommer, og som ingen kan udtale, og ingen kan forstå, bibeholdt det danske navn som undertitel i mange tilfælde – hvis f.eks. *Sukkertoppen* bliver døbt om til *Ullifut* eller sådant noget. Det har også noget med historieundervisningen og de geografiske kort at gøre« (Fortryk af Folketingets forhandlinger 1983/84: 1687).

Selv efter at lovforslaget havde været til udvalgsbehandling, levede den opfattelse altså videre, at det man nu kunne vente sig, var at de gode gamle danske navne ville blive byttet ud med nye grønlandske. Men ideen om, at *Sukkertoppen* skulle blive omdøbt til *Ullifut* var absurd, al den stund stedet fra gammel tid af har haft det grønlandske navn *Maniitsoq*. Udtalelsen om at ingen kan udtale de grønlandske navne, og ingen kan forstå dem, må jo nok siges at være noget etnocentrisk i betragtning af, at grønlandsk er hovedsproget i *Grønland*. Al erfaring viser desuden, at stednavne udmærket kan opfylde deres funktion, uden at brugerne forstår, hvad de betyder.

Grønlandsminister Tom Høyem lovede at tale med de grønlandske myndigheder om det problem, som Lawaetz var kommet ind på, men han gjorde det klart, at når Folketinget overgav kompetencen til de grønlandske myndigheder, så var det dem, der bestemte. Folketinget vedtog derefter enstemmigt med 114 stemmer lovforslaget. Ansvaret for stednavne i *Grønland* overgik dermed til hjemmestyret i *Grønland* pr. 1. januar 1984. Der er i landstingslov nr. 4 af 1. april 1982 om Grønlands Sprognævn hjemmel for, at det tager sig af opgaver af denne art. Hvilke afgørelser, der eventuelt vil blive truffet med hensyn til de dobbelte stednavne, vides endnu ikke.

Grønland/Kalaallit Nunaat

En særlig interesse knytter sig til spørgsmålet om landets navn. Ordet *Grønland* stammer som bekendt fra nordbotiden. På grønlandsk bruges meget ofte udtrykket »vort land«, *nunarput*, for *Grønland*, som f.eks. i bøjet form i følgende overskrift i Sermitsiak: »*nunavta Danmarkivdlo*

akornána atássutekaut/Nyt bindeled mellem Danmark og Grønland« (nr. 37, 15. september 1972 og nr. 39, 29. september 1972).

Den officielle betegnelse for Grønland på grønlandsk er imidlertid *Kalaallit Nunaat*, d.v.s. grønlændernes land. Men så sent som i 1930'erne var der en debat i de grønlandske blade om landets navn. »*kalâtdlit nunât* ima-lûnit Grønland?« d.v.s. *Kalâtdlit nunât* eller *Grønland*? hed en artikel i bladet for de ansatte i kirkens og skolens tjeneste, Nalunaerutit, skrevet af Augo Lynge. Han havde bemærket, at grønlandske skribenter i de senere år var begyndt at bruge ordet *Grønland*, og han anmodede om, at man holdt sig til den grønlandske betegnelse i grønlandssproget sammenhæng (Lynge 1937: 77).

Redaktøren af avangnâmiok, bladet for den nordlige del af vestkysten, Peter Dalager, fulgte spørgsmålet op i en længere artikel med overskriften »*Grønland*« (Dalager 1938: 58–59). Grunden til at det overhovedet kunne være et debatspørgsmål, hang sammen med, at ordet *kalaallit*, grønlændere, blev betragtet som sydgrønlandsk. For folk på den nordlige del af vestkysten var det mere naturligt at kalde grønlændere for inuit, men på baggrund af at landet siden nordbotiden havde været kendt ude i verden som *Grønland*, gik Peter Dalager ind for at bruge ordet *Grønland* også på grønlandsk.

Diskussionen blev fulgt op i tidsskriftet for grønlænderforeningen i København »*Kalâtdlit*«, hvor de to synspunkter blev refereret. Redaktøren, Jens Kleist, tog klart stilling for *kalâtdlit nunât*: »Dersom andre Nationer paa deres eget Sprog kalder det anderledes, kan vi ikke sige noget dertil: men paa vort Sprog hedder det »*kalâtdlit nunât*«, og det skal og bør det hedde i al Fremtid« (Red. 1940: 3–4).

Mens der i de senere år i dansksproget sammenhæng er en vis tendens til, at danske by- og bygdenavne glider ud til fordel for grønlandske, eller til at både det danske og det grønlandske anvendes, så er det samme ikke tilfældet med hensyn til landets navn. Det er kun undtagelsesvis, at betegnelsen *Kalaallit Nunaat* anvendes på dansk. Det skete f.eks., da landsstyremedlemmer for kultur- og undervisning, Thue Christiansen, ved landstingets efterårssamling 1981 talte om forholdene vedrørende »navngivning af både personer med bopæl i *Kalaallit Nunaat* eller af grønlandsk oprindelse og steder i *Kalaallit Nunaat*« (Grønlands Landstings forhandlinger efterår 1981: 75). I referaterne fra den videre behandling i landstingets forårssamling og efterårssamling 1982 anvendes imidlertid kun ordet *Grønland*.

Når *Kalaallit Nunaat* anvendes så sjældent på dansk, kan det hænge sammen med, at hvis man bruger den grønlandske betegnelse, så burde det logisk set også få konsekvenser for ord som *Vestgrønland*, grønlænder,

grønlandsk o.s.v., og det er straks mindre ligetil at få alle disse indpasset i det danske sprog.

Syddanmark – Norddanmark

I 1910 udkom der en børnebog med titlen »Arnaluk. Fortælling fra *Nord-danmark*«, hvori også udtrykket *Syddanmark* forekommer (Hansen 1910: 28). Denne sprogbrug for *Grønland* og *Danmark* var dog længe en enlig svale, men i forbindelse med vedtagelsen af grundloven i 1953, hvor *Grønlands* status som koloni blev ophævet, og landet blev en ligeberettiget del af det danske rige, begyndte flere danskere at bruge udtrykkene *Syddanmark* og, men betydeligt mere sjældent, *Norddanmark*, for derved at markere *Grønlands* nære tilhørsforhold til *Danmark*. Historikeren Niels Højlund har meget rammende karakteriseret det som et »næsten komisk udslag af denne særlige danske grundlovsidealisme på *Grønlands* vegne« (Højlund 1975: 265).

Fra grønlandsk side var man ikke begejstret for betegnelserne, som blev betragtet som et udtryk for nedvurdering af grønlandsk identitet. Selv om denne sprogbrug først og fremmest hørte hjemme blandt velvillige danskere uden nærmere tilknytning til *Grønland*, så kunne det ske, at ordet blev brugt af folk, der burde vide bedre, og f.eks. kom på tryk i hovedstadens avis *Sermitsiak*. Det resulterede i 1977 i, at bladet i en tydeligt indrammet opsætning måtte bringe følgende notits under overskriften »BE-KLAGER«: »I *Sermitsiak* nr. 53 har vi ved et uforståeligt uheld brugt det umulige begreb »SYDDANMARK« i en artikel. – Vi beklager dybt det skete og garanterer, at det aldrig nogensinde vil gentage sig. Redaktionen« (*Sermitsiak* nr. 1, 7. januar 1977).

Efterhånden kom der også i *Danmark* større forståelse for de grønlandske synspunkter. I 1978 redegjorde Dansk sprognævn i tidsskriftet *Mål & Mæle* for spørgsmålet »*Syddanmark*, norddansker m.m.« og frarådede at bruge disse ord, og i 1981 kunne man læse følgende i *Brugs Avisen*: »De 7 brugser, der nu er i *Grønland*, hører ikke til de mindste i riget. Det hedder »riget«, når man med eet ord skal omtale både *Grønland* og *Færøerne* og *Danmark*, ikke noget med *Norddanmark* og *Syddanmark*« (nevs. 1981). Udtalelsen i den sidste publikation er bemærkelsesværdig på grund af oplagets størrelse, 1,6 millioner. Teoretisk set i hvert fald, skulle flere millioner danskere her have haft mulighed for at blive belært, men man kan alligevel stadigvæk støde på udtrykket *Syddanmark*.

Grønlandske frimærker

En af de måder, hvorpå et land præsenterer sig udad til, er ved hjælp af sine frimærker. Der er da også lagt meget vægt på at give et indtryk af landets natur, kultur og historie på de grønlandske frimærker, ja selv dronningen optræder i grønlandsk kvindedragt.

Fra 1938 da *Grønland* fik sine første egentlige frimærker, og indtil slutningen af 1969 stod der kun *GRØNLAND* på de grønlandske frimærker. Kun i et par tilfælde var der benyttet både det danske og det grønlandske navn; et af dem var meget passende et mindefrimærke udgivet i 1964 i anledning af 150året for sprogforskeren Samuel Kleinschmidts fødsel. Det er først i de sidste 15 år, at det som følge af en politisk bevidstgøring i *Grønland*, er blevet en selvfølge, at landets sprog finder anvendelse på landets frimærker. Alle grønlandske frimærker trykkes nu med begge navne: *KALAALLIT NUNAAT GRØNLAND*. De grønlandske julefrimærker, som først begyndte at udkomme i 1974, har derimod altid kun haft grønlandsk tekst; fra 1976 har den været skrevet med den nye retskrivning.

I de første mange år blev der benyttet poststempler, som kun gengav de danske stednavne i de tilfælde, hvor der var både et dansk og et grønlandsk navn, men i 1970'erne blev de skiftet ud med stempler med begge navne. I løbet af sommeren 1984 vil man gå et skridt videre og gå over til stempler, hvor kun de grønlandske navne er på. Den officielle overgang til grønlandske stednavne på postområdet sker i forbindelse med udgivelsen af en ny udgave af Post- og telegrafadressebogen, men mange, dog fortrinsvis i *Grønland*, er allerede begyndt kun at angive det grønlandske bynavn, f.eks. 3900 *Nuuk*.

Sprogbrug i medier i Danmark

I radio- og fjernsynsudsendelser i Danmark har man i de senere år ofte kunnet høre sprogbrogen *Nuuk/Godthåb*, mens det er noget mere sjældent at høre andre dobbelte stednavne anvendt. Disse forsøg på at imødekomme grønlandske ønsker har hos nogle vakt lettere irritation og har f.eks. fået dagbladet *Aktuelt* til at spørge, »om medierne behøver at nævne begge navne hver gang der er nyt deroppe fra. Herboende grønlændere ved nok hvad *Godthåb* er. Og man bruger da ikke andre dobbeltformer, f.eks. Roma/Rom« (Aktuelt 28. marts 1984). Fra et grønlandsk synspunkt er det imidlertid først og fremmest et spørgsmål om respekt for de grønlandske stednavne og dermed for grønlandsk sprog og identitet. Det andet argument er heller ikke helt heldigt, for med hensyn til de grønlandske byer, så har de navne på to forskellige sprog, mens der i ek-

semplet fra Italien kun er tale om det samme navn i italiensk og for-dansket udgave.

I de korte udsendelser med nyheder fra Grønland, som Grønlands radio sender i Danmarks radio, siges *Maniitsoq/Sukkertoppen* o.s.v. i den danske del af udsendelsen, mens speakeren i den grønlandske del, som man kunne vente, kun anvender grønlandske navne. Hvis den samme lokalitet omtales flere gange i samme korte udsendelse, sker det, at det dobbelte stednavn anvendes første gang, og derefter kun det grønlandske. Men man kan også høre danske stednavne på naturforekomster anvendt alene uden det tilsvarende grønlandske stednavn, f.eks. *Nordlandet*.

I de oversigter, som dagligt bringes i danske aviser over vejret rundt omkring i verden, benyttes kun de danske stednavne på de udvalgte byer, hvis vejr er angivet, f.eks. *Egedesminde* og *Godthåb* (Politiken 5. april 1984). I mere fyldige lister tager man også *Angmagssalik*, *Søndre Strømfjord* og *Thule* med (Berlingske Tidende 5. april 1984).

I de artikler, som journalisterne selv skriver, er det derimod tydeligt, at mange gerne vil leve op til grønlandske forventninger og anvende grønlandske stednavne. Men på den anden side, vil de også gerne være sikre på, at de danske læsere forstår, hvad det er for steder, det drejer sig om. Det har derfor i det sidste tiår været ret almindeligt at se begge stednavne benyttet.

Det kan gøres ved at sætte det grønlandske navn i parentes efter det danske: *Godthåb (Nuuk)*. Man kan tydeliggøre det ved at anføre, at det, der står i parentes, er det tilsvarende grønlandske navn. Denne praksis er bl.a. benyttet i den engelsksprogede brochure (oplag: 30.000), som SAS udgav i 1981 i serien SAS Portrait, f.eks. »*Julianehåb* (Greenlandic name *Qaqortoq*)«. Brochuren bidrager således til at gøre nogle af de vigtigste grønlandske stednavne kendt uden for *Grønland* og *Danmark*.

De to stednavne kan også adskilles af en skråstreg: *Godthåb/Nuuk*, eller også kan man, hvad der er langt mere almindeligt, lade det grønlandske navn få førstepladsen. Det er tættere på de grønlandske krav om at prioritere de grønlandske stednavne, altså enten *Nuuk/Godthåb* eller *Nuuk (Godthåb)*.

I annoncer i danske aviser vedrørende ledige stillinger i Grønland finder man en meget uensartet brug af stednavne. Det gælder også annoncer, der er indrykket af den samme arbejdsgiver i den samme avis den samme dag. F.eks. havde Ministeriet for Grønland to annoncer i Politiken den 8. april 1984 anbragt under hinanden med følgende overskrifter: »*Grønland Nuuk* kommune, Overassistent«, hvor ordet *Godthåb* ikke forekommer i teksten, og »Rigsombudsmanden i *Grønland Godthåb* Kontorfunktionær«, hvor ordet *Nuuk* ikke forekommer i teksten.

»*Ilulissat* kommune *Grønland* Overassistent« stod der som overskrift i en annonce i Politiken den 2. juli 1978. Det fremgik ikke af teksten, hvad *Ilulissats* danske navn var, for postnummeret var angivet som 3952 *Ilulissat*. Denne måde at annoncere på blev i et læserbrev i Jyllands-Posten karakteriseret som udtryk for »en rent ud rørende naivitet« (Barfod 1976) og blev et par år senere af den samme læserbrevsskribent kaldt »lallende idiotisk« (Barfod 1978) under henvisning til, at de samme annoncer dukkede op igen og igen, fordi eventuelle ansøgere afholdt sig fra at søge stillinger på steder, som de ikke fra starten vidste hvor lå. Uanset at flere danske læsere rykkede ud til forsvar for de grønlandske stednavne, har der i de senere år været en tendens til at anvende begge stednavne for at sikre, at potentielle ansøgere ved hvilke steder, det drejer sig om, som f.eks. »*Kalaallit Nunnat/Grønland Ilulissat/Jakobshavn* Maskinmester (Politiken 30. januar 1980) og »*Ilulissat* kommuniat *Jakobshavn* kommune Ingeniør/Konstruktør« (Politiken 1. april 1984). I den sidste annonce har man yderligere præsenteret kommunen i 10 linier i en orientering, som begynder: »*Ilulissat (Jakobshavn)* er Grønlands 3. største kommune...«. Samtidig med at der er taget hensyn til den praktiske side af sagen, er det klart markeret, at det grønlandske stednavn har førsteretten.

Sprogbrug i medier i Grønland

I årene efter landsrådets beslutning i 1973 begyndte massemediernes i Grønland oftere og oftere i dansksproget sammenhæng at anvende dobbelte stednavne, hvor de tidligere kun havde anvendt danske stednavne. Den 22. januar 1976 kundgjorde *Atuagagdliutit/Grønlandsposten*, at man for fremtiden kun ville bruge grønlandske stednavne på beboede steder. I den forbindelse blev der trykt en liste med 36 grønlandske stednavne med de tilsvarende danske stednavne i parentes. Denne liste blev også trykt i en del senere numre, og efter en overgangsperiode anvendes der nu konsekvent grønlandske stednavne. Det har ført til enkelte protester fra danske læsere, men bladet har forsvaret sin brug af stednavne under henvisning til landsrådets beslutning.

Ingen andre grønlandske blade, bortset fra *Siumutpartiets* blad, har været så gennemførte i deres brug af grønlandske stednavne. I *Sermitsiak*, som i en lang periode søgte at anvende dobbelte navne, finder man nu i 1984 ofte kun danske stednavne i de danske tekster.

Det er naturligt, at danskere, der bor i Grønland, er mere fortrolige med de grønlandske stednavne end folk i Danmark. I Grønland kan de ikke undgå at støde på de grønlandske stednavne i radio, presse og andre steder og lære i hvert fald nogle af dem, uanset hvor lidt de iøvrigt kender

til det grønlandske sprog. Det er først og fremmest bynavnene, det drejer sig om, men der kan også være tale om andre navne. F.eks. er det grønlandske navn på fjeldet *Sadelen*, *Sermitsiak*, blevet kendt, fordi det er benyttet som navn på avisen i *Nuuk/Godthåb*, og fjeldet er afbildet på avisens hoved. Det er endda lige ved, at stednavnet *Sermitsiak* er ved at fortrænge det danske stednavn, for mange danskere omtaler nu kun fjeldet som *Sermitsiak*.

Argumenter mod at sløjfe de danske navne i dobbelte stednavne

Den modvilje, der er kommet til udtryk fra dansk side mod at sløjfe de danske navne i de dobbelte stednavne, er i mange tilfælde baseret på påstande om, at det er særdeles vanskeligt for en dansker at udtale grønlandske stednavne eller bare at lære at skrive dem. En sådan skeptisk holdning gav Berlingske Tidendes frimærkemedarbejder f.eks. udtryk for ved meddelelsen om, at Grønlands postvæsen ville indføre grønlandske stednavne i forbindelse med postnumrene. Efter først at have nævnt, at »et brev til *Søndre Strømfjord* skal stiles til 3910 *Kangerlussuaq* og et brev til *Godhavn* skal stiles til 3953 *Qeqertarsuaq* [trykfejl for *Qeqertarsuaq*]« hedder det: »Det tager nok mindst et par generationer at vende brevskrivere til det. Det er jo ikke ligefrem mundrette navne« (Eichner-Larsen 1983).

Påstande om at det næsten ikke kan lade sig gøre for en dansker at lære grønlandske stednavne, er ikke særlig holdbar, når man tænker på, at lige fra kolonisationens første tid og frem til i dag har danskere benyttet talrige grønlandske stednavne, for i mange tilfælde er der simpelthen ikke noget dansk alternativ. Adskillige byer f.eks. *Nanortalik* og *Narsaq* og bygder f.eks. *Saqqaq* og *Kapisillit* har kun grønlandske navne, og den store lufthavn i *Sydgrønland* har også kun et grønlandsk navn, *Narsarsuaq*. Også utallige fjorde, sunde o.s.v. har kun grønlandske navne, som danskerne har måttet lære for at kunne orientere sig i landet. Alle disse grønlandske stednavne bliver naturligvis ikke udtalt lige perfekt af alle danskere, men navnene opfylder deres kommunikative formål. Iøvrigt har den nye retskrivning gjort det betydeligt lettere for danskere at nærme sig en korrekt udtale, f.eks. *Ammassalik* mod *Angmagssalik*. Den nye retskrivnings dobbeltskrivning af vokaler kan dog også få nogle til at tro, at de skal udtales som to vokaler og ikke som én lang. Man kan således komme ud for, at *Nuuk* bliver udtalt *Nu-uk*.

Det andet argument, man hyppigt møder i diskussionen, om de danske stednavne skal afskaffes eller ej, er en henvisning til de danske stednavnes

historiske ret. Dette argument kan tillægges betydelig større vægt end det foregående. Den danske kolonisation af Grønland går tilbage til 1721, og de allerfleste af de stednavne, der er tale om, har været brugt i et par hundrede år eller mere. Hertil kommer, at der er en stor dansk befolkning i Grønland. Af de 51.435 mennesker, der opholdt sig i Grønland pr. 1. januar 1982, var de 9.276 født uden for Grønland, og det vil i helt overvejende grad sige i Danmark. Det skal dog bemærkes, at de fleste danskere kun opholder sig en kortere årrække i Grønland.

Blandt de danske deltagere i debatten har flere henvist til, at der også findes dobbelte navne i andre lande, som Grønland kan sammenlignes med. Det er særlig Finland, som er blevet brugt som eksempel. I et indlæg i lokalavisen K'akarssuak hed det således i 1979: »F.eks. hedder hovedstaden på finsk *Helsinki* og på svensk *Helsingfors*. Og landet hedder på finsk *Suomi*, og på svensk *Finland*. Officielt anvendes betegnelsen *Suomi-Finland*. Og analogt hermed mener vi, at dette land bør hedde *Kalâtdlit-nunât – Grønland*, og vor by *K'asigiánguit – Christianshåb* (mkn 1979).

Dette indlæg affødte en skarp protest: »Du dansker, du arbejder i vort land. For at du kan udføre dit arbejde i Grønland har du forlangt en hel masse. Er det ikke allerede nok? Dirigerer du ikke os med dit eget sprog? Og sidder på de bløde stole? Jeg kan ikke godtage, at man bruger to slags stednavne. Vi lever i en grønlandiseringstid og kan ikke komme tilbage til den gamle orden. Lad mig sige slut på den måde: *K'asigiánguit* skal altid hedde *K'asigiánguit*« (Samuelson 1979).

Et par år senere, i 1983, blev der trykt et længere dansk indlæg i *Atua-gagdliutit/Grønlandsposten*, som gav argumentationen en ny drejning ved at appellere til majoriteten, og det vil i dette tilfælde sige grønlænderne, om at udvise storsind. Efter at have redegjort for, hvordan byer, landsbyer og gader i de sydlige og vestlige egne i Finland, hvor der er en finsktalende majoritet og en svensktalende minoritet, har to officielle navne, hedder det: »Det er mit indtryk, at de fleste folk i Finland er meget stolte af denne tilkendegivelse af tolerance og en frisindet kulturholdning«. Forfatteren nævner de tidligere urimelige tilstande, hvor finsk blev betragtet som et andenrangssprog i forhold til svensk, men at de finsktalende har afstået fra at hævne det, men i stedet for har demonstreret en afslappet og tolerant holdning. Derefter appellerer han til grønlænderne om at udvise en lignende tolerance: »Også den grønlandske stednavneproblematik kan løses i tolerance – til ære for beboerne og deres valgte repræsentanter. Sagens videre fornyede overvejelse og afgørelse beror på holdningen hos den grønlandsktalende del af befolkningen – på hvordan denne ønsker at bruge flertallets magt!« (Bak 1983).

Den danske holdning til det grønlandske ønske om at sløjfe de danske

navne i de dobbelte stednavne dækker således et bredt spektrum fra fornærmelse og latterliggørelse af ideen over appel om at vise tolerance til velvilje.

De danske stednavne – stadig en del af den grønlandske hverdag

Der er enkelte tegn på, at man i den seneste tid fra grønlandsk side ikke er helt så negativt indstillet over for forekomsten af dobbelte stednavne, som man var, da forslaget om at afskaffe de danske stednavne blev forelagt i Grønlands landsråd i 1973. Den gang var man midt i kampen for politisk selvbestemmelse. Utallige beslutningsprocesser foregik i *København*, og i skolen og i administrationen blev det danske sprog mere og mere dominerende. Nu har man haft hjemmestyre siden 1979, og selv om det danske sprog stadigvæk spiller hovedrollen indenfor administrationen, hvor så mange danskere er ansat, så har grønlandsk dog fået en noget stærkere stilling i skolen, og det er blevet lovfæstet, at grønlandsk er hovedsproget i *Grønland*. Ansvar for flere og flere områder er overgået til grønlandske myndigheder, og det gælder også kompetencen vedrørende stednavne i *Grønland*. I en sådan situation, hvor ingen kan anfægte, at retten til at bestemme, hvilke stednavne, der skal være autoriserede i Grønland, tilkommer grønlandske myndigheder, kan man tillade sig at anlægge en lidt mere afslappet holdning.

Ugen efter at det danske folketing havde vedtaget »Lov for *Grønland* om stednavne« skrev redaktøren af *Atuagagdliutit/Grønlandsposten*, Jørgen Fleischer, en leder, hvor han refererede til en debat i *Danmark*, hvor det var blevet fremført, at man ikke havde råd til at opretholde et rigsfællesskab med en fornærmet og utilfreds partner. I en sådan situation ville det ikke være klogt at sløjfe de danske stednavne, mente han. Det var det samme argument, der var blevet fremsat tidligere i debatten i forbindelse med landsrådets beslutning i 1973, om at man ikke skulle støde danskerne for ikke at risikere økonomiske sanktioner. Hovedargumentet var dog de danske stednavnes historiske ret, og at de er »en del af den grønlandske hverdag, den dag i dag«. Ifølge Jørgen Fleischer ville det være »en misforståelse at tro, at kendetegnet for hjemmestyret skal være brugen af grønlandske stednavne alene. Vi er godt nok hjemmestyrede, men vi opretholder stadig rigsfællesskabet. *Grønland* er et dobbeltsproget område. Derfor skal der også være plads til danske stednavne« (J. F. 1983).

Det bliver næppe det sidste ord, der er sagt i denne sag. Men uanset hvad de grønlandske myndigheder beslutter vedrørende de dobbelte stednavnes officielle status, så er det vigtigt for danskere at forstå den sym-

bolværdi, der knytter sig til de grønlandske stednavne. Mange etnisk bevidste grønlændere opfatter brugen af grønlandske stednavne som et udtryk for respekt for grønlandsk sprog og kultur og dermed som en anerkendelse af det grønlandske folk og dets ret til selvbestemmelse.

Litteratur

- Bak, Ove (1983): Grønlands historie, stednavne og tolerance/nunat arke okautsit mardluk atordlugit. *Atuagadliutit/Grønlandsposten* nr. 13, 30. marts s. 26 og 27.
- Barfod, Bjørn (1976): Til sløvheds opruskelse i Danmark. *Morgenavisen Jyllands-Posten* 26. juni.
- Barfod, Bjørn (1979): Hovedløst brug af grønlandsk. *Morgenavisen Jyllands-Posten* 16. november.
- Chemnitz, Lars (1973): Skrivelse fra Grønlands Landsråd til Ministeriet for Grønland.
- Dalager, Peter (1938): Grønland. *Avangnâmiok* nr. 8, Augustuse. s. 58–59.
- Dalberg, Vibeke, Ebba Hjorth og John Sousgård Sørensen (1976): Stednavnebrug på koloniseret område. *Norna-Rapporter 10: Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder.* Uppsala. s. 141–153.
- Dansk Sprognævn (1978): Syddanmark, norddanner m.m. *Mål & Mæle* nr. 4. s. 7–9.
- Eichner-Larsen, Ib (1983): Nu skal vi til at skrive på grønlandsk til Grønland. *Berlingske Tidende* 19. november.
- Folketinget (1983/84): Fortryk af Folketingets forhandlinger.
- Gad, Finn (1969): Grønlands Historie II. 1700–1782. København.
- Godthåb kommune (1973): Referat af kommunalbestyrelsens 1. ordinære kvartalsmøde ... påbegyndt ... den 19. februar 1973.
- Grønlands landsråd (1951–74): Grønlands landsråds forhandlinger.
- Grønlands landsting (1981–82): Grønlands landstings forhandlinger.
- Hansen, Erik (1910): *Arnaluk. Fortælling fra Norddanmark.* København.
- Højlund, Niels (1975): *Historie. I: Palle Koch (red.): Grønland.* København. s. 149–194.
- J. F. [Jørgen Fleischer] (1983): En del af den grønlandske hverdag/nunavtine uvdluinaq inunerup ilagai. *Atuagadliutit/Grønlandsposten* nr. 47, 23. november. s. 2.
- Johansen, Lars Emil (1973): Forslag om afskaffelse af danske stednavne i Grønland. Grønlands Landsråds efterårssamling punkt 34. stencil.
- Josefsen, Tobi (1976): agdlagkat angmassut kommunalbestyrelsimut/Et åbent brev til kommunalbestyrelsen. *Sermitsiak* nr. 10, 5. marts. s. 4 og nr. 11, 12. marts. s. 15.
- Kleivan, Inge (1977): Place Names in Greenland: Cultural Imperialism and Cultural Identity. *Proceedings of the 8th Conference of Nordic Ethnographers/Anthropologists. Transactions of the Finnish Anthropological Society* no. 2. Helsinki. s. 197–215.
- Kristoffersen, Peter (1976): Godthåb/Godthåb. *Sermitsiak* nr. 13, 26. marts. s. 3.
- Lyng, A. (1937): kalâtdlit nunât imalûnit Grønland? *Nalunaerutit* no. 5, s. 77.
- Lyng, Bendt (1973): nunat arke kalâtdlisut/Grønlandske stednavne og hjemmestyre-tanken. *Sermitsiak* nr. 43, 26. oktober. s. 30 og 31.
- mkn. [Mogens Kjær Nielsen] (1979): Grønlandske stednavne/Kalâtdlit-nunâne igdlokarfit arke. *K'akarssuak* nr. 3. s. 15.
- nevs. (1981): Brugsernerput. *Brugs Avisen* 19/6 – 24/6.
- Nuuk kommune (1976): Referat af 1. ordinære kommunalbestyrelsesmøde den 3.–13. februar. s. 7.

- Red. [Jens Kleist] (1940): Grønlands Navn/kalâtdlit nunâta arka. Kalâtdlit Pekatigît atuagagssiât/Tidsskrift for Foreningen Kalâtdlit nr. 9, September. s. 3–4.
- Redaktionen/TC [Thue Christiansen] (1978): Nuánersúvok! Det er glædeligt! Manítup avísia nr. 2 [trykfejl for 3], 24. februar. s. 2.
- Rink, Signe (1902): Fra det Grønland som gik. Et Par Tidsbilleder fra Trediverne. København.
- Samuelsen, Peter Grønvold (1979): »Qasigiannguít«/Qasigiannguít. K'akarssuak nr. 5, 5. marts. s. 6.
- SAS Scandinavian Airlines (1981): Greenland SAS Portrait.
- Stednavneudvalget for Grønland (1974): Skrivelse fra Stednavneudvalget for Grønland til Ministeriet for Grønland 15. maj.
- Sørensen, Rostgaard L. (1973): Landsrådets beslutning en hân mod danskerne/landsrådip aulajânginera danskinut mitagdlerneruvok. Atuagagdiitit/Grønlandsposten nr. 25, 22. november. s. 7 og 6.
- Thalbitzer, William (1954): De grønlandske navne/kalâtdlisut arkit. Atuagagdiitit/Grønlandsposten nr. 9, 13. maj. s. 19.
- Uvdloriánguak [Uvdloriángiak Kristiansen] (1953): sôk nunakarfit mardlungnit atekásagpat? Hvorfor ikke kun grønlandske stednavne? Kamikken nr. 50, 17. oktober. s. 2.

Debate and linguistic usage in connection with double (Danish and Greenlandic) place-names in Greenland

The great majority of place-names in Greenland are of Greenlandic origin but there are a number of localities which have both a Greenlandic name and a Danish one. Greenland itself (*Grønland* in Danish) is thus called *Kalaallit Nunaat* in Greenlandic. The capital is called *Godthåb* in Danish but *Nuuk* in Greenlandic and the largest airport in the country is called *Søndre Strømfjord* in Danish but *Kangerlussuaq* in Greenlandic.

From the early colonisation period in the 18th century it has been customary to use the Danish names in Danish and foreign contexts and the Greenlandic ones in Greenlandic contexts. In recent years, however, there has been a shift in linguistic usage, connected with the political development in Greenland. The country ceased to have colonial status in 1953 and became an integral part of Denmark but a growing demand for greater self-determination led to the introduction of home rule in 1979.

In 1973 a demand was made in the Greenlandic Provincial Council for the suppression of the Danish place-names. The matter was not pursued but it did lead to a change in the linguistic usage of the media in Greenland with the result that the Greenlandic place-names are now generally employed even when it is Danish that is being spoken or written. The media in Denmark have attempted to comply with the wishes of the Greenlanders by often employing both the Greenlandic name and the Danish one.

A Place-name Committee for Greenland was established as early as

1934 but it had its headquarters in Copenhagen. After the introduction of home rule the question of jurisdiction over place-names in Greenland was raised in the Greenlandic Parliament and the right of jurisdiction was transferred to the Greenlandic authorities as from 1st January 1984, after the Danish Parliament had unanimously passed a bill about it.

In the debate about double place-names the Danish reaction ranges from resentment and an appeal for tolerance to an understanding of the Greenlandic viewpoint. On the Greenlandic side it is emphasised that consistent use of Greenlandic place-names is a demonstration of the fact that the colonial period is over and that it is natural that the native language of the country itself should have precedence. On the Greenlandic side too, however, voices have been heard urging that room should be made for the Danish names because of Greenland's close relationship with Denmark. The Greenlandic authorities, however, have not yet taken up their final position on the fate of the double place-names in Greenland.

Inge Kleivan
Institut for Eskimologi, København

Stednavne i skrift og tale

af Christian Lisse

Nedenstående betragtninger over forholdet eller rettere konflikten mellem stednavnes skrevne form og den lokale udtale gennem tiderne kan jeg indlede med en lille case-story til belysning af tilstanden i nutiden på en bestemt lokalitet, nemlig mit fødesogn Torkilstrup på Falster og nabosogne. Problemet blev egentlig først aktuelt for mig, da jeg i begyndelsen af 1930'erne som grøn student begyndte at optegne dialekten på min hjemegn, herunder også landsbynavnenes udtale. Før den tid havde der ikke for mig så lidt som for sognets folk i almindelighed været noget mærkværdigt ved disse navnes stavemåde, den stemte jo meget pænt med de i skolen indlærte korrespondenser mellem det almindelige ordforråds falsterske udtale og ordenes skriftlige form. Min fødeby Tårups navn [tɔɹɪbə] skrev man dengang ofte Torpe, det rimer på skorpe; Gundslevmagle [gɔ.w.s'ma.lə] skrev man oftest Gundsemagle og satte ikke navnet i forbindelse med nabosognet Gundslev [gɔ.w.slø], før den autoriserede stavemåde fra 1938 blev almindelig. Sullerup ['søwləɔb] skrev man lige så tit med enkelt l, overensstemmende med ordene sul og sule, og nabosognet Lillebrænde ['lel.brä.ə] kunne overhovedet ikke staves på anden måde. Sognebyen Torkilstrups navn udtaltes af alle, både gamle og unge [tɔɹkils-, tɔɹgəls,dɔɔb] eller lidt mere »sjusket« [tɔɹ-ls,dɔɔb], men man hørte dog af og til enkelte gamle, dog mest udensogns folk, kalde byen [tålgəsdɔɔb], mest i spøg eller for at drille beboerne. Efter udgivelsen 1954 af DS 11 kan man konstatere, at denne lokale udtale må have eksisteret i hvert fald i 1500tallet, idet et par kilder af lokal proveniens har formerne Tolbelstrip (før 1506, afskr. 1550) og Tholkilstrup (1589, Dr. Sophies kopibog)¹.

Men jeg begyndte at spidse øren, da jeg blev klar over, at alle, selv de ældste i sognet, kaldte en ung bebyggelse (anlagt efter Tårup bys udskiftning 1806) for [ɔ.w.ha.wə], skønt man efter den skrevne form Ung-have (Huse) skulle vente forleddet udtalt [å.-] som alle ord med kombinationen *ung*, *ong*. Forklaringen herpå fandt jeg i marknavnekilder, da det viste sig, at bebyggelsen var anlagt på et afsidesliggende areal ved Tårup skov, i MB 1682 delt i tre skifter med navnene Store-, Mellumbste- og

1. Danmarks Stednavne (forkortet DS) 11 s. 169.

Søndre *Ondhafue*, på MK 1800 omtydet til N., S. og W. *Owenhaug* Agre; forleddet måtte altså være adj. *ond* (østfalt. [o_ɔw_ɔ, oŋ]), hvilket stemte med markbogens beskrivelse af dette areals bonitet som »ond arre (dvs. havre) jord af ondt suhr schou jord«. Det er let at forstå, at generalstabens guider eller andre egnsfremmede, som ikke kendte markbogens form, kunne opfatte navnet som Unghave. Med denne opdagelse henvendte jeg mig til den daværende sognerådsformand og foreslog ham at få Stednavneudvalget til at ændre den officielle stavemåde af navnet til Ondhave, hvilket den fornuftige og mig venligt stemte mand (han var min gudfar) afslog med de uomstødelige argumenter, at nu var navnet jo stavet Unghave alle vegne, på generalstabskortene, i postadresse- og telefonbøger og i sognerådets kartoteker, og det så jo da også pænere ud end Ondhave. For hans skyld måtte folk gerne blive ved med at *sige* [ʼo_ɔw_ɔ-ha-wə]. Jeg opdagede senere, at Stednavneudvalget netop i de samme år havde gjort tilsvarende erfaringer med hensyn til ændringer af stednavnes skrevne form, idet man i den første autoriserede »Fortegnelse over Sjællands Stednavne« (1932) uden at spørge lokale myndigheder havde indført en række »forbedringer«, dvs. etymologisk mere korrekte stavemåder, som desuden stemte bedre med den lokale udtale. Dem måtte man tage i sig igen i en rettelsesliste i »Fortegnelse over Stednavne paa Lolland, Falster, Fyn og Bornholm« (1938), efter pres fra beboerne og de lokale myndigheder.

Et af de navne hvis stavemåde man således forgæves havde forsøgt at forbedre, det østsjællandske sognebynavn *Herfølge*, er et godt eksempel på den skrevne forms stærke stilling over for den stedlige udtale. Trods en meget fast og fyldig skrifttradition hele middelalderen igennem og ind i 1600tallet med former som Herfyglæ, -føgle, -føjle o.lgn.², som stemte med den sjællandske udtale [hæʼføjʼlə] endnu i 1800tallet, slår stavemåden *Herfølge* på forbavsende kort tid den »gamle« stavemåde ud i alle mere eller mindre officielle kilder. Den forekommer tidligst i matriklen 1664, muligvis som skrivfejl, da den alternerer med *Herføgle* i samme kilde, og fra ca. 1700 er den »nye« stavemåde praktisk talt enerådende. Kun i topografiske værker som Pontoppidans »Den danske Atlas« (1763–81) og efterfølgeren Traps »Danmark« ser man endnu den gamle stavemåde, alternerende med den nye. I de to første udgaver af Trap (1858 og 1872) bruges den nu officielle navneform, men i sognebeskrivelsen hedder det: »Sognets Navn skrives i Danske Atlas *Herføgle*, der efterhaanden er gaaet over til at udtales *Herfølge*«. I 3. udg. (1898, bd. II s. 834) står der: »Herfølge (gml. Form *Herføylle*, *Herfyglæ*, *Herføgle*; det udtales endnu *Her-*

2. DS 16 s. 36f.

føjle)«, og i 4. udg. (1921) indførte man den gamle stavemåde Herføgle, dog med den nye i parentes. I 5. udg. (1955) opgav man kampen, belært af Stednavneudvalgets fiasko 1932, og brugte formen Herfølge, i sognebeskrivelsen dog med tilføjelsen: »endnu udtalt Herføjle«; det havde dog nok været mere korrekt at skrive: »den gamle udtale Herføjle *huskes* endnu«.

Det mønster jeg skimtede i Torkilstrup sogn – at den lokale navneudtale efterhånden rettede sig efter skrivemåden og at sære gamle udtaleformer af navne kun kendtes som citater efter »de gamle« eller som drillenavne – genfandt jeg mange steder, da jeg 1945–46 som forberedelse til DS 11 optegnede stednavne på hele Falster og dele af Østlolland, senere også enkelte steder på Møn og Sjælland, og især da jeg i en årrække fra 1958 sammen med Anders Bjerrum berejste landet (undtagen Fyn) med båndoptager for at indsamle udtalen af de vigtigste stednavne til Stednavneudvalgets arkiv. På Øerne især var den første form man fik på båndet gerne en rigsmåls- eller regionalprogsnær udtale, som naturligvis m.h.t. tryk, stød og andre accentuelle forhold stemte overens med egnens dialekt, men langt fra altid med dialektens lydssystem iøvrigt. Hvis vi var utilfredse med en sådan udtaleform enten ud fra kendskab til dialekten eller fordi vi kendte en ældre fra den tidligste landsdækkende fonetiske optegnelse af de vigtigste stednavnes udtale, foranstaltet af Stednavneudvalget i årene 1916-21, eller fra optegnelserne til serien Danmarks Stednavne, lykkedes det som regel at få bekræftelse på en mere dialekt-nær udtale, men tit ledsaget af bemærkningen »sådan er der jo ingen der siger mere«.

Det er tydelig, at denne nedvurdering af de gamle dialekt-nære navneformer til kuriosa, selv i ellers dialekttalende miljøer, er gået hurtigt på Øerne og – måske noget langsommere – i Østjylland, hvorimod de genuine udtaleformer endnu synes at holde nogenlunde stand i Nord-, Vest- og Sønderjylland samt på Bornholm, hvor dialekterne har større prestige. Når det gælder navne på »større« lokaliteter såsom landsdels- og købstadnavne, er der dog ingen tvivl om, at den rigsmålsudtale man lærer i skolen står stærkt i alle egne og fortrænger den gamle lokale udtale. Selv navneled der identificeres med velkendte appellativer, fx *-land* i ø- og landsdelsnavne, kan ikke holde stand mod den almindelige regionalprogsform; jeg tror aldrig jeg har hørt Sjælland, Lolland, Langeland og Jylland udtalt [-lã·jç] på min hjemegn. Om det bornholmske købstadnavn Neksøs udtale hedder det i DS 10 s. 85: »ældre: *najsə, na·jsə*, nu oftest: *næksə*«, og tilsvarende gælder de lollandske købstadnavne Saksøbing og Nakskov, hvis ældre udtaleformer ['sas,køwiç] og [nasgo, nasgow] nu kun citeres som kuriosa. Men [muosdæl] Marstal, [afən'rå·] Åbenrå og [sgaw'i] Skagen kan nok høres i neutral anvendelse endnu.

Om stednavnes skriftlige form allerede i forrige århundrede, efter at alle også på landet havde gået i skole og lært at læse og skrive, var blevet rettesnor og begyndt at påvirke den lokale udtale, er det vanskeligt at få pålideligt indtryk af, men det er sandsynligt, at det i hvert fald ikke har været tilfældet i nær så høj grad som i nutiden. Man kan roligt regne med, at den nævnte tidlige fonetiske optegnelse (1916–21) af alle de vigtigste danske stednavnes udtale har reddet mange gamle udtaleformer, som var i daglig brug i forrige århundrede, fra total glemsel, da de kun i få og spredte tilfælde afsløres i skriftlige kilder, i privatbreve, erindringer o.lgn. De i nutiden udgivne »bondedagbøger« er ikke givtige i denne henseende, da disse skrivende bønder gerne ikke blot var driftige, men også læsende folk, som kendte landsbynavnes stavemåde fra bøger, aviser og landkort. Derimod har de tit selv måttet finde en rimelig stavemåde til natur- og marknavne, som de kun kendte i mundtlig tradition. Den østjyske fæstebonde Christen Andersen i N. Tulstrup v. Viborg, hvis dagbog 1786–97 er udg. 1969, bruger således den gængse datidige stavemåde af landsbynavne (som ganske vist tit stemte bedre med udtalen end de senere autoriserede former), fx Lange, Laange (Langå), Nør- og Sønder Beeg (Nørbæk, Sønderbæk), Skraue (Skravad), mindre kendte navne måske nærmere den lokale udtale, fx gårdnavnet Dongiøe (nu skrevet Dunkø) og mange marknavne endende på -mose, fx Bismusse, Dalmus, Øe Muse o.fl. Den nordsjællandske sognefoged Lars Nielsen i Stavnholt (1742–1817), hvis erindringer og dagbog 1789–94 er udg. 1878–81 og 1978, har enkelte dialektnære navneformer som Asmindes sogn (Asminderød), Esses sø (Esrum), Grese (Græse), Heskiøb (Hestkøb gd.), Hershølm (Hørshølm) og Berkerød (Birkerød), hvorimod hans yngre vestsjællandske kollega, gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776–1839), hvis erindringer og optegnelser er udg. 1983, og de to vestfynske bønder Anders og Lars Andersens (far og søn) optegnelser fra Holevadgården 1767–1863 (udg. 1982) sjældent afviger fra tidens gængse stavemåde af stednavne.

Lokale udtaleformer skal man snarere søge i fx landhåndværkeres regnskabsbøger o.lgn. steder. Den østsjællandske rokkedrejer Ole Hendriksen (f. 1777), af hvis omfattende fortegnelse (1813ff) over leverede spinderokke m.m. der er trykt nogle uddrag i Frantz Olsen: Spinderokkene (1916) s. 26f, skriver således Fraaby (Vråby), Eiøje (Egøje), Pevringe, Wemmeltofte Kloster, Klemmestrup (Klemmenstrup) o.fl. (men han skriver Herfølge!). Enkelte andre optegnelser- og erindringsbøger skrevet af dialekttalende kan også røbe lokale stednavneformer, således Niels Rasmussen Strangesens optegnelser fra Drejød 1794–1845 (udtog v. Birte Hjorth Pedersen i Stud. tilegn. Poul Andersen 1971 s. 277–85), der har navneformer som Svemborg, Mastal, Errøe, Sproøe (Sprogø) o.fl., og

den nordfynske gårdejer Jens Christensen, N. Højrup (1828–1914), hvis erindringer fra 1910 (udg. 1958 af Poul Andersen under titlen *Træk af nordfynsk Landsbyliv*) har mange dialektnære stednavneformer, fx Blastrup, Gastrup, Veby (Vedby), Sladstrup (Slagstrup, udtalt Slas-), Bolmere (Bolmerod), Nø Nære (N. Næå), Søseslagterig (Søndersøslagteren), den Hørbedreng (Højrup-dreng), Hingsholm (Hindsholm) o.fl.; når han også skriver Jyngstrup (Gyngstrup) og omvendt Gærsore (Jersore) og Gærstrup (Jerstrup), er det derimod usikkert, om dette stemmer med udtalen i hans ungdom, da han er stærkt i vildrede m.h.t. initialt g og j foran alle vokaler³.

Særlig oplysende er den nordsjællandske bondedreng og møllersvend (og sluttelig rovmoder) Ole Pedersen Kollerøds (1801–40) omfattende selvbiografi (*Min Historie*, udg. 1978). Han skriver meget hyppigt sjællandske stednavne efter udtalen, sikkert ikke med vilje, da han ellers bestræber sig for at skrive korrekt, men fordi han ikke tidligere i sit liv har haft adgang til hjælpemidler. Han skriver bl.a. Amage (Amager), Amtrup (Ammendrup), Bagsverre, -sværg (Bagsværd), Besberg Mølle (Bispebjerg), Blostre, Blosterøds Kro (Blovstrød), Espinrup (Esbønderup, som har hovedtryk på 1. stavelse), Kau-, Kavrup (Kagerup), Lomfelund (Lundforlund), Lynby (Lyngby), Sønby, Oppesønby (Sundby), Væbægs Kro (Vedbæk), Øllerød (Ullerød). Sådanne former vidner om, at man i hvert fald i Ole Kollerøds omgangskreds, sandsynligvis også den københavnske del af denne, har brugt sjællandske udtaleformer, som ikke var påvirket af navnenes officielle stavemåde.

Den vigtige, næsten landsdækkende marknavnekilde markbøgerne 1681–83 (forarbejder til matriklen 1688), giver desværre ikke mange oplysninger om landsbynavnenes lokale udtale, da skrivelserne naturligvis har haft kendskab til de ældre matriklers stavemåde af disse navne. Til gengæld har skrivelserne, når det gjaldt naturnavne (mark-, eng-, skov-, høj-, sø-, ånavne), som regel været nødt til selv at finde en stavemåde for den udtaleform de hørte under opmålingsarbejdet. Selv om der naturligvis er mange fejl og misforståelser, undertiden fejlagtigt etymologiserende stavemåder (som ovennævnte Unghave for Ondhave) iblandt, er disse tusinder af marknavne en vigtig kilde også for den historiske dialektforskning. Det kunne imidlertid ske, at et bebyggelsesnavn i et nabosogn indgik i et marknavn, en grænsebeskrivelse eller lignende i en lokal udtaleform, som skriveren ikke gennemskuede eller ikke kendte den officielle stavemåde

3. Jens Christensen: *Træk af nordfynsk Landsbyliv* (v. Poul Andersen), 1958, s. XIII; C. Lisse i *Dialektstudier* udg. af Institut for dansk Dialektforskning I, 1964, s. 195f.

til; det er således sket for skriveren af MB 1682 for Valløby sogn (Bjæverskov h., Præstø amt), når han blandt hoveriafsnit under hovedgården Vallø nævner Frobye Fiering, der ligesom Wedschølle Fiering, Himmeling Øe Fiering o.fl. har navn efter en landsby uden for Valløby s., nemlig sognebyen Vråby. Dette navn skrives i sognets egen MB 1682 og i alle officielle kilder Wraaby o.lgn.; den lokale udtale med fr-, som endnu huskes, har i dette tilfælde ikke kunnet bryde skrifttraditionen⁴.

Længere tilbage i tiden, i 1500tallet og middelalderen, må man antage, at stednavnenes skrevne forms betydning som regulerende og konserverende faktor for den lokale udtale har været meget ringe. Man har nok kunnet høre egnsfremmede embedsmænd og prokuratorer, måske også præster, herredsfogeder og -skrivere udtale stednavne i overensstemmelse med den skrevne form fx. ved oplæsning af bekendtgørelser og dokumenter, men det er usandsynligt, at den daglige lokale udtale har været påvirket heraf. Den lokale udtale har da også i langt højere grad påvirket stednavnes skrifttradition end det fællesdanske appellativiske ordforråds, især når det gælder sjældnere skrevne navne, hvor traditionen ikke har været så fast som ved fx. købstad-, herreds- og sognenavne.

Man har hævdet⁵, at stednavne foruden at deltage i de almindelige fællesdanske og dialektale lydforskydninger – fx. diftongering af glða. langvokaler, lukning af glða. th- i forlyd til t, bortfald (undtagen i nørrejysk) af h i forbindelserne hw- og hj-, palatalisering af g og k i forlyd foran forungevokaler og brydningsdiftonger, klusilsvækkelse, »opløsning« af nasalkombinationer m.m. – også har ændret sig efter regler der kun gælder proprier, men de hidtil anførte mulige eksempler herpå er få og usikre. De kan skyldes, at der i sammensatte stednavne forekommer lydcombinationer der ikke findes i det appellativiske ordforråd, eller at stednavne i kraft af deres propriale funktion har mistet forbindelsen med appellativer af lignende lydlig struktur og derfor er mere konservative, ikke udsat for restitutionstendenser i samme omfang som det øvrige ordstof⁶. Som eksempel på et sådant lydligt fænomen, der næsten kun forekommer i stednavne, kan nævnes tendensen til (delvist) sammenfald af r og (kakuminalt) l i visse combinationer, i skrift oftest manifesteret som overgang fra r til l, som er velkendt i norske og svenske dialekter, men sjældent i dansk⁷. Den træffes i nogle få gamle bebyggelsesnavne rundt om i landet, men især i

4. DS 16 s. 52; Dialektstudier I s. 184.

5. Henvisninger og diskussion i Vibeke Dalberg og J. Kousgård Sørensen: Stednavneforskning 2, 1979, s. 159ff.

6. Stednavneforskning 2 s. 163f.

7. C. Lisse i Festskrift til Peter Skautrup, 1956, s. 155ff.

marknavne, og den må tidligt være blevet bremset af modbevægelser, restitutionstendenser, i appellativer. De ældste eksempler er fra middelalderens slutning; det østsjællandske landsbynavn Bjælkerup skrives i middelalderkilder alm. Byerkorp, Byærkarop o.lgn., men i originaldok. 1415 og 1419 Biælkeropp, Byælkrøp og fra 1485 udelukkende med l⁸; det vendsysselske sognenavn Volstrup (Dronninglund hrd.) skrives 1408 Wormstorpssochen, 1500 både Wormstrwp og Wolstrup. Den modsatte overgang (l > r) forekommer sandsynligvis i de to vendsysselske landsbynavne V. og Ø. Hjermelev, hvori der er vaklen mellem l og r i middelalderlige kilder⁹, og i det mønske sognenavn Elmelunde, som fra 1532 til VSK 1776 ofte skrives Ermelund(e) i overensstemmelse med den ældste optegnede udtale¹⁰. Det er i vor sammenhæng underordnet, hvad der kan være årsag til denne vekslen; en lokal udtale må ligge til grund for skrivers valg af l for r eller omvendt.

Senere overleveret, men antagelig også middelalderlige, er en gruppe lollandske navne med overgangen r > l. Sognavnet Holeby skrives i de fleste middelalderkilder og helt til 1600tallets matrikler Horeby, Horreby, men i et par dokumenter 1450 (afskr. i Langebeks Dipl.) og 1473 (afskr. ca. 1600) og fra 1600tallet skrives det Holeby, Holleby, overensstemmende med udtalen¹¹, og i 8 landsbynavne sammensat med -thorp har dette særdeles frekvente navneled fået formen -tolpe i stedet for de normale former -rup, -drup, -trup (på Lolland-Falster normalt med sekundært -e); i 5 af navnene er -tolpe blevet officiel stavemåde, tidligst Ugids-tolpe i matriklen 1664; de 8 ret små landsbyer (ingen er blevet sogneby) ligger ikke samlet, men spredt over alle øens fire herreder mellem andre byer med endelsen -thorp¹². At tre navne har bevaret -tolpe i udtalen, uden støtte i matrikelformer o.a., kunne tyde på, at -tolpe har været mere udbredt, men tilfældigvis aldrig skrevet således. Formen er ikke truffet på Falster, hvorimod det mønske Pollerup (Keldby s.) muligvis har haft en tilsvarende udvikling; den ældste overleverede form af navnet er 1418–52 Paldolpæ og den ældste optegnede udtale [pålba]¹³; de øvrige sen- og efter-

8. DS 16 s. 58.

9. Bent Søndergaard: Indledende studier over den nordiske navnetype lev (löv), 1972, s. 77f.

10. DS 16 s. 246.

11. DS 11 s. 98.

12. DS 11 s. XXIXf.; FestskrSkautrup s. 161. – Jeg anså i 1956 overgangen r > l for eftermiddelalderlig og regnede med dissimilation eller (fjern)assimilation som årsag til konsonantskiftet i middelalderlige kilder; nu tror jeg, at det snarere er den skriftlige traditions fastholden ved stavemåder med r der har forsinket eller forhindret forekomsten af former med l, bl.a. i de lollandske thorp-navne.

13. DS 16 s. 245.

middelalderlige former Polruppe, Polrope, Pollerpe o.lgn. gør det dog noget usikkert, om Paldolpæ er en parallel til de lollandske tolpe-navne.

Til den udbredte forestilling om, at den ældre skriftlige overlevering af stednavne er langt stærkere påvirket af den lokale udtale end det almindelige ordforråd, bidrager uden tvivl, at en række efterled på grund af tryk-svagthed er blevet så stærkt udviskede i udtalen, at de har mistet kontakten med efterleddets oprindelige form. Det gælder især sekundære bebyggelsesnavne med naturbetegnende efterled som -høj(e), -holt(e), -næs, -ved og -tved, hvorimod gamle primære bebyggelsesnavne med endelserne -inge, -lev, -sted, -løse og -by i almindelighed holder bedre stand, bl.a. fordi de gennemgående er fyldigere overleveret, fx som sognenavne.

Navne på *-inge* kan dog på Øerne være reducerede eller omydede som følge af den foran nævnte nasalopløsning, fx de sjællandske Fløng, Høng, Renge og Ring, de lollandske Grænge og Krønge, det fynske Ringe, og med omydning til *-ende* o.lgn. Birkende, Lekkende og de falsterske Lille og Maglebrænde (af Brænningy litlæ og maklæ).

Navne på *-lev* har ligeledes stort set holdt stand trods lokale udtaleændringer til *-løv*, *-lø*, *-le* o.fl.¹⁴; stavemåden *-løv* har dog længe, næsten til nutiden, alterneret eller konkurreret med *-lev* og er blevet standardendelse i svensk.

Endelsen *-sted* er kun i enkelte jyske navne (med gamle former på *-stath* o.lgn.) reduceret til *-st*: Anst, Erst, Højst, Skast, Ølst, på Øerne derimod normalt bevaret¹⁵.

Den østdanske endelse *-løse* er gennemgående bedst bevaret (i skrift) i kerneområderne Nordsjælland og Holbæk-Sorø-egnen, men i yderområder, det sydlige Sjælland, Falster og Fyn-Langeland, er den svækkede form *-else* ret udbredt, fx de sydsjællandske Slagelse, Bavelse, Spragelse, Tyvelse (Tybjerg h.) og Ulse, et par nordsjællandske Havelse og Uvelse, det falsterske Meelse og de fynsk-langelandsk-tåsingske Allese, Hjallese, Lyndelse, Lindelse og Strammelse.

Af de gamle bebyggelsesnavneendelser er *-hēm* hårdest ramt, idet den normalt er reduceret til *-m(e)* eller faldet sammen med dativpluralisendelsen *-um*¹⁶, og *-thorp* har (foruden den ovennævnte form *-tolpe*) i skrift fået hovedformerne *-rup*, *-drup* og *-trup*, og usammensat former som Torup, Torp(e), Tarp, Terp¹⁷.

14. Bent Søndergaard: Indl. studier over ... lev (löv) s. 141f.

15. J. Kousgård Sørensen: Danske bebyggelsesnavne på *-sted*, 1958, s. 17ff.

16. Kr. Hald: De danske Stednavne paa *-um*, 1942.

17. M.h.t. thorp-navnenes udvikling se de fyldige afsnit herom i indledningerne til de nyere bind af Danmarks Stednavne, specielt DS 11–14 og 16.

Blandt de naturbetegnende efterled i bebyggelsesnavne er det gået hårdt ud over *-høj(e)*, dels på grund af det ustabile h, dels fordi glða. *-øgh* udvikles i forskellig retning i dialekterne: til *-øw*, *-yw* i nørrejysk, til *-øw* i fynsk-sjællandsk, men til *-øj* i skånsk-bornholmsk, med videreudviklinger til *-ug*, *-u(e)*, *-ov*, *-å* eller *-øje*, *-ø*, *-i(e)* og *-e* og helt forsvundet i jyske navne som Års, Refs, Vejers og det sjællandske Syv (1253 Syuheughee). I en fortrinlig undersøgelse fra 1971 har Vibeke Christensen (nu Dalberg) redegjort for udviklingen af glða. *-høgh* i de talrige bebyggelsesnavne med dette efterled i Sydvestskåne og på Sjælland¹⁸ og bl.a. konstateret, at de ret sjældent forekommende middelalderlige skånske former med *-(h)øw* (især i navnet Malmø) skyldes ikke-skånske skrivere, at omvendt de middelalderlige sjællandske former med *-(h)øj* forekommer i centraladministrative, ikke lokale kilder, og at sjællandske *j*-former efterhånden får overvægt i 1600tallets matrikler og senere. De fåtallige nutidige former med *-øv* skyldes tilslutning til lev-navne (Måløv og Salløv) eller andre navnetyper (fx Mørkøv, der i Matr 1844 og senere skrives Mørkiøb). De fire sjællandske navne med nutidigt *-i(e)*, *-e* (Aversi, Jersie, Ølse (i Ølsemagle og Højelse) og Tyvelse n.f. Slagelse, 1199 Thywelshøw) vil Vibeke Dalberg forklare som særudvikling af *-ø* efter forled endende på s, uafhængig af de mange mange skånske navne med *-ie*; navnene skrives oftest med *-ø*, muligvis med omydning til *sø*, fx de jyske Vedersø, Erritsø, Fredsø og det sjællandske Næstelsø.

Også *-holt(e)* er som sidsteled hyppigt reduceret, i Nordsjælland til *-elt(e)*, *-lt* eller *-te* (fx Høvelte, Kirkelte, Toelt, Saunte), i Randers amt til *-alt* (Romalt, Segalt, Stenalt), og *-næs* reduceres ofte i bebyggelsesnavne (herunder et herredsnavn) til *-(e)ns(e)* eller *-s(e)*, fx Assens, Horsens, Blans, Brøns, Kvols, Egense, Vålse og Mols (1231 Mulnæs).

Ændringer i stednavneforleds og usammensatte stednavnes stavemåde som følge af dialektale lydudviklinger er så mangfoldige og brogede, at der her kun kan blive plads til et par antydninger vedrørende forlydsfænomener, som i særlig grad kan vanskeliggøre identifikation og tolkning af dårligt overleverede navne.

En del jyske stednavne har i moderne skriftform *Je-*, som ses at korrespondere med *E-* i ældre former og må eller kan indeholde trænavnet glða. *ĕk* eller afledningen *ĕki* 'egebevoksning', fx Jegindø (1231 Ekund) og flere Jebjerg, Jegerup, Jegstrup, Jestrup, eller de kan være sammensat med

18. Vibeke Christensen (Dalberg): Udviklingen af *høgh(-)* i østdanske stednavne, i: Studier tilegn. Poul Andersen, 1971, s. 65ff. (med kort s. 70); Marius Kristensen i Fortid og Nutid 1, 1914, s. 115ff., med kort s. 122 og skitse til en kronologisk gruppering efter forled.

trænavnet ene, fx de to Jennum (i Vejle og Randers amter, det sidste 1297 Enum). Det er den jyske diftongering af gl. $\bar{e} > ie$ (eventuelt forkortet til je-, jæ- i udtalen), som har bevirket ændring af stavemåden. I Jested (Ribe amt) og Jestrup (Sønderhå sogn, Thy) kan forleddet være et gammelt ånavn *Ēsa¹⁹, i Jetsmark (Vendsyssel, 1330 Etesmarkæ) et ikke overleveret stednavn *Ēti eller *Ētir²⁰, og i de to oprindeligt identiske navne Jejsing (ved Tønder, 1272 og 1364 Exing) og Jeksen (ved Skanderborg, 1347 Exyngh-, 1409 Exenn) korresponderer Je- med opr. kort e – hvis der ikke her er tale om sammentrækning med præpositionen i, således som det antages i navnet Juvre på Rønmø (1291 Øri, 1542 Yre, Vre). På Øerne kendes vist ingen tilsvarende sammentrækninger, derimod et par navne, hvor oprindeligt J- må være blevet opfattet som præpositionen, Endeslev (på Stevns, 1256 Iatnæslef) og Errindlev (på Lolland, ca. 1200 Jarandeleph, 1429 Jærindeleffue)²¹.

Svarende til diftongeringen $\bar{e} > ie$ har jyske dialekter diftongering af gl. $\bar{o} > ue$ (som forkortes til wo-, wå-) i indlyd, og man finder en række jyske stednavne skrevet med Vo- svarende til ældre former med O-, bl. a. i navne som indeholder gudenavnet Odin: Vognsild (Himmerland, 1428 Otensild), Vonsild (Haderslev amt, 1436 Odenschulde) – begge identiske med N. og S. Onsild i Randers amt – og Vojens (Haderslev amt, 1421 Wodens, 1501 Odensz), identisk med købstadnavnet Odense og de jyske landsbynavne Oddense og Oens. De to Vormstrup (Himmerland og Århus amt) og Volstrup (Vendsyssel, 1408 Wormstorp) indeholder mandsnavnet Ormar, medens tre andre Volstrup (to i Himmerland, et i Ringkøbing amt) indeholder mandsnavnet Ōlaf. Det vestslesvigske sognenavn Vodder har middelalderformer som ca. 1280 Otær, 1293 Othær (sandsynligvis et gammelt ånavn *Ōtra, afledt af dyrenavnet odder).

I ømålene kendes denne diftongering af \bar{o} ikke, men her er til gengæld initialt w i ord som gl. wara 'udmark, overdrev' tidligt forsvundet, så man har en række landsbynavne (Ore, Oure, Orebjerg, Oreby, Orehoved, Ordrup, Ortved, Orup), der er identiske med eller indeholder dette ord; tilsvarende jyske (og et par sydfynske) navne har initialt V: herreds- og landsbynavnet Voer (Vejle, Skanderborg og Randers amter), Vorup (Randers amt og Thy), Vorbasse (Ringkøbing amt) og Vornæs på Tåsinge. Et andet gl. ord, warth 'vagt, vagtpost', indgår med w-bortfald i de sjællandske ønavne Orø (1231 Warthærø), Nyord og Oringe (1231 Worthyng,

19. J. Kousgård Sørensen: Danske sø- og ånavne 2, 1973, s. 53.

20. Kr. Hald i Nudansk Ordbog⁷.

21. Landsbynavnet Jørslev (Karise s., Præstø amt, 1261 Iurslæwæ) blev i en række dokumenter 1492–1567 skrevet Ørsløff, antagelig af samme grund; se DS 16 s. 86f.

jf. Vordingborg)²² og med bevaret V i de jyske navne Voer (Vendsyssel, 1408 Worth), Vorde (Viborg amt, 1216 Wortheg), Vorre (Djursland, 1485 Wordow), Vorbjerg (Skanderborg amt), Vorgod (Ringkøbing amt, ca. 1325 Worthguth).

Grader og omfang af den lokale udtales indvirken på stednavnes skrevne form er det naturligvis svært at vurdere, ligesom det er vanskeligt at se, om der er forskel mellem landsdelene. En landsdækkende undersøgelse er foreløbig uigennemførlig, og selv til punktundersøgelser i mindre områder stilles der store krav, bl.a. en rimelig god middelalderkildedækning. Til et forsøg på at få overblik over forholdet i et overskueligt område kan øen Falster måske være egnet, da man i den højmiddelalderlige kilde Kong Valdemars Jordebog (VJb), der kendes i en pålidelig afskrift fra begyndelsen af 1300årene, finder vistnok samtlige i 1200tallet eksisterende landsbyer nævnt i en eller flere af de fiskale lister i håndskriftet, de fleste i den såkaldte (store) Falsterliste (VJbF), der dateres til ca. 1255²³. I denne kilde bliver der efter fradrag af 16 navne, som ikke forekommer i senere kilder, i alt 90 forskellige navne til rest; antallet af bebyggelser er større, da fem navne (som regel med reciprokerende tillæg) gælder to byer.

Af disse 90 navne fra 1200tallet kan ca. halvdelen kaldes uændrede i den nutidige skrifttradition af den lokale udtale, dvs. kun ændret i overensstemmelse med de almindelige ortografiske regler (fx Scernæ/Skærnæ > Skerne, Særsef > Særselev, Kyppingi > Kippinge), herunder dobbelt-skrivning af konsonant efter kort eller forkortet vokal (fx Bysæthorp > Bisserup, Lumelef > Lommelev; den sene fordobling i Sullerup og Horeby skyldes ikke udtalen, der har bevaret lang vokal eller glider) og ændringen ll > ld og nn > nd eller omvendt (fx Hyldæsthorp > Hillestrup, Tonnæthorp > Tunderup), eller ændret i overensstemmelse med fællesdanske lydfor skydninger som klusil- og spirantsvækkelse, lukning eller åbning af vokaler (fx Brækningy > Bregninge, Getæsby > Gedesby, Øpæthorp > Øverup, Wætring/Wedringy > Vejringe; Withby > Vedby, Lumelef > Lommelev, Holæbek > Hullebæk, Tonnæthorp > Tunderup, Asthorp > Åstrup, Syothorp > Sørup). Foruden overgangen th > t i forlyd (i Thingstathæ og Thorkilsthorp) regnes ændringen af -thorp til -rup og -trup for fællesdanske, ligesom heraf følgende sammentrækninger som i Oræthorp > Orup. Endelig henregnes hertil den tidlige tilføjelse af t i navnene Eget,

22. Kr. Hald (Vore Stednavne² s. 43 og Nudansk Ordbog) og Lis Weise (DS 16 s. 233) regner med et andet glida. *warth med betydningen 'brink, bred'; herimod opponerer Bent Jørgensen i Dansk stednavneleksikon 1 s. 56 (under Hvidovre).

23. Svend Aakjærs udgave I s. 27f.; DS 11 s. IXff. – Tre utvivlsomme afskriverfejl i VJbF er her rettet til det rigtige: Lumelef, Algutsthorp, Haldæthorp.

Højet og Virket (VJb Eki, Høky og Wirky), da den ikke har støtte i udtalen.

De resterende ca. 45 landsbynavnes moderne stavemåder regnes for i større eller mindre grad ændrede efter den lokale udtale, da de ikke kan skyldes fællesdanske regler eller lydændringer. De anføres ikke alle i det følgende, og der gives kun i begrænset omfang argumentation, idet der generelt henvises til behandlingen af de enkelte navne i Maribo Amts Stednavne 1954 (DS 11).

Først skal nævnes forholdene ved nogle navneled. Der findes to bevarede *løse*-navne på Falster, Væggerløse og Meelse (VJbF nævner desuden et forsvundet Warløse under Væggerløse sogn), begge med den almindelige reduktion til -(e)lse i udtalen. Skriftrationen har undtagelsesløst -løse i det ofte skrevne sognenavn Væggerløse²⁴, men reduktion i den mindre landsby Meelses navn (VJb Miæthæ-, Methælsæ), der er dårligere overleveret, tidligst 1511 Miælse. I fire navne er -næs (gennem former som -nisse) reduceret til -(n)se: Walnæs > Vålse, Eknæs > Egense, Ranæs > Ravnse og i Morknæsby reduceret til s (1460 Moorsby, 1498 Morsby, fra 1844 Moseby). Landsbynavnet *Elkenøre* (VJb Ælknør, Elkenør) får først fra 1509 tostavet efterled som nu, dog lige til 1664 alternerende med -ør; det tilføjede -e kan være af samme art som i navne på -næs og -thorp. Det lidt senere overleverede landsdelsnavn *Gedsør* har ingen danske former med tostavet efterled, og dette svækkes i nyere tid til -er som andetsteds i landet. Navneleddet *-toft(e)* forekommer i Bruntofte (VJb Brunætoftæ) og Systofte (VJbF Sestopht) og har også i to lollandske navne enstavet form i VJb (Ingæstopht og Østof); det er uvist, hvordan tostavelserformen skal forklares²⁵. Sognenavnet *Tingsted* skrives i VJbF Thingstathæ og i flere sen- og eftermiddelalderlige kilder (til 1569) -stede; denne tostavede form af efterleddet stemmer ikke med udtalen og må være sekundær, hvis navnet som almindeligt antaget er identisk med appellativet tingsted²⁶, måske overført fra andre navne med pluralisformen -stathæ. Sogne- og gårnavnet *Stadager* skrives ligeledes i VJbF Stathagræ, og pluralisformen findes i flere middelalderformer, men fra 1480 og til nutiden bruges oftest singularisformen -ager; udtalen har næppe haft nogen betydning.

I to landsbynavne har forleddet fået tostavet form i modsætning til ældre former. *Marrebæk* skrives i VJb Marbæc, Marbæch og i alle kilder indtil 1610 med enstavet forled, derefter oftest Mare-, Marre-, vel i over-

24. Formen i VJbF er tidligere læst *Wygærlef*, men der står vistnok -les; formen kan dog næppe være den svækkede form af -løse, men må være en skrivfejl.

25. A. Bjerrum i DS 11 s. XXVIII f.

26. DS 11 s. 186 og indledningen s. XXVII. Kousgård Sørensen: -sted s. 122.

ensstemmelse med udtalen. *Tjæreby* skrives i VJbF Tyærby, men i øvrigt i alle senere kilder med tostavet forled (med undtagelse af et par former 1572 og 1582, der ser ud som skrivfejl). Samme mønster ses i flere af de øvrige Tjæreby-navne i Danmark og Halland samt i Tjæreborg ved Esbjerg; der foreligger vel en tidligt tabt sideform *tiar til subst. tjære²⁷, som er trængt ud i disse navne, der er næppe tale om direkte udtalepåvirkning. Omvendt er et oprindeligt tostavet forled i navnet *Bruntofte* (VJb Brunætoftæ, i to forskellige lister, 1466 Brwnetoffte) tidligt udskiftet med Brun-i overensstemmelse med udtalen.

En stor gruppe navne med lettere indgreb i skrifttraditionen, som uden al tvivl skyldes den lokale udtale, omfatter bl.a. navne med tab eller assimilation af r, i nogle tilfælde sammen med andre konsonanter: *Bannerup* (< Barnæthorp), *Bøstrup* (< Byørnsthorp), *Ovstrup* (VJb Ormsthorp, 1473 Ostørpe, 1494 Owstorppe), *Stødstrup* (VJbF Styrsthorp, 1449 Støstorppe), *Horbelev* (VJbF Horbærlef, 1582 Horbeløff) og i forbindelse med større reduktioner ovennævnte *Moseby* (< Morsby, Morknæsby), *Gundslev* (magle og lille, VJbF Gundriz-, Gundræzslf, 1459 Gwndzmagle) og *Idestrup* (VJb Jdrings-, Ydringsthorp, 1509 Yderstrop, 1572 Idestrup). Omvendt er r bevaret og n tabt i *Bjørup* (VJb Biornæ-, Biørnæthorp, 1364 Biørnrp, fra beg. af 1600tallet Bjørup). *N. Ørsløv* har ikke oprindeligt r i forleddet; navnet skrives i VJbF Øslef og overvejende uden r helt til 1600tallet, overensstemmende med udtalen, dog allerede i et originaldokument 1486 Nørre Ørsløff, og samme mønster ses i det formentlig ubeslægtede *S. Ørsløv*; formen med r i begge navne skyldes uden tvivl afsmitning fra de mange Ørsløv-navne, bl.a. fire sjællandske sognenavne²⁸. Det tidlige indskud af l i *Eskilstrup* (VJb Eskis-, Esgisthorp, 1511 Eskilstrop; men endnu udtalt uden l) skyldes omtydning til mandsnavnet Eskil, og det samme er sket i det sjællandske Kirke-Eskilstrup.

Nogle specielle dialektale vokalændringer må ligge til grund for ændringerne i følgende navne. *Vålse* (VJb Walnæs) har (foruden reduktionen af -næs) fået lukning og runding af det oprindelige formentlig korte a på grund af det forudgående w og derefter forlængelse af å-lyden til den falsterske udtale [voəlsə]; ændringerne markeres først i 1500tallet i former som Volns, Vools, Vaalnes, Vaals, Waaelsze. Sognavnet *Brarup* (VJbF Brothærthorp) er dårligere overleveret; i former fra 1500tallet har det endnu former med o: Brorop, Broorpe, Brorp, Broerpe, men fra 1569 til nutiden skrives det Braarup, Brarup, der stemmer med udtalen [bra·ɪbə]. En tilsvarende lydåbning finder man i navnet på den lille ca. 1600 nedlagte

27. DS 11 s. 63.

28. Bent Søndergaard: *Inkl. studier over ... lev*, s. 127f.

landsby *Sarup* (VJbF Sotha-, Sotathorp, 1664 Soderup, 1682 Saarups/Saarups øde jord). I landsbynavnet *Barup* (VJb og VJbF Babæthorp, 1509 Baworpe) foreligger den i falstersk velkendte udvikling af gl. -aw- til [ɔ], og det kan være et tidligt eksempel på »falsk« restitution, der har bevirket forvandlingen af VJbF Ranæs over former som 1480 Ranz, 1509 Raans, Rans til det nuværende *Ravnse* (Ravnso).

Udviklingen fra VJbF Skythringy over 1458 Skyrynghe, 1463 Skøringe til det nuværende *Skørringe* (opr. landsby, nu hovedgård) ser ganske regelmæssig ud og har tilsyneladende fulgt udtalens forandringer gennem tiderne, hvorimod der ligger en kompliceret konsonantudvikling til grund for forvandlingen af VJbF Stokby til det nuværende *Stovby* (1460 Stuby, 1509 Stowby), men den har flere paralleller både i Danmark og Sverige²⁹.

Medens man ikke kan tvivle om, at lokal udtale er skyld i vokalsvækkelser, konsonanttab og hele stavelsers bortfald i fx (Nørre) *Grimmelstrup* (< Grimulfsthorp), *Algestrup* (VJbF Asgutsthorp, fejl for Alguts-, 1380 Algitsthorp, 1610 Alckestrup) og *Alstrup* (VJb Aflanxs-, VJbF Aflangsthorp, 1509 Alstorpe), kan det ikke skyldes udtalen, at det vendiske navn *Korselitse* har fået denne skriftform; det oprindelige landsbynavn (nu hgd.) skrives i VJbF *Køcæliz* (ø muligvis fejl for o), 1462 *Kotzelitze*, 1511 *Kossælyssæ*, der svarer ret nøje til navnets falsterske udtale. I Dronning Sophies Kopibog skrives navnet 1605–10 *Korseløs*, vel et forsøg på at fordanske dette fremmede navn, medens Danske Atlas (VI s. 521) og matriklen 1844 med formen *Cortzelitze* beholder r i første stavelse, men ikke skjuler den fremmede oprindelse; Generalstabens kort har (fra 1848) bestemt den nuværende stavemåde. Heller ikke stavemåden af sognenavnet *Væggerløse* stemmer med navnets gamle udtale [væjlsə, 'væjə, lɔsə]; i VJb (hovedstykket) skrives navnet *Wikærløsæ*, i VJbF *Wygærles*, 1486 *Wigerløsse*, ca. 1500 *Vegerløes*, 1529 *Weerløss*; former med gg dukker først op i 1500tallet, 1560 *Veggerløsse*; matr. 1844 vakler mellem *Vægger-* og *Veigerløse*, men først efter 1900 bliver *Væggerløse* almindelig – og udtalen har hurtigt fulgt trop.

Egelev ser ud som en ret normal udvikling af VJb *Eklef*, men VJbF *Ægglef*, 1489 (orig.) *Æggeløff(ue)* og udtalen [æjlø] komplicerer forholdet; senest har Kr. Hald 1977³⁰ foreslået en særudvikling, en tidlig assimilation (sonalisering) af k foran l til stemt g, der skrives gg (parallelt med dd i et af de jyske Skodborg-navne og bb i det sjællandske *Æbelholt*) – måske en af de foran s. 167 nævnte sjældne særudviklinger der kun forekommer i stednavne.

29. DS 11 s. 204.

30. *Opuscula Septentrionalia*. Festskr. til Ole Widding, 1977, s. 294ff.

Til navneændringer, som skyldes lokal navnebrug, hører også bortfaldet af forleddet i navnet *Tårup* (VJbF Olæfsthorp, 1322 Torp), skiftet i VJbF Kietilsthorp over et formodet *Gnemærsthorp til 1417 Grimmerstorp, 1524 Gremmestrup og endelig (ved associering med Nørre Grimmelstrup) til (Sønder) *Grimmelstrup*, og eventuelt andre navneskifter. Men det er en anden historie³¹.

Place-names, written and oral

The article deals with the relationship between the written forms of place-names and their local (dialectal) pronunciation through the ages. At the present time (the 20th century) the written tradition, and in particular the spellings that have been authorized since the thirties, have influenced the dialectal pronunciation in the direction of the Standard Danish pronunciation, most markedly in the Islands, less so in the peripheral areas of North, West and South Jutland, together with Bornholm, where the dialects have survived best. Earlier, particularly in the medieval period, the written tradition cannot have had any considerable influence on the local pronunciation, although the country population would not have been entirely unfamiliar with outsiders' pronunciation of the names. They would, for example, have heard proclamations, evidence at county courts etc. read aloud. The strong position of the local oral tradition is revealed by the numerous alterations in the written transmission of the names. In order to throw light on the extent and degree of these alterations, an examination has been made of the development of the 90 village-names from the island of Falster which are recorded in the so-called Cadastre of King Valdemar, dating from the middle of the 13th century, and also in later sources, most of them right up to the present day. It is revealed that the spellings of about half of these names have undergone changes which either must or may reflect the influence of local pronunciation. In some few cases the changes show associations with names from elsewhere with the same spellings (e.g. Ørslev and S. Grimmelstrup), are etymologizing spellings (e.g. Korselitse) or reflect the workings of coincidence (Væggerløse).

Christian Lisse
 Institut for dansk Dialektforskning, København

31. DS 11 s. 215f.; C. Lisse i *Festskr.Hald*, 1974, s. 117ff.

Rapport om Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog

af Eva Villarsen Meldgaard

Studiet af stednavne (toponymi) og studiet af personnavne (antroponymi) er to så nært beslægtede videnskabelige discipliner, at de begge hører under begrebet navneforskning (onomastik). Enhver der har beskæftiget sig med tolkning af stednavne ved, hvor væsentligt et hjælpemiddel det er for stednavneforskeren at have en pålidelig personnavneordbog ved hånden. Og enhver personnavneforsker ved, hvor væsentlig en kilde til et personnavns første optræden på hjemlig grund de nationale stednavne udgør, og hvor mange ikke på anden vis overleverede personnavne der gemmer sig især i de stednavnetyper, der fortrinsvis eller i en vis udstrækning har et personnavn som forled (typer som *-lev*, *-sted*, *-torp*, *-bøl*, *-rød* etc.). Udgivelsen af Danmarks gamle Personnavne (1936–64),¹ ordbogen over det middelalderlige og førmiddelalderlige danske personnavnestof har ofte gjort stednavneforskernes hypoteser til vished og bevist, at mange af disse »stjerneformer« engang eksisterede i levende brug som personnavne. Yderligere kan et personnavns gentagne forekomst som forled i en bestemt egns eller landsdels stednavne ofte give et fingerpeg om personnavnets tidligere udbredelsesområde.

Samspillet mellem stednavne og personnavne har således flere facetter, og at beskrive forsøget med at igangsætte en dansk eftermiddelalderlig personnavneordbog har en mere relevant plads i et stednavneskrift som dette, end det ved første øjekast kunne se ud til.

Da udgivelsen af Danmarks gamle Personnavne (DgP) i 1964 var fuldført, begyndte tanken om en eftermiddelalderlig fortsættelse af dette værk for alvor at melde sig, en ordbog som i første omgang skulle dække tidsrummet fra 1513, hvor DgP slutter, til 1700, begyndelsen af den nydanske periode. Dette skyldtes ikke mindst, at interessen for studiet af yngre stednavnestof – bebyggelsesnavne såvel som naturnavne – var i stadig stigen. Udgivelsen af DgP var bekostet af Carlsbergfondet,² Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog (DEP) skulle derimod udgives i

1. Danmarks gamle Personnavne I–II. Udgivet af Marius Kristensen, Gunnar Knudsen og Rikard Hornby. København 1936–64.
2. Danmarks gamle Personnavne I p. V ff. Gunnar Knudsen: Personal-Names Dictionaries. Third International Congress of Toponymy and Anthroponymy. Louvain 1951.

Institut for Navneforsknings regie. En stilling for en personnavneforsker blev oprettet ved instituttet i slutningen af 1960'erne, men det stod fra begyndelsen klart, at udarbejdelsen af et sådant værk ikke kunne være en enmandspræstation. Til DgP havde ti studerende i årene 1929 til 1933 udskrevet de over 300.000 sedler, der danner grundlag for ordbogen, og 11 forskere havde foruden de daværende hovedredaktører Marius Kristensen og Gunnar Knudsen været involveret i arbejdet med ordning af materialet, vel at mærke inden prøveredigeringen overhovedet startede i 1933.³

Med disse forhold in mente og i erkendelse af, at personnavnematerialet fra 1500-tallet og 1600-tallet er langt rigere, men også mere uoverskueligt end middelalderens, og at det ikke som for middelalderens vedkommende lod sig gøre principielt at udskrive alle kilder, søgte man først Carlsbergfondet og dernæst flere gange Statens humanistiske Forskningsråd om økonomisk støtte til et prøveprojekt. Pengene skulle dels anvendes til videnskabelig medhjælp og dels til studentermedhjælp, men alle ansøgninger blev afslået, og det stod efterhånden klart, at arbejdsindsatsen for at få DEP udgivet måtte ydes af instituttets medarbejdere alene. Disse afslag lagde en dæmper på entusiasmen. Det kan være svært helt at hellige sig et projekt, som man med største sandsynlighed ikke ser færdiggjort i sin levetid.

Men planerne om DEP var ikke skrinlagt for bestandig. Gennemgår man det charteque der bærer titlen »Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog« finder man udkast som »Plan for etablering af en eftermiddelalderlig personnavnesamling« (1971), »Tanker om en eftermiddelalderlig personnavneordbog« (u.d.), »Oplæg til Institutrådets drøftelse af planer for en eftermiddelalderlig personnavneordbog« (1972), »Eftermiddelalderlig personnavneordbog« (1972), »Om planlægning af elektronisk databehandling af personnavnemateriale« (1973), »Den eftermiddelalderlige personnavnesamling« (1976), »Registrant over udskrevne kilder til den eftermiddelalderlige personnavnesamling« (1979) og endnu engang »Oplæg til Institutrådets drøftelse af planer for en eftermiddelalderlig personnavneordbog« (1979). Adskillige af instituttets nuværende og forhenværende medarbejdere har på et eller andet tidspunkt og med undertiden divergerende opfattelser været involveret i disse udkast og planer. Skulle grænsen opefter være 1610, 1700 eller 1800 (man måtte jo også tænke på en fortsættelse af DEP!), skulle DEP medtage navne på fiktive personer, som DgP gør? Skulle DEP omfatte det nuværende Danmark eller tillige Sydslesvig og Skåne (til 1658)? Kunne man eventuelt tænke sig arbejdet lettet ved at udgive en sjællandsk DEP, en fynsk DEP etc.?

3. Blandt disse forskere var Rikard Hornby, der senere blev medredaktør af ordbogen og efter Marius Kristensens og Gunnar Knudsens død afsluttede værket i 1964.

Som det fremgår af ovenstående, er der allerede i 1971 tale om etablering af en eftermiddelalderlig personnavnesamling, der skulle danne grundlaget for DEP. Man vedtog, at »samlingen skal rumme fornavne og efternavne (tilnavne, slægtsnavne) fra 1513 til ca. 1800. – Tidsgrænsen opefter er endnu ikke endelig fastlagt. Den medtager navne fra det nuværende danske område, fra Skåne indtil 1658 og fra dansksprogede områder i Sydslesvig. Der medtages ikke navne på fiktive personer«. Til samlingen blev fremstillet sedler i A5-format i tre forskellige farver, på hvilke en persons fulde navnekombination blev udskrevet alene efter navnenes kontekstsyntax: Hvid seddel for første navn i en navnekombination eller for eneste navn,⁴ grøn seddel for sidste navn i en navnekombination og orange seddel for navn på mellemlads i en navnekombination. I tilfælde af mere end ét mellemladsnavn anvendtes to eller flere orange sedler og understregning af det navn i kombinationen, som sedlen var udskrevet på. De to (sjældent tre) sedler på et personnavnebelæg havde altså identisk tekst, men af sedlens farve fremgik, på hvilket af belæggets navne sedlen var udskrevet. Til sin tid skulle alle sedlerne alfabetiseres, førstenaevne, sidstenaevne og mellemladsnavne i én stor alfabetisk samling.

I begyndelsen af 1970'erne var det endnu vanskeligt at forestille sig helt konkret, hvilken rolle EDB skulle spille ved udarbejdelsen af DEP. Man havde dog garderet sig ved at lade en datalog godkende sedlernes endelige udformning, da man fandt, at EDB ville blive et uvurderligt hjælpemiddel til statistiske udregninger med hensyn til fordeling af navnestoffet i tid, på landsdele etc. Marianne Kjær skrev i 1975 specialet »Automatisk analyse af dansk personnavneskik i det 17. århundrede«, et pionerarbejde inden for databehandling af danske personnavne, hvor det også var tanken, at de indhøstede erfaringer kunne udnyttes ved databehandling af de enorme seddelmængder, som skulle danne grundlag for DEP.⁵

Men problemet var netop, at instituttet ikke rådede over og heller ikke, som tiden gik, fik arbejdskapacitet til udskrivning af disse enorme seddelmængder. Tværtimod sank medhjælpssummen til personnavnesamlingen støt, som 70'erne gik.

Man var som tidligere nævnt klar over, at man ikke som til DgP kunne udskrive alle personnavnekilder fra perioden, og at man måtte foretage en udvælgelse af det enorme kildemateriale fra 1513 indtil 1700, der efterhånden blev fastlagt som den endelige tidsgrænse opefter. De arbejds-

4. Fænomenet »eneste navn« ville især blive aktuelt ved udskrivning af kirkebøgernes dåbslister. Før 1828 blev dåbsbørnene i kongeriget Danmark alene indført ved fornavn i kirkebøgerne.

5. Marianne Kjær: Automatisk analyse af dansk personnavneskik i det 17. århundrede. I: To Studier i Danske Fornavne. Navnestudier 17. København 1978.

timer, samlingen fik rådighed over, udført dels af studentermedhjælpere og dels af det teknisk administrative personale, anvendte man til udskrivning af kilder, hvis værdi var hævet over enhver tvivl, udsnit af tingbøger fra Fyn og Jylland, af Kancelliets Brevbøger.

Men samtidig var samlingen begyndt at leve sit eget liv uafhængig af »redaktionen«. Studerende, der skrev personnavnespecialer, udskrev deres materiale på samlingens sedler, så navnestoffet senere kunne indgå i DEP. Endvidere var man omkring 1970 ved udskrivning af markbøgerne 1681–83⁶ foruden stednavnestoffet også begyndt at udskrive listerne over bøndernes navne. Markbøgernes personnavnestof var også en kilde af evident værdi for DEP, men for personnavnesamlingen var det en mangel, at personnavnestof fra markbøger, der var udskrevet før dette tidsrum, ikke var repræsenteret. Dog, skulle DEP blive en »ny« DgP, kunne man jo altid senere råde bod på denne misère ved at udskrive det manglende. I 1981 blev samlingen alfabetiseret ifølge den oprindelige plan, fornavne, mellemnavne, til- og slægtsnavne mellem hinanden. Man havde nu et opslagsværk for eftermiddelalderlige personnavne, hvad man længe havde savnet. Men det var ikke noget repræsentativt opslagsværk, idet de allerfleste af samlingens navne stammede fra landdistrikterne, hvor personnavneskikken netop på denne tid var ret stereotyp.⁷

Dog allerede inden afslutningen af dette arbejde var man begyndt at sætte et stort spørgsmålstejn ved seddelsamlingen. Naturligvis ville samlingen altid have værdi som opslagsværk, men var den en nødvendig omvej til DEP, og ville seddelsamlingen nogensinde resultere i en dansk eftermiddelalderlig personnavneordbog? Der var flere grunde til disse overvejelser. Dels måtte man omsider erkende, at de økonomiske tilstande i Danmark ikke var gunstige for store ordbøger og sandsynligvis ikke ville være det i meget lang tid; dels var man for alvor begyndt at få øjnene op for, hvilke muligheder anvendelsen af EDB frembød. Muligvis var en seddelsamling slet ikke nødvendig for udarbejdelsen af DEP?

Disse spørgsmål førte til, at der nedsattes et udvalg bestående af Birte Hjorth Pedersen, John Kousgård Sørensen og Eva Villarsen Meldgaard. Udvalgets opgave skulle være at overveje nye og utraditionelle måder til udarbejdelse af DEP og derved forhindre, at ordbogen endte som et evighedsprojekt.

Det har vi så gjort – nogle vil nok mene lidt *for* utraditionelle måder,

6. Markbøgerne, der opbevares i utrykt stand i Rigsarkivet, København, er forarbejder til Christian V's matrikel af 1688. Med undtagelse af landsdelene Sønderjylland med Ærø og Bornholm findes der markbøger for praktisk taget alle sogne i det nuværende Danmark.
7. Eva Villarsen Meldgaard: Dansk fornavneskik i 1600-tallet. Studier i nordisk filologi 63. Helsingfors 1982.

men tanken bag vore overvejelser har hele tiden været, at arbejdet engang ad åre *skulle* resultere i en ordbog. Dette måtte nødvendigvis medføre en mængde videnskabelige kompromiser.

Man holdt fast ved den oprindelige plan, at DEP skulle rumme fornavne og efternavne (tilnavne, slægtsnavne) fra 1513 og indtil 1700, at den skulle medtage navne fra det nuværende danske område, fra Skåne indtil 1658 og fra dansksprogede områder i Sydslesvig. Navne på fiktive personer medtoges ikke.

Udvalgets næste beslutning blev måske den sværeste af alle. Man erkendte, at det var umuligt at forfatte en eftermiddalderlig personnavneordbog af samme format som DgP. DEP måtte være *selektiv*. Det var ikke nogen ny erkendelse, det nye i tanken lå i, at man besluttede sig for at gå ned til meget mindre enheder, end man nogensinde havde forestillet sig. Til gengæld måtte disse enheder være så repræsentative for tid, sted og stand som overhovedet muligt.

Man startede med at inddele tidsrummet 1513–1700 i fire »50-årsperioder«: I 1513–1550, II 1550–1600, III 1600–1650 og IV 1650–1700. Dernæst inddelte man det nuværende og forhenværende »Danmark« i seks geografiske zoner: I Skåne/Bornholm (SK), II Sjælland (med Møn, Falster og Lolland) (SJ), III Fyn (FY), IV Nordjylland (NO), V Midtjylland (MI) og VI Sønderjylland (Nordslesvig og Sydslesvig) (SØ). At inddele Jylland geografisk var problematisk og vor inddeling sikkert kritisabel. Til den oprindelige DEP havde man tænkt sig Jylland inddelt i langt flere zoner. Vi har valgt at lade Nordjylland foruden Vendsyssel omfatte det gamle Randers Amt og det gamle Viborg Amt. Midtjylland kommer til at udgøre et heterogent område, Østjylland, Vestjylland og det sydlige Jylland til grænsen mod Sønderjylland. Den geografiske forskel i disse egne personnavneskik må man forsøge at råde bod på ved udvælgelsen af kilder.⁸

Efter den tidsmæssige og den geografiske inddeling kom inddelingen af befolkningen, fire stænder og to køn: I Adelige mænd (ADM), II Adelige kvinder (ADK), III Gejstlige mænd (GEM), IV Gejstlige kvinder (GEK), V Borgere mænd (BOM), VI Borgere kvinder (BOK), VII Bønder mænd (BØM) og VIII Bønder kvinder (BØK). SKADM er således en adelig mand fra Skåne eller Bornholm, NOBØK en bondekone fra Nordjylland. Disse noget sære forkortelser letter en hurtig identifikation af personen.

Derefter kunne man gå over til udfyldning af arbejdsskemaerne (Bilag 1). Skemaet rummer 48 rubrikker (fire stænder af begge køn fordelt på

8. Man kan også diskutere det rimelige i at rubricere Møn, Falster og Lolland under Sjælland. Disse øer har helt op til vor tid haft en personnavneflora væsensforskellig fra Sjællands.

seks geografiske områder). Det er tanken at udfylde et skema med kilde-materiale for hver af de fire perioder, således at hver rubrik kommer til at rumme 100 personer, helst udvalgt fra forskellige kilder inden for den enkelte geografiske zone, således at hele området dækkes ind, men det er et stort problem for de ældste perioders vedkommende (Bilag 2). Således er der næsten ingen gejstlige kvinder fra perioden 1513–1550. Og hvad er en gejstlig kvinde på det tidspunkt? En nonne kan være adelig af fødsel (det gælder for øvrigt også de højere gejstlige af hankøn), en præstekone kan være borgerlig af fødsel. Og præstedøtre født før 1536 burde jo være en umulighed.

Denne inddeling skulle i bedste fald give navnene på 4800 personer fra hver af de fire perioder og altså i alt 19.200 personers navne fra hele tidsrummet 1513–1700. DEP bliver således ikke det hjælpemiddel for genealoger, som DgP er. Den bliver heller ikke i så stor udstrækning et hjælpemiddel for historikere. – Det ville den oprindelig planlagte DEP nu heller ikke være blevet. Navneforskere vil derimod kunne finde tidens populæreste personnavne i den, og skønt vort net er groft, håber vi at kunne fange nogle at tidsrummets sjældne personnavne i det!

Et andet punkt, hvor vi måtte gå smerteligt på akkord med vore inderste ønsker, var spørgsmålet om udvælgelsen af kilder til DEP. Som det vil erindres, gik arbejdet med den stort planlagte DEP i stå, fordi man ikke mere var i stand til at finansiere udskrivningen af sedler til ordbogen. Det er vort håb, at kildematerialet til den reducerede DEP kan udskrives af langtidsledige akademikere – filologer eller historikere, som vil blive søgt ansat alene med dette arbejde for øje. Der vil kun kunne ansættes én medarbejder ad gangen, dersom det overhovedet lykkes at få en ansøgning godkendt, og en sådan medarbejder kan efter de gældende regler kun arbejde i syv måneder. Da kilderne således ikke kan forventes udskrevet af medarbejdere, der er fortrolige med navneforskning, har det den konsekvens, at man må nøjes med at udskrive *trykte kilder*. Disse forefindes ofte i udgaver af ældre dato og med normaliserede eller dårligt gengivne personnavneformer. Da identificering af et personnavn sjældent volder problemer, kan man dog godt forsvare at medtage kilder med normaliserede navneformer. Værre er det, at beslutningen om kun at medtage trykte kilder indskrænker udvalget af repræsentative kilder betydeligt, især for den ældste periodes vedkommende. Vi lever dog stadig i håbet om at få alle områder, alle fire perioder og alle befolkningsgrupper dækket ind af repræsentativt kildemateriale. Da lokaliseringen af en person helst ikke skal tage for lang tid, er det ønskeligt at finde frem til såkaldte »listekilder«, kilder eller udsnit af kilder der på ét sted nævner et repræsentativt antal personer af samme stand og fra samme egn (eller med lokalitets-

angivelse). Som typiske eksempler på sådanne »listekilder« kan nævnes jordebøger, matrikler, kirkebøger, præsteindberetninger, tingbøger etc.⁹ Viser det sig umuligt trods alle anstrengelser at få alle områder, alle fire perioder og alle befolkningsgrupper dækket ind ved hjælp af »listekilder«, kan det dog blive nødvendigt systematisk at gennemgå registre til diplomatarier, landebøger etc. Har en værdifuld kilde intet personregister – som f.eks. Århusgård og Åkær lens Jordebog 1544,¹⁰ kan det endog blive nødvendigt at gennemgå selve kilden, men det vil naturligvis i høj grad forsinke udskrivningsarbejdet.

Jeg har flere gange anvendt udtrykket »udskrivningsarbejdet«, men nogen traditionel seddeludskrivning bliver der ikke tale om. DEP er tænkt udarbejdet ved hjælp af EDB. Materialet skal indtastes ved en skærmterminal, og formatet til indtastningen er udarbejdet efter samme system, som er anvendt til Institut for Navneforsknings sognenavneprojekt¹¹ og til projektet om fornavne i navneansøgninger.¹² Det er et lineært system, således at der til hver *hovedoplysning* svarer én linje. Linjen er inddelt i kolonner, således at der til hver *oplysning* svarer én bestemt kolonne. Linjen er beskrevet med en forkortelse på tre tegn i begyndelsen af linjen:

- FN1 første fornavn (samt oplysning om navnebærerens køn)
- FN2 andet fornavn
- MN1 mellemlinje
- EN1 første efternavn
- LOK lokalisering (mindste enhed (om muligt) sogn, her anvendes sognenumrene fra Topografisk ordning af Danmarks Egne¹³)
- SOC social stand (om muligt stilling)
- DAT datering (er kilden en afskrift, angives dette)

9. Vi er klar over, at der er en vis mobilitet i befolkningen især for adelens og gejstlighedens vedkommende. En lensmand i Ribe kan være af skånsk herkomst, en præst på Fyn kan stamme fra Nordjylland. Kilderne giver ikke altid oplysning om disse ting, men for en personnavneforsker må et menneskes fødested og dets forældres stand ved barnets fødsel altid være væsentligere end dets senere opholdssted og stand her i livet (med mindre personen ligefrem tager navneforandring).
10. Århusgård og Åkær lens Jordebog 1544. Udg. af Udvalget til Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie ved Poul Rasmussen. København 1960.
11. Birte Hjorth Pedersen og Lis Weise: Nogle resultater af EDB-behandling af danske stednavne. Studier i nordisk filologi 63. Helsingfors 1982.
12. Birte Hjorth Pedersen: Sociale aspekter på moderne danske fornavne belyst gennem navneansøgninger fra 1977–1982. I. Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. Handlingar från NORNA:s tionde symposium i Umeå 3–4 maj 1983. Redigerade av Sigurd Fries och † Roland Otterbjörk. Uppsala 1985.
13. Topografisk ordning af Danmarks Egne med alfabetisk nøgle. Revideret, og afskrevet 1967 ved Åge Skjelborg, Dansk folkemindesamling. København 1967.

KIL kilde

KOM specielle kommentarer (oplysning om giftermål, familieforhold etc.)

Man får herved en ensartet opbygning af personnavnematerialet og har mulighed for at foretage undersøgelser ved hjælp af EDB-programmer på alle oplysninger.

Som eksempel kan anføres:

FN1 PEDER M¹⁴
 MN1 NIELSØN
 EN1 GRUBBE
 LOK 2682 BRØRUP
 SOC AD VÆBNER
 DAT 27-03-1543/1660
 KIL KANCBREVB
 KOM GIFT M. Y, SØN AF X

Som det fremgår af ovenstående, har vi forladt termerne første navn, sidste navn og mellemste navn(e) i en navnekombination og er vendt tilbage til de mere traditionelle termer. Vi har også opgivet den oprindelige plan om én fælles ordbog over første navn, sidste navn og mellemste navn(e) i en navnekombination og vil opdele DEP i en første del, der omfatter fornavne, og en anden del, der omfatter efternavne (til- og slægtsnavne). Dog vil vi ikke, som DgP gør det, medtage patronymer i fornavnebindet, men qua deres status som tilnavne medtage dem i efternavnebindet.

Ordbogsartiklens endelige form har vi slet ikke turdet tage endelig stilling til endnu. Det står dog fast, at skønt belæggene på de enkelte navne bliver langt færre end oprindelig antaget, vil man ikke medtage alle belæg på meget populære navne som *Hans*, *Jens*, *Maren*, *Anne* etc. Men her kan man maskinelt sammentælle, f.eks. hvor mange bønder der i de forskellige geografiske områder og i de forskellige perioder bærer fornavnet *Hans*.

Alligevel vil ordbogen ikke blive repræsentativ for personnavnefloraen i det tidsrum den omhandler, dels fordi det antal personer og dermed navne, som den medtager, er så beskedent, og dels fordi vi med den valgte metode som tidligere nævnt ikke kan vælge frit mellem de mest repræsentative af tidsrummets personnavnekilder, men må holde os til kilder, der foreligger i udgivet stand. For at råde bod herpå kunne man i tilslutning til

14. M = maskulinum, F = femininum.

ordbogsarbejdet udføre nogle punktundersøgelser og databehandle én eller helst flere af tidsrummets landsdækkende, skønt utrykte kilder, således at man i ordbogsartiklen med større sikkerhed end ud fra det til grund for ordbogen liggende materiale kunne udtale sig om de enkelte navnes frekvenser. Christian V's matrikel af 1688 ville være en oplagt kilde for en sådan punktundersøgelse. Man kunne også forestille sig databehandling af f.eks. begravelseslisterne for en enkelt årgang af alle landets kirkebøger.¹⁵

Denne redegørelse er desværre ikke noget glædestrålende forord til første prøvehæfte af DEP. Som det fremgår af artiklen er vi i skrivende stund (maj 1984) ikke nået langt med vort arbejde, men vi er i gang! Lad os håbe, at Rapport om Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog allerede er forældet, når dette festskrift udkommer!

A report on Denmark's post-medieval personal-name dictionary

The article describes the work that has been carried out at Institut for Navneforskning in Copenhagen since the completion of *Danmarks gamle Personnavne* (DgP) (1936–64) in preparation for the publication of the dictionary of Danish post-medieval personal-names (DEP) which is to form a sequel to DgP.

There is a brief description of the ambitious attempt in the 1970s to start a post-medieval dictionary on the same scale as DgP and the mainly economic reasons for the abandonment of this project, which at least had the virtue of providing the Institute with the nucleus of its post-medieval personal-name archive. This is followed by a fuller description of the plans which have been outlined since 1980 for the compilation of DEP with the aid of electronic data processing.

According to these plans, DEP is to contain forenames and surnames (by-names and family names) recorded in the period from 1513 to 1700. It will include names from the present Denmark, from Scania until 1658 and the Danish-speaking areas of South Schleswig. Names of fictional characters will not be included. The dictionary will be selective and on a much smaller scale than DgP. The slightly less than two centuries it covers are divided into four 50-year periods. The whole country is divided into six geographical zones. The population is divided into four social classes. For each of the resulting 48 headings in each 50-year period there will be excerpted the names of 100 individuals. This means that a total of 19.200 individuals from the period 1513–1700 will provide the personal-name basis

15. Kirkebogsføring var generelt indført i Danmark ca. 1650.

Bilag 1. Arbejdsskema til Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog.
 (De skraverede felter angiver Bilag 2's plads i skemaet).

geografisk → social ↓	SK Skåne/Bornholm	SJ Sjælland	FY Fyn	NO Nordjylland	MI Midtjylland	SØ Sdr. Jylland
adelige m. ADM						
adelige k. ADK						
gejstlige m. GEM						
gejstlige k. GEK						
borgere m. BOM						
borgere k. BOK						
bønder m. BØM						
bønder k. BØK						

for the dictionary. This drastic reduction in the scale of the book is regrettable but necessary if there is to be any hope of having a completed dictionary within a reasonable span of years.

DEP will thus not be of use to genealogists and historians in the way that DgP has been. Even such a limited personal-name dictionary, however, will be of considerable value to anthroponymists, since it will reveal the most popular names of the period and their geographical and social distribution, and even though our net is wide-meshed, we should have a good chance of catching some at least of the rarer personal-names of the period.

Eva Villarsen Meldgaard
Institut for Navneforskning, København

Bilag 2. Udsnit af et arbejdsskema til DEP.

Jac. Madsen ca. 1580 (Sallinge, Båg, Vends, Skam og Vindinge herreder)
Jac. Madsen ca. 1580 100 GEK født på Fyn alle sogne gennemgås

Navnene på de 100 gejstlige mænd på Fyn (FYGEM) og de 100 gejstlige kvinder på Fyn (FYGEK) i perioden 1550–1600 er hentet fra Den tredje fyenske evangeliske Biskops, Mester Jacob Madsens, Visitatsbog. Udg. af A. Crone. Odense 1853. Præsternes navne (øverste felt) er hentet fra herreder i forskellige egne af Fyn, mens det for kvindernes vedkommende (nederste felt) er nødvendigt at gennemgå hele visitatsbogen, da Jacob Madsen ikke altid anfører præstekonens navn.

De skånska ortnamnens övergång från dansk till svensk riksspråksnorm

af Bengt Pamp

Genom freden i Roskilde den 26 februari 1658 blev Skåne svenskt. Övergångens språkliga betydelse för landskapet har belysts fr.a. i Stig Örjan Ohlssons Skånes språkliga försvenskning 1–2 (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A, nr 230–31, Lund 1978–1979), och därjämte har jag själv undersökt hur skånska jordeboksnamn har traderats under den svenska tiden (Traderingen i skrift under svensk tid av Bjäre härads jordeboksnamn, i: Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1965). Titeln på min uppsats var föranledd av avhandlingstekniska hänsyn; i själva verket utgör namnmaterialet utanför Bjäre en så stor del av undersökningen att denna torde ha giltighet för hela landskapet. Det följande innehåller inte så mycket nytänkande utan är i stora delar en omredigering av den ganska tunglästa uppsatsen.

Utgångsläget

Dialektologiskt

Som bekant utgör de nordiska dialekterna ett kontinuum där riksgrensarna – de gamla eller de nuvarande – har spelat en viss men inte särskilt stor roll som språkgränser. År 1658 befann sig ännu de talade riksspråken i sin linda; det finns dock all anledning förmoda att vi redan då hade socialt och inte bara lokalt betingade språk, att städernas, fr.a. huvudstädernas och enkannerligen hovens språk hade nått en viss grad av nivellering bort från dialekterna, vilken emellertid säkert var mer betydande kvalitativt än kvantitativt: det var få men socialt dominerande personer det gällde, och språkutjämningen torde inte ha spelat någon märkbar roll för folkets breda lager, för människorna på landsbygden. Följaktligen kan nationalitetsskiftet inte heller ha spelat någon kvantitativt stor roll för det talade språket i Skåne: både före och efter övergången talade den övervägande delen av skåningarna sin egen dialekt, och det fortsatte man i stort sett att göra ända tills de faktorer från 1800-talet och framåt som bidrog till dialekternas utjämning i andra delar av Sverige drabbade också de skånska folkmålen.

När man skall ställa de skånska dialekterna i relief mot de övriga krafter

som bidrog till att utforma ortnamnens skrivning före och efter 1658, hamnar man i den egendomliga men inte paradoxala situationen att man får jämföra dåtidens skånska talade språk med de dåvarande danska och svenska skrivna riksspråken – redan 1658 hade ju både danskan och svenskan ett relativt fast normerat skriftspråk. Här är givetvis inte platsen att gå in på alla de punkter där skånemålen – alla eller en del av dem – avviker från respektive sammanfaller med de två riksskriftspråken. Det viktigaste torde vara att bilden i stort sammanfaller med det danska skriftspråket med avseende på utvecklingen av *p*, *t*, *k* och *g* efter vokal: här blir *p* till *b* eller *v* (*gap* uttalas *gab* eller *gav*), *t* blir *d* (*fat* uttalas *fad*), *k* blir *g* (*tak* uttalas *tag*), och *g* blir efter främre vokal *j* och efter bakre *v* (*väg* uttalas *väj* och *hage* *have*). (Jag går inte in på skilda särutvecklingar som i en del fall förekommer i vissa skånemål.) Viktigast för vokalismens vidkommande är bibehållandet av svagtons-*a* i alla skånska dialekter utom de längst ner i sydväst, vilket överensstämmer med det uttal som återspeglas i det svenska riksskriftspråket: i båda fallen heter det *kasta*, inte *kaste*. En av de mest påfallande skånska särutvecklingarna i vokalismen, diftongeringen av fr.a. de vokaler som svarar mot äldre *ā* och *ē*, vilken kännetecknar främst de nordligare målen, återspeglas knappast någonsin i ortnamnsskrivningar (varken *Ausås* eller *Raus* hör hit: *Au-* i *Ausås* återspeglar en äldre skrivning *Aw-*, och namnet uttalas inte diftongiskt utan med rent *a*-ljud i förleden; *Raus* är ett gammalt *Rā-ōs*, och diftongen är alltså ytterst en hiatusforeteelse). Den nämns därför här bara i förbigående.

Toponymiskt

Det kan i det här sammanhanget vara intressant att ställa det dialektala uttalet av de vanligaste skånska bebyggelsenamnsefterlederna mot riksdanskt, enkannerligen själländskt, och rikssvenskt namnskick sådant detta har utbildat sig fr.a. i de sydligare gamla svenska provinserna. De skånska uttalsformerna återges i grov beteckning svarande mot den som användes i Gösta Sjöstedt, Ordbok över folkmålen i Västra Göinge härad. De allra flesta uttalsbeteckningar nedan och i det följande torde kunna tolkas om jag här upplyser om att accenttecknen placeras efter det ljud som är långt, att *sj*, *tj* och *ng* står för enhetliga *sje-*, *tje-* och *ng-*ljud samt att *nj* står för den muljerade sydsånska varianten av *ng*; att *a* står för mörkt och *o* för ljus *a*-ljud; att *ø* står för slutet och *ö* för öppet *ö*-ljud; och att alla andra tecken står för det uttal bokstaven har i sitt normala uttal (*o* står alltid för *o*-uttal, som i *bo* och *ost*, *å* alltid för *å*-uttal).

riksdanska	rikssvenska	skånska
-lev	-löv	-löv ¹ , -le ¹
-løse	-lösa	-lø'se (, -lese)
-inge	-inge	-inge; i Sydsååne uttalat -inje
-ager, -agre	-åker, -åkra	-a ⁽¹⁾ gra
-sted	-stad, -sta ²	-sta, -sta ⁽¹⁾
-by	-by	-by ⁽¹⁾ (ibland delabilerat till -bi)
-tofte	-tofta, -tomta ³	-tå ⁽¹⁾ wta, -tawta, -tö ⁽¹⁾ fta, -tö ⁽¹⁾ vta ⁴
-trup, -drup, -rup	-torp, -arp	-tå ⁽¹⁾ rp, -arp
-rød	-ryd, -red, -rud ⁵	-red, -re, -ry, -ra ⁶
-køb	-köp	-tjöv ⁷ , -tjöv ⁷

Förhoppningsvis är det här urvalet av ortnamselement nååot så när representativt så att det nååot återspeglar skånemålen ställning mellan de två riksskriftspråken. Vi finner att efterlederna låter sig gruppera i följande avdelningar:

1. -löv¹ i sydvåstra Skåne generellt, i övriga Sydsååne -löv¹ i trestaviga namn, -le i tvåstaviga, i hela Nordskåne -le. Se nårmare B. Ejder, Om uttalet av ortnamn på -lev/-löv, Namn och Bygd 44 1956: 164 ff.
2. Ingen enhetlig riksspråklig norm finns. I målarlandskapen skrivs -sta, medan skrivningar med -stad finns i Väster- och Östergötland och söderut och vidare i våstra Sverige från Vårmland och söderut.
3. -toft(a) finns i Skåne, Småland, Halland, Västergötland och Bohuslån, -tomt(a) i Småland, Västergötland och i hela Mellansverige; de två områdena överlappar delvis.
4. -tå⁽¹⁾wta i Oxie hd, -tawta (med den förmodligen bara grafiska varianten -tauta) i Torna, Fårs och Albo hder, -tö⁽¹⁾fta eller -tö⁽¹⁾vta normalt i hela Nordskåne. Se nårmare B. Holmberg, Tomt och toft som appellativ och ortnamselement (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. 17. Studier till en svensk ortnamnsatlas utg. av Jöran Sahlgren. 4. Uppsala 1946), s. 140 ff.
5. I stort sett fördelar sig varianterna sålunda i de gamla svenska landskapen: Småland och Östergötland har -ryd, Västergötland -red, Dalsland och Vårmland -rud. Se materialet i B. Ejder, Ryd och rud (Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 2. Lund 1979), s. 234 ff.
6. Sydsååne favoriserar -red, men -re förekommer också, i sydöst växlande med -ry eller dess delabialiserade variant -ri. De nordligaste häraderna har bortfall av *d* och växling mellan -re och -ry (-ri). Se nårmare materialet i B. Ejder a.a. s. 125 ff.
7. Skånemålen har, liksom det talade svenska riksspråket, affricering av *k* framför palatal vokal. Eftersom denna utveckling inte har satt spår i riksskriftspråket spelar den i och för sig ingen roll här. Fördelningen av uttalsformer på -b och -v återspeglar utvecklingen i Skåne av postvokaliskt *p*: *v* i väster och söder, *b* i öster och norr.

1. Efterleder där de skånska formerna bäst överensstämmer med de riksdanska: *-lösa, -åkra, -köp*
2. Efterleder där de skånska formerna bäst överensstämmer med de rikssvenska: *-stad, -torp (-arp)*
3. Efterleder där de skånska formerna överensstämmer med både riksdanska och rikssvenska: *-inge, -by*
4. Efterleder där de skånska formerna inte överensstämmer särskilt bra med vare sig riksdanska eller rikssvenska motsvarigheter: *-löv, -tofta, -ryd/-red/-rud.*

Naturligt nog är det de rikssvenska formerna som normalt har blivit norm i de skånska jordeboksnamnen. Här skall bara kommenteras de två fall där normen nu överensstämmer med den danska, i strid mot både uttalsformerna och svensk norm. Det ena är den kvardröjande danismen *-erup* för namn som i genuint dialektuttal har formen *-arp*. *Bonderup* och *Krapperup*, för att ta bara två exempel, både skrivs och uttalas så numera, trots att det genuina uttalet är *bo`narp* och *krap`arp* och trots att dessa former på *-arp* har rikssvenska motsvarigheter. Förklaringen till att de danska formerna har överlevt är väl att det ofta rör sig om herrgårdsnamn, där tradition och historisk medvetenhet kanske har varit starkare än i de skånska bondbyarna och där därigenom äldre skriftformer har kunnat traderas. Att just herrgårdsnamnen kom att traderas i sin riksdanska form fick naturligtvis snart ett slags spegeleffekt så att varianten *-erup* kom att få högre status; den kom att betraktas som vackrare och finare än den mer bondska *-arp*-formen och fick därigenom självfallet sina överlevnadschanser ytterligare förstärkta.

Det andra, kanske mer förvånande fallet är namnen på *-röd*. De skånska namnen har normalt denna form, trots att den, som vi ser av not 5, inte har någon motsvarighet på gammalt rikssvenskt område och trots att den strider mot dialektuttalet. I de tidigare danska grannlandskapen Halland och Blekinge är bilden helt annorlunda: Halland har normalt *-red*, Blekinge normalt *-ryd*. Varför just Skåne har fått skrivningar på *-röd* som norm vore ett ämne för en specialundersökning som dock inte ryms inom ramen för denna uppsats.

Källor och traderare

De äldsta skånska jordeböckerna från svensk tid är från 1658 eller 1659. De är skrivna av danska fogdar som tycks ha kunnat föra traditionen vidare utan hjälp av danska jordeböcker som förlagor⁸. Om de har kunnat

8. Se om dessa frågor Alf Erlandsson, Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar (Bibliotheca historica Lunden-

hämta namnformer och kamerala fakta från det egna minnet, från muntliga uppgifter eller från olika former av skriftliga källor är egentligen i princip likgiltigt: det väsentliga är att namntraditionen – som är det vi här intresserar oss för – genom dessa danska befallningshavare har kommit in i de svenska jordeboksserierna och att de där, delvis oberoende av jordrevningar och nytillträdde svenska jordeboksskrivare, med växlande och normalt avtagande styrka förs vidare under svensk tid⁹.

I min undersökning av traderingen av skånska ortnamn under svensk tid har jag koncentrerat mig till jordeboksnamn och jordeboksformer. Skälen är att det är dessa namn som utgör stommen i DAL:s undersökningar av bebyggelsenamn och att det är i dessa källor den nu officiella namnformen utbildas. Av jordeböckerna från Bjäre härad har jag utnyttjat de från år 1659, 1662, 1674, 1713, 1754, 1783, 1825 och 1874. Jordeböckerna med namn från »kontrollgruppen«, varom mer nedan, är från åren 1658–1662, 1671–1680, 1712–1713, 1754, 1783, 1825 och 1874–1881. Därutöver har jag i originaluppsatsen tagit upp tre andra källor. Den ena är Buhrmanns karta från 1684¹⁰, som visserligen inte har spelat någon som helst roll för utformandet av den skånska namnnormen men som är intressant genom att den som ingen annan dåtida källa återspeglar dialektuttalet. Den andra är J. L. Gillbergs *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öfver Christianstads Län uti Hertigdömet Skåne* (Lund 1767) och den sames *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öfver Malmö Hus Lähn uti Hertigdömet Skåne* (Lund 1765). Den tredje är jordrevningsprotokollet (Jrp) 1670–1671 för Bjäre härad, vars namnformer kan ha betydelse för följande jordebok. Ingen av dessa källor spelar någon roll här, medan Buhrmann och Gillberg blir föremål för några specialundersökningar i uppsatsen från 1965.

Materialet

Som nämndes inledningsvis fick jag av avhandlingstekniska skäl – min doktorsavhandling, av vilken uppsatsen var en del, skulle gälla studier i

sis. XVIII. Lund 1967), s. 210 ff. Erlandsson tycks mena att inga som helst förlagor till de äldsta skånska jordeböckerna har existerat, men vad som nämns t.ex. i citatet not 29 a.s. är bara att »ej nogen riktig jordebog« har funnits som förlaga, inte att skriftliga förlagor över huvud taget har saknats.

9. Ovanstående är en diskret polemik mot Erlandsson – se t.ex. not 38 s. 219 f. –, som bl.a. inte förstår att namnformer kan traderas från jordebok till jordebok helt oberoende av mellanliggande kamerala reformer. Namnformskontinuiteten är ju ett dokumenterat faktum som inte kan bortresoneras.
10. Utg. av F. Wernstedt, Stockholm 1927.

Bjäre härads bebyggelsenamn – i uppsatsen från 1965 vinkla framställningen så att Bjäre härad kom i centrum. Materialurvalet kom därför att i viss mån koncentreras till Bjäre härad, och samtliga 132 relevanta jordeboksnamn där redovisas (namnen finns jämte andra bebyggelsenamn behandlade i den av mig skrivna del 3 i serien Skånes ortnamn, serie A, Bebyggelsenamn, Lund 1964). Men för att frågan skulle belysas mer i stort tillskapade jag en kontrollgrupp från andra delar av Skåne (Bjäre härad fick representera det nordvästra hörnet): 20 namn från vartdera mellersta och östligaste Nordskåne, västligaste, mellersta och östligaste Mellanskåne samt västligaste, mellersta och östligaste Sydsåne. Namnen är valda så att de skall kunna täcka ett något så när sammanhängande område. Namn som är dåligt belagda från dansk tid har uteslutits; om mer än 20 namn från ett område fanns att tillgå, fick slumpen avgöra urvalet. Att ta 20 namn från varje område var inte helt praktiskt – kontrollgruppen kom på det sättet att omfatta 160 namn mot Bjäregruppens, som nämndes ovan, 132.

För Bjäregruppens namn måste jag hänvisa till del 3 i Skånes ortnamn. Kontrollgruppens namn meddelas nedan. Efter namnet kommer en lokalisering: *v* betyder 'västligaste', *m* 'mellersta', *ö* 'östligaste', *N* 'Nordskåne', *M* 'Mellansåne' och *S* 'Sydsåne'. Därefter meddelas uttalet i grov beteckning efter det tidigare nämnda systemet och sedan en så sen skrivning som möjligt från den danska tiden, i en del fall något normaliserad. Jag menar naturligtvis inte att det är just de citerade danska skriftformerna som i förekommande fall har traderats; de är med för att belysa den danska namnnormen (och ibland bristen på en sådan) från tiden före nationalitetsskiftet.

Abbekås (mS) *abekå's* (Abbekoes); *Alfastorp* (vM) *al'fastår'p* (Alfa(r)-strup); *Almaröd* (mS) *al'mare* (Almeröd); *Arrarp* (vM) *ar'arp* (Arrerup); *Asmundtorp* (vM) *as'mentår'p* (Aassmontorp, Asmundtorp); *Björkefalla* (mN) *bar'kafal'a* (Birchefald(t)); *Björkhult* (öN) *be'akelt*¹¹ (Birkholt); *Björstorp* (mN) *biø'stårp* (Biörnstörp, Biörnstrup); *Björstorp* (öN) *biø'rs-töp* (Biörnstorp); *Blåstorp* (ös) *bles'tårp* (Ble(g)strup); *Boalt* (mN) *bo'alt* (Boeldt); *Bodarp* (vS) *bo'dårp*¹² (Boderup); *Borrby* (ös) *bår'bi* (Borreby); *Bosakulla* (öN) *bo'sakul'a* (Bösekulde); *Breinge* (öM) *bre'inge* (Breinge); *Brännemölla* (mM) *bræn'emø'l'a* (Brendemölle); *Bröna* (mN) *brø'na* (Brønne); *Bökestorp* (mM) *bø'gestår'p* (Bøgestrup); *Bökestorp* (öM) *bø'gestår'p* (Bøgestorp, Bøgestrup); *Bökön* (öN) *bø'gø'na* ((Lille)-

11. *a* står här för ett vokaliserat *r*.

12. Uttalet *-årp* i sydvästra Skåne mot *-arp* annorstädes hänger samman med utvecklingen av svagtons-*a* till *e*.

bögöen); *Degeberga* (öM) *de'bjel'ra* (Deibierg, Deyebierig); *Ekastiga* (mM) *îgasti'a* (Egerstie); *Ekeröd* (mM) *îge-*, *îgåre* (Egerödt, Egeredt); *Ekön* (öN) *e'gø'na* (Eegöen); *Emmaljunga* (mN) *æm'ajång'a* (Emmerliunge); *Eskilstorp* (öM) *æs'keltar'p* (Eschelstorp); *Eskilstorp* (vS) *es'kels-tår'p* (Eschilstrup); *Everöd* (öM) *æ'v(e)red* (Effuerödt); *Fogdaröd* (mM) *fo'dare* (Foderöd); *Fredshög* (vS) *fris'hö'j* (Fridtzhöy); *Fröslöv* (ös) *frø'sle* (Fröedtzlöff); *Fuglie* (vS) *fu'lie* (Ful(l)ie); *Glemminge* (ös) *glæ'minje* (Glimminge, Glemminge); (*Glemminge*) *Tågarp* (ös) *glæminjetå'garp* (Glimminge Thogerup, Glimminge Taagerup); *Glumslöv* (vM) *glåm'sle* (Glums-, Glomslöff); *Gringelstad* (öM) *gring'elsta'* (Gringelstad, Gringelsted); *Gundrastorp* (mN) *gån'rastö'ep* (Gundestorp, Gundestörp); *Gyllerup* (ös) *jul'-*, *jyl'arp* (Gyllerop); *Gylsboda* (öN) *jy'lsbo'a* (Gylszboe); *Hagestad* (ös) *ha'gesta* (Hagestedtt); *Hammar* (ös) *ham'ar* (Hammer); *Hammenhög* (ös) *ham'en(e)hö'j*, *-hå'j* (Hammind(e)höy, Hammend(e)höy); *Hannas* (ös) *ha'nas* (Hannas); *Hassle Bösarps* (mS) *ha'slebø'sarp* (Hassle Bös(s)erup); *Havraljunga* (mN) *ha'vrajång'a* (Haffreliunge); *Hermanstorp* (vS) *har'mstår'p* (Hermandstrup); *Hilleshög* (vM) *hyl'se* (Hilleshöy); *Hoby* (ös) *hob'i* (Hou(ff)by); *Hyngarp* (mN) *hyng'ap* (Hynnarp); *Håslöv* (vS) *hå'slöv* (Haaslöeff); *Hägghult* (öN) *hæg'elt* (Hegolt); *Härslov* (vM) *hæ'rsle* (Herszlöuff); *Hästhult* (mN) *hæs'telt* (Hestholt); *Högholma* (mN) *höi'hö'l'ma* (Högholmb); *Hörup* (ös) *hø'rp* (Hörup, Horrup); *Hötofta* (vS) *hø'tå'wte* (Höetoffte); *Höör* (mM) *hø'r* (Hör); *Ingelstorp* (ös) *inj-elstår'p* (Ingilstrup, Ingelstrup); *Katslösa* (mS) *kaslø'se* (Kadtzlösse); *Komålen* (öN) *ko'mau'len* (Koemaalen); *Kraxeboda* (mN) *krai'sebo'a* (Kraseboe); *Krokstorp* (vM) *kro'gstår'p* (Kraagstrup); *Krågarp* (mS) *krå'garp* (Kraagerup, Krogerup); *Kungsgården* (öN) *kång'sgau'ån* (Kongsgaarden); *Kvarnby* (ös) *kva'rnby'*, *-bi'* (Quernbye); *Kvistofta* (vM) *kves'töv'ta* (Quistoffte); *Kåseberga* (ös) *kå'se-*, *köu'se-*, *kåu'se'bjel'ra* (Kaasebierg(e)); *Kämblehøjalt* (mN) *tjæm'lehøj'alt* (Kiembleshöyolt); *Kämpinge* (vS) *tjem'pinje* (Kiempinge); *Kärrarp* (mM) *tjar'arp* (Kierrerup); *Köpinge* (öM) *tjø'binge* (Kiöbinge); *Lehult* (mN) *le'elt* (Leolt); *Lilla Hammar* (vS) *li'l'ham'er* (Lille Hammer); *Lillasäte* (mM) *li'l'asæ'de* (Lillessæde); *Lyngby* (öM) *lyng-*, *lön'by* (Lyng-, Liöngby); *Långstorp* (mM) *lang'står'p* (Langstrup); *Löderup* (ös) *lud'-*, *lid'arp* (Löd(d)erup); *Lökaröd* (öM) *lø'gared* (Lögeröd); *Lönsholma* (mN) *løn'shöl'ma* (Liöngsholmb); *Maglarps*¹² (vS) *ma'jlår'p* (Maglerup); *Maglasäte* (mM) *ma'lasæ'de* (Maglæsæde); *Mellangrevie* (vS) *mel'åmgrö'vie* (Mellom Greffuie, Mellumb Greffuie); *Misseröd* (mM) *mis'-*, *mis'ere* (Mis(s)erödt); *Munkarp* (mM) *mång'karp* (Muncherop); *Månslunda* (öM) *må'slon'a* (Muslundt); *Måsby* (mS) *mos'by* (Moessbye); *Mörkhult* (mN) *mör'kalt* (Mörk(h)olt); *Nedraryd* (öN) *ne'rary'* (Nörrerye); *Norra Möinge* (vM) *når'amø'nge* (Nörre Mynge, Nörre

Mönge); *Norrlia* (öM) *når`li'a* (Nör(re)lie); *Olstorp* (vM) *ol`stärp* (Wlsterup); *Ormanäs* (mM) *o`rmanæ's* (Ormenes, Ormenis); *Osarp* (mM) *o`sarp* (Oxerup, Oszerop); *Porrarp* (mN) *par`ap* (Paarup); *Ripa* (öM) *rì'ba* (Rifue); *Rumpeboda* (öN) *råm`pebo'a* (Rompeboe); *Råga Hörstad* (vM) *rau-gahår`sta* (Roge Hörstad, Röege Hörstad, Roge hörsted); *Räng* (vS) *ræ`jn* (Reng); *Rönneberga* (vM) *røn`ebæ'ra* (Rönnebierre, -bierig); *Sjunnerup* (mM) *sjun`ärp* (Siunderup, Suindtorp); *Sjörup* (mS) *sjø`rårp* (Siör(r)up); *Skegrie* (vS) *sjæ`grie* (Skeirie); *Skillinge* (ös) *sjel`inje* (Skellinge); *Skin-naretorp* (mN) *sjin`aretö'rp* (jfr Skinderetorp i 1658 års jordebok); *Skivarp* (mS) *sjè`varp* (Schiberup); *Slätteberga* (öM) *slæt`ebie'ra* (Slettebier(r)e); *Snårestad* (mS) *snå`sta* (Snar(e)sted); *Snärshult* (mN) *snær`rselt* (jfr Snersolt i dansk källa från 1679); *Solberga* (mS) *solbjæ'ra* (Solbier(i)g); *Steg-larp* (vS) *stè`jlårp*, *st-je`lerp* (-årp?) (Ste(i)llerup, Stiel(l)erup); *Steglarp* (mS) *stæ`jlarp* (jfr Steylerup i 1661 års jordebok); *Stenkilstorp* (mM) *stæng`kelstår'p* (jfr Stenckelstrop i 1662 års jordebok); *Stora Hammar* (vS) *sto`reham'er* (Stor(r)e Hammer); *Stävie* (vS) *stø`vie* (Steffuie); *Svanshult* (öN) *sjwa`nselt* (Suanszholt); *Sätofta* (mM) *sætö`fta* (Sætofft(e)); *Södra Havhult* (öN) *søn`draha'elt* (Söndre Hauffolt); *(Södra) Spjutstorp* (ös) *spy`stärp* (Spiudstrup); *(Södra) Åkarp* (vS) *å`gårp*¹³ (Aagerup); *Tingaröd* (mS) *tinj`are* (Tingeröed); *Tjövön* (öN) *tju`ø'na* (Tiufföen); *Tomnaboda* (öN) *tåm`abo'a* (Tommeboe); *Torsjö* (mS) *tor`sje* (Toerssöe); *Tostaboda* (öN) *tös`tabo'a* (Tosteboe); *Tostarp* (vM) *tås'tarp* (Thaasterup); *Trollemölla* (öM) *trölamy`le* (Trollemölle); *Trulsatorp* (öN) *trylsata'p* (Trylstorp); *Tullstorp* (vM) *tul`stärp* (Thulstrup); *Tunneröd* (öM) *tun`ered* (Thunrød); *Tänemölla* (mS) *tå'nemy`la* (Ta(a)ndemölle); *Ubbaboda* (öN) *yb`abo'a* (Wbbeboe); *Ubbalt* (mN) *yb`alt* (Wb(b)olt); *Ugerup* (öM) *u`gårp* (wgerup); *Ullstorp* (mM) *ul`stärp* (Wllstrup, Ulstrup); *Ulvshult* (öN) *u`lselt* (Wlszholt); *Vadensjö* (vM) *va`ne-*, *va`densjø'* (Wadensöe, -siö); *Valleberga* (ös) *val`ebje'ra* (Walleberg, -bierigh); *Vallåkra* (vM) *vala`gra* (jfr Wallagre i 1662 års jordebok); *Vallösa* (mS) *val`ese* (jfr Wallöse i 1662 års jordebok); *Varm-lösa* (mS) *varmlø`se* (Warmlösse); *Vellinge* (vS) *vel`inje* (Huellinge); *Viarp* (vM) *vi`arp* (Wierup); *Vittsjö* (mN) *ves`jø'* (Widtziöe); *Vittskövle* (öM) *vi-sjö`vle* (Wid(t)schiöffle); *Väntinge* (mM) *væn`tinge* (Wentinge); *Värman-shult* (öN) *væ`rmanshol't* (Werszmesz-, Wermesholt); *Västra Grevie* (vS) *væstregrø`vie* (Wester Greffuie); *(Västra) Nöbbelöv* (mS) *nib`ele* (Nöbbölle); *Västra Värlinge* (vS) *væstrevæ`rlinje* (Vester Werlinge); *Yngsjö* (öM) *yng`se* (Ingsiöe); *Yxnaholma* (mM) *y`snahål'ma* (Ösen-, Öxne-, Oxenholmb); *Åhus* (öM) *au`hu's*, *auhu's* (A(a)hus); *Ålemölla* (mS) *åu`lemul'a* (jfr Åhille Mölle i 1661 års jordebok); *Åskatorp* (vM) *æs`katår'p* (Eske-torp); *Örja* (vM) *år`ja* (Ør(r)ie); *Örmölla* (mS) *ør-*, *ø'remy`la* (Ørmelle); *Örsjö* (mS) *ør`sje* (Örssiöe, Örssie, Örsöe); *Örstorp* (vM) *ø`rstärp* (Ør-strup); *Örum* (ös) *ø`rm* (Ørumb); *Österlia* (öM) *øs`tårli'a* (Østerlie).

13. Se not 12!

Analysprinciper

De skånska ortnamnens nuvarande former i skrift har som redan har antytts utkristalliserats under påverkan från i huvudsak tre faktorer: från namnens danska skrivningar, från deras uttal i dialekten och från den svenska namnnormen (som givetvis på 1600-talet var mer vacklande än nu). Redan granskningen ovan av några vanliga bebyggelsenamnsefterleder visar att två faktorer eller alla tre faktorerna kan samverka, medan i andra fall de tre krafterna drar åt var sitt håll. Det kunde mot denna bakgrund synas naturligt att dela upp materialet i danismer, skanismer, svecismer och olika slags kombinationer: skano-svecismer, dano-svecismer etc. Emellertid visade flera försök att detta gav alltför osäkra resultat, och materialet har i stället grupperats efter överensstämmelse respektive inte överensstämmelse¹⁴ med vad som otvivelaktigt är det påtagliga utgångsläget: de danska skrivningarna och det skånska dialektuttalet. Däremot är det inte lämpligt att i grupperingen också ta hänsyn till överensstämmelse eller inte överensstämmelse med den svenska normen. I den mån denna överensstämmer med antingen danska skrivningar eller dialektuttalet (eller båda) vet vi ju ändå inte vad det är som har styrt valet av form: påverkan från en dansk skrivning eller uttalet (eller bådadera) eller hänsyn till den svenska normen. Och de former som överensstämmer med den svenska normen men varken med danska skriftformer eller med dialektuttalet utkristalliserar ju automatiskt med den valda metoden. Visserligen får vi i denna grupp med också sådana former som beror på misstag och som inte kan anses bero på hänsynstagande till den svenska normen, men eftersom denna (i motsats till danska skrivningar och dialektala uttalsformer) är ett så vagt begrepp hade vi ändå kommit att ställas inför oöverbärliga gränsdragningsproblem om vi hade dragit in denna tredje kraft i grupperingen.

Naturligt är vidare, eftersom det gäller att se hur den nuvarande normen växer fram, att dela upp materialet i skrivningar som blir norm och skrivningar som inte blir norm. En skrivning räknas så gott som alltid som norm om den förekommer i den senaste jordeboken. I en del fall har även en från namnformerna i dessa källor avvikande skrivning räknats som norm, om den förekommer på ekonomiska kartan och i beskrivningen till denna. – Till de fåtaliga normväxlingarna från då uppsatsen skrevs 1965 och fram till nu har ingen hänsyn tagits.

14. Jag har valt uttrycket överensstämmelse med i stället för det mindre neutrala trading från: i sådana fall då en skrivning överensstämmer med både de danska källorna och dialektuttalet är det svårt att avgöra vilken källa som har spelat störst roll för den svenske skrivaren.

Termen *Överensstämmelse med* behöver förtydligas. När skall en svensk skrivning kunna sägas överensstämma med en dansk? Det är tämligen uppenbart att vi inte kan kräva en samstämmighet bokstav för bokstav så att exempelvis ett danskt *-rydt* inte kan sägas överensstämma med ett svenskt *-rydt*. Jag har valt att räkna sådant som överensstämmelse som motsvarar samma uttal. Det innebär att alla tecken för samma fonem räknas som överensstämmelser: *hv* och *v* som tecken för *v*-ljud, *aa*, *å* och *åå* som tecken för långt *å*-ljud, *e*, *ä* och *æ* som tecken för kort *ä*-ljud o.s.v. Rena lapsus calami, d.v.s. avvikande skrivningar som med rimlig sannolikhet kan förmodas bero på att ett diakritiskt tecken eller en bokstav har överhoppats, på att två tecken har kastats om eller på att förlagan har fellästs, har inte registrerats.

Slutligen grupperas hela materialet efter namnens uppbyggnad i enledade och tvåledade namn, och de tvåledade delas upp efter sina förleder, eventuella kompositionsmorfer och efterleder. Det är principiellt viktigt att här inte arbeta anakronistiskt. De befattningshavare som traderade de skånska jordeboksnamnen var rimligen normalt inte särskilt etymologiskt initierade, och vi måste utgå från namnen sådana de ser ut vid tiden för nationalitetsskiftet: ett namn som vid mitten av 1600-talet ser ut som ett enledat namn behandlas här som ett sådant, oavsett om det äldst är tvåledat, och det samma gäller för enledade namn som vid den aktuella tidpunkten ser ut som tvåledade. I praktiken rör det sig om enstaka fall. *Hannas* (kontrollgruppen) är äldst tvåledat men bör 1658 ha uppfattats som ett enledat namn, och det förs därför här upp bland de enledade namnen. Till de enledade namnen förs också *Bjäred* (Bjäre hd). Det är etymologiskt ett enledat namn: det är bestämd form singularis av det neutrala *bjär* 'berg'. Det skrivs i flera danska källor *-rødt* o.d. och har alltså kunnat uppfattats som tvåledat, men i jordeboken från 1659 skrivs det *Biereth*, vilket har tagits som intäkt för att föra upp det bland de enledade namnen. *Nötte* (Bjäre hd) är möjligen äldst ett tvåledat *-ivet*-namn. Namnformen *Nötte* 1662 och uttalet *nyt'e* gör att det här har förts upp bland de enledade namnen. – Avledda namn räknas som tvåledade.

Traderingsbeskrivning¹⁵

Enledade namn

Materialet omfattar 15 namn från Bjäre hd och 9 från kontrollgruppen och är alltså alltför litet för några mer generella slutsatser. I sju fall har skriv-

15. Jag avstår från att återge tabellerna i originaluppsatsen; den specialintresserade hänvisas dit.

ningar överensstämmande med danska källor men inte med dialekten blivit norm, och denna har utbildats före 1754. Dialektala drag som inte har kunnat slå igenom är den bestämda artikeln i neutrum singularis: vi får former på *-t* (*Ryet*, inte **Ryed*). Inte heller har ett diftongiskt uttal (jfr ovan s. 189) en chans att slå igenom. Här har uppenbarligen de danska källorna och den svenska normen samverkat. Till de danska drag som inte stämmer överens med dialekten och som snart utmönstras hör skrivningen *-e* för svagtons-*a*, typ *Haffue* för *Haga* (Bjäre hd) och *Örrie* för *Örja* (kontrollgruppen). I materialet finns vidare tre fall med skrivningar som överensstämmer med både danska källor och uttalet. Två av dessa, *Böske* (Bjäre hd) och *Höör* (kontrollgruppen), har blivit norm. Bland skrivningar som varken överensstämmer med danska källor eller med dialektuttalet kan nämnas *Haga*, uttalat *ha`va* (Bjäre hd), där trycket från de många svenska *Haga* rimligen har varit mycket starkt, och *Ripa*, uttalat *ri`ba* (kontrollgruppen), där man kanske inte behöver ha associerat till fågelbeteckningen *ripa* för att tillgripa skrivningen med *p*: den svenska fonotaxen tillåter inte kombinationen lång vokal och *b* (bortsett från ett fåtal inlånade ord), och utbytet är vad man kan vänta.

Tvåledade namn

En enkel subtraktion ger vid handen att materialet här omfattar 117 namn från Bjäre hd och 151 från kontrollgruppen.

Förlederna

Vi börjar med skrivningar som överensstämmer med de danska källorna men inte med dialektuttalet och som har blivit norm: det rör sig om 22 fall från Bjäre härad och 27 från kontrollgruppen. För Bjärematerialets vidkommande är normen klar före 1754, medan de normgivande skrivningarna i kontrollgruppen samtliga introduceras redan under 1600-talet. För de flesta skrivningarna gäller, som är att vänta, att de har starkt stöd i svenskt språkmaterial och svenskt ljudskick. Associationer till kända svenska personnamn har säkert förelegat vid skrivningar av namn som *Axelstorp*, *Erikstorp*, *Margretetorp* och *Perstorp* (samtliga Bjäre hd), där en anknytning till dialektuttalet skulle ge en helt annan bild, och det samma gäller kontrollgruppens *Asmundtorp*, *Eskilstorp* och *Hermanstorp*. Exempel på namn från båda namngrupperna där man lätt kan anknyta till känt svenskt ordmaterial är *Fogdarp*, *Fogdaröd*, *Hassle Bösarp* (första namnleden), *Havhult*, *Kvinnaböske*, *Kärragård*, *Kärrarp*,

Lerbäckshult, Munkarp, Småryd, Strandgården, Tjuvön, Trollemölla, Vittsjö, Vittskövle, Åhus, Århult och Österlia. Inte heller här får de skånska diftongerna någon beteckning, och den skånska utvecklingen av svagtonser till *-år* kommer inte heller till uttryck; den torde vara oförenlig med både dansk och svensk norm. Uppskattningsvis $\frac{1}{3}$ av Bjärematerialet och närmare $\frac{1}{2}$ av kontrollgruppens skrivelser tycks snarare bero på en mekanisk trädning av äldre skrivelser än en mer eller mindre medveten anknytning till en svensk norm – exakta tal går inte att ange eftersom denna, som tidigare har nämnts, är svårbedömd. I en del fall kan skrivelserna förklaras om man vågar förutsätta en viss kännedom hos trädarna om förhållandet mellan dialekten och det svenska riksspråket. Den riksspråkliga förbindelsen *-agn-* uttalas i Bjäre *-a'n-*, vilket naturligtvis kan ha bidragit till att det namn som uttalas *ma'narp* stavas *Magnarp*. Något liknande gäller förbindelsen kort *ö* + långt *r* eller *r* följt av annan konsonant, som i dialekten uttalas *-år-*: med kännedom om detta kan man stava det namn som uttalas *får'sle* inte som **Forslöv* utan som *Förslöv*.

Många med danska källor men inte med dialektuttalet överensstämmande skrivelser rensas självfallet ut, majoriteten redan under 1600-talet. Sammanlagt rör det sig om 51 skrivelser från Bjärematerialet och 55 från kontrollgruppen. I den mån de har varit eller förefallit genomskinliga har de »översatts« till svenska, utan hänsyn till dialektuttalet, medan övriga former då det svenska ljudskicket så medger normalt ersätts med mer dialekttroga former, utom i det fåtal fall då en annan med danskan överensstämmande skrivning lyckas överleva med skriftspråkskonservatismens hjälp eller därför att den bättre än en eventuell dialekttrogen skrivning överensstämmer med det svenska ljudskicket.

Av med danska källor och med dialektuttalet överensstämmande skrivelser har 54 från Bjäre härad och 58 från kontrollgruppen blivit norm, de flesta redan under 1600-talet. I samma kategori har 4 skrivelser från Bjäre hd och 19 från kontrollgruppen mönstrats ut, normalt beroende på omvandlingar i anslutning till svenska ord och/eller svenskt ljudskick.

Av de skrivelser som inte stämmer överens med de danska källorna men väl med dialekten har 14 från Bjäre hd och 18 från kontrollgruppen blivit norm, nästan genomgående före 1754. En del av dessa, mellan hälften och en tredjedel, kan förutom i dialektuttalet ha haft ett visst stöd i anknytning till svenskt språkbruk. Troliga Bjärefall är *Hjärnarp, Hålarp, Norrlycke, Olastorp* och *Vasalt*, medan man från kontrollgruppen kan nämna *Hägghult, Kvarnby, Lönsholma* (?), *Norra Möinge* (väderstrecksbeteckningen), *Norrlia* och *Skinnaretorp*. Till gruppen hör också 10 skrivelser från Bjäre härad och 13 från kontrollgruppen som

har kasserats, i flertalet fall därför att den segrande formen bättre överensstämmer med svenska ord eller svenskt ljudskick. Mer sällan händer att dialekttroga skrivningars försvinnande får skrivas på skriftspråkskonserveratismens konto: det gäller t.ex. *Är-* för *Errarp*, *Gräv-* för *Grevie*, *Man-* för *Magnarp* och *Revel-* för *Rebbelberga* (samtliga exempel från Bjäre hd) samt ur kontrollgruppen *Käml-* för *Kämblehöjalt*, *Mal-* för *Maglasäte* och *Nibb-* för *Västra Nöbbelöv*. För de två senare fallen samt *Grevie* i Bjäre hd gäller dock att de segrande skrivningarna har haft eller kan ha haft ett visst stöd i anknytningar till ortnamn från andra håll.

Av de skrivningar som inte överensstämmer med vare sig danska källor eller dialektuttalet har 16 skrivningar från Bjäre hd och 39 från kontrollgruppen blivit norm. Diskrepansen mellan de två grupperna är påfallande och svårförklarlig. Den kan inte bero på några säregenheter i Bjäremålet så att detta på något sätt bättre skulle stämma överens med den svenska normen än andra skånska mål. Inte heller kan vi förutsätta att de befattningshavare som traderade materialet från Bjäre avvek från genomsnittet. Även om det inte är särskilt tilltalande förefaller det som om skillnaden har sin bakgrund i själva materialet: förlederna i Bjärenamnen tycks mindre än genomsnittet ha kunnat anpassas till svenska ord, ha kunnat »försvenskas«.

En liknande men skenbar diskrepans i de två materialgrupperna finner vi i de dialekttroga skrivningar som inte har blivit norm: det rör sig om 92 från Bjäre hd och 54 från kontrollgruppen. Skillnaden beror huvudsakligen på att fler källor från Bjäre hd har excerperats: dras skrivningarna från dessa ifrån återstår 59 skrivningar. Materialet här är rikt och brokigt och innehåller väl, trots att dessa i princip skulle ha mönstrats ut (se ovan s. 197), åtskilliga lapsus calami, men här finns också misslyckade försvenskningar, egendomliga beteckningar för vokaler, omotiverade dubbel- eller enkelskrivningar av konsonanter m.m. Åtskilliga skrivningar förekommer som naturligt är bara i någon enstaka källa och har alltså inte ens på kort sikt fått någon betydelse i tradingen.

Det hör till sakens natur att åtskilliga förledsskrivningar inte går att säkert kategorisera. Av dessa har 16 Bjäreskrivningar och 21 skrivningar från kontrollgruppen blivit norm, nästan genomgående före 1754. Osäkerheten kan gälla dels dialektuttalet, dels de danska förlagorna. Om en skrivning, som helt eller delvis ansluter till dialektuttalet, överensstämmer med endast en del av de danska beläggen, blir den svår att klassificera. Vidare räcker i många fall vårt vetande om skånemålets ljudhistoria inte till för en bedömning, speciellt som man i en del tillfällen får förutsätta särutvecklingar just i ortnamnen. Var t.ex. stavningen med *i* av *Vistorp*, som uttalas med *-y-*, dialekttrogen eller ej 1658? Med andra

ord: när labialiserades *i*? Och när palataliserades *u*-et i kontrollgruppens *Ubbaboda* och *Ubbalt*?

Kompositionsmorferna

Det kan vara skäl att erinra om att utgångspunkten för undersökningen är hur skrivarna av de äldsta svenska jordeböckerna kan tänkas ha uppfattat namnen. Varje ljud eller tecken som för det första föregår vad som av en svensk 1600-talsskrivare bör ha fattats som senare led och för det andra består av grafer eller foner som av samme skrivare bör ha räknats som stående i kompositionsfogen (d.v.s. normalt trycksvagt *a*, *o* eller *e* och *s* samt dessas grafiska motsvarigheter) har alltså registrerats här, utan hänsyn till vad som etymologiskt är kompositionsmorf. De osäkerhetsmoment som teoretiskt måste följa ett sådant bedömnings sätt är i praktiken mycket sällsynta; en del berörs nedan.

Som kompositionsmorf räknas även adjektiviska böjningsändelser, t.ex. *-a(-)* i *Storahult* och *Västra Värlinge*.

Avsaknad av kompositionsmorf markeras som *-0-*. Namn vilkas senare led börjar på *-s* och föregås av annan graf eller fon än *a*, *o* eller *e* har markerats som *-0-*. Det gäller namn som *Svenstad* och *Vanstad*, vilkas kompositionsmorfer på det sättet kan särhållas från det *-e-* som finns i exempelvis *Hagestad* (kontrollgruppen). Däremot markeras inte den från 1600-tals synpunkt frånvarande kompositionsmorfem i *Ranarp* som *-0-*, eftersom skrivaren här inte har haft någon valmöjlighet. Medan man mycket väl kan tänka sig namnformer som **Vanestad* eller **Vanastad*, är en bildning som **Ransarp* otänkbar som alternativ till *Ranarp*: i **Ransarp* torde de flesta människor automatiskt komma att hänföra *s* till förledens stam.

Av de skrivningar som stämmer överens med de danska källorna men inte med dialektuttalet har påfallande få blivit norm: det rör sig om 2 fall från Bjäre hd och 4 ifrån kontrollgruppen. Från kontrollgruppen kan nämnas fallen *Björkefalla* och *Eskilstorp*. Dialektens *-a-* i det förra namnet stämmer inte med den svenska normen – trädbeteckningen *björk* kan enligt SAOB ha *e* men aldrig *a* i kompositionsfogen –, och varför *Eskilstorp* har fått *-s-*, gentemot dialektens *-0-*, torde inte behöva förklaras närmare.

Fallen där med danska källor men inte med dialekten överensstämmande skrivningar försvinner är betydligt fler: 20 från Bjärematerialet och 24 från kontrollgruppen. I de flesta fall rör det sig om ett *-e-* som försvinner eller ersätts med *-a-*.

De med både de danska källorna och dialektuttalet överensstämmande skrivningarna har emellertid i påtagligt hög grad bli-

vit norm: det rör sig om 58 skrivningar från Bjärematerialet och om 86 från kontrollgruppen. Den normbildande skrivningen dyker i samtliga fall upp redan på 1600-talet. Skillnaderna mellan de två grupperna bottnar i materialet och inte i att de har behandlats olika. Båda grupperna har i denna kategori få skrivningar som har mönstrats ut: det rör sig om 4 från Bjäre hd och 2 från kontrollgruppen.

De skrivningar som överensstämmer med uttalet men inte med de danska källorna blir också i stor utsträckning norm: det gäller 16 fall från Bjäre härad och 21 från kontrollgruppen. De flesta skrivningarna introduceras före 1754, men 5 från Bjäre hd och 10 från kontrollgruppen kommer senare. Oftast rör det sig om införandet av ett *-a-* mot de danska källornas *-e-*. Få av dessa dialekttrogna skrivningar mönstrats ut: endast 4 från Bjäre hd och lika många från kontrollgruppen.

Dialekttroheten i vad avser återgivandet av kompositions morfema visar sig också i siffrorna för de med varken dialekten eller de danska källorna överensstämmande skrivningarna som har blivit norm: 11 från Bjärematerialet, 4 från kontrollgruppen. Bjärefallen beror i ett par fall på anslutning till svensk norm och är i övrigt ganska speciella; alla hithörande skrivningar från kontrollgruppen är från *e*-målsområdet och gäller ett svagtons-*e* som, i överensstämmelse med både skånemålen i övrigt och den svenska normen, har mönstrats ut till förmån för *-a-*.

Osäkra fall som har blivit norm är få: 3 från Bjäre hd och 5 från kontrollgruppen. Osäkerhetsmomenten är de samma som för förlederna och behöver inte ytterligare belysas här.

Senare lederna

I denna grupp finns 22 skrivningar från Bjäre hd och 24 från kontrollgruppen där former som överensstämmer med danska källor men inte med uttalet har blivit norm, till största delen redan under 1600-talet. Bjäregruppen har här 14 namn på *-gården*, 1 på *-gårde(t)*, 1 på *-kov*, 2 på *-löv*, 1 på *-rup* och 3 på *-röd*. I kontrollgruppen finns 4 namn på *-erup*, 1 på *-gården*, 1 på *-inge*, 3 på *-löv*, 1 på *-målen*, 2 på *-rup*, 8 på *-röd*, 1 på *-torp* och 3 på *-ön*. Det kan verka förbryllande, med tanke på vad jag har skrivit ovan s. 190, att namnen på *-löv* placeras här: den danska normen är ju *-lev*. Men i framställningen ovan jämförde jag med den nuvarande danska normen, och på 1600-talet var förhållandena faktiskt annorlunda. I en stickprovsundersökning av 16 skånska *-löv*-namn har jag funnit skrivningar med *ö* i 76 fall, medan skrivningar med *e* förekommer endast 11 gånger. Om namnen på *-röd* jfr ovan s. 191.

Listan över hithörande skrivningar som inte har blivit norm blir själv-

fallet en förteckning över utrensade danismer: *-trup* får vika för *-torp*, *-sted* för *-stad*, *-erup* för *-arp* (jfr ovan s. 191), *-holt* för *-hult*, *-boe* för *-boda*. Anknytning till svensk norm med avseende på efterleder har givetvis varit den utslagsgivande faktorn. Det förefaller som om hänsynen till dialekten här har spelat mindre roll än när det gäller utformandet av förlederna.

Av skrivningar som överensstämmer både med de danska källorna och med dialektuttalet har 14 blivit norm i Bjäregruppen, 18 i kontrollgruppen. Bjärematerialet innehåller skrivningar av följande efterleder: 2 *-by*, 1 *-bäck*, 1 *-böske*, 1 *-dal*, 3 *-inge*, 5 *-torp* (föregånget av annan kompositionsmorf än *-s*) och 1 *-tun*. Kontrollgruppen har 1 skrivning på *-arp* (*Hyngarp*; utvecklingen *-arp* till *-ap* förutsätts ha inträffat efter 1658; jfr *Porrarp* nedan), 3 på *-by*, 1 på *-hus*, 5 på *-ie*, 3 på *-inge*, 1 på *-kås*, 1 på *-löv*¹⁶, 1 på *-skövle* och 2 på *-torp*.

De till gruppen hörande skrivningar som har mönstrats ut är få: 2 från Bjäre hd och 8 från kontrollgruppen, och erfordrar inga speciella kommentarer.

Vi går över till skrivningar som inte överensstämmer med de danska källorna men väl med dialekten och kan då konstatera att här 28 skrivningar från Bjäre hd och 22 från kontrollgruppen har blivit norm, med två undantag redan före 1754. Att kontrollgruppen har färre dialekttroga skrivningar beror på en del särdrag i de sydsånska dialekterna: i *e*-målsområdet finns fyra *-arp*-namn som uttalas *-årp* (eller, i ett fall, fakultativt *-erp*), i sydöst har två *-by*-namn fått sitt *y* delabialisera, och den sydsånska vidareutvecklingen av *ng* till *nj* har gjort att fem *-inge*-namn inte har placerats här¹⁷. Avdelningens Bjärematerial består av 2 skrivningar på *-alt*, 24 på *-arp*, 1 på *-nacka* och 1 på *-vara*. Kontrollgruppens skrivningar omfattar 3 på *-alt*, 12 på *-arp* (för *Porrarp*, som skrivs *-arp* redan 1658 och som uttalas *par`ap*, förutsättes utvecklingen *-arp* till *-ap* ha inträffat efter 1658; jfr *Hyngarp* ovan), 1 på *-falla*, 1 på *-holma*, 1 på *-kulla*, 2 på *-lia*, 1 på *-mölla* och 1 på *-näs*.

Som framgår av uppräknigen överensstämmer skrivningarna till största delen med eller strider i varje fall inte mot svenskt ortnamnsskick. Det enda undantaget är de två skrivningarna på *-lia*, där man hade kunnat vänta sig en normalisering till **-lida*. Kanske har man inte insett att det rör sig om samma efterled; det är i varje fall anmärkningsvärt att några skrivningar med *-d*- inte har påträffats i de excerperade källorna. Det bör dess-

16. *Håslöv*, som uttalas *-löv*.

17. Den bakomliggande men inte helt självklara tanken är att *-inge*-namnen för att uppfylla kraven på dialekttrogen skrivning borde ha stavats *-inje*.

utom påpekas att *-lida* knappast kan anses höra till de vanligare svenska bebyggelsenamnsändelserna.

De till gruppen hörande skrivningarna som inte har blivit norm är från Bjäre hd 13 och från kontrollgruppen 20.

Återstår att behandla de senareledsskrivningar som inte överensstämmer med vare sig dialektuttalet eller de danska källorna. Av dessa har 20 från Bjäre hd och 47 från kontrollgruppen blivit norm. De sista normbildande skrivningarna dyker upp i kontrollgruppens material 1825 och omfattar 4 fall. Att kontrollgruppen har mer än dubbelt så många hithörande skrivningar som Bjärematerialet tycks bero på själva efterlederna: de flesta av dem som förekommer i kontrollgruppen har eller skulle ha haft sådant uttal även i Bjäremålet att skrivformerna hade stritt mot uttalet.

Följande skrivningar ur Bjärematerialet hör hit: 1 *-arp* (*Önnarp*), 1 *-balj* eller *-balg*, 1 *-berga*, 1 *-berget*, 1 *-dike*, 1 *-hagen*, 4 *-hult*, 1 *-kroken*, 1 *-köp*, 1 *-lag*, 3 *(-)mölla*, 1 *-ryd*, 1 *-tofta*, 1 *-åkra* och 1 *-aröd* (*Slättaröd*, äldre *Slättåkra*). Materialet från kontrollgruppen är: 4 *-arp*, 6 *-berga*, 6 *-boda*, 2 *-holma*, 10 *-hult*, 3 *-hög*, 2 *-ljunga*, 1 *-lunda*, 3 *-lösa*, 1 *-löv*, 1 *-mölla*, 1 *-ryd*, 1 *-stiga*, 2 *-säte*, 3 *-tofta* och 1 *-åkra*. Som synes rör det sig nästan genomgående om en anpassning till svenska ord och svenska ortnamns-efterleder.

Hithörande skrivningar som har mönstrats ut erbjuder en brokig bild. Många förekommer bara i en källa. Gruppen torde inte behöva några kommentarer.

En stor grupp osäkra fall har skrivningar som har blivit norm: 33 från Bjäregruppen och 40 från kontrollgruppen. Osäkerheten gäller här liksom tidigare dels fall där det är tveksamt om man kan tala om överensstämmelse med danska källor, dels skrivningar där dunklet kring dialektutvecklingarnas kronologi gör det svårt att avgöra om en skrivning kan sägas överensstämma med dialekten eller ej. De osäkra fall som inte har blivit norm är få och saknar allmänt intresse.

Sammanfattning och slutord

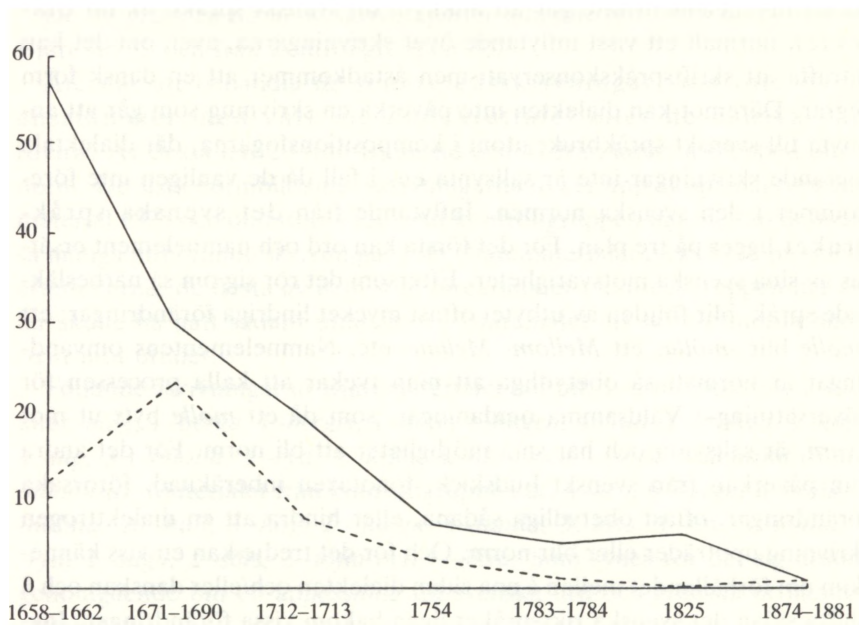
Som tidigare har nämnts har de skånska ortnamnsformer i skrift utvecklats under påverkan från tre krafter: det kvardröjande inflytandet från danska skrivningar, dialektuttalet samt det svenska språkbruket. Det föga överraskande resultatet av den här redovisade undersökningen kan med avseende på dessa tre krafter sammanfattas så här: det danska inflytandet har haft svårt att göra sig gällande, när en från danskan övertagen skrivning strider mot svenskt språkbruk – fall som att *-erup* behålles

i stället för att bytas ut mot *-arp* är trots allt sällsynta. Vid sådana tillfällen då ett namnelement inte går att anknyta till svenskt språkbruk får dialekten normalt ett visst inflytande över skrivningarna, även om det kan inträffa att skriftspråkskonservatismen åstadkommer att en dansk form segrar. Däremot kan dialekten inte påverka en skrivning som går att anknyta till svenskt språkbruk, utom i kompositionsfogarna, där dialektala segrande skrivningar inte är sällsynta ens i fall då de vanligen inte förekommer i den svenska normen. Inflytande från det svenska språkbruket ligger på tre plan. För det första kan ord och namnelement ersättas av sina svenska motsvarigheter. Eftersom det rör sig om så närbesläktade språk, blir följderna av utbytet oftast mycket lindriga förändringar: ett *-mølle* blir *-mølla*, ett *Mellom- Mellan-* etc. Namnelementens omvandlingar är normalt så obetydliga att man tvekar att kalla processen för »översättning«. Våldsamma omdaningar, som då ett *mølle* byts ut mot *kvarn*, är sällsynta och har små möjligheter att bli norm. För det andra kan påverkan från svenskt ljudskick, fonotaxen inberäknad, förorsaka förändringar, oftast obetydliga sådana, eller hindra att en dialekttrogen skrivning uppträder eller blir norm. Och för det tredje kan en viss kännedom om förhållandet mellan å ena sidan dialekten och/eller danskan och å andra sidan det svenska riksspråket ligga bakom vissa förändringar. Ingenting i den svenska fonotaxen hindrar en namnform som *Ågarp* – vi har ju t.ex. *låg*, *råg* och *såg*. Men när namnet ändå börjar skrivas med *k* i stället för *g*, behöver detta inte bero på en anslutning till något bestämt svenskt morfem, bara på en allmän kännedom om att postvokalt *g* både i dialekten och i det danska riksspråket oftast motsvarar ett rikssvenskt *k*.

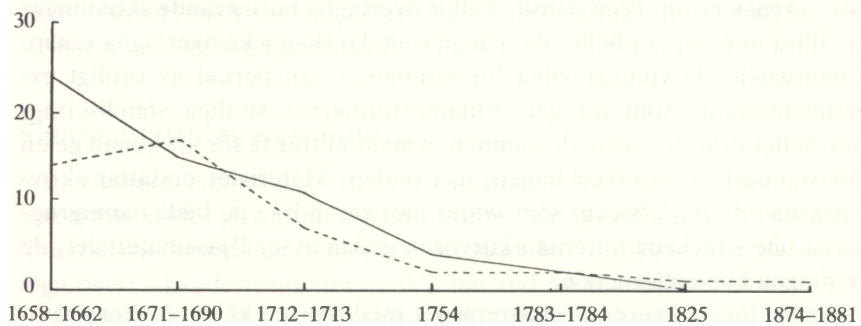
Till slut några ord om tidpunkten för utbildandet av de skånska ortnamnens former i skrift. Jag inskränker här av naturliga skäl undersökningen till de förändringar gentemot den antagna danska normen 1658 vilka har blivit svensk norm. Från danska källor övertagna normerande skrivningar tas alltså inte upp, ej heller de många från danskan icke övertagna senare utmönstrade skrivningar vilka förekommer i den period av oroligt experimenterande som föregår ortnamnsformernas slutliga stabilisering. Inte heller dras de enledade namnen, som är alltför få för att kunna ge en rättvisande bild av utvecklingen, in i bilden. Materialet omfattar skrivningarna i de jordeböcker som svarar mot varandra i de båda namngrupperna. De streckade linjerna i kurvorna nedan avser Bjärematerialet, de heldragna kontrollgruppen.

De tre första figurerna illustrerar de med danska källor överensstämmande, nu utmönstrade skrivningarna:

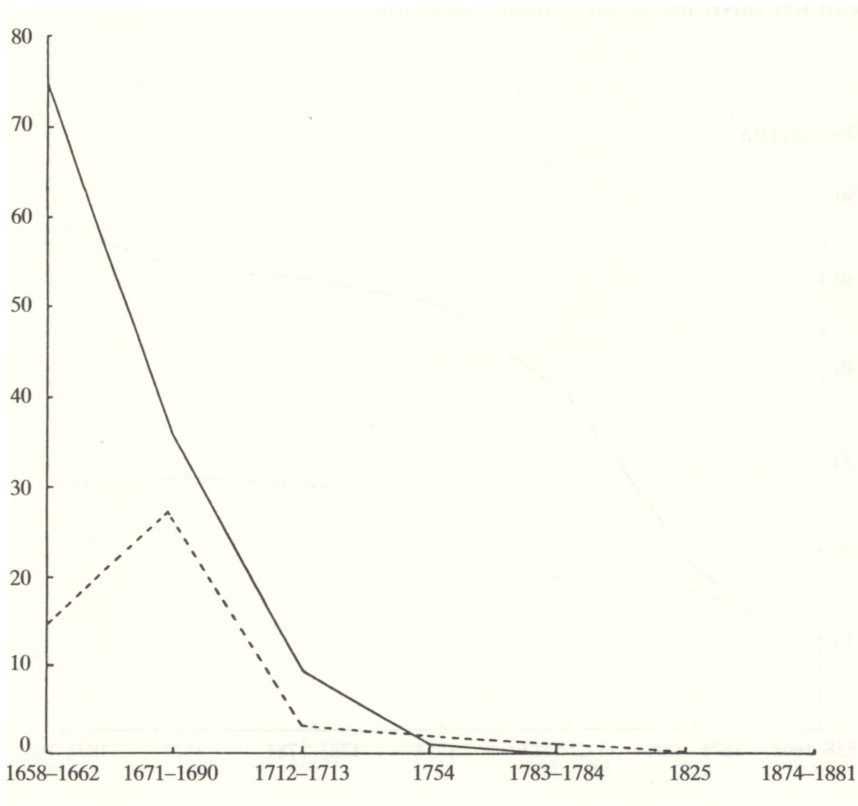
Föreliderna

Kompositionsfogarna

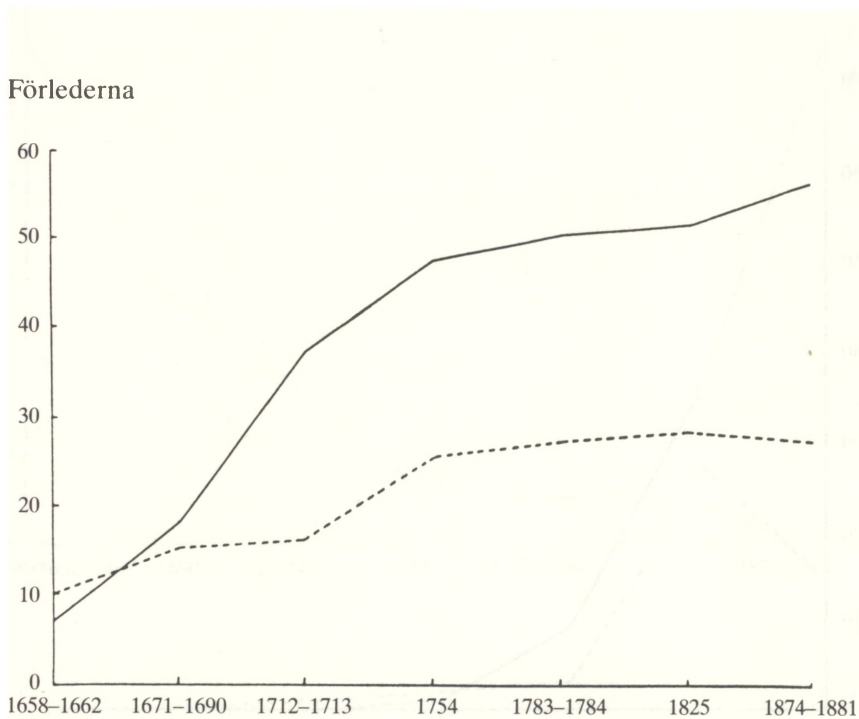

Senare lederna

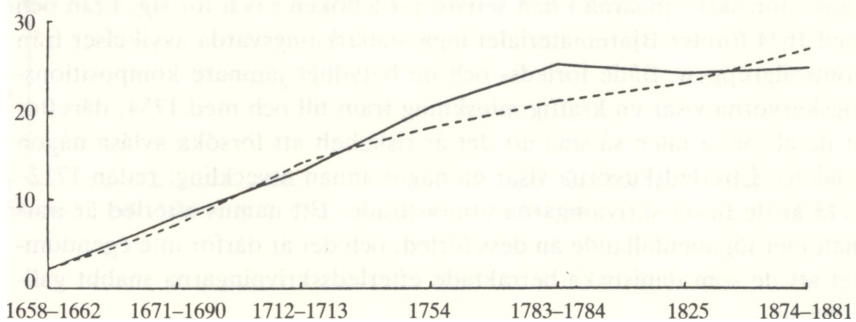

Som framgår visar alla tre kurvorna samma bild: kontrollmaterialet har ett ständigt minskande antal danismer, medan de från danskan övertagna och senare utmönstrade skrivningarna tilltar från Bjäres jordebok från 1662 – som har ovanligt få hithörande skrivningar – och till Bjäres jordebok från 1674. Det är utvecklingen mellan 1662 och 1674 som är det särregna, inte skrivningarna i den senare jordeboken i och för sig. Från och med 1674 företer Bjärematerialet inga anmärkningsvärda avvikelser från kontrollgruppen. Både förleds- och de betydligt jämnare kompositionsfogskurvorna visar en kraftig minskning fram till och med 1754; därefter är de absoluta talen så små att det är riskabelt att försöka avläsa någon tendens. Efterledskuvorna visar en något annan utveckling: redan 1712–1713 är de flesta skrivningarna utmönstrade. Ett namns efterled är normalt mer iögonenfallande än dess förled, och det är därför inte egendommeligt att de som danistiska betraktade efterledsskrivningarna snabbt gallrades ut.

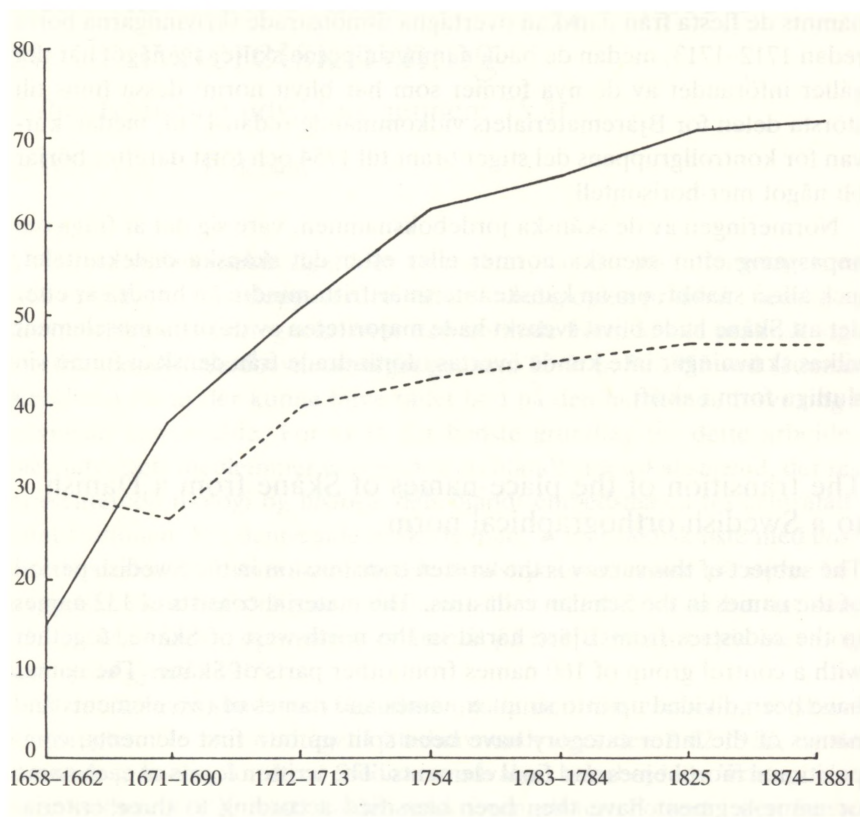
Kurvorna för med danska källor icke överensstämmande skrivningar som har blivit norm har följande utseende:

Kompositionsfogarna

Senare lederna

För de tidiga Bjärejordeböckernas vidkommande stämmer de två kurvgrupperna bäst vid efterlederna, där det finns en ökning av danismerna från 1662 till 1674 jämte en motsvarande, om än mindre, minskning av från danska källor icke övertagna normerande skrivningar. Överensstämmelsen är sämre vid förleder och kompositionsfogar: här visar det sig att 1674 års jordebok både har fler danismer och fler från danska källor icke övertagna skrivningar som har blivit norm än jordeboken från 1662.

I övrigt visar Bjärenamnen och kontrollgruppen, om man bortser från vissa kvantitativa skillnader, som tidigare har diskuterats (ovan s. 200 och 204), i stort sett samma tendens. Vid förlederna är de flesta danismer utrensade och de flesta från danskan avvikande normerande skrivningar införda senast 1754, medan vid kompositionsfogarna båda momenten sker i en relativt jämn takt under hela den svenska tiden, för kontrollgruppens del dock med en avstannande tendens i införandet av nya former efter

1783–1784. Vad slutligen senare lederna beträffar är som redan har nämnts de flesta från danskan övertagna utmönstrade skrivningarna borta redan 1712–1713, medan de båda namngrupperna skiljer sig något när det gäller införandet av de nya former som har blivit norm: dessa finns till största delen för Bjärematerialets vidkommande redan 1713, medan kurvan för kontrollgruppens del stiger brant till 1754 och först därefter börjar bli något mer horisontell.

Normeringen av de skånska jordeboksnamnen, vare sig det är fråga om anpassning efter svenska normer eller efter det skånska dialektutttalet, gick alltså snabbt, om än kanske inte smärtfritt: mindre än hundra år efter det att Skåne hade blivit svenskt hade majoriteten av de ortnamnselement vilkas skrivningar inte kunde övertas oförändrade från danskan funnit sin slutliga form i skrift.

The transition of the place-names of Skåne from a Danish to a Swedish orthographical norm

The subject of this survey is the written transmission in the Swedish period of the names in the Scanian cadastres. The material consists of 132 names in the cadastres from Bjäre härad in the north-west of Skåne, together with a control group of 160 names from other parts of Skåne. The names have been divided up into simplex names and names of two elements and names of the latter category have been split up into first elements, compositional morphemes and final elements. The written forms of each name or name segment have then been classified according to three criteria: agreement/non-agreement with Danish forms from the period immediately before the change of nationality; agreement/non-agreement with the genuine dialect pronunciation; forms which have become standard/forms which have not become standard. Not unexpectedly it is revealed that Danish forms which are not supported both by the dialect pronunciation and Swedish linguistic usage rarely become standard; that the dialect has a certain degree of influence on such name elements as cannot be related to Swedish linguistic usage; and that the Swedish influence is revealed in adaptation to Swedish words and elements and to Swedish phonetic practice and phonotactics. The new norm developed speedily: no more than a century after Skåne had become Swedish, the majority of the place-name elements whose written forms could not be adopted in unchanged form from Danish had already found their definitive written form.

Bengt Pamp

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL), Sverige

Stednavneudvalgets arbejde med stednavneretskrivning

Arbejdsgang og udvikling gennem 75 år

af Birte Hjorth Pedersen

I 1910 da Stednavneudvalget blev en realitet, var der fra initiativtagernes side opstillet to hovedopgaver, en videnskabelig og en praktisk, nemlig at tilvejebringe en »Fortegnelse over den normale Form af alle praktisk vigtige Navne« (jf. Stednavneudvalget gennem 25 år p. 9, 1935 ved Gunnar Knudsen) for at der kunne blive rådet bod på den herskende forvirring i navnenes skrivemåde. For at få det bedste grundlag for dette arbejde, blev udvalgets medlemmer udpegede dels blandt videnskabsmænd, der repræsenterede filologi og historie dels blandt embedsmænd fra centraladministrationen. Fra denne side ønskede man, at en praktisk liste med ensartede stednavneformer, omfattende landsbynavne, navne på større bebyggelser samt betydeligere naturnavne blev udarbejdet så hurtigt som muligt. Man anslog optimistisk et åremål på fire! Dette arbejde blev dog først påbegyndt i 1915.

Et retskrivningsunderudvalg udarbejdede den første samling retskrivningsregler. De blev vedtaget i Stednavneudvalget den 2.12.1918, og de dannede grundlag for de af Stednavneudvalget udarbejdede 'Fortegnelse over stednavne i X Amt' kaldet retskrivningslister. Forrest i den første egentlige retskrivningsliste 'Fortegnelse over Sjællands Stednavne' 1932 er aftrykt en kortfattet oversigt over de principper, der dannede grundlag for fastsættelsen af stednavnenes retskrivning med udgangspunkt i den officielle retskrivning. Denne første liste blev udgivet med autorisation af Statsministeriet. Man havde under udarbejdelsen indset, at det ville være nyteløst at udgive fortegnelsen uden en eller anden form for autorisation, hvis man skulle sikre, at stednavneformerne blev benyttet i administrationen. Autorisationen har ligget hos Statsministeriet indtil udgivelsen af Hjørringlisten i 1966, hvor autorisationen gik over til Ministeriet for kulturelle anliggender (jfr. Inge Wohlert p. 268).

I 1969 forelå der lister for hele landet, men allerede i 1967 havde man besluttet at udgive en revideret nyudgave i to dele. Første del 'Stednavne i amterne øst for Lillebælt' udkom i 1978. I denne liste og i den kommende Jyllandliste har man fulgt samme principper, som i de tidligere, dog med visse nødvendige ændringer i tidens løb. For disse er der redegjort i forordene.

Man har lige fra begyndelsen været enige i Stednavneudvalget (i det følgende benævnt SU) om at arbejde for ordnede forhold og ensartethed i skrivemåden af danske stednavne, men holdningen til retskrivningsprincipperne gennem de 75 år har ikke været den samme, hverken i det samlede SU eller hos de enkelte medlemmer.

Allerede efter udgivelsen af den sjællandske liste 1932 opstod der kritik, og SU måtte bøje sig for lokale ønsker og afvige fra et strengt sproghistorisk-etymologisk grundlag. SU har siden da i vid udstrækning taget hensyn til lokale ønsker, ligesom man har fraveget principperne, hvor praktiske grunde talte herfor. Listerne med de foreslåede navneformer blev sendt til høring i sognene, senere kommunerne, således at tvivlsprogsproblemer ved såvel stednavnets form som lokalisering kunne blive løst. (Om proceduren ved udarbejdelse af retskrivningslister se NORNA-rapporter 13 p. 43f.). Ved at man spurgte om navnene i lokalsamfundene og tog hensyn til ønskerne herfra, måtte fastsættelsen af bestemte navneformer blive noget af en balancegang, fordi man i så stor udstrækning som muligt ville følge de fastsatte principper, men på den anden side ofte dispenseret herfra.

De tilbagevendende diskussioner af de vedtagne retningslinier skyldes at centraladministrationen ønskede konsekvens i retskrivningen, en facitliste man kunne slå op i, når der skulle udarbejdes kort eller postadressebøger. De filologisk uddannede medlemmer kunne ikke gå ind for blind konsekvens og krympede sig ved sproglige kompromiser, samtidig med at der hos denne gruppe var individuelle opfattelser af, hvordan man skulle forene imødekommenhed af lokale ønsker og sproglige hensyn.

Professor Brøndum-Nielsen var gennem mange år den mest markante skikkelse i SU. Han havde ofte en meget personlig opfattelse af stednavneproblemerne og på grund af sin store kompetence fik han undertiden følgeskab fra de ikke filologisk udvalgte medlemmer. Der var ofte meget skarpe, men grundige diskussioner af divergenserne, før SU traf beslutninger i de enkelte sager, jfr. eksempler p. 214ff.

Da SU blev reorganiseret i 1978 (jfr. Inge Wohlert p. 269) ændredes medlemmernes repræsentation fra at være sammensat af en bredere kreds til en snævrere bestående af stednavnekyndige, samt repræsentanter for brugerne (statslige og kommunale). Dette har påvirket holdningen over for de gamle principper, idet repræsentanterne fra amt og kommune ønsker at tage hensyn til lokalinteresserne fremfor at bygge på sproglig baggrund. Der er kommet politik ind i retskrivningsproblemer.

En række problemer ved retskrivningen har gentagne gange været oppe til debat i forbindelse med navnesager. Jeg vil senere omtale bestemte sager, men her blot nævne nogle af problemerne. I 1946ff da man ud-

arbejdede Fortegnelse for Viborg Amt tog man principperne op til diskussion for at nå til enighed om nogle generelle punkter. Det drejede sig om følgende:

1. t:th (f.eks. Torsø:Thorsø, Torning:Thorning). Man ønskede, at -h- blev strøget i alle th-forbindelser i overensstemmelse med almindelig dansk retskrivning. Det blev søgt gennemført. Man autoriserede Torsø, men ændrede det siden til Thorsø efter lokalt ønske. Ligeledes anbefalede SU stavemåden Thy og Thisted, da th-viste sig at være den almindelige praksis på stedet, på trods af at man i det ikkeautoriserede Fortryk fra 1922 havde anbefalet former med t.

2. k,g:kj,gj (Skerne:Skjern, Gedsted:Gjedsted) se senere.

3. av,ov:au,ou. Retskrivningsunderudvalget indstillede, at diftongerne av og ov blev skrevet i overensstemmelse med den almindelige danske retskrivning, men det samlede udvalg lagde her vægt på lokale skrivemåder. Man fik ikke vedtaget ensartede former. Ved udarbejdelsen af Ålborglisten (1957) og Århus og Skanderborglisten (1958) overvejede man atter at gennemføre en -v-form, men heller ikke nu opnåede man enighed, da der var flere lokale ønsker om -u-. Ved udgivelsesarbejdet af lister fra Hjørring, Ringkøbing og Thisted amter (1964, 66, 67) konstaterede man, at der var færre ønsker om at beholde de ældre stavemåder med -u-. Man kunne således i stor udstrækning følge de vedtagne principper. (Den nyere indstilling gjorde sig også gældende ved, at man foretrak t for th, og kun få ønskede aa for å).

4. Dobbeltkrivning af vokal (Lee). Nogle navne med udlydende vokal var ønsket autoriseret med dobbeltkrivning af vokalen. Man var fra nogle medlemmers side indstillet på at undgå dobbeltvokal, men navne af den type blev vedtaget på grund af prof. Brøndum-Nielsens udtalelse om at »rigsmålets retskrivning var utilstrækkelig, man måtte acceptere en vis pynt på stednavne.«

5. Indskud af konsonanten -h- (Lihme). I forbindelse med udgivelsen af 'Fortegnelse over stednavne i Vejle amt' diskuteredes indskud af -h- f.eks. i Lihme, Uhre og i Uth og Breth. Repræsentanter for Geodætisk Institut var meget betænkelige, da man havde benyttet former uden -h- på kortene, ligesom navnene var uden -h- i Danmarks Stednavne bind 8, Vejle Amt. Det blev vedtaget at foreslå disse former med -h-, da man mente, at der altid ville være brydning mellem usus og praksis.

6. Efter 1948 diskussion af å:aa (se senere).

Det kan ikke undgås, at et udvalg som SU er blevet og bliver udsat for kritik. SU blev opfattet som et verdensfjernt monopoludvalg, der 'lavede stednavne' (især de gale). SU er ikke et udvalg, der autoriserer stednavne. Det er rådgivende i navnesager over for Kulturministeriet og i det daglige

også rådgivende over for alle – privatpersoner såvel som offentlige institutioner – der har stednavneproblemer. Jeg mener, at det vil være gavnligt at fremdrage en række eksempler på navnesager og vise SU's behandling af dem.

SU får mange sager, der kan betragtes som ekspeditionssager. Et navn kan være gået af brug, misforstået eller fejlplaceret, og det ønskes medtaget i de nye retskrivningslister i den nuværende form, f.eks. Bjørnmose ført tilbage til Bredmose, Lund Hede til Hæstrup Mølleby og Lille Søgård fejl for Maresø.

I disse tilfælde opstår der som regel ikke en navnesag, men hvis stednavneændringen går mod de vedtagne principper, har det vist sig, at behandlingen kan blive vanskelig og strække sig over en lang årrække. Flere af de omtalte sager har ligget ansøgerne så meget på sinde, at de har ansøgt igen, hvis de ikke har villet godtage SU's svar. Udviklingen i disse sager viser, at SU har svaret i overensstemmelse med retskrivningsprincipperne, men at man til sidst har bøjet sig for et stærkt lokalt ønske, som må ses som en undtagelse fra reglerne. Når fortegnelserne over stednavne fra de enkelte amter blev indsendt til ministeriet for autorisation, har det hørt til de absolutte undtagelser, at det autoriserende ministerium har desavoueret udvalgets indstilling. I de senere år har der dog været sager, hvor udvalgets sprogligt underbyggede indstilling er blevet omstødt af politiske grunde (f.eks. Thorningsagen, se senere).

I det følgende omtales en række navnesager:

Skern:Skjern

I det af SU udgivne 'Fortryk' af 1922 til 'Danske Stednavne' staves den daværende stationsby Skern. Navnet er dannet til et ånavn afledt af adj. skær 'ren, klar'. Den samme etymologi har en del andre stednavne f.eks. Skerne på Falster og V. og Ø. Skerninge på Fyn. De staves i overensstemmelse med den almindelige retskrivning sk-. Andre navne af samme oprindelse, men hjemmehørende i Jylland (jfr. DS 17,1 p. 16) bliver udtalt med skj-, og de har en lokal tradition for en form med -j-. Post- og jernbaneinstitutioner benytter derimod den rigsmålsbestemte form. Dette reagerede man tidligt på i Skjern.

Skjern Erhvervsråd ansøgte, støttet af sognerådet, i 1940 Trafikministeriet, om at blive registreret som Skjern. Man angav to grunde, nemlig 1. at således var den almindelige skrivemåde på egnen og 2. at formen Skern bevirkede forveksling med Skive og Gern. SU blev fra Undervisningsministeriet bedt om en udtalelse i den anledning og svarede, at da dette såkaldte »stumme j« var afskaffet i rigsmålets retskrivning, men

KJÆRLIGHED MED »J«

I den fremadstræbende jyske By Skjern hersker der i disse Dage stor Begejstring, fordi Byen har faaet Lov til at stave sit Navn med »J«.

Længe nok har Skjern nu gaet rundt og lidt et fjælles Savn. Der var nemlig ikke no'et J i Byens fljotte Navn. Det var Fjolk en Tjørn i Øjet, at de maatte savne J'et, skønt dog Byen nær og fjern kaldes overalt for Skjern.

Folk fra Fjalster eller Fjyn, som i Skjern sig monne føle, fjandt det fjollet, at ej Byen smukt for J'et maatte kjæle. Kjøbmand, Kjæmner — spjæde Bjørn døbttes »Barne« eller »Børn«. J i Navnet nu de faar fra det fyldte fjorten Aar.

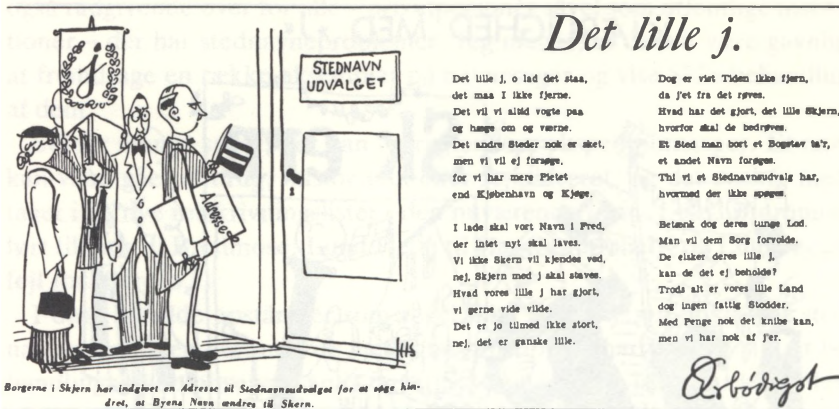
Man ku' være ganske sikker paa at fejle med sit »Er'nd, hvis man spurgte: Hvordan ligger det med Kjærlighed i Skjern? Folk, der stod paa Gadehjørnet, gloede fendtligt og fortjærnet paa den Fremmede: De ser nok, det rager os en Fer?

I Turister fra det ferne vil nu Skjern faa Del og Lod og i Bædecker en Sterne, skjøndt desværre uden J. Glæden stor og velbegrundet er i Dag i Skjern, og kun Fols vil kunne mene, at det er noget Pank og Pat.

Moqndama

Berlingske Tidende 1935.

fremdeles blev brugt i jyske dialekter, ville spørgsmålet om hvorvidt dette mod rigsmålet stridende -j- i større eller mindre omfang kunne bevares i stednavne, blive et principielt spørgsmål af betydelig rækkevidde. SU var gået i gang med en samlet behandling af nørrejyske stednavne, og man fandt det uheldigt at træffe en isoleret afgørelse for dette navns vedkommende. Det var et spørgsmål med så store konsekvenser, at det først

Nationaltidende 1951.

lod sig løse, når det samlede materiale forelå. Fem år efter, $\frac{2}{10}$ 1945, gen-
tog Skjern Erhvervsråd anmodningen med de samme begrundelser. Den
 $\frac{18}{2}$ 1946 svarede SU, at man endnu ikke var nået til at behandle sted-
navne i Ringkøbing amt, men man oplyste, at det parallelle navn i Viborg
amt ville blive foreslået i formen Skjern. Byen levede i forventning indtil
1951, hvor Skjern Turistforening henvendte sig til SU, som lovede, at man
ville indstille formen Skjern til Statsministeriet, men en autorisation måtte
vente til Ringkøbinglisten skulle autoriseres, ellers måtte Turistforeningen
henvende sig til Statsministeriet. Dette gjorde man, og efter at SU var ble-
vet hørt, meddelte Statsministeriet, at byens navn ville blive optaget i for-
men Skjern i den kommende liste. Ringkøbinglisten forelå 1962.

SU fravede her principperne. Man var under udvalgsarbejdet enedes om,
at man i nogle tilfælde ville tillade den jyske dialektform. Man ville ikke
generelt tillade den, men tage de enkelte stednavne op til overvejelse. En
række jyske ønsker blev med tiden opfyldt, f.eks. Gjøøl og Skjørring.

Turø:Thurø

Fortegnelsen over stednavne på Lolland, Falster, Fyn og Bornholm ud-
kom 1938. Heri er navnet på en af øerne syd for Fyn autoriseret i formen
Turø. Ved udgivelsen af denne liste forelagde man, for at undgå ind-
sigelser mod navneformerne heri, navne, der ikke var entydige, eller hvor
man foretog væsentlige rettelser, for by- og sogneråd, samt flere stedlige
myndigheder til udtalelse, og man tog hensyn til berettigede ønsker fra de
lokale myndigheder, selv om der derved fremkom inkonsekvenser. Alli-

gevel kom der klager. Havde man, som det blev skik senere, forelagt samtlige navne, var Turø:Thurø ikke blevet en sag.

I maj 1943 modtog SU et brev fra Thurø sogneråd, foranlediget af et ønske fra Thurø Turistforening, med anmodning om at få stavemåden Turø ændret til Thurø. Ønsket blev begrundet i en fyldig redegørelse om navnets historie og brug. Man anførte, at øens beboere ved en afstemning utvivlsomt enstemmigt ville vælge formen Thurø. »således har Øens Navn ogsaa i umindelige Tider gennem vores Skibsfart været kendt uden om i fremmede Lande«, (som kuriosum kan nævnes, at netop på dette tidspunkt forliste rederiet Lauritzens skoleskib Turø, – dette skib havde altså ikke bragt det »stumme« h ud i verden). Man bad om at få formen med h som var benyttet gennem generationer af øens befolkning, men ikke anvendtes af statsinstitutioner som post og telegraf m.fl.

Denne anmodning gav anledning til en heftig principdebat i SU. Der var flere aspekter i sagen, det ene var medlemmernes forskellige syn på den form, som var autoriseret, det andet var holdningen til at ændre et autoriseret navn.

At SU anså sagen for vigtig kan ses af den grundige behandlingsgang:

1. Den 5.7.1943 blev sagen rundsendt til medlemmerne til udtalelse, for at en skriftlig votering kunne danne grundlag for en afgørelse.
2. Den 28.8.1943 blev der afholdt plenarmøde for at skaffe klarhed i sagen, dog uden endelig stillingtagen.
3. Den 3.9.1943 blev der tilsendt Statsministeriet en redegørelse over historiske og praktiske synspunkter.
4. Som svar på en oversendt skrivelse fra Svendborg amt vedrørende Turø:Thurø sendte SU den 28.2.1944 et svar til Statsministeriet efter at samtlige medlemmer skriftligt igen havde udtalt sig. 8 af 12 medlemmer fastholdt formen Turø.

I det første brev til Statsministeriet blev der redegjort for den autoriserede form Turø. Der fandtes tre former Thorø, Thurø og Turø i brug. SU valgte den sidstnævnte form »dels under hensyn til den stedlige udtale, dels under hensyn til at man tilstræbte at undgå forbindelsen -th-, i hvert fald i stednavne af nordisk oprindelse«. Navnets historiske form er Thorø, navnets udtale Turø; denne form havde været i brug i skrift allerede i 17. årh. og var fortsat i brug i det 18. årh. og vandt udbredelse i 19. og 20. årh. hvor f.eks. ældre udgaver af Turistforeningens Rejsehåndbog Danmark (lige til 1922), Postadressebogen og Telegrafhåndbogen skrev Turø, det samme gjaldt for søkort og Danske Lods. Formen Thurø optræder sent og må betragtes »som en bastard mellem den historiske skriftform Thorø og

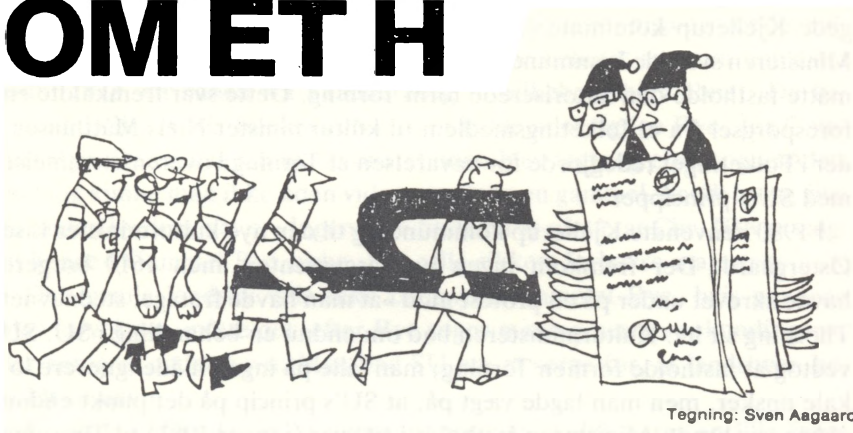
udtaleformen Turø«. Formen Thurø vandt frem i 19. årh. SU havde valgt formen Turø under de foreliggende omstændigheder, men oplyste, at havde man været klar over, hvor meget vægt befolkningen lagde på at få autoriseret formen Thurø, kunne resultatet for så vidt godt være blevet et andet.

For fastholdelsen af formen Turø var som nævnt 8 ud af 12. Blandt de 8 markerede landsarkivar (senere rigsarkivar) Aakjær, professor Skautrup og lektor dr.phil. Ussing sig stærkt. Det gennemgående synspunkt hos de 8 medlemmer var, at SU skulle drage omsorg for, at danske stednavne blev skrevet i overensstemmelse med dansk retskrivning og sørge for at skabe konsekvens. Man fremførte, at danske stednavne tilhørte hele det danske folk, og man mente, at det måtte være en overordnet myndighed, der fastsatte retskrivningen. Det var umuligt at administrere retskrivningen hvis den lokale befolknings eller myndigheds ønsker overalt skulle følges; så havde SU overflødiggjort sig selv på dette arbejdsfelt. De medlemmer, der ville ændre stavemåden til Thurø, lagde vægt på beboernes ønske. Prof. Brøndum-Nielsen hilste beboernes protest med glæde, idet den gav lejlighed til at ændre den fejlagtige opfattelse, at man kunne skabe retskrivning efter faste videnskabelige principper med tilsidesættelse af tradition og praksis.

Et af medlemmerne dr.phil. Ussing var så stærkt engageret i sagen, at han foruden sin skriftlige udtalelse sendte en 4½ sider lang udtalelse om principielle bemærkninger om retskrivning af danske stednavne som »er en Del af det danske Sprog, hvis Ejer er det danske Folk«. Han anfører at »Yderligere krav fra stedlig Side om Indflydelse paa Stavemaaderne maa afvises med, at en stedlig Turistforening, et Sogneraad eller en lille Ø's Beboere umuligt kan have Overblik over Stednavnespørgsmaalet som Helhed, og deres Steds Navn tilhører det danske Folk«. Stednavneudvalget må med kyndig sproglig konsekvens sørge for en rettesnor i stednavneretkskrivningen. »Man spørger jo ikke en Tømrer, om man skal skrive Øjse eller Økse, Saug eller Sav«.

Det andet aspekt i sagen var SU's holdning til omautorisation. Man anså det for meget betænkeligt kun 5 år efter listens autorisation at foretage en ændring. Det skyldtes ikke blot, at formen Turø nu var almindelig brugt i administrationen, og at det derfor ville være bekesteligt at gennemføre en ændring, men også at medlemmerne havde modvilje over for at skulle autorisere et nyt navn på grund af en indsigelse. Det kunne se ud som SU ikke havde nogen holdning, ikke konsekvens i sit arbejde og dermed ingen autoritet. Fra et par medlemmer var der forslag om at autorisere dobbeltformer, således at man undgik at ændre en autoriseret form, men det vendte Geodætisk Institut og Søkortarkivets repræsentanter sig stærkt imod.

POLITISK KAMP OM ET H

Tegning: Sven Aagaard

Kampen om det lille .h- er en kamp med vide perspektiver. Det er en konfrontation mellem den strømlinede statsstyrelse, der kæmper for, at stedsnavne staves i overensstemmelse med det rigs-

dansk, som radio og fjernsyn med større eller mindre held prøver at røgte og at udvikle. Det er derved også en kamp mellem jysk rodfæstethed og flygtigt københavneri. Det er en kamp mellem en fortid,

der er værd at værne, ikke bare for Blichers skyld, og en nutid, der er påtrængende i dens krav om standardisering eller ensretning.

Berlingske Tidende 13/8 1981.

SU's svar til Statsministeriet åbnede for en ændring, idet man anførte, at man principielt var mod ændringer i isolerede tilfælde, men ved en revision af listen kunne det ske. På det tidspunkt ville man have et samlet overblik, da man så havde haft de jyske navne til behandling, hvor det sandsynligvis ville være nødvendigt at afvige fra reglerne om at udelade det stumme h.

Ved et SU-møde i 1945 fik professor Brøndum-Nielsen lejlighed til under behandlingen af Vejlelisten, at nævne at han ikke anså Thurø-sagen for afsluttet, og han ville arbejde efter evne for at mobilisere den stedlige befolkning til værn for gamle navneformer, og ved plenarmødet den 2.6.1947 opfordrede han til at tage sagen op igen, da man allerede nu havde vedtaget flere th-former i Jylland. Man henvendte sig til Thurøbeboerne gennem Statsministeriet, og i Ålborglisten 1957 kom Thurø med på rettelseslisten.

I 1976 fik udvalget en ny sag om indsættelse af et gammelt h. Beboerne i Blichers sogn Thorning i Viborg amt ønskede den autoriserede form Tor-

ning ændret. SU fastholdt den autoriserede form, idet man her henviste til det princip, at nutidsord, der med sikkerhed genkendes i stednavne, i dette tilfælde subst. torn, skrives i overensstemmelse med den officielle retskrivning. Ansøgningen om ændring blev gentaget i 1978, og i 1979 klagede Kjellerup kommune (hvortil Thorning hører) til kulturministeren. Ministeren svarede kommunen, at han efter at have forelagt sagen for SU, måtte fastholde den autoriserede form Torning. Dette svar fremkaldte en forespørgsel fra et folketingsmedlem til kulturminister Niels Matthiasen, der i Folketinget redegjorde for bevarelsen af Torning i overensstemmelse med SU's principper.

I 1980 henvendte Kjellerup kommune sig til den nye kulturminister Lise Østergaard. Der fremkom ingen nye argumenter, men 1610 borgere havde skrevet under på en protest mod »at man havde frataget stednavnet Thorning sit h«. Kulturministeren bad om endnu en behandling i SU. SU vedtog at fastholde formen Torning; man ville på ingen måde ignorere lokale ønsker, men man lagde vægt på, at SU's princip på det punkt endnu aldrig var brudt. Ministeren fastholdt i sit svar (januar 1981) til Thorning Borgerforening og Blichers Museumsforening formen Torning. Opmærksomheden om sagen voksede langt ud over den lokale befolkning, og der fremkom en række avisindlæg. Folketingsmedlem Fogh Rasmussen stillede et skriftligt spørgsmål til ministeren (februar 1981) for at få en begrundelse for afslaget om Thorning, og Kjellerup kommune henvendte sig atter til ministeren, der stadig tilsluttede sig SU's indstilling. Men da Viborg amtsråd i skrivelse af 26.8.1981 anbefalede formen Thorning besluttede ministeren, at den autoriserede stavemåde skulle være Thorning, »da den lokale befolkning aldrig synes at have accepteret den autoriserede form Torning, samt at der alene er tale om en ortografisk forandring.«

Ry:Rye:Gammel Rye

I Tyrsting herred Skanderborg amt ligger Rye, nu Gammel Rye, sogn og landsby. Da jernbanen blev anlagt op gennem Jylland kom den til at gå gennem Ryes nabosogn Dover. På de første målebordsblade blev stationen blot angivet som »Station«. Senere kom der bebyggelse, og den fik navnet Rye Stationsby, Rye fordi det var navn på den nærmeste større landsby. I 1954, da Fortegnelse over stednavne i Århus og Skanderborg amter skulle udgives, foreslog SU at adskille den gamle landsby fra stationsbyen ved at tilføje 'Gammel' til den ældste. Dette forslag blev ikke populært. Man nøjedes ikke med at besvare SU's skriftlige forespørgsel til sognet. Man sendte en deputation, som fremførte en protestskrivelse. Heri stod bl.a.: Sognebyens navn var Rye (med langt y) og således ud-

taltes den af egnens beboere. Under navnet Rye blev landsbyen landskendt i middelalderen; den var valfartssted, Chr. III blev kåret til konge i Rye kirke 1534, det var i Rye der var det store købstadsmøde 1629 m.m. Rye var et sted, hvor det hele land, både læg og lærd, bisp og bonde, ridder og røver mødtes ved livets korsveje. Rye beholdt sit navn uantastet indtil 1872, da banen fra Skanderborg til Silkeborg blev åbnet. Da begyndte DSB, Jydsk Telefon A/S o.a. at kalde »det rigtige Rye« for Gammel Rye. Der var ingen by, hvor stationen blev lagt, og efter sognerådets mening kunne man ikke uden videre omdøbe en gammel, kendt by og give en anden by dens navn. »Ingen ville finde på at påstå, at Chr. III var valgt til konge i Gammel Rye kirke. Det ville sikkert forbavse majestæten«.

Den gamle landsby ville ikke benævnes Gammel Rye, hvis navnene blev forvekslet, måtte det, efter Rye sogns mening, være »opkomlingen«, der antog et andet navn. Man bad SU om at sørge for, at landsbyen beholdt sit navn.

Forud for afsendelsen af deputationen havde der været en lille fejde mellem den oprindelige by og stationsbyen. Førstelæreren på Rye skole og førstelæreren ved stationsbyens skole var »kommet i hår« sammen og bad 1943 SU meddele de rigtige navne til dem. SU svarede, at man endnu ikke havde taget endelig stilling. Det ville først ske ved retskrivningslisten for Århus og Skanderborg. I 1954 da listen blev udarbejdet, sendte SU en forespørgsel både til sognet Rye og sognet Dover med stationsbyen. I Dover sogn reagerede man mod den gamle landsby og fremførte i brev til SU, at byen om stationen var vokset og havde krav på at blive nævnt ved navn; det måtte være Ry, og man kunne ikke se noget nedsættende i, at den gamle landsby fik betegnelsen Gammel Rye. Da listen kom til autorisation var det med formerne Rye for landsbyen og Ry for stationsbyen i Dover sogn.

Striden mellem de to byer er nu blevet historie, for efter kommunalreformens gennemførelse anmodede den nye kommunalbestyrelse om, at der måtte ske en omdøbing, således at sogn og sogneby blev benævnt Gammel Rye og stationsbyen Ry på grund af muligheden for forveksling. De lokale ønsker var nu i overensstemmelse med SU's forslag.

Et andet eksempel på, at lokale ønsker kan skifte, er navnene Gedved og Gellerup ved Århus, der efter lokale ønsker blev autoriseret Gjedved og Gjellerup; siden efter nye lokale ønsker ændret til Gedved og Gellerup. Dette viser, at det har sin berettigelse, at SU søger at fastholde sine beslutninger, når det er sundt fornuft.

Skelum:Skelund

I 1954 kom der henvendelse fra kommunen til SU om en ændring af navnet Skelum, i Ålborg amt, til Skelund, da det var den almindeligt brugte form på stedet. SU afviste anmodningen med den motivering, at formen med -um var etymologisk rigtig, og den var bevaret i udtalen.

I 1957 udkom Ålborglisten og formen Skelum blev autoriseret.

I 1958 henvendte Skelund Borger og Håndværkerforening sig til Statsministeriet med anmodning om, at Skelund blev autoriseret som den rette form. Sagen blev sendt til SU, der stadig mente det rigtigst at fastholde formen Skelum. Skelund blev betragtet som en moderne vildfarelse, den gav et urigtigt indtryk af navnets gamle form og betydning. I juni 1959 sendte Statsministeriet et afslag til Skelund, der svarede med en klage til ombudsmanden den 2.9.1959. Atter gik sagen tilbage til Statsministeriet og herfra til SU, der behandlede ændringen i et nyt møde. Man fastholdt i en udførlig redegørelse til ministeriet de tidligere afgørelser, men medlemmerne var denne gang ikke helt enige. Professor Brøndum-Nielsen procederede for -lund, men lod afgørelsen vente til en evt. ny klage.

Om budsmanden lagde i sit svar vægt på SU's redegørelse og mente ikke at kunne kritisere, at Statsministeriet havde autoriseret den af SU foreslåede form, men tilføjede, at den kommunale forvaltning ikke hørte under hans virkefelt, og at han ikke kunne tage stilling til Hadsund sogneråds (hvortil Skelund hører) afgørelse om at bruge Skelund.

Den 25.8.1960 henvendte Skelund Borger og Håndværkerforening sig direkte til SU med en velformuleret anmodning om støtte til genoptagelse af sagen. Man anførte, at Skelund bys stemmeberettigede beboere gik ind for Skelund, og man fandt, at det var mod demokratiske principper at fastholde Skelum. SU genoptog sagen, og professor Brøndum-Nielsen fremførte, at nu var tiden kommet til en ændring efter det lokale ønske. Han mente, at det var væsentligt, at SU fastslog én bestemt form, (og dermed mente han den form, der blev brugt lokalt), således at de forskellige administrationsgrene ikke skulle arbejde med forskellige stavemåder. Man enedes om, at før en omdisponering skulle ændringen forelægges Hadsund kommune. Herfra blev i december 1960 svaret, at man stillet over for befolkningens stærke ønske, havde vedtaget, at den officielle stavemåde skulle være Skelund. SU's medlemmer voterede skriftligt og vedtog ændringen, der kom som rettelse i 1962 i Ringkøbinglisten.

Idum:Idom

Stavemåden Idum blev autoriseret af Statsministeriet i 1962. SU havde under arbejdet med Fortegnelse over stednavne i Ringkøbing amt forelagt de kommunale myndigheder sognets stednavne til udtalelse og havde ikke fået indsigelse mod formen Idum. Sagen om »Idum:Idom« begyndte da sognepræsten i Idum sogn returnerede sit sognestempel til Kirkeministeriet, fordi der i stemplet stod Idum (januar 1968). I maj 1968 rådspurgte Kirkeministeriet SU, der 9 mod 1 medlem fastholdt formen -um, selv om der i nogle jyske stednavne blev skrevet -om (Hvilsom, Hersom). I 1970 henvendte sognepræsten sig atter til Kirkeministeriet for at få en ændring. Marts 1971 behandlede SU sagen og fastholdt forrige afgørelse, da der ikke var fremkommet nye argumenter.

Sagen kom nu i de lokale aviser. Nogle af de lokale beboere og foreninger sluttede op bag præsten, der stærkt argumenterende fortsatte kampen for »den gamle form« Idom, ansporet af sit daglige arbejde med kirkebøgerne hvor han »midt i den rodløse forvirrethed ... så stedets sammenhæng og historie, slægtled efter slægtled. ... Idum gør stedet til en by i Rusland, et ahistorisk kunstprodukt«. I 1980 henvendte sognepræsten sig til 6 myndigheder, heriblandt Kulturministeren. Henvendelsen blev støttet af 3 foreninger, samt 5 sognerådsmedlemmer. Kulturministeren udbad sig en udtalelse fra SU. Heri fastholdt SU sin tidligere beslutning, idet man specielt fremhævede: 1) at formen med -u- af historiske grunde måtte foretrækkes, 2) at næsten alle jyske stednavne med den endelse blev stavet -u- med lokal accept (der forekommer i de nørrejyske amter 176 navne på -um, 8 på -om), 3) at kommunen ikke havde gjort indsigelse mod stavemåden Idum, da den fik forelagt kommunens navne før autorisationen. Kulturministeren henholdt sig i sit svar til SU's indstilling.

I en skrivelse af 3.2.1981 udbad sognepræsten sig en udtalelse fra de enkelte medlemmer af SU, kun et enkelt medlem efterkom opfordringen. Sagen blev udvalgsbehandlet i maj 1981, og SU meddelte sognepræsten, at der fortsat var flertal for at bibeholde den autoriserede form. Men ved denne udvalgsbehandling var der ikke fuld enighed bag afgørelsen. Nogle af medlemmerne var mere tilbøjelige til at gå ind for de lokale ønsker. Dog var man enige om, at en eventuel ændring af navnet skulle bygge på et krav fra den lokale befolkning, ikke fra en enkelt person.

Allerede den 2.2.1982 fremkom der til kulturminister Lise Østergaard en ny ansøgning fra et sogneudvalg bestående af sognepræsten og en gård ejer ledsaget af en fyldig redegørelse for sagen gennem 14 år.

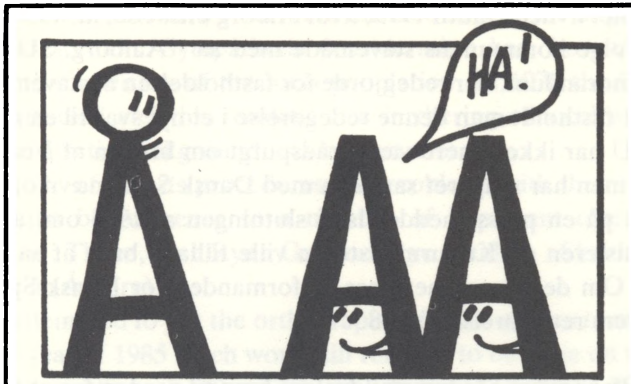
Efter det sidste afslag havde man den 24.11.1981 foranstaltet en afstemning blandt Idum sogns stemmeberettigede vælgere. Af det samlede

vælgerkorps på 472 deltog 219 i valget d.v.s. 46,4%. Heraf stemte 84 for Idum og 135 for Idom, henholdsvis 38,36% og 61,64%. Ja-stemmerne svarer til 28,6% af samtlige stemmeberettigede. I sognet anså man det for et fint resultat, da afstemningen havde fundet sted på »stormflods dagen, da havet brød ind over vestkysten, lyset gik ud, man stemte ved stearinlys, og folk kom til afstemningsstedet, selv om der var behov for at blive hjemme for at holde på deres hustage«.

Efter afstemningen vedtog Holstebro byråd at anbefale ændringen og Ringkøbing amtsråd fulgte. Foranlediget af denne henvendelse anmodede Kulturministeren om en udtalelse, herunder om de sproghistoriske og sprogvidenskabelige vurderinger, der forelå i de tidligere redegørelser, burde lægges til grund for afgørelsen. SU udarbejdede en udførlig redegørelse, hvori SU's flertal fastholdt den autoriserede form, men man måtte konkludere, at der hverken fra et historisk, navnemæssigt eller brugsmæssigt synspunkt, kunne uddrages nogen vurdering af de to formers kvalitet, idet både -um og -om er i fuld overensstemmelse med det danske sprogsystem. SU's svar blev for første gang i dets historie fremsendt ledsaget af en mindretalsudtalelse, idet tre medlemmer (heraf de to repræsentanter fra administrationen) mente, at man skulle imødekomme ansøgningen. På baggrund af dette besluttede Kulturministeren den 11.2.1983, at den for statstjenesten autoriserede stavemåde skulle være Idom.

aa:å

Dette ortografiske problem kom til diskussion i SU, da skolernes retskrivning blev ændret i 1948. Allerede da var der fortalere for, at SU som statsinstitution skulle følge bekendtgørelsen. Efter en overgangsperiode måtte man efter opfordring fra administrationen beslutte om man ville indføre å i stednavne. Professor Brøndum-Nielsen ville afskaffe bogstavet å helt, men det var han dog ene om. I 1955 havde SU en indgående diskussion, der afsluttedes med en afstemning, hvor 8 stemte for, 5 mod, 1 stemte ikke. Med Fortegnelse over stednavne i Århus og Skanderborg Amter indførtes å i danske stednavne, dette gjaldt naturligvis også navne i de allerede autoriserede lister. I 1957 opstod der diskussion om hvorledes kommunerne skulle forholde sig til SU's vedtagelse af brugen af å. Departementschef Elkjær Larsen fremførte, at »gik Stednavneudvalget med til selvvalg af stavemåden i kommunerne, så kunne SU godt erklære sig selv opløst og sin opgave uløselig«. Man foretog endnu en afstemning, hvor flertallet for å blev fastholdt. I 1972 blev det besluttet, at Statistisk Departement skulle følge SU's afgørelse.

Nye boller på suppen

Det dobbelte a tillades igen

KØBENHAVN

Mange års diskussion om stavning af danske stednavne med bolle-å eller dobbelt a får nu en brat ende, efter at kultur- og undervisningsministerierne er blevet enige om at respektere de gamle danske stednavne. Således må Åbenrå herefter godt hedde Aabenraa igen.

Statstjenesten har døjet med bolle-å-bogstavet i mange år. Efter retsskrivningsreformen i 1948, der dekreterede, at skolerne skulle bruge det nye bogstav, fik embedsmændene dispensation til at bruge »aa« indtil 1956, hvor reglerne strammedes, så dobbeltbogstavet kun måtte anvendes, »når afgørende omstændigheder talte for det«. Det nye bogstav blev imidlertid aldrig nogen succes.

I de år, der er gået, har det vist sig, at Å ikke er slået helt igennem, når der er tale om danske stednavne. Tværtimod har bl.a. en række kommuner fortsat ønsket at stave deres navne med Aa og aa fremfår Å og å, hedder det i en meddelelse fra kultur- og undervisningsministerierne.

— De to ministerier er derfor blevet enige om, at de restriktive bestemmelser om, at staten i alle tilfælde staver danske stednavne med A og å, ikke bør opretholdes, hedder det.

Ministerierne udsender derfor inden længe nye bestemmelser, hvorefter begge stavemåder nu igen er tilladt, så der kan tages hensyn til, hvordan der staves lokalt.

Fyens Stiftstidende 24/11 1983.

Cirkulære om anvendelse i statstjenesten af Å-å/Aa-aa i danske stednavne er dateret 15. marts 1984.

Spørgsmålet hvilede indtil 1979, hvor Ålborg ønskede, at statsinstitutioner skulle følge kommunens stavemåde med aa - Aalborg. SU udarbejdede et memorandum, der redegjorde for fastholdelsen af stavemåden Ålborg. I 1981 fastholdt man denne redegørelse i et nyt svar til en ny kulturminister. SU har ikke senere været rådspurgt om brugen af å contra aa i stednavne, men har reageret sammen med Dansk Sprognævn og Geodætisk Institut på en pressemeddelelse i slutningen af 1983 om, at Undervisningsministeren og Kulturministeren ville tillade brug af aa i danske stednavne. Om denne sag henvises til formanden for Dansk Sprognævn Allan Karkers redegørelse p. 138.

Det er nu 75 år siden Stednavneudvalget kom til verden for at bringe orden i stednavnenes retskrivningsvildnis. Man havde en tro på, at det sagkyndige udvalg på kort tid ville løse den stillede opgave. Troen viste sig at være overtro, som der allerede står i forordet til »Stednavneudvalget gennem 25 Aar«. At vi nu skriver 1985, og at der stadig er rigeligt arbejde med stednavnenes retskrivning og med udarbejdelse og korrektion af retskrivningslister, viser til fulde, at nedsættelsen af Stednavneudvalget i 1910 var et godt initiativ. SU har gennem sit arbejde trods kritik og misforståelser formået at skabe større ensartethed i retskrivningen og i behandlingen af navnesager. Stednavne er et levende materiale, der til stighed vil give arbejde til Stednavneudvalget.

The work of the Place-Name Committee on the orthography of place-names. Procedures and development through 75 years

The Place-name Committee (SU) was established in 1910 with the object of carrying out two main assignments, one scholarly, the other practical. The practical assignment was to attempt to achieve uniformity in the orthography of Danish place-names and to publish lists of authorised place-name spellings.

In 1918 SU decided upon a number of orthographical principles. With a few exceptions these have formed the basis for the determination of the orthography of place-names ever since. From the very beginning there has been general agreement among SU's members that orderly conditions and uniformity in the orthography of place-names were to be aimed at but the attitude taken by the various members to the principles involved has not been the same through out the 75 years. The representatives of the central administration have been in favour of complete consistency, while the phi-

lologists and historians have been more inclined to take the linguistic background into account. Sympathetic consideration has, however, always been paid to the wishes of the local population. In 1978 the Committee was reconstructed and this resulted in a furthering of local wishes even when the linguistic background was against these.

The attitude of SU, its procedures and problems with the orthography are illustrated by reference to a number of important cases: Skern : Skjern, Turø : Thurø, Ry : Rye : Gammel Rye, Skelum : Skelund, Idum : Idom, aa : å (Ålborg).

SU has attempted to put the orthography of place-names in order but in the jubilee year of 1985 much work still remains to be done on the compilation and correction of orthographical lists simply because place-names are a living material.

Birte Hjorth Pedersen
Institut for Navneforskning, København

Danske stednavne i Grønland

af Robert Petersen

Definition

Ved »danske stednavne« menes der i denne artikel stednavne, der bruges, når man taler dansk. I den nu beboede del af Grønland drejer det sig primært om steder med dobbelte navne, et der bruges, når man taler grønlandsk, og et, når man taler dansk. I Nordøstgrønland og en del af nordkysten regnes alle stednavne for »danske«. Der ses bort fra de senere år, hvor man også bruger grønlandske stednavne, mens man taler dansk.

Gamle nordiske navne

Selve navnet *Grønland* er et nordisk navn, der ifølge sagaerne blev givet af Erik den Røde, norsk-islandsk bonde og viking, der siden blev grønlandsk høvding. Ifølge en beretning i sagaerne brugte Erik den Røde et tillokkende navn for at friste islandske bønder til at emigrere til det »nye« land¹. De sydlige grønlandske fjorde gav vel også bedre forhold for folk fra det nordlige Island. Det er blevet antydnet, at Erik med »Grønland« mente egnen omkring sin egen bygd, men den kaldte han for *Brattahlid*.

»Grønland« er et af de få vikingenavne, der idag bruges som et officielt navn. Men mange andre navne er blevet identificeret, foruden *Brattahlid Gardar*, *Eriksfjord*, *Einarsfjord*, *Ketilsfjord*, *Herjolfsnæs*, o.a. Men identifikationen af visse andre navne er stadig væk tvivlsom, selv om også en del stednavne i *Vesterbygden* kendes. Man har bl.a. brugt kirkebeskrivelserne som en topografisk nøgle², men man har fundet flere kirker end omtalt fra middelalderen, og spørgsmålet om hovedkirker, annekskirker og gårdkirker er ikke helt afklaret³.

Om forskellen mellem beskrivende navne på dansk og grønlandsk

Både grønlændere og de europæere, der besøgte Grønland, brugte for-

1. Gad 1967: 44.
2. Vebæk 1966: 212; 1982: 210.
3. Langer Andersen 1982: 166; Krogh 1975: 132.

skellige navngivningsskikke, når de navngav de lokaliteter, der havde betydning for dem. Navnene blev givet uafhængigt af hinanden.

Der er meget lidt indholdsmæssig overensstemmelse mellem grønlandske og danske navne for lokaliteter med et dobbeltnavn, d.v.s. et navn på grønlandsk og et på dansk. Da næsten alle sådanne navne er beskrivende, kan der dog tilfældigvis være et par, der passer sammen. *Aqis-sersiorfik* ved *Nuuk/Godthåb* hedder *Rypeø* på dansk, *Nasaasaaq* ved *Sisimiut/Holsteinsborg Kællingehætten*. Ved *Maniitsoq/Sukkertoppen* har vi *Illerfik/Kistefjeld*, *Iviangiusat/Pattefjeld* og *Sulussugut/Finnefjeld*. For at finde noget, der lyder som en direkte oversættelse, har vi sene navne som *Naalakkap Qaqaal/Inspektørbakken*.

I flere andre tilfælde bruges navne med samme betydning på forskellige lokaliteter, *Narsaq* er ikke et usædvanligt navn på grønlandsk, og det bedst kendte af dem er byen Narsaq i det sydlige *Vestgrønland*. Ordet betyder *slette(n)*, men *Sletten* inden for *Alluitsoq/Lichtenau* hedder på grønlandsk *Ammassivik* ammassakpladsen. Ammassak eller lodde er en lille laksefisk, der ved gydetiden kan øses op på land og betød meget for vinterens fødeforsyning.

Stednavne med grønlandsk forled og dansk efterled er ret almindelige, f.eks. *Ameralikfjorden* (ved Nuuk), *Kuunnaatfjeldet* ved *Ivittuut*. Af dansk førsteled foran et grønlandsk navn har vi især *nordre* og *søndre*, *Nordre Isortoq*, ved Sisimiut og *Søndre Isortoq* ved Maniitsoq er gode eksempler derpå. Formerne »nørre« og »sønder« er der først eksempler på fra sen tid, især i Nordøstgrønland. I forbindelse med dansk efterled bruges også de korte former, som *Alluitsup Paa*, *Sydprøven*. *Ikigaat*, *Østprøven*, og *Narsaq Nordprøven*.⁴ De to sidstnævnte danske former bruges dog ikke længere. Alle tre lokaliteter findes i den sydligste del af Grønland, mens *Prøven*, *Kangersuatsiaq* findes i Upernavik kommune, længst mod nord i Vestgrønland.

Navne arvet fra andre europæiske rejsende

Anden gang, europæerne kom til Grønland, var det først hvalfangerne. Især de hollandske hvalfangere besøgte Vestgrønland fra omkring 66°n til ca 71°n, d.v.s. fra den nuværende egn omkring Kangaamiut til lidt nord for Ummannaq. De har navngivet den del af Grønland med hollandske navne. En hollandsk kursforskriftbog, skrevet af Lourens Feykes Haan over dele af Vestgrønland udkom i 1719⁵. Nogle af disse lokaliteter bærer

4. Bobé 1921: 557.

5. Bobé (Feykes Haan) 1915: 41–49.

stadig væk hollandske navne, når man taler på dansk, f.eks. *Rifkoll/Attup Uummannaa*, *Vajgat/Sullorsuaq*, *Svartenhuk/Sigguk*, o.s.v. Andre er direkte oversættelser, dog med genkendeligt hollandsk led, f.eks. *Sydbay/Ukiivik*, *Ubekendt Ejland/Illorsuit*⁶, *Sukkertoppen*, der af hollænderne blev brugt om *Ummannat* lidt nord for *Kangaamiut*, men blev siden på dansk brugt om en koloni ved selve *Kangaamiut*. Da kolonien blev flyttet i begyndelsen af 1780-erne til *Maniitsoq* fulgte navnet *Sukkertoppen*⁷ med. *Rodebay/Oqaatsut* i *Diskobugt* var hollændernes Roo-Bay. De hollandske stednavne i Grønland er ikke altid nemme at tyde. Et af dem er *Disko/Qeqertarsuaq*, som formentlig var »medbragt« til Grønland fra Svalbard, da hollandske hvalfangere flyttede deres fangstområde til Vestgrønland.⁸

Fra baskerne og hamborgerne, som også havde fangst i Vestgrønland, kendes ikke noget navn, dog kaldes *Sermersuut* for *Hamborgerland*, *Tunu* for *Hamborgersund*⁹, begge nær *Maniitsoq*. Til gengæld har britiske hvalfangere, formentlig skotske, efterladt sig en del stednavne. Nogle af dem bruges uændret, f.eks. *Kin of Sal/Uummannassuaq* ved *Maniitsoq*, *Dark Head/Tikerarsuaq* ved *Sdr. Upernavik*, *Sugar Loaf/Uumannaq* nord for *Upernavik*, og i Østgrønland *Jordanhill*, *Loch Fyne*, dertil *Red Head* i *Melvillebugt* og *Red Cliffs*, *Three Sister Bess*, begge i Thule kommune.

Andre blev oversat, f.eks. blev *Devil's Thumb* i *Melvillebugt* til *Djævlens Tommelfinger*, og på grønlandsk til *Kullorsuaq*, igen formentlig en oversættelse, selv om fjeldets form set sydfra i sig selv minder meget om en tommelfinger. Andre navne fra engelsk fangstperiode er gået af brug, f.eks. *Baal's Revier/Godthåbsfjorden*. *Kookøerne/Kitsissut* fra samme område er man uenig om at tolke, specielt fordi begyndelsesbogstavet er »K« i stedet for »C«. Det kan være en senere tilfældighed, der erstattede et C med et K.

Dansk navnegivning efter 1721

Ved kolonisationens start i 1721 kom der egentlig danske stednavne, først og fremmest »*Haabetz Colonie*«¹⁰. De første kolonisatorer har åbenbart haft brug for håb. Der kom *Godthåb*, *Christianshåb*, *Frederikshåb* og *Julianehåb*, henholdsvis *Nuuk*, *Qasigiannnguit*, *Paamiut* og *Qaqortoq*. Disse navne blev brugt af danskerne selv, og af grønlænderne, når de talte dansk, faktisk ind til de aller sidste år. Omkring 1980 begyndte man også

6. Ostermann 1921: 376; 425.

7. Gad 1976: 53.

8. Rosendahl 1974: 232–240.

9. Mathiassen 1931: 8.

10. Sollied & Solberg 1932: 173; Gulløv 1983: 101.

officielt at bruge grønlandske stednavne, selv om man talte og skrev dansk, i Landstinget tog man arven fra Landsrådet, der gik over til denne skik i 1975. Den grønlandske telefonbog bruger begge stednavnepar, men er alfabetiseret efter de grønlandske, og Grønlands Radioavis og vejrmeldinger bruger begge stednavne i en overgangsperiode. I samtaler selv på dansk bruges grønlandske stednavne mere og mere, og som konsekvens heraf har danskerne i Grønland i almindelighed lært de grønlandske bynavne at kende.

Men disse gamle danske stednavne har ikke blot historisk interesse. De er fortsat autoriserede, og det er derfor ikke forkert at bruge dem. Men det var ikke alene kolonisatorerne, der gav lokaliteter navne på dansk. Forskellige ekspeditionsfolk har været ganske flittige med at uddele navne. Det gør de den dag i dag. Men inden vi kigger på dem skal vi lige se på de andre historiske navne i Vestgrønland. Sukkertoppen er et oversat navn, fra hollandsk Zujkerbrood. *Jakobshavn/Ilulissat*, er et minde om storkøbmanden Jakob Sewerin, der havde Grønlandshandelen en overgang¹¹, og *Holsteinsborg/Sisimiut*, blev navngivet efter Missionskollegiets førstemand Johan Ludvig Holstein. *Ritenbenk/Appat*, ved Vajgat var dog igen navngivet efter en leder af Grønlandshandelen, nemlig lensgreve C. A. von Ber(c)kentin¹², ved ombytning af bogstaverne i hans navn. *Egedesminde/Aasiaat*, er naturligvis opkaldt efter Hans Egede.

Men også andre end »kolonier« fik danske stednavne. »Udsteder«, der var mindre handelssteder fik også deres part, men dog i mindre omfang. *Fiskernæsset/Qeqertarsuaat*, syd for Nuuk blev siden til *Fiskenæsset*, og som sagt blev der anlagt Nordprøven, Sydprøven og Østprøven omkring Qaqortoq og *Nanortalik*. *Upernavik* har flere gange været anlagt og opgivet, en overgang blev det især omtalt som »Forsøget«,¹³ muligvis inspireret deraf har man kaldt et af dets udsteder, *Kangersuaat*, »Prøven«.

Nogle kolonisationsforsøg blev opgivet, andre blev flyttet, men fik bibeholdt navnet, i så tilfælde omtales det første og det sidste sted henholdsvis som Gammel og Ny, f.eks. *Gammel Sukkertoppen/Kangaamiut*, *Ny Sukkertoppen/Maniitsoq*, *Gammel Egedesminde/Eqalussuit*, *Ny Egedesminde/Aasiaat*, *Gammel Holsteinsborg/Asummiut*, *Ny Holsteinsborg/Sisimiut*. Men disse dobbelte betegnelser, trods en vis brug tidligere, er næppe blevet autoriseret.

Omkring bostederne kommer der også danske stednavne på forskellige

11. Gad 1969: 394.

12. ibid. 394.

13. Ostermann 1921: 511.

markante lokaliteter. *Sermitsiag*, et fjeld bag ved Nuuk fik navnet *Sadlen*, og et andet højt fjeld ved Nuuk, *Kingittorsuaq*, fik navnet *Hjortetakken*. Dette navn passer formentlig bedst fra bakkerne omkring Hans Egedes gamle hus, idet den del, der ses bag *Store Malene/Ukkusissaq*, kan minde om en hjortetak.

Et navn som *Præstefjorden*, *Eqaluit Silarliit* ved Ameralik må formentlig føres tilbage til Hans Egedes tid. Han havde bl.a. foreslået, at den nye koloni skulle anlægges der¹⁴. I stedet blev det i Nuuk/Godthåb.

Sådanne navne er ofte beskrivende på en eller anden måde. Der må henvises til formen, når navnet er *Jakobinerhuen/Kuinnginngeeq*, *Skansen/Amaruutissat*, *Pyramiden*, *Redekammen/Killavaat*, *Barberkniven*, o.a. til farven: *Purpurfjeldene*, samt de omtalte engelske navne.

Et specielt kapitel er brødremissionens virksomhed, som også efterlod nogle tyskklingende navne, som *Ny Herrnhut/Noorliit*, *Lichtenfels/Akunnaat*, *Lichtenau/Alluitsoq*, og *Frederiksdal/Narsarmijit (Narsaq Kujalleq)*.

Nogle stednavne refererer til bestemte situationer eller begivenheder, således *Anders Olsens Sund* og *Mågens Havn/Tunulliit*. Begge refererer til nødhavne. *Engelskmandens grav i Søndre Strømfjord/Kangerlussuaq*, hentyder til et britisk ekspeditionsmedlem, der omkom under en forcering af *Sarfartoqelven*. Fra andre, tidligere ekspeditioner stammer navnene *I. A. D. Jensens Nunatakker* bag *Frederikshåbs Isblink/Sioraq*, og fra en endnu tidligere ekspedition har vi *Dalagers Nunatakker*¹⁵, fra samme bræ. Fra Østgrønland har vi også ekspeditionsfolks navne knyttet til det område, som de berejste, f.eks. *Scoresbysund*, navngivet efter William Scoresby,¹⁶ faktisk far og søn, og efter Clavering, som var den eneste, der vides at have mødt Nordøstgrønlands befolkning levende, har vi *Clavering Ø*.¹⁷

I Nordgrønland og Nordøstgrønland, der blev besøgt hovedsagelig af ekspeditionsfolk finder man næsten kun ikke-grønlandske navne, især hvis vi ser bort fra *Thule kommune/Avanersuup kommunia*.

Ekspeditionsfolk blev ofte mindet ved at navngive lokaliteter med deres navne, f.eks. *Alfred Wegeners Halvø* i *Ummannaqfjorden*, *Uutaaq Ø*, verdens nordligste stykke jord, *Knud Rasmussen Land*, som tilmed blev flyttet fra Østgrønland til Nordgrønland. Man synes især at have haft lyst til at benævne forbjerge med navne af ekspeditionsfolk: *Kap Peary*, *Kap Nansen*, *Kap J. P. Koch*, *Kap Gustav Holm*, *Kap McClintock*, *Kap Inglefield*,

14. Sollied & Solberg 1932: 34, 71.

15. Dalager 1915: 70.

16. Kirwan 1963: 78.

17. Mikkelsen 1934: 12 f.; Rix: under trykning.

Kap Ryder, og det var vist ikke ment som morsomhed, at man både har *Kap Petersen* og *Kap Peterséns*.

Ekspeditioners protektorer, donatorer, eller fyrster har også fået deres part, især i Nordøstgrønland, hvorfra ingen grønlandske navne er blevet overleveret: *Kong Oscarsfjord*, *Kejser Franz Joseph Fjord*. Forskellige danske kongers navne fordeler sig med andre medlemmer af kongehusene. I Østgrønland har man sydfra *Kong Frederik VI Kyst*, *Kong Christian IX Land*, *Kong Christian X Land*, og *Kong Frederik VIII Land*. Det bedst kendte donatornavn er vel *Smith Sund*,¹⁸ navngivet efter en britisk storkøbmand Thomas Smith.

Også andre navne med tilknytning til ekspeditioner findes, bl.a. navne efter ekspeditionsskibe, f.eks. *Danmarkshavn*, *Antarctic Havn*, *Søkongens Bugt*, *Kap Isabella*, og *Pourquoi-Pas Gletscher*. »Antarctic« var svensk ekspeditionsskib, »Søkongen« var Knud Rasmussens skib, »Isabella« deltog i Franklin eftersøgningerne i det forrige århundrede,¹⁹ og »Pourquoi-Pas« var fransk ekspeditionsskib, der forsvandt i Østgrønland i 1930-rne.²⁰ Af andre navne med tilknytning til ekspeditioner kan nævnes *Syntenkilometernæsset* og *Fyrretyvekilometernæsset*. Begge målt fra Danmarksekspeditionens hovedkvarter.

På navnekortet i Nordøstgrønland kan man afslæse, hvilke nationaliteter der har sendt ekspeditioner. Således har vi *Ile de France*, *Franske Øer*, *Geographical Society Ø*, *Segelselskabets Fjord*. *Gael Hamkes Bugt* refererer dog til en gammel hollandsk søfart i disse egne, og navne som *Myggbukta* refererer til norsk aktivitet især i 1920-rne og 30-rne.²¹

Dansk aktivitet er naturligvis et kapitel for sig, og den ytrer sig også på mange måder. En meget stor del af dansk undersøgelse især i Nordøstgrønland fandt sted, efter at der var nedsat et Stednavneudvalg for Grønland. Ekspeditionsfolk sendte efter et feltophold en række stednavneforslag, som blev behandlet i Stednavneudvalget.

Hvor kommer danske navne fra

Stednavnene refererede ofte til lokaliteter, hvor selve undersøgelsesaktiviteterne fandt sted og skulle beskrives med en reference til et navn. Der var sket en vis ændring i navnegivningen, for på den måde kunne en lille sø eller en klippeformation blive »vigtigere« end landemærker. Men landemærkerne forsvandt dog ikke fra stednavneforslagene.

18. Kirwan 1963: 48.

19. *ibid.*: 161.

20. Knuth 1943: 56 f.

21. Richter 1934: 71 f.; Bjerre 1980: 16.

Navne som Nordkronen i *Pearyland* er et godt eksempel herpå. Men fantasien henter sine eksempler fra flere områder. Nordisk mytologi er et af dem, f.eks. *Ægirs Bugt*, *Niflheim*, *Sleipner*, *Skinfaxe*, o.l. brugt på et område, hvor troen på disse mytologiske navne vel aldrig har været levende.

Danske stednavne er også godt repræsenteret. Det er vel faktisk uheldigt, at en række danske stednavne blev overført direkte, f.eks. *Øresund*, *Rytterknægten*, *Rubjerg Knude*, *Himmerland*, *Furesø*, *Læsø*, *Vesterport*, for at nævne nogle eksempler.

Andre har fået et nyt led, så de på den måde kan skelnes fra originalen, f.eks. *Randers Elv*, *Fyn Sø*, *Kap Holbæk*, *Kap København* m.fl.

Der er naturligvis mange andre, mere eller mindre selvforklarende navne, f.eks. *Grundene/Sassat*, *Skarvefjeldet*, *Moskusokselandet*, *Edderfugleøerne*, *Anden Morænepynt*, og andre, der nok er »selvforklarende« for en mere begrænset gruppe, f.eks. *Campanuladal*, *Atrypaelv*, *Gonio-cerasbugt*, som fortæller de forskere, der kommer i nærheden, om, hvad de eventuelt kunne finde der.

Nogle navngivningsmåder

Danske stednavne i Grønland var givet efter ret mange principper. Projektører eller regenter spillede en rolle fra begyndelsen af kolonisationen af Grønland, hvor navne med Frederik og Christian samt en række dronningensnavne altid kunne bruges, og dertil var direktører og andre ledere gode modeller til navngivningen af grønlandske lokaliteter. I mange tilfælde spillede deres rolle som sponsorer formentlig en afgørende rolle. Denne rolle kan man nok se brugt også i en meget senere tid, f.eks. ved *Tuborgfondet Land*. En sådan navngivning blev vel normalt betragtet som en æresbevisning. Det kunne dog formentlig give en vis kuldegymsning for de bærede, som ved f.eks. *Knud Rasmussens Isarm*.

Betragter man navngivningen som æresbevisning, har forskellige ekspeditionsfolk været flinke ved hinanden, men når man først har fået en sådan tradition stablet på benene, letter det naturligvis at styre fantasien. Man kan bruge det samme navn til flere topografiske kategorier, f.eks. *Nansen Gletscher*, *Nansen Land*, *Nansen Nunatakker*. Eller også kan navnet varieres, som *Alfred Wegener Halvø* i Vestgrønland og *Wegener Halvø* i Østgrønland. Man kan også på den måde finde frem til ekspeditionsfolk, som endnu ikke var blevet bæret på den måde, et eksempel herpå er *Aage de Lemos Dal* i Østgrønland. Tænker man i de baner, kan slægtninge til ekspeditionsfolk også bruges, som *Marie Gletscher* opkaldt efter Pearys

datter²², eller *Mary Leiper* elv, opkaldt efter en af Kanes slægtninge²³. Kane berejste Thuleegnen omkring 1855.

Denne fremgangsmåde har givet alle mulige rejsende, men specielt bjergbestigere den idé, at de har ret til at navngive de fjelde el.l., de har betrådt. Det er sket flere gange, at bjergbestigere ønsker navne autoriseret på de fjelde, de har besteget, uanset om disse har et navn eller ej. Stednavneudvalget for Grønland har imidlertid den holdning, at stednavne skal være anvendelige og ikke uden videre være mindesmærker for tilfældige begivenheder, der var mål i sig selv. Der var godt nok også navngivet steder, baseret på tilfældige begivenheder eller tilfældige situationer, f.eks. *Anden Morænepynt*, *Syttenkilometernæsset*, *Septembersøerne* eller *Rypehøj*. Disse navne blev dog anvendt af rejsende.

Af omtrent samme karakter synes navngivning efter hjemlige stednavne, hjemlige personligheder eller hjemlig mytologi at have. Det spillede en vis rolle, fra hvilke egne ekspeditionsdeltagerne var og hvilke bekendtskaber de havde. Hvis de bruger et eller andet system, var dette ikke bestemt af selve landskaberne. Der var dog ganske givet en række undtagelser der, f.eks. var *Lille Matterhorn* navngivet på grund af fjeldformationens lighed med selve Matterhorn²⁴.

Jeg finder det selv uheldigt, at danske, eller andre stednavne overføres uden yderligere kendtegn til Grønland, navne som *Øresund*, *Vesterport*, *Himmerland* o.s.v. er for mig at se unødvendige former i Grønland sammenlignet med navne med et ekstra led, f.eks. *Rosenborg Gletscher*, *Kap Berlin*, *Kap København* o.l.

Men naturligvis er mange lokalitetsnavne beskrivende, som *Sandnæs*, *Nordkronen*, *Basaltkap*, *Deltadal*, som hentyder til formen eller beskaffenheden. Andre hentyder til begivenheder, f.eks. *Dødemandspynten/Nuuaalik*, *De dødes Fjord*, *Rypedal*, *Orienteringsøerne*, *Spaniolø*, o.l. Men der er andre, der også er beskrivende, især for fagfæller, f.eks. *Saxifragadal*, *Campanuladal*, o.l.

Stednavneudvalgets rolle

Det er blevet antydnet, at der var blevet nedsat et Stednavneudvalg for Grønland. Det blev nedsat i 1934 og reorganiseret i 1949²⁵.

Alle de stednavne, der var i brug før den tid, blev anerkendt, men alle stednavneforslag efter den tid skulle autoriseres af Stednavneudvalget.

22. Laursen 1972: 288.

23. ibid 289.

24. ibid 282.

25. Berthelsen 1978.

Stednavneudvalget var til en vis grad i modsætningsforhold til aktive ekspeditionsfolk, der stadigvæk rejser til Grønland. Disse holder sig til en gammel beslutning om, at alle de stednavne, der skulle forekomme i den videnskabelige serie Meddelelser om Grønland, skulle være autoriserede. Af den grund kom der en masse stednavneforslag fra forskere i Grønland, hver gang de ønskede at omtale en eller anden lokalitet, der havde betydning for deres beskrivelse. Stednavneudvalget mener dog, at en lokalitet, der omtales een eller få gange i en enkelt eller få værker, ikke berettiger en autorisation af navnet. Det er især imod autorisation af nye stednavne i den beboede del af Grønland, fordi det engang imellem kunne være svært at efterspore eksisterende stednavne. Selv om man ikke ønsker at ophæve autorisationen af de gammelkendte danske stednavne, vil man nødig autorisere et dansk stednavn for en lokalitet, der i forvejen har et grønlandsk navn.

På et eller andet tidspunkt indførte Stednavneudvalget for Grønland det princip, at der ikke skulle navngives efter endnu levende personer. Efter sigende blev dette princip vedtaget, da nogen foreslog en række lokaliteter omkring Thule navngivet efter en række kvindelige filmstjerner.

Som bekendt uddøde befolkningen i Nordøstgrønland, uden at man havde sproglig kontakt med dem. Nordkysten af Grønland var formentlig kun befolket i vandringsperioderne, og i de to områder især er der en masse ikke-grønlandske navne, givet af ekspeditioner, af fangstfolk o.l. der inden for de sidste 130 år har besøgt disse egne. Nogle af disse egne blev navngivet med udenlandske navne og udenlandske former, og i sådanne tilfælde blev det besluttet, at navnene oversættes til dansk, bortset fra de egennavne, der indgår som led i navnene. Det er også blevet foreslået, at sådanne udenlandske navne hellere skulle oversættes til grønlandsk. Det er dog mere problematisk, fordi navneforslag på europæiske sprog let lader sig oversætte til dansk, men ofte passer dårligt til grønlandsk stednavneskik.

Der autoriseres stadigvæk stednavne på dansk, men det er næsten kun i Grønlands ubeboede dele, og i meget mere begrænset omfang end før. I forbindelse med lokaliteter med dobbelt navngivning er brugen af grønlandske stednavne voksende, selv når man taler dansk, en udvikling, man ikke skal være ked af, fordi det har vist sig, at grønlandske stednavne alligevel ikke er så vanskelige at udtale, når man virkelig prøver.

Sidst i 1983 blev der vedtaget en lov om, at Stednavneudvalgets virksomhed skulle overgå til Hjemmestyrets organer. Da Stednavneudvalget i mange år ikke har været opsøgende instans, men især har taget sig af stednavneforslag fra ekspeditionsfolk, må denne ændring medføre en velkommen fornyelse i udvalgets arbejde.

Litteratur

- Andersen, Erik Langer, 1982: De norrøne stednavne i Østerbygden. – Grønland, pp. 163–176.
- Bertelsen, Christian, 1978: Skrivelse af 26.1.1978, til de grønlandske kommuners landsfor-
ening.
- Bjerre, Jørgen, 1980: Sirius. København.
- Bobé, Louis, 1915: Lourens Feykes Haans Kursforskrifter for Besejlingen af Grønland, sær-
lig Diskobugten (1719). Det grøn. Selskabs Aarsskrift. pp. 41–49.
1921: Historie. – Amdrup o.a.: Grønland i 200-Aaret for Hans Egedes Landing. Med-
delelser om Grønland, bd. 61, pp. 537–577.
- Dalager, Lars, 1915: Grønlandske Relationer. Det grøn. Selskabs Skrifter 2.
- Gad, Finn, 1967–1976: Grønlands Historie I–III. København.
- Gulløv, H. C. (u. trykn.): Straat Davids grønlænderne og sydlændingene. Symposiet »Vort
sprog – vor kultur«.
- Kirwan, L. P., 1963: Polarforskningens eventyr. København.
- Knuth, Eigil, 1943: Billedhugger i Angmagssalik. København.
- Krogh, Knud, 1975: Den islandske kolonisation. – Vagn Eyvind Madsen: K'AK'ORTOK'
1775–1975. Nuuk.
- Laursen, Dan, 1972: The Place Names of North Greenland. – Meddelelser om Grønland,
bd. 180.2.
- Mathiassen, Therkel, 1931: The Ancient Eskimo Settlements in the Kangâmiut Area. Med-
delelser om Grønland, bd. 91.1.
- Mikkelsen, E., 1934: De østgrønlandske Eskimoers Historie. København.
- Ostermann, H. 1921: Historie. – Amdrup o.a.: Grønland i 200-Aaret for Hans Egedes Lan-
ding. Medd. om Grønland, bd. 60, pp. 375–382; 423 f., og 511.
- Richter, Søren, 1934: A Contribution to the Archaeology of North East Greenland. – Oslo
Etnografiske museums Skrifter. Bind 5, hefte 3.
- Rix, Lotte: Nordøstgrønlands tidligere befolkning, livsvilkår og erhvervs-kultur. Symposiet
»Vort sprog – vor kultur«. Under trykning.
- Rosendahl, Philip, 1974: Stednavnet Disko's oprindelse. – Grønland, pp. 232–240.
- Sollied, P. R. & O. Solberg. 1932: Bergenserne i Grønland. I, Haabets Koloni. Anlegg og
Besejling. Etnografiske Museum. Oslo.
- Vebæk, Leif, 1966: Kirketopografien i Nordboernes Østerbygd. Grønland, pp. 198–212.
1982: Vatnahverfi. Grønland, pp. 207–217.

Danish place-names in Greenland

In this article the term »Danish place-names« has been used in an extended sense: the non-Greenlandic place-names that were employed when Danish was spoken. This definition, however, is no longer very satisfactory, since the Greenlandic names of localities with double names are gaining a footing even in a Danish context. The majority of localities with both Danish and Greenlandic names are found in West Greenland, in the old colonial area, and in most cases the lexical meanings of the Danish and Greenlandic names do not correspond with each other. In North-east Greenland and along the north coast of Greenland, there are today found

mostly non-Greenlandic names, deriving from the various expeditions. These place-names reflect names of scientists, names of donees and sponsors, names of friends and relations of participants in the expeditions, but very often too names of the scientific finds made at the individual localities. Some few names are Dutch, dating right back to the whaling period (partly pre-colonisation), while a number of English names have been retained if they have once become accepted. Foreign suggestions as to place-names in more recent decades, however, have been translated into Danish.

Robert Petersen
Ilisimatusarfik, Nuuk, Grønland

Stednavne som efternavne

af John Kousgård Sørensen

Efternavne, som i deres oprindelse er stednavne, kendes fra alle dele af det germanske sprogområde. Tyske forskere taler for deres sprogområde om »eine unzählige Menge« og om »eine grosse Anzahl«, især i Midt- og Nordtyskland og i nuværende DDR¹. I England menes denne efternavns-type overhovedet at være den almindeligste af alle². Stor frekvens har den i nutidens Norge³, mens den synes sjældnere i Sverige (bortset fra Gotland), både tidligere og nutildags⁴.

Sådanne efternavne er også velkendte i Danmark. Men ingen af dem hører til de frekvensstærkeste efternavne. Det hyppigste af dem, *Vestergård* (Vestergaard, Westergaard), som nu⁵ bæres af knap 8000 personer, er kun nummer 47 i rækken af de hyppigste danske efternavne⁶.

De stednavne, som ligger til grund for efternavnene, er sjældent navne på større områder: *Fy(h)n*, *Salling*, oftere navne på købstæder: *Nyborg*, *Fridericia*, *Holbæk* (-bek, -bech, -beck), endnu almindeligere navne på landsbyer: *Besser*, *Thorup*, *Skaarup*, *Bork*, *Baastrup* osv. Men hyppigst er i vore dage navne på enkeltgårde og huse. Her hører de talstærkest repræsenterede efternavne af denne art hjemme. Efter det allerede omtalte *Vestergård* kommer ordnet efter frekvens og i svagt varierende ortografisk form: *Østergård*, *Nør(re)gård*, *Søndergård*, *Overgård*, *Nygård*, *Damgård*, *Bjerregård*, *Hedegård* og *K(j)ærgård*. Denne række af efternavne, som i deres oprindelse er navne på enkeltgårde, brydes kun, mellem *Damgård* og *Bjerregård*, af landsbynavnet *Hald* som efternavn. Det er vanskeligere at danne sig en mening om, i hvor høj grad efternavne har naturnavne eller marknavne som grundlag, men det er formentlig ikke så almindeligt som det umiddelbart skulle synes. De fem hyppigste af dem, *Kragelund*,

1. »da es kaum einen grösseren Ort in Deutschland gibt, dessen Name sich nicht auch als Familienbezeichnung fände«, Heinze-Cascorbi 1933, s. 60, Bach 1952-53, s. 89f, 253.
2. Reaney 1967, s. 23, Reaney 1976, s. XV.
3. Reitan 1935, s. 26f med henv.
4. Modéer 1964, s. 99f, 115.
5. Tallene stammer fra o. 1970, Søndergaard 1979, s. 264ff.
6. Tallet afviger lidt fra Søndergaards (se note 5), da de tre stavemåder af navnet, Vestergaard, Vestergård, Westergaard, af mig er blevet betragtet som varianter.

Nørskov, Elkjær, Enemark og *Damkjær*, er naturligvis i deres oprindelse natur- eller marknavne, men de har alle fået funktion som bebyggelsesnavne, og det er sikkert som sådanne, de er blevet brugt i efternavnedannelsen.

Undertiden er den form, efternavnet almindeligvis har, noget forskellig fra det tilgrundliggende stednavns moderne form. Eksempler er efternavne som *Thaulow* (Tavlov), *Zeuthen* (Søften), *Schierning* (Skerninge), *Hertzum* (Hersom), *Schandorff* (Skanderup), *Bircherød* (Birkerød) og *Wedel* (Vejle). Stednavnenes moderne former er tilføjet i parentes. Den hyppigste årsag til efternavnets afvigende form er nok, at det har været bestemt af stednavnets form i en ældre officiel kilde, f.eks. en matrikel, og er stivnet i denne form. Men også fortyskninger af forskellig art har spillet en rolle.

Det er denne efternavnsgruppes historiske oprindelse og udvikling, som her skal skitseres. Men først nogle afgrænsningsproblemer.

Der ses bort fra efternavne, som ikke i deres oprindelse med sikkerhed er stednavne. Det rammer bl.a. ganske frekvensstærke efternavne som *Bech/Beck*, *Schou/Skou*, *Lund*, *Bjerg*, *Dahl*, *Dam*, *Riis*, *Kjær*. Nogle af dem har formentlig stednavne som grundlag, enkelte kan være dannet af en del af et stednavn. Men de fleste har sikkert kun stedbetegnende appellativer som forudsætning. Det kræver specialstudier af de enkelte efternavne af denne art at udrede deres oprindelse, og det vil endda måske kun undtagelsesvis kunne føre til et resultat.

Dernæst er efternavne, som forudsætter fiktive stednavne, ignoreret i denne sammenhæng. Det er efternavne, som har stednavnekarakter ved at være sammensat af som regel velkendte stednavneelementer, men som er kunstige produkter i den forstand, at de ikke eksisterer som stednavne (eller, hvis de gør det, ingen forbindelse har med de pågældende personer). Det er navne som *Holmstrøm*, *Lundberg*, *Linddal*, dannelser som især er kendt fra den svenske borgerstands slægtsnavnedannelse i 1600–1800tallet. Mange af de danske navne af denne art bæres af slægter, der er indvandret fra Sverige.

Endelig er der set bort fra efternavne, som i deres oprindelse er folkebetegnelser som *Friis*, *Holst*, *Jyde* eller indbyggerbetegnelser som *Har(d)bo*, *Lavring*, *Rovsing*, *Bremer*. De er proveniensangivende ligesom stednavnene, men deres historie i funktion som efternavne adskiller sig på flere måder fra de her behandlede efternavne og kræver en særlig udredning.

Den efternavnstype vi her skal beskæftige os med, *Peder Falster*, *Jakob Skovby*, menes udviklet af en præpositionsforbindelse, hvor stednavnet har fungeret som adresse. Altså således at *Jakob af/fra Skovby*, latin *Iaco-*

bus de Skogby ved udeladelse af præpositionen (ellipse) bliver til Jakob Skovby, Iacobus Scogby.

Et sådant udviklingsforløb kan undertiden direkte dokumenteres. Den fynske adelsmand Niels Jensen kalder sig i indledningen til et arveskiftebrev 15/3 1313 *Nicolaus Jonos sun de Ryning*, men nede i dokumentet *Nicolaus Ryninge*. En adelsmand med tilknytning til Roskilde kaldes 4/7 1280 *Matheus de Capellæ*, men 20/11 1302 *Matheus Capella*. En slægtning, måske hans søn, er kannik i Roskilde. Han omtales mange gange mellem 1325 og 1351, snart som *Johannes de Capellæ*, snart som *Johannes Capella*. Såsnart præpositionstabet er blevet almindeligt, bliver typen mønsterdannende og ekspanderer analogisk. Senere eksempler som *Jens Kolding* og *Peder Risby* har altså ikke et forstadium Jens fra Kolding og Peder af Risby⁷.

Hvilken relation er der mellem personen Jakob og det sted Skovby, hvis navn han bærer som efternavn?

Der er naturligvis en række teoretiske muligheder. Den hyppigst forekommende relation er utvivlsomt, at personen eller (hvis det er et slægtsnavn, altså et nedarvet tilnavn) personens forfader er født på, stammer fra den pågældende lokalitet.

Når man får navn efter sit fødested, er det *i ældre tid* oftest i forbindelse med en fraflytning, fra et rige til et andet, fra landdistrikt til købstad eller omvendt. Og derved kommer disse efternavne til at spille en rolle i udforskningen af befolkningsmobilitet. Vi kan altså f.eks. ved hjælp af sådanne tilnavne blandt Guds Legemslavs medlemmer i Ålborg skønne over, fra hvilke dele af Nordjylland og fra hvilke dele af Nordtyskland indflytningen til Ålborg skete⁸.

At det netop er i tilflyttersituationen denne navngivning finder sted, hænger sammen med, at den primært har et identificerende formål. Det ville ikke i ældre tid blive opfyldt, hvis denne navneskik brugtes om og af den bofaste hjemmefødning. En bonde der er født i Enslev og ikke i sin tilværelse bevæger sig uden for sognets horisont vil normalt ikke kalde sig eller blive kaldt *Jens Enslev*, lige så lidt som en borger, hvis tilværelse forløber i Nakskov fra fødsel til død, vil blive benævnt *Olav Nakskov*. De vil

7. Denne udvikling er sket i størstedelen af det germanske område. Men nogle steder, f.eks. i Schweiz og dele af Nordvesttyskland samt Nederlandene er præpositionen en integreret del af efternavnet: *von Hallen* osv., Bach 1952–53, s. 173, 177.

8. Disciplinen er især dyrket i England. Et bekendt eksempel er E. Ekwall, *Studies on the Population of Medieval London*, 1956. De seneste metodisk funderede bidrag skyldes Peter McClure (*Surnames from English Placenames as Evidence for Mobility in the Middle Ages*, i *Local Historian* XIII 1978, og *Patterns of Migration in the late Middle Ages. The Evidence of English Place-Name Surnames*, i *The Economic History Review*, Sec. Series Vol. XXXII,2, 1979. Jfr. også Aksel E. Christensen i *Nordisk Kultur* II, 1938, s. 52ff.

nemlig ikke kunne skelnes fra alle andre Jens'er i Enslev og Olav'er i Nakskov. Kun hvis Jens og Olav bryder op fra deres hjemstavn og slår sig ned et andet sted – og det var ret usædvanligt blandt bønder og købstadsfolk – eller hvis de ofte opholder sig andre steder end på deres fødested⁹, kan der på opholdsstedet være en identifikatorisk anledning til at anvende et tilnavn af denne type.

På det lokale plan behøvedes anderledes præcise lokalitetsangivelser end købstædernes og landsbyernes navne, hvis de skulle være identificerende. Men navne på enkeltgårde og huse i landsbyerne, som kunne have tjent dette formål, fandtes kun i ringe grad før slutningen af 1700-tallet, og navne på enkeltbebyggelser i købstæderne var ligeledes særdeles sjældne.

Disse to forhold: mangel på identifikatorisk egnede stednavne på det lokale plan og den meget begrænsede mobilitet i bondestanden er grunden til det beskedne antal lokalitetsnavne som tilnavne i ældre tid i disse befolkningslag.

I nyere tid er begge disse forhold undergået ændringer, og dermed også navneskikken, først og fremmest i bondestanden. Der tænkes på, at man her støttet af 1800tallets og 1900tallets slægtsnavnelovgivning i stigende grad antog fødestedsnavne i form af gårdnavne og husnavne som efternavne som en blandt flere muligheder. Det skete i et ovenfra inspireret forsøg på at begrænse virkningen af et gammelt navngivningssystem af patronymy, som af nogen ansås for uhensigtsmæssigt. Og det var ikke kun den del af bønderne, som strømmede til byerne i forbindelse med industrialismens gennembrud, hvis navneskik påvirkedes.

Men også andre relationsmuligheder er til stede. Her skal blot anføres, at der er belæg på, at et stednavn som tilnavn sigter til det sted, en person er (ikke født men) bosat på eller har sit virke i. Det kan dokumenteres, at tyske adelsnavne af denne art skal forstås således. Adelsmanden har ønsket at markere sit nye ejerforhold af en hovedgård ved at lade dens navn blive hans tilnavn (slægtsnavn). En lignende baggrund for danske adelsnavne af denne type kan tænkes men er ikke hidtil påvist med sikkerhed.

Der er fra vore naboer i syd og nord samstemmende udtalelser om, at denne slags efternavne optræder relativt sent og i ret beskedent tal¹⁰. Heller ikke i Danmark er der mange eksempler i tidlig tid. Fra tiden før 1250 er der ikke flere, end at de kan opregnes her.

9. Dette sidste forhold kan være baggrund for de få hjemlige adelsnavne af denne type.

10. Bach 1952–53, s. 70 (»in ahd. Zeit nur gelegentlich«), Modéer 1964, s. 99 (»inte vanlig i Sverige under medeltiden«), Ekbo 1947, s. 276 (»en relativt ung kategori«).

Den ældste er Frende *Suluthorp*¹¹, som døde i midten af 1100tallet og blev indskrevet i de lundensiske døde- og gavebøger den 22. marts. Han må have navn efter landsbyen Sularp i Hardeberga sogn 7 km øst for Lund¹².

Den sønderjyske Bjolderup-runesten¹³, som dateres til o. 1200, er lagt over ketil *urnæ*, som har navn efter en skov Urne, som har ligget nogle få kilometer øst for Bjolderup ved Bolderslev. Det berømte tingsted Urnehoved lå i skovens udkant. Han er det ældst kendte medlem af den sønderjyske adelsslægt Urne. Den *Matheæ/Mathæi Vrnæ*, som nævnes i dokumenter fra 1238 og 1243, er formentlig hans søn, og navnet det ældst dokumenterede eksempel på slægtsnavn i Danmark. Også en Johannes Urne nævnes flere gange i 1200tallet.

Endelig kan nævnes Petær *Falstær*, der optræder flere gange i Falsterlisten af Valdemars Jordebog. Listen er fra midten af 1200tallet.

Til disse tidlige vidnesbyrd må vistnok også lægges Sven *Thun*, som opføres i Broderlisten (i Valdemars Jordebog) fra 1100tallets slutning under Vendsyssel. Hvis han tilhører adelsslægten Thun, er tilnavnet et tysk stednavn, og han tilhører da en ekseptionelt tidligt indvandret tysk slægt¹⁴.

Disse fire personer er de eneste med tilnavne af typen, som jeg er stødt på før ca. 1250. Da det ikke er helt få personer vi kender navne på op til dette tidspunkt – jeg henviser til fyldige personnavnekilder som de lundensiske døde- og gavebøger, Valdemars jordebog og de mange diplomer – kan man med rette bedømme typen som en stor sjældenhed.

Men efter midten af århundredet accellererer antallet, og det hænger ikke blot sammen med det øgede antal kilder vi har kendskab til. Jeg nævner fra sidste halvdel af 1300tallet adelsmændene Nicolaus dictus *Bassæbec*, Iohannes *Hwitting*, Gregorius *Withskutlæ*, Iohannes *Malend*, Nicolaus *Manthorp*, Tuo *Rinbæk*, Thuko *Apeldgarth*, Nicholaus og Iohannes *Hee*, Christiernus *Kaas*, og de gejstlige Iacobus *Skogby*, Iohannes *Holebøle*¹⁵, Iohannes *Løytenes*, Nicolaus dictus *Kylnæscugh*, Petrus dictus *Aaby* og Nicolaus *Bunkeflo*, alle formentlig af adelig herkomst, samt Ni-

11. LiberDaticus s. 159; NecrLund. har formen Sulathorp.
12. En samtidig skåning Sturcar dictus *Drusbi* (LiberDaticus s. 309, Necr Lund. s. 107) har et tilnavn, som kunne se ud til at være et stednavn på -by (trods den lidt påfaldende form -bi), men stedet har ikke kunnet lokaliseres.
13. DanmRun. nr. 14.
14. Sundqvist 1957, s. 333f. Fornavnet Sven er også påfaldende i en tysk slægt. Men det er vanskeligt at finde en anden acceptabel etymologi. Et stednavn Tun findes ikke i Danmark, og dette ville man iøvrigt heller ikke have ventet skrevet med Th- på dette tidspunkt.
15. DgP II sp. 456: Holebøse.

cholaus *Okholm*, hvis standstillhør ikke kan bestemmes¹⁶. Det kan nævnes, at der blandt de 160 danske adelsmænd, som nævnes i Erik Menveds garantidiplom 20/11 1302 til borgerne i Rostock, er 9, der bærer tilnavne, som er danske stednavne.

Dette moderate opsving i tilnavnetypens popularitet fortsætter i 1300-tallet. Ved århundredets udgang, omkring 1400, bærer mindst 15 danske adelslægter navne, som i deres oprindelse er navne på danske lokaliteter¹⁷. Nogen dramatisk stigning er der altså tilsyneladende ikke tale om, men tallene giver ikke noget helt retfærdigt billede af navnetypens udbredelse i adelsstanden.

Den får nemlig et vigtigt tilskud i forbindelse med en massiv indflytning af nordtysk adel fra midten af 1200tallet og accellererende i de første to trediedele af 1300tallet. Den har en uheldig nationaløkonomisk situation i landet som baggrund og får voldsomme virkninger for dansk kultur. I Nordtyskland var det efterhånden blevet almindeligere at bære navnet på sit hjemsted eller sine forfædres hjemsted som tilnavn eller slægtsnavn, og denne navneskik blev begunstiget, når man som i disse tilfælde slog sig ned et fremmed sted. Og tyskernes navneskik forblev naturligvis ikke uønsede blandt deres danske standsfæller. Efter en overgangsperiode blev de fleste af de tyskere, der bosatte sig i Danmark, og deres efterkommere også naturaliseret og betraget som danske.

Til de danske stednavne, der bruges som efternavne i adelen, skal altså lægges en række tyske. Det ældste er muligvis det omtalte *Thun*. Fra 1200-tallet kan f.eks. nævnes *Henricus Wærnæthorp*, *Nicolaus Werrisund*, *Olauus dictus Rostok*, *Petrus Hasænbergh*, og ganske mange kommer til i løbet af 1300tallet. Det kan anføres, at medens kun tre af de danske adelsmænd i Erik Menveds ovennævnte diplom bærer tyske stednavne som efternavn, *Saltensee*, *Feen*, *Niper*, er der indtil 1420 alene fra Skåne optalt ca. 100 slægter med udspring i Nordtyskland og med stednavne som til- eller slægtsnavne¹⁸. Det er forståeligt, at dette tyske tilskud til typen har kunnet blive en inspiration for deres hjemlige standsfrænder.

Nogle af disse danske adelsnavne kendes stadigvæk som efternavne i Danmark: *Abildgaard*, *Falster*, *Hegedal*, *Kaas*, *Urne*, *Urup*¹⁹, men flere af de tyske: *Ahlefeld*, *Brockenhuus*, *Bylow*, *Lembek*, *Lunow*, *Rantzow*, *Rønnow*, *Se(he)sted*, *Skinkel*, *Schmigelow* o.fl.

Den tyske påvirkning var dog ikke blot formidlet af fremmede adelslægter. Til de større købstæder foregik der i samme periode en betydelig

16. Belæg og stednavnelokaliseringer i DgP II.

17. Thiset 1898, s. 545f.

18. Sundqvist 1957 passim.

19. Ikke alle, der bærer disse navne, tilhører dog nødvendigvis disse gamle adelslægter.

indvandring af handelsfolk og håndværkere, især i forbindelse med den livlige kontakt med de tyske hansestæder. Dette nye og i løbet af et par generationer helt naturaliserede indslag i borgerstanden fik også følger for den hjemlige navngivning.

Kilderne tillader desværre ikke som for adelens vedkommende en sammenligning af borgernavne før og efter den nordtyske indvandring. Men nogle tal fra senmiddelalderen kan nok give et vist indtryk af navnetypens frekvens og karakter.

I Københavns matrikel fra 1377, som indgår i Roskildebispens jordebog, nævnes 334 mænd ved navn. Ca. hver tyvende, altså et forholdsvis beskedent antal, har et stednavn som tilnavn. Man træffer i denne funktion danske stednavne som Andreas *Holbek*, Arnoldus *Høing* (Høng), Laurencius *Nestwed*, Iacobus *Thythebiergh* (Tybjerg), Clawes *Køghe*, Iohannes *Brønsøvn*, men også tyske stednavne som Hermannus *Kernedorp*, Hannes *Westfaal*, Hennikinus *Greuensmølen*, Hennichius *Tækelburgh*. Procenten er næsten den samme ca. 150 år senere, da et udbudsmandtal for København blev oprettet o. 1510. 17 af de nævnte 381 personer har stednavne som tilnavn eller slægtsnavne, danske som *Tessebølle*, *Køge*, *Gørløse*, *Søborg*, tyske som *Lydenhus*, *Plen*, *Staalberg*, *Mentz*, *van Gock* o.fl.

Blandt bondebefolkningen er denne tilnavnetype særdeles sjælden. I hver af de store bondeavne-kilder fra slutningen af 1400tallet, Esrum klostres jordebog 1497 og Lundenæs lens jordebog 1498, hvor ca. 175 nordsjællandske og 154 vestjyske bønder er opregnet, kan kun findes ét eksempel: Niels *Høffwer* i Horneby og Nis *Skorop* i Skern. Det er tilmed ikke helt sikkert, at nordsjællænderens tilnavn er et stednavn (Høver, Højer).

I 1526 udstedte Frederik I en forordning, som påbød faste slægtsnavne i adelen. De fleste slægter havde allerede et sådant i brug på det tidspunkt, og andre, ca. 80 slægter, dannede sig i den anledning et slægtsnavn. 10 år senere, i 1536, regner man²⁰ med 251 adelsslægter i Danmark. Mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ af dem havde et stednavn som slægtsnavn, de fleste et nordtysk: *Lembek*, *Tinhus*, *Sehested*, *Skinkel*, *Krummedige*, *Rønnow*, *Hardenberg* m.fl., færre et dansk: *Urne*, *Kaas*, *Urup*, *Orning*, *Dresselbjerg* m.fl.

Hovedindtrykket af typens forekomst i middelalderen er, at den kun optræder undtagelsesvis før midten af 1200tallet. I resten af perioden udgør disse navne et beskedent, men dog mærkbart indslag i adelens og borgerstandens tilnavne- og slægtsnavneforråd. Et tilskud til de hjemlige dannelser og et incitament til hjemlig produktion udgøres af de nordtyske stednavne i funktion som slægtsnavne, stammende fra immigrerede ade-

20. Fabritius 1946, s. 16.

lige og købstadfolk. Der er kun meget få af middelalderens bønder, som bærer den slags tilnavne.

I de følgende tre århundreder, op til ca. 1800, sker tilskuddet til denne efternavnstype især ved indvandring af fremmede slægter med et sådant slægtsnavn.

Fra Tyskland er foregået en konstant tilflytning gennem hele perioden. Borger- og embedsmandsfamilier som *Berlin*, *Konow*, *Luplau*, *Chemnitz*, *Sylow* har tyske stednavne som slægtsnavne, deriblandt en del jødiske familier: *Dessau*, *Glückstadt*, *Hannover*, *Kalkar*, *Trier*. Også adelige slægtsnavne som *Bernstorff*, *Holstein*, *Plessen*, *Gersdorff* hører hjemme i perioden. Flere af disse sidste havde den tyske præposition *von* foran og som en del af navnet: *von Arensdorf*, *von Levetzau*, *von Lossow*, *von Dohna*. Præpositionen blev fast inventar ved officersnavne fra midten af 1700tallet til midten af 1800tallet, forøvrigt også selv om det efterfølgende navn ikke var et stednavn i sin oprindelse (jfr. Holbergs Jacob von Thyboe).

De franske indflyttere var bl.a. samlet omkring de fransk-reformerte kolonier, etableret lidt før 1700. Franske navne af typen fra perioden er *Beauvais*, *Bournonville*, *Morville*, *Villefrance*, *de Fontenay*, *de Jonquières*.

Inden for rigets grænser skabes der i disse århundreder vistnok ingen nye navne af typen i adelsstanden. Tallet af danske stednavne i funktion som adelige slægtsnavne reduceres tilmed med flere slægters uddøen. Såvel i bondestand som i borgerstand finder hjemlig produktivitet kun sted i begrænset omfang. Det er i den såkaldte intellektuelle stand, studerende og universitetsuddannede, langt de fleste gejstlige, at interessante nydannelser kan konstateres.

Da biskop Jacob Madsen i slutningen af 1500tallet visiterede sit fynske stift, noterede han præsternes navne i sin visitatsbog. De allerfleste havde ligesom bønderne et patronym som deres efternavn. Men vi møder også Hans *Klinte* i Køng, Mads *Svaning* i Horne, Niels *Lunde* i Nørre Søby, (høreren) Niels *Thosing* i Svendborg og Rasmus *Bogense* i Sankt Jørgens og Sørup, altså navnene på deres fynske fødesteder. Fra disse århundreder stammer præsteslægtsnavne som *Balslev*, *Dybvad*, *Resen*, *Saabye*, *Vinding*, *Winsløw*, og professorslægtsnavne som *Lemvig* og *Katholm*.

Baggrunden for disse fødestedsnavne skal formentlig søges i immatrikulationspraksis på uddannelsesstederne, altså på de lærde skoler og på universiteterne, det hjemlige og de fremmede. Her nøjedes man sjældent med at blive indskrevet med sit patronym. Sigtet har vel oprindeligt været at kunne identificere folk. På sådanne steder mødes mange mennesker i en fælles uddannelsessituation, og mange navnesammenfald måtte være uundgåelige ved kombinationer af de almindeligste fornavne og patronymer (Niels Jensen, Peder Nielsen, Jens Pedersen osv.). I 1500tallet er det

vistnok almindeligst, at navnene er treleddede, altså består af fornavn + patronym + tilnavn/slægtsnavn, ofte i form af et stednavn, og at navnebestanddelene har dansk form (*Anders Sørensen Wedel*). I 1600tallet bliver det efterhånden sædvanligere, at patronymet udelades, og at navnet optræder i en latiniseret form. Latinen, som også kendes fra 1500tallet, har vel i denne sammenhæng forstærket det indtryk hos bærerne og deres omgivelser, at der ud over den primære identificerende funktion var knyttet et vist standspræg til et sådant navn.

Disse latiniseringer af stednavnet i funktion som efternavn – ligesom af de øvrige dele af navnekomplekset – er en navneskik med baggrund i humanismens antikiserende idealer. Jeg har andetsteds²¹ givet en oversigt over disse »lærde« akademikernavnes form og historie. De kan formelt deles i to grupper. I den første forsynes stednavnet med en latinsk endelse, oftest -ius, og omdannes lempeligt efter latinsk ortografi: *Charisius* (Karise), *Scavenius* (Skagen), *Grenovius* (Grenå), *Borchius* (Bork). I den anden oversættes stednavnets bestanddele til latin, undertiden korrekt: *Pontoppidanus* (Broby, pons + oppidum), *Longomontanus* (Lomborg, longus + mons), undertiden etymologisk forkert: *Rosæfontanus* (Roskilde, forstået som sammensat med rose), *Affarin* (Merløse, tidligere Melløse, forstået som 'uden mel', a farina).

Navneskikken døde ud omkring 1700. Den blev anset for en blandt flere udtryk for en lærd, Erasmus Montanus-agtig udvendighed. Forinden havde flere af navnene dog stabiliseret sig som slægtsnavne, oftest dog uden den latinske endelse. Flere af dem findes endnu, foruden *Pontoppidan* og *Scavenius* også *Lacoppidan* (Søby), *Jersin* (Jersie), *Jermin* (Hjerm).

Efternavnstypens skæbne i de to sidste århundreder har på afgørende måde været knyttet til centralmagts indgreb i landets navneskik. Disse lovgivningsinitiativer omfatter dels påbud om fast slægtsnavn, dels tilvejebringelse af øgede muligheder for navneforandring.

Allerede 1526 udstedte kongen som nævnt en forordning om faste slægtsnavne i adelen, og inden århundredets udgang var dens bestemmelser stort set gennemført. Først 250–300 år senere blev der lovgivet om faste slægtsnavne for den øvrige del af befolkningen. Men på dette tidspunkt, o. 1800, havde problemet kun betydning for bondestanden, der ganske vist udgjorde langt den største del af befolkningen. Blandt borgerne havde man nemlig i løbet af 1600tallet og 1700tallet næsten fået gennemført faste, arvelige slægtsnavne.

Det begyndte med et Struensee-reskript fra 1771, der kun havde virk-

21. Kousgård Sørensen 1980, s. 158–73.

ning for hertugdømmet Slesvig, hvori indførelse af »beständige Geschlechtsnamen« ved dåben dekretes. Det er formentlig Struensee's fald 1772, der er grunden til, at det ikke efterfulgtes af en lignende lov for kongeriget. Den kom først 57 år senere, i 1828. Begrundelsen for initiativerne var de administrative vanskeligheder, bøndernes ældgamle navneskik med vekslende patronymer voldte centralmagten²². Hvert barn bør derfor »ved Daaben benævnes ej alene med Fornavn, men og med det Familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære«, som det hedder i forordningen 30. maj 1828. I et opklarende cirkulære fra 4. oktober samme år siges det, at det »maa bero paa Faderen, om han vil lade sit Barn kalde med det samme Tilnavn, han selv har baaret, eller lade dette Tilnavn danne af sit Fornavn paa den hidtil brugelige Maade, eller tillægge det et *fast Navn efter det Sted, hvortil han hører*«.

Det fremgår af den sidste her fremhævede del af citatet, som er relevant for det her behandlede, at selv om man primært har haft til hensigt at skabe et system af arvelige slægtsnavne, har man også håbet på at få indført nogle andre slægtsnavnetyper end de altdominerende patronymer. Er dette rigtigt, blev man imidlertid skuffet.

For det første varede det et halvt århundrede, inden det faste, arvelige efternavn var gennemført blandt bønderne. Den eneste umiddelbare kontante virkning af 1828-reskriptet var, at døtre ikke mere blev døbt med faderfornavn + -datter.

For det andet var det først og fremmest patronymerne, som stabiliserede sig som faste slægtsnavne, mens andre tilnavnetyper ikke fik den succes, som lovgiverne formodentlig havde ventet. Det førte i slutningen af århundredet til en så overvældende dominans for -sen-navnene, at den tilskyndede centralmagten til en liberalisering af navnelovgivningen, som åbnede muligheder for navneforandring i hidtil ukendt omfang.

1828-reskriptets manglende succes har man tilskrevet uklarhed i dets lapidariske formulering med deraf følgende vanskeligheder for den lokale præstestand med at administrere det. I lyset af det samtidige klagørende og uddybende cirkulære er der snarere grund til med Torben Kisbye²³ at tro, at den skyldes en folkelig modstand, bakket op af de fleste præster, mod at opgive de hævdvundne patronymer. Det var ikke lovmedholdeligt

22. Jfr. i Struensee-dekretet: »Wann solches [de vekslende patronymer] ... in Erbschaftsfällen in Ansehung der Legitimation zu vieler Ungewisheit und weitläufigen Streitigkeiten, so wie bei Führung der Schuld- und Pfandprotocollen, zu mancherlei Unordnungen Anlass giebt; so finden wir ...« (C. Fogtmann, Kongelige Reskriptioner ... III 1786ff, fodnote til cirkulære af 15. maj 1790). Begrundelsen er ikke ekspliciteret i 1828-reskriptet.

23. Kisbye 1981, s. 127f.

at bevare de primære patronymer, og da man efterhånden måtte give sig på dette punkt, valgte man helt legalt i vidt omfang sekundære patronymer som slægtsnavne, fordi de i højere grad stemte overens med den tidligere officielle navneskik.

Som ovfr. nævnt er det kun en forsvindende del af middelalderens bønder, som har stednavne som tilnavne. Selv om vi savner specialstudier over bondetilnavne i Danmark mellem 1500 og 1800, tyder de oplysninger, der kan samles sammen, ikke på nogen eksplosiv vækst. Men de skriftlige kilder kan sløre virkeligheden ved kun at præsentere os for bøndernes *officielle* tilnavne.

I 1800tallet, hvorfra vi har direkte oplysninger om den *folkelige* navneskik, kan vi nemlig konstatere, at mange bønder har to tilnavne, et officielt, som de optræder med f.ex. i retslige eller fiskale sammenhænge, i kirkebøger og andre administrative lister, i underskrifter på handeler osv., og et tilnavn, som de går under til daglig. Og der er vel ingen tvingende grund til at antage, at det kun er et 1800tals-fænomen.

Det viser sig nu, at det officielle navn²⁴ ofte er et -sen-navn, medens det folkelige tilnavn nogle steder hyppigt er et stednavn.

Det sidste er mest udbredt i de store enkeltgårdsområder i Vestjylland og Vendsyssel. Her hedder altså Kristen Jensen, Niels Pedersen, Per Nielsen, Jørgen Christensen og Tammes Rasmussen til daglig Kristen *Tovborg*, Niels *Pilgård*, Per *Fladkær*, Jørgen *Østergård*, Tammes *Grønæk* efter navnet på deres føde- og bosted. Så almindelige kan de blive, at de omkringboende ikke sjældent er uvidende om folks officielle patronym. »Kun de færreste af Sognets Befolkning kende de andres Døbenavne [dvs. patronymer]; de ældre Beboere dog snarest, thi de have kendt Fædrenes Fornavne og kunne derfra slutte sig til de nulevendes Efternavne; men de yngre ere meget uvidende«, hedder det fra Herningegnen, og tilsvarende fra Blokhus i Vendsyssel: »Deres Døbenavne [dvs. patronymer] ere ukendte for dem, der ikke have nærmere personligt Kendskab til Vedkommende ... Kun for en forsvindende Dels Vedkommende anvendes det Efternavn, Manden er døbt med«. ²⁵

Når navnetypen er særlig udbredt i disse egne, hænger det sammen med, at bebyggelsen er kendetegnet af spredtliggende gårde og huse, alle med navne, og derfor velegnede identifikationsgrundlag. Hvor gårde og huse lå samlede i landsbyer, som mange steder i Østjylland og på øerne, var det mindre sædvanligt, at de havde navne. Derfor ser man også, at andre arter af »uofficielle« tilnavne dominerer i disse områder. Men også her

24. Det synes nogen steder, f.eks. Sydøstjylland, Nordfyn, dele af Sjælland, at være personens eneste efternavn.

25. Dansk Navneskik 1899, s. 77, 80.

træffes stednavne i denne funktion. Gennemlæser man 3. kapitel af Dansk Navneskik, som består af en topografisk gennemgang af den »folkelige« navneskik i Danmark, vil man under omtalen af forholdene i områderne Nordsjælland, Sydsjælland, Møn, Tåsinge, Ærø, Sydfyn, Samsø, Djursland og Salling finde oplysninger om stednavnes relativt udbredte anvendelse som tilnavne.

Situationen i 1800tallet er altså for store dele af landdistrikterne den, at der ved siden af det gamle patronymsystem levede en folkelig tilnavneskik. Disse tilnavne var af mange forskellige slags. Overalt forekom blandt dem stednavne, nogle steder som den dominerende folkelige type, andre steder mere spredt.

Det spørgsmål melder sig, hvorfor denne folkelige navngivning, i al fald for så vidt angår stednavnet som tilnavn, ikke i højere grad slår igennem i den »officielle« navngivning, da lovgivningen åbnede mulighed derfor i 1771 og 1828.

Der er formentlig to grunde dertil. Den første er den magt, gammel tradition og hævd har i statiske og konservative miljøer. Man skulle overvinde megen sej modstand over et halvt århundrede for at få gennemført bestemmelsen om et fast slægtsnavn, således at Peder Jensens døtre og sønner døbttes Jensen og ikke Pedersdatter og Pedersen. Men -sen-typen var dog fastholdt, og den følte åbenbart som en nødvendig bestanddel af et navn. Dernæst er der grund til at tro, at -sen-navnet i nogle tilfælde ansås for finere end det alternative tilnavn. Fra Djursland berettes det, at de folkelige navne betragtedes som »urigtige« af de såkaldt »dannede« klasser. Når en mand drager til en købstad, får han gerne -sen-navnet draget frem, fortælles det fra Vestjylland. Folk vil i forhold til øvrigheden sædvanligvis betjene sig af døbenavnet på -sen, hedder det i en indberetning fra Vendsyssel. Osv.

Medens altså loven om fast slægtsnavn lod sig gennemføre i løbet af 1800tallet, skabte den ikke et mere heterogent sæt af efternavne, hvad der sikkert af lovgiverne havde været betragtet som en ønskelig følgevirkning. Tværtimod. Den vedholdende opfattelse af patronymet som det »officielle«, »rigtige« efternavn øgede i forbindelse med befolkningstilvæksten antallet af personer med -sen-navne i et omfang, så at man fra centraladministrationens og regeringens side i slutningen af århundredet karakteriserede den store mængde som en »Landeplage«, som var til »stor Ulempe«. Eksakte tal er ikke fremlagt. Men forskellige punktundersøgelser viser, at mellem 70 og 90% af Danmarks befolkning i slutningen af 1800tallet havde -sen-navne som deres officielle, i kirkebogen indskrevne efternavne, færrest i København, flest i landområderne. Yderligere var størstedelen af disse mange -sen-navne fordelt på kun en halv snes meget

almindelige. Men en betragtelig del af disse personer havde, som det er fremgået, et alternativt tilnavn, som var det navn, som oftest anvendtes af bæreren selv og af bærerens omgivelser. En del af dem var stednavne i deres oprindelse.

Slægtsnavnesituationen var adskillige gange i sidste fjerdedel af 1800-tallet til debat i rigsdagen, og der udtaltes sympati for at søge en ændring i navneskikken fremmet. Men først 1898 enedes man om at nedsætte en kommission, som skulle udarbejde en ny navnelov. I skrivelsen til medlemmerne fremhæves klogeligt nok ikke de negative sider ved det bestående system, særlig i administrativ henseende, men derimod »den Betydning, som de særligt i visse Dele af Landet i ikke ringe Omfang forekommende, til Slægtsnavnet knyttede Tilnavne have i folkeejendommelig Henseende, og det ønskelige i, at Adgangen til at benytte disse Tilnavne som Slægtsnavne kunne fæstnes i bestemte Regler«. Der tales om »disse Tilnavnes nationale Betydning«, og spørgsmål om, »hvorledes og i hvilken Grad de ere knyttede til Besiddelse af faste Ejendomme«, ønskes oplyst. Den sidste bemærkning tyder på, at man har haft gård- og husnavne som efternavne i tankerne.

Den nedsatte kommission, bestående af teologen Fred(e)rik Nielsen, historikeren Johannes Steenstrup og folkemindeforskeren Axel Olrik, gik grundigt til værks, indsamlede historiske og lokale oplysninger om navneskik, og afgav en lødig betænkning, som skulle danne grundlag for en ny navnelov, som i virkeligheden var en navneforandringslov. Betænkningen udkom 1899 under titlen Dansk Navneskik. Den er hovedkilden til vor viden om 1800tallets navneskik, for så vidt angår tilnavne og efternavne.

Loven om navneforandring vedtoges i april 1904. Den gav rige muligheder for at ændre sit efternavn ved kongelig bevilling eller, som noget nyt, ved øvrighedsbevis. »De, der ønske som Slægtnavn at antage det Tilnavn, hvorunder de selv samt deres Fædre og Bedstefædre paa fædrene eller mødrene Side have været almindelig kendte i den paagældende Egn, kunne ... forvente at faa dette Tilnavn tillagt ved Kongelig Bevilling som Slægtnavn i Stedet for eller ved Siden af deres hidtidige Slægtnavn«, hedder det i en i vores sammenhæng relevant paragraf. Forbehold tages kun over for klausulerede slægtsnavne, hvoraf den gruppe, som interesserer os her, er »Navne paa faste Ejendomme, der ligge i Kongeriget og tilhøre danske Undersaatter, under Betingelse af, at Ejendommen i mindst 20 Aar har været almindelig kendt i Egnen under det paagældende Navn og at dette af Ejeren ... er forbeholdt ved Anmeldelse til Justitsministeriet«. Det tilføjes dog, at »saadant Forbehold ... har i intet Tilfælde Gyldighed overfor Ejeren af en Ejendom, der i mindst 20 Aar har været almindelig kendt i den paagældende Egn under samme Navn som det anmeldte«. Det

vil altså sige, at Jens Andersen uden videre får tilladelse til at ændre sit efternavn til Jens *Lindegård*, hvis han ejer en gård, som i mindst 20 år har heddet Lindegård. Han kan også ændre sit navn til Jens *Langdal*, hvis det ikke i forvejen er beskyttet som efternavn. Men han får ikke lov til at hedde Jens *Rørkær*, hvis en gård i nabolaget i mindst 20 år har været kaldt og af ejeren anmeldt som Rørkær, og hvis Jens' egen gård ikke har dette navn.

Kommissionens arbejde fulgtes op 1902 af en Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtsnavne (andet oplag 1903), udarbejdet på ministeriets foranledning af Verner Dahlerup og Johannes Steenstrup. Den indeholder ca. 16000 forslag, hvoraf ca. 11000 er stednavne. Kraks navnebog 1912 rummede yderligere godt 9000 nye navneforslag, heraf ca. 7000 stednavne. Størstedelen af disse navnebøgers stednavne er dog fiktive.

Fik vi flere stednavne som efternavne i 1900tallet? Gav bestræbelserne resultat?

Det første spørgsmål kan umiddelbart besvares med et ja, selv om eksakte tal ikke er præsenteret. I de 80 år navneforandringsloven har fungeret, er der givet mere end 50000 bevillinger til navneændringer. I de allerfleste tilfælde er det -sen-navne, der er blevet udskiftet. Gennemlæser man justitsministeriets fortegnelse over forbeholdte slægtsnavne (den sidste er fra 1980, senere årlige tillæg), som også indeholder de relativt fåtalige slægtsnavne, der var klausuleret inden lovens ikrafttræden, vil man hurtigt kunne overbevise sig om, at den største gruppe af nybevillgede slægtsnavne netop er stednavne. Tabet af denne slags slægtsnavne inden for perioden, ved slægters uddøen eller emigration, er derimod beskedent.

De absolutte tal er dog naturligvis mindre interessante, når gruppens position i det danske slægtsnavnesystem skal vurderes. Her er det dens relative placering i forhold til andre slægtsnavnegrupper, især -sen-navnene, som er vigtig.

Det har været hævdet, at personer med -sen-navne i dag – trods lovgivernes bestræbelser – udgør en større procent af befolkningen end omkring århundredskiftet²⁶. Jeg tvivler på, at det er rigtigt. Hvis man med et forsigtigt skøn regner med, at 85% af århundredskiftets landbefolkning på

26. Søndergaard 1979, s. 260, Kisbye, s. 131. Jeg går ud fra, at formuleringen »andelen af -sen-navnene er steget gennem hele 1900-tallet i takt med den almindelige befolknings-tilvækst« hos Søndergaard, og tilsvarende »vi har aldrig haft flere -sen-navne end vi har nu« hos Kisbye, skal forstås som »det procentuelle antal af personer i befolkningen med -sen-navne« osv. Antallet af forskellige -sen-navne er af mindre interesse og er iøvrigt mindre end antallet af forskellige stednavne som efternavne.

1491000 personer, og 70% af bybefolkningen på 958000 personer²⁷ bar -sen-navne, vil det sige at 1937000 eller 79% af landets daværende befolkning havde -sen-navne. Procenten af -sen-navne-bærere ligger i dag mellem 68 og 70²⁸. De ca. 10%, der udgør forskellen, dækkes bl.a. af en øget andel af stednavne i efternavnsfunktion.

Fra det første tiår af lovens levetid kan nævnes følgende navneændringer²⁹, alle personer havde et -sen-navn som det ældre navn: Christensen > *Bramsnæs*, *Lambæk*, *Kvolsgård*, *Kongsbøl*, Rasmussen > *Børup*, *Rosenlund*, Hansen > *Ellekilde*, *Raunkjær*, Nielsen > *Hedebol*, *Hasager*, *Slebsager*, Petersen > *Sandbæk*, *Rifbjerg*, *Elmholt*, Sørensen > *Skrubbeltrang*, *Vanggaard*, Jensen > *Aakjær*, og fra de nærmeste følgende år f.eks. Jensen > *Eriksholm*, *Sandfeld*, Hansen > *Rosvænge*. En nærmere undersøgelse ville formentlig vise, at det drejer sig om fødestedsnavne, sjældnere vistnok om arbejdssteder, f.eks. Jensen > *Skautrup*, eller om moders slægtsnavn, f.eks. Nielsen > *Sandemose*. Den sidste type er blevet almindeligere i århundredets løb.

Det sidste spørgsmål, som stilledes ovfr., om århundredskiftets lovgivningsbestræbelser gav resultat, må ligeledes besvares bekræftende, men med den vigtige tilføjelse at resultatet nok langtfra stod mål med de forventninger, man havde stillet. Det drejer sig kun om udsving på nogle få procent.

Ret beset har dog den efternavnsgruppe, vi beskæftiger os med, en stærkere position i den almindelige bevidsthed, end tallene ovenfor direkte giver udtryk for, og det har følgende grunde:

For det første er der utvivlsomt et stigende antal navneforandringsnavne, som må analyseres som fiktive stednavne, altså konstruktioner med stednavnekarakter, f.eks. kombinationer af velkendte stednavneelementer, som ikke går tilbage til eksisterende stednavne. Fra lovens første år kan anføres Jensen > *Ingholt*, Rasmussen > *Viltoft* og vistnok Hansen > *Brøndal*. Denne gruppe navne, som kan sammenstilles med den fra Sverige udgående borgerefternavnstype Dalberg, Ljungdal, er ikke behandlet i denne fremstilling (jfr. ovfr. s. 240).

For det andet har stednavne som »mellemlavn«³⁰ fået en stadig stigende anvendelse gennem århundredet. I denne type opfattes stednavnet oftest

27. Befolkningstallene er taget fra Vagn Dybdahl, Det nye samfund på vej 1871–1913, Dansk socialhistorie V 1982, s. 17. De vedrører året 1901.

28. Ifølge CPR-registret 1971 bar 67,13% af befolkningen et af de 152 almindeligste -sen-navne. Ingen andre -sen-navne når op på en % af 0,01 af den samlede befolkning. Efter listen over efternavnenes top-500 i Danmark i Søndergaard 1979, s. 264ff.

29. De fleste er nævnt i Skautrup 1968, s. 312.

30. Om termen se Hjorth Pedersen 1983, s. 78ff.

som en del af efternavnet. Langt den hyppigste kombination har patronym som sidsteled. Hvor hyppig denne type, altså Ole Østergård Frederiksen, er, vides ikke. En forestilling får man af en gennemgang af den fortegnelse over personer i Københavns Telefonbog 1984/85, som har Jensen (det almindeligste efternavn) som efternavn og et fornavn, som begynder med a. Det drejer sig om ca. 2550 personer. Af dem har ca. 160 eller godt 6% et »mellemlavn« af stednavne-typen: Arne Askov Jensen, Astrid Hunderup Jensen osv.³¹. Ofte bliver det således, at stednavnet i navnekombinationen som det mere usædvanlige bliver personens tiltale- og omtalenavn³², hvad jeg kan tale med om af personlig erfaring.

Eksistensen af dette midterste navn kan så i nogle tilfælde føre til navneforandringer, enten således at det oprindelige »mellemlavn«, stednavnet, bevilges som efternavn, f.eks. Hedtoft Hansen > Hedtoft, eller således at stednavnet og det efterfølgende efternavn, som regel -sen-navn, forbindes med en bindestreg. I Københavns Telefonbog 1984/85 er opført 875 personer med navnet Vestergaard/-gård (Westergaard/-gård; det almindeligste stednavn i efternavnsfunktion) samt yderligere 35, som har navnet som første del i en bindestregkombination med et andet efternavn, næsten altid et patronym, altså Vestergaard-Olsen. Hvis forholdet er repræsentativt, hvad nærmere undersøgelser må vise, og hvis denne type skal medregnes til efternavnsgruppen, skal dens tal altså forøges med ca. 4%.³³

Den omvendte rækkefølge i en sådan efternavnskombination, altså hvor et stednavn som sidste led har en anden art af slægtsnavn, næsten altid et patronym, foran sig, er langt sjældnere. Når de to navne ikke er bindestregsforbundne (*Jensen Nyegård*), indgår navnet statistisk i gruppen af stednavne som efternavne, er der bindestreg mellem de to led derimod i den gruppe, som det første led repræsenterer. Det kan anføres, at der i Københavns Telefonbog 1984/85 er anført 17 personer, der hedder Jensen + bindestreg + stednavn, *Jensen-Brobj*, altså et meget lille tal sammenlignet med de ca. 33700 Jensen'er, som er fortegnet.

Endelig skal der endnu engang mindes om den her forbigåede gruppe af

31. Procenten er i stigning. Villarsen Meldgaard 1983, s. 113 har oplyst, at 34% af 800 københavnske børn, født mellem 1950 og 1960, bar mellemlavn og slægtsnavn, hvortil skal lægges lidt under 2% med dobbelt (dvs. bindestregsforbundet) slægtsnavn. Hvor stor en del af disse ca. 36% som udgjordes af et stednavn, er ikke oplyst, men den er givetvis højere end de 6% i Jensen-undersøgelsen, som omfatter folk, født i tidsrummet ca. 1900-ca. 1965.
32. Konsekvenserne er gribende og illustrativt beskrevet af Villarsen Meldgaard 1983, s. 118-20.
33. Jfr. dog Villarsen Meldgaard 1983, s. 113, som i sit materiale kun konstaterer lidt under 2% af denne type.

efternavne, der sprogligt kan analyseres som stedsbetegnende appellativer, altså *Lund* og *Skov*. Som omtalt ovfr. er nogle af dem egentlige stednavne i deres oprindelse, andre kan være reduceret af sammensatte stednavne. Selv om flertallet af dem skal bedømmes som appellativer i funktion som efternavne – og det er grunden til at de som en heterogen gruppe ikke er indlemmet i denne fremstilling – forstærker de uanset deres genese det toponymiske indslag i efternavnsskikken.

Litteratur

- Bach 1952–53 = A. Bach, Die deutschen Personennamen, Deutsche Namenkunde I 1–2. 2. Auflage. Heidelberg.
- DanmRun. = Danmarks runeindskrifter I–II, ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirking af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. Kbhvn. 1941–42.
- Dansk Navneskik 1899 = Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4 Maj 1898 nedsatte Kommission, ved Fr. Nielsen, A. Olrik, J. Steenstrup. Kbhvn.
- DgP = Danmarks gamle Personnavne I–II, ved Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. Kbhvn. 1936–64.
- Ekbo 1947 = Sven Ekbo, Nordiska personbinamn under vikinga- och medeltid. I: Nordisk Kultur VII. Kbhvn, Oslo, Stockholm.
- Fabritius 1946 = A. Fabritius, Danmarks Riges Adel. Kbhvn.
- Heinze-Cascorbi 1933 = A. Heinze & P. Cascorbi, Die deutschen Familiennamen. Siebente ... Auflage. Halle/S – Berlin.
- Hjorth Pedersen 1983 = B. Hjorth Pedersen, Hvad forstås der ved termen mellemnavn? I: Personnamnsterminologi. NORNA-rapporter 23. Uppsala.
- Kisbye 1983 = T. Kisbye, Slægtsnavne og patronymer. I: Personalhistorisk Tidsskrift 101.
- Kousgård Sørensen 1980 = J. Kousgård Sørensen, Danmarks »lærde« slægtsnavne. I: Festskrift till Carl-Eric Thors % 1980. Helsingfors.
- LiberDaticus = Liber daticus Lundensis vetustior. I: C. Weeke (udg.), Libri memoriales Capituli Lundensis. Lunds Domkapitels Gavebøger. Kbhvn. 1884–89.
- Modéer 1964 = I. Modéer, Svenska personnamn. Uppsala.
- NecrLund = L Weibull (udg.), Necrologium Lundense. Lunds domkyrkas nekrologium. Lund 1923.
- Reaney 1967 = P. H. Reaney, The Origin of English Surnames. London.
- Reaney 1976 = P. H. Reaney, A Dictionary of British Surnames. Second edition. London, Boston and Henley.
- Reitan 1935 = J. Reitan, Om bruken av patronymica i de nordenfjellske mål. I: Maal og minne.
- Skautrup 1968 = P. Skautrup, Det danske sprogs historie IV. Kbhvn.
- Sundqvist 1957 = B. Sundqvist, Deutsche und niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420. Beinamen nach Herkunft und Wohnstätte. Lund.
- Søndergaard 1979 = G. Søndergaard, Bogen om personnavne. Kbhvn.
- Thiset 1898 = A. Thiset, Den danske Adels saakaldte Forfald i det 16–17 Aarhundrede. I: Historisk Tidsskrift VII rk. 1 bd.
- Villarsen Meldgaard 1983 = E. Villarsen Meldgaard, Moderne dansk personnavneskik – fornavne, mellemnavne, slægtsnavne. I: Studia Anthroponymica Scandinavica 1. Uppsala.

Place-names as surnames

A place-name employed as a by-name normally indicates the place from which the bearer (or, if it is a hereditary surname, an ancestor) originates. The type is particularly well-suited as an identification when a person moves to another place. Since there was low mobility among the majority of the population in early times, this type of name does not make its appearance until a comparatively late date and there are few instances in the medieval period. The German element in the aristocracy and the middle classes in the medieval period, however, resulted in a gradually increasing popularity of this fashion in naming.

Between 1500 and 1800 new names of this type, sometimes in latinised form, were formed by the clergy but the most significant contribution to the type manifested itself in the towns as a result of the immigration of German and French families.

The laws about naming passed in the 18th and 19th centuries pointed to the place-name as one type of surname that could suitably take the place of the overwhelmingly common patronymic, but with little success. It was not until the 20th century that a number of place-names – particularly farm-names – began increasingly to be brought into use as surnames or parts of surnames.

John Kousgård Sørensen
Institut for Navneforskning, København

Et gammelt suffiks i moderne stednavneformer

af Lis Weise

Det er en ofte gjort iagttagelse, at jyske stednavne har endelsen -ing overfor Fyn og Øernes former på -inge.¹ Den eneste undtagelse synes at være det jyske Bramminge, navn på en jernbanestation på banelinjen til Esbjerg. Navnets officielle form har dog altid været Bramming, formen Bramminge er kommet med jernbanen.

Den ovenfor skitserede regelmæssighed med hensyn til fordeling af inge-former overfor ing-former har ganske meget for sig. I det følgende vil de nutidige former af bebyggelsesnavne, der er afledt med suffikserne -ing(i), -ung(i),² blive kommenteret ud fra deres geografiske placering i hovedområderne: 1. Østdanmark (= Danmark øst for Storebælt), 2. Fyn, 3. Jylland. Det er således hovedtesen, at i Østdanmark ender stednavnene på -inge, på Fyn på -inge(?) og i Jylland på -ing.

Nogle navne, der er afledninger til samme basis, kan eksemplificere fordelingen:

Afledninger til plantenavnet bregne, gl. *brækni, n. har i Østdanmark og på Fyn formen: Bregninge (313³, 799, 842, 1044, 1162), i Jylland: Bregning (2361) og Brejning (2554).

Appellativet gl. swithning, m. 'afbrændt område' fremtræder i østdanske stednavne i former som: Svinninge (268, 592), Svindinge (1094), men i Jylland i formen Svinding (1764). Og appellativet winning, f. 'arbejde, opdyrkning' har i Østdanmark formen Vindinge (194, 1121) og i Jylland formen Vinding (2194, 2362).

En nøjere undersøgelse af navnestoffet giver dog et mere nuanceret billede: der findes undtagelser fra hovedregelen, ligesom der findes andre korrespondenser til suffikset, f.eks. nutidige former på -en og -ende, som vil blive omtalt nedenfor.

I de ovenfor eksemplificerede navne er der flere fælles træk, hvoraf føl-

1. Se f.eks. K. Hald, *Vore Stednavne* p. 41.
2. Der tages kun hensyn til navnenes nuværende funktion. Ikke til deres oprindelse som kan være naturbetegnende, og hvor suffikset kan være -ing, -ung.
3. Tallet angiver sognets topografiske nummer, således som det findes i »Topografisk ordning af Danmarks egne«. Numre indtil 844 er østdanske, herfra og til 1167 er fynske, herefter kommer de jyske.

gende er væsentlige for suffiksets udvikling: 1. Den basis, hvortil suffikset føjes har udlydende konsonant(er), 2. De(n) udlydende konsonant(er) er bevaret til nutiden, således at der ikke er mulighed for vokalsammenstød. Den nutidige fordeling -inge:-ing passer kun på denne navnetype.

Den middelalderlige overlevering af bebyggelsesnavne af typen med basisudlydende konsonant er imidlertid ikke i overensstemmelse med denne fordeling. Ser vi først på forholdene i *Østdanmark*, så viser det sig at ikke få navne, også i gode, ældre kilder, har enstavet form af suffikset, og det gælder også navne, hvor dette ikke kan være den oprindelige form.⁴ Meget tidligt synes den to-stavede form af suffikset dog at blive den 'østdanske norm'.⁵

Undtagelser fra at suffikset fremtræder to-stavet i nutidige østdanske navne kan findes blandt de navne, der 1. har haft basis på udlydende konsonant(er), der senere er svundet, 2. har haft basis med udlydende vokal.

I den første gruppe findes navne som f.eks. Renge, 521 (1331 Ræthinge, < *Rath-ingi), Bringe, 146 (1451 Breedinghe, < *Brēth-ingi), hvor -th- er svundet, Grænge, 789 (c. 1450/1476 Graffwinge, 1498 Grengæ, < *Graw-ingi) med svind af -w⁶, Krønge, 757, (1357 Krøgingæ, < *Krok-ingi) med svind af -k. Til denne gruppe skal Mønge, 28, muligvis også henføres, hvis basisformen er et *Maiw-ungi, jfr. urnordisk *maiwa, gl. miō 'smal'.⁷ I denne navnegruppe har bortfald af konsonant(er) medført hiat og hiatreduktion, således at den gammeldanske trestavede form er blevet reduceret til en tostavet, der dog i lighed med hovedgruppen har udlydende vokal af suffikset: ender på -nge (ikke -ng).

Nutidig form på udlydende -ng finder vi derimod i navne, der har basis på udlydende vokal. Det drejer sig om navnene: Fløng, 161, (1259 Fløngi, < *Flō-ingi), Høng, 291, (c. 1202/1404 Høyngæ, < *Hō-ingi), Køng, 591, (1327/1680 Køyngæ, < *Kwī-ungi), Ring, 588, (1327/1528 Rængæ, < *Rā-ingi). Det er bemærkelsesværdigt, at de middelalderlige former i alle disse navne er tostavede,⁸ og ender på -ng plus vokal, altså former der svarer til foregående gruppes nutidige former. De to sjællandske landsbyer Ring, 588 og Renge, 521, afslører således ved deres nutidige form af suffikset, at de har forskellig oprindelse: < *Rā-ingi: < *Rath-ingi.

4. Se herom i indledninger under -inge i Maribo amts Stednavne (DS XI) og Præstø amts stednavne (DS XVI).

5. Jfr. f.eks. også John Kousgård Sørensen, *Ti Afhandlinger* p. 244 om ing:inge i Skippinge (overfor Skippings herred). Jeg håber at kunne behandle det samlede middelalderlige materiale ved en senere lejlighed.

6. I Grevinge, 337, er -w- derimod bevaret til nutiden.

7. Se også Bent Jørgensen, *Dansk Stednavneleksikon* I 84.

8. Former som Høyngæ og Køyngæ skal rimeligvis opfattes som trestavede.

På *Fyn* er forholdene meget lig dem i Østdanmark: Når afledningsbasen har udlydende konsonant(er) er suffikset næsten altid tostavet i formen *-inge* (omkring 50 eksempler). Også i dette område har en række bebyggelsesnavne i gode, ældre kilder enstavet form af suffikset i de ældste belæg. Men også her bliver tostavelserformen tidligt dominerende.⁹ Undtagelser fra en nutidig tostavet form findes kun i de to bebyggelsesnavne: Bæring, 994, (1393 Berdinghe, < *Barth-ing(i)) og Båring, 964, (1446 Baringe, < *Barth-ungi). Begge bebyggelser er beliggende i Odense amt, meget nær Lillebælt og hermed det jyske område med enstavet suffiks som 'norm',

I navnet Ringe, 932 og 1091 (1392/1681 Ræthinge og c. 1277/1450 Ræthing, < *Rath-ingi) er spiranten svundet omkring 1500, men navnene følger den tostavede 'norm' på *-nge*, som også kunne iagttages i de øvrige østdanske navne af denne type.¹⁰

I *Jylland* er reglen om, at suffikset er *enstavet* i nutidige navneformer uden undtagelse (jfr. om stationsnavnet Bramminge ovenfor). Dette gælder for stednavne med basisudlydende konsonant(er). Med hensyn til navne med svind af basisudlydende konsonant(er), så rummer det jyske materiale af usammensatte navne ingen eksempler herpå, således at der ikke findes jyske paralleller til den østdanske form på *-nge*. Typen findes dog i sammensætninger, jfr. p. 264f.

I den middelalderlige overlevering af de jyske navne af denne type findes en række, 19 ialt, der har tostavet form af suffikset som ældste belæg. Og selvom der i det jyske materiale på grund af den jyske apokope ikke selv i de ældste kilder kan skelnes mellem oprindeligt *-ingi* og *-ing*¹¹, er det samlede jyske middelalderlige materiale dog meget mere broget end det nutidige, og måske med hensyn til fordelingen *-ing:-inge* ikke meget afvigende fra det øvrige danske.

Tostavede former, dog kun som *-nge*, findes i jyske navne, der har basisudlydende vokal. Herhen hører blandt andet Glynge, 1667, der rimeligvis er en afledning til substantivet gl̥da. *gl̥y 'sump', således f.eks. hos K.

9. Jfr. således DS XIII p. XVIII: »Tidligt har gruppe 3 og 4 fået tostavelserform under påvirkning af den dominerende gruppe 2, og ligeledes tidligt er gruppe 1 og 2 faldet sammen i formen *-ingæ*, *-inge*.
10. Landsbynavnet Køng, 1007, er rimeligvis et oprindeligt appellativ gl̥da. *kæng, 'bugt', ikke en afledning med det propriale *-ing(i)*, og belægsserien er med en enkelt undtagelse altid enstavet, jfr. DS XIV 311.
11. jfr. f.eks. Anders Bjerrum i DS XII p. X: I det allerældste materiale fra øerne kan der nogenlunde sikkert skelnes mellem navne på *-ingi* og navne på *-ing*, *-ung*, men i det jyske materiale kan der på grund af den jyske apokope ikke foretages en tilsvarende sondring; i materialet fra Århus og Skanderborg amter ender selv de ældste kilders *ing*-navne alle på *-ing*, og ingen på *ingi*.

Hald, Nudansk Ordbog og Bent Jørgensen, Dansk Stednavneleksikon II 46. Navnet er tidligere i DS IX 45 antaget for at være en afledning til substantivet *glugg 'åbning', en tolkning, der støtter sig til navnets ældste belæg: 1445/1500 Gløgind. Hvis denne tolkning er rigtig, er navnet det eneste jyske eksempel på, at basisudlydende konsonant svundet, hvilket vel sagtens ikke er særlig påfaldende eftersom dette findes i sammensætninger, jfr. nedenfor p. 264f., men hvad der er mere påfaldende, det ville være det eneste eksempel af denne type, hvor suffikset i nutiden er tostavet. Ved en tolkning af navnet som indeholdende basisudlydende vokal, kommer navnet ind i en gruppe, hvor tostavet form i jysk er almindeligere.

De øvrige navne er: Hinge, 1799, 1928 (1333 Hængy; 1431/1552 Hingi, < *Hā-ingi), Rønge, 1786, (1524 Røngij, < *Rō-ingi). Det er bemærkelsesværdigt, at i disse tre navne ender ældste belæg på -ngi (ingen apokope), og at der til alle foreligger nutidige tostavede udtaleformer:¹² heŋi, heŋə, røŋi. Med hensyn til udtaleformens tostavethed passer Glynge ikke ind i denne gruppe: gløŋ. Og det kan give anledning til overvejelse af, til hvilken jysk ordtype disse navne skal henføres.¹³ For det er øjensynligt, at ordtypen er atypisk i såvel østdansk som i jysk i nutiden: i østdansk er typen i modsætning til hovedreglen enstavet, i jysk er typen i modsætning til hovedreglen tostavet.

I den hidtil fremlagte beskrivelse er hovedvægten lagt på fordelingen af en- og tostavede former af suffikset. Men som indledningsvis nævnt fremtræder suffikset i nutiden også i andre former. En fællesnævner for de øvrige former er en fra -ing formen afvigende angivelse af nasalitet, eventuel også manglende nasalitet, udtrykt ved skrivemåder som *-end(e)*, *-en(e)*, *-ind*, *-e*. Ikke alle former findes belagt over hele landet, men så vidt som materialet rækker, synes hovedreglen om suffiksets geografiske fordeling af en- og tostavede former også at gælde med hensyn til andre skrivemåder, i hvert fald i hovedtrækkene.

Tostavede skrivemåder som: *-ende*, *-nde*, *-ene* findes kun i østdanske navne, fortrinsvis sjællandske og falsterske.

Skrivemåden *-ende* findes i nutidige navne, hvor basis har udlydende -k(k): Birkende, 318, 906 (1363 Byrchinge; 1397/1607 Birckinge < *Berk-ingi), Lekkende, 611, (1310 Lækynge < *Lakk-ingi), Rekkende, 607,¹⁴ (1547 Recken < *Rækk-ingi), Sterkende, 193 (1402/1580 Sterckinge,

12. De øvrige inge-navnes udtaleformer fremlægges ikke i denne undersøgelse. De vil indgå i en senere behandling af det samlede danske materiale.

13. Ved hiatreduktion foreligger et lignende resultat i det jyske Sminge, 2173 (VJb 1231 (13. årh.) Smaængiæ < *Sma-ængiæ, jfr. DS XII 115).

14. en anden tolkningsmulighed er bestemt form af substantivet række, jfr. DS XVI 208.

< *Stark-ingi). Alle bebyggelser, undtagen Birkende, 906, der ligger på Fyn, er beliggende på Sjælland.

Skrivemåden *-ene* findes i det mønske landsbynavn Busene, 625, der har *-s* som basisudlydende konsonant: 1266/1440 Buzsingelittle, < *Büsi-ungi. Allerede meget tidligt, i RJB 1730–80, vinder formen på *-ene* indpas: Bwsene.

Skrivemåde med *-nde* findes i de falsterske navne Magle- og Lillebrænde, 811 og 813, der har basisudlydende *-nn*: VJb 1231 (13. årh.) Bræningy maklæ, Bræningy litlæ, < *Brænn-ingi. Formen med *-nge* – svarende til *-nde* – fandtes i hovedgruppen af østdanske navne med bortfald af basisudlydende konsonant(er). Når Magle- og Lillebrænde i nutiden falder sammen med denne gruppe skyldes det, som anført i DS XI 168: sammenfald og reduktion i dialekten af konsonantforbindelserne *nn* og *ng* (KortFm 119ff.) dels den relativt tryksvage stilling, idet adjektiverne *magle* og *lille* må antages altid at have haft hovedtrykket, uanset deres plads.

Det bornholmske landsbynavn Tejn, 663, har en nutidig form på *-n*, der kunne svare til den østdanske hovedtype på *-ng* ved basisudlydende vokal, jfr. ovenfor p. 258. Men Tejn er rimeligvis et oprindeligt *Tath-ing(i), og man skulle derfor have ventet en tostavet form i overensstemmelse med praksis for navne med bortfald af basisudlydende konsonant(er). En tostavet form foreligger dog rimeligvis også i den ældre udtaleform samt i ældre former, men tilslutning til det enstavede substantiv tegn er rimeligvis baggrunden for, at navnet ikke er blevet indpasset i den østdanske 'norm', som også synes at omfatte bornholmske navne, jfr. f.eks. Allinge p. 266.

Nutidige skriveformer med *-ind*, *-en* findes kun i Jylland og på Fyn omkring området ved Lillebælt.

-ind i nutidige navne findes kun hvor basis har udlydende *-k*, *-ld*: Ble-gind, 2155, (1347/1478 Blegyngh, < *Blëk-ingi), Hygind, 979, (1449/1600 Hyging, < *Høk-ingi), Mygind,¹⁵ 996, (1431/1667 Miuging, < *Miük-ingi), Kolind, 2014 (1416/1600 Kollingh, < *Kald-ung). Det drejer sig altså om to østjyske bebyggelser samt om 2 vestfynske beliggende ved Lillebælt. Om det vestfynske Hygind, 979, siges det i DS XIV 265, at ingen af de to udtaleformer: *hy·n*, *hy·* svarer til den ventede udtale, som måtte være *hy·i*, samt at endelsen *-ind* skyldes et lydligt sammenfald med *-ing(e)* i udtalen [i_c]. Men man kunne måske ud fra udtaleformerne have ventet en 'normaliseret' nutidig form af de to fynske navne som *Hyng og *Myng. Når navnene ikke har denne form, hænger det måske sammen med, at ty-15. Det jyske Mygind, 1969, er rimeligvis et oprindeligt *Myk-und, jfr. f.eks. K. Hald, Nu-dansk Ordbog, se nedenfor p. 266.

pen med svind af basisudlydende konsonant ikke er belagt i jyske navne (findes muligvis kun i sammensætninger) og at navnetypen altså ikke findes i den geografiske del af landet, til hvilket de vestfynske navne synes at slutte sig.¹⁶ Navnetypen med tostavet form på udlydende vokal hører i jysk, som ovenfor nævnt, til i navne med basisudlydende vokal.

Skriveformer med *-en* fremtræder i en række jyske navne. Der er dog til mange af disse knyttet en ret stor usikkerhed med hensyn til oprindelse, et forhold som for visse navnetypers vedkommende er behandlet i Lis Weise, Danske indbyggernavne på *-inge*, i kapitlerne om basisnavne på *-hēm/-um* (p. 97ff.) og *-bølling* (p. 73f.).

Et oprindeligt *inge*-navn med nutidige former på *-en* er det sønderjyske sognenavn Egen, 3261, der har basisudlydende *-k*: 1292/Pav.Kopib. Eking, < *Ek-*ingi*. Et andet er det østjyske landsbynavn Jeksen, 2157, der har basisudlydende *ks*: 1347/c. 1478 Exynghzen, < *Aks-*ingi*.¹⁷

Landsbynavnet Bøjen, 1967, der ligger tæt ved 'trekønsområdet' på Djursland, er rimeligvis et oprindeligt *inge*-navn med basisudlydende *-th*: 1469/1612 Bødingh, < *Bōth-*ingi*. Men Bent Jørgensen omtaler i Stednavneleksikon II 26 muligheden for bestemt form af substantivet bygd.

I de sønderjyske navne Bækken, 3229, og Lunden, 3263, med basisudlydende konsonanter henholdsvis *-kk* og *-nd*, er der for hvert navn tre tolkningsmuligheder, f.eks.: *Bækkium (dativ pluralis af substantivet bæk), *Bækk-*inn* (bestemt form af det samme substantiv) samt endelig en afledning med *-ingi*: *Bækk-*ingi*, jfr. Lis Weise, Indbyggernavne 114ff.

En sammensætning med efterleddet *-win*, f. 'eng' eller en afledning med *-ingi* er muligheder der foreligger i sognenavnet Træden, 2202: 1456 Thræden, 1. *Thrath-*win*, 2. *Thrath-*ingi*.

ing um. I enkelte jyske navne, der ligger i områder, hvor en række navne har haft endelser med udlydende nasal, er det oprindelige *inge*-suffiks blevet erstattet med en nasalitet tilhørende en anden navnetype. Dette er sket i Gudum, 1493 (1425/Bircherod Guding, < *Guth-*inga*, jfr.

16. Jfr. også de vestfynske navne Bæring, 994 og Båring, 964 ovenfor p. 259.

17. Anderledes i f.eks. DS XII 103. Det er uvist hvorledes den ældste form skal forklares, jfr. a. a. Men den rimeligste forklaring synes at være: Den ældste form, i DS XII gengivet *exyngheten*, læses i DiplDan 3.r.II nr. 376 *Exynghzen*. Forskellen beror på, hvorledes håndskriftets *z*-tegn gengives. Jeg tror, at den kryptiske form er fremkommet ved, at afskriveren af 1347-formen har vidst, at navnet på afskriftens tid (1478-c. 1500) normalt havde former der kunne skrives med *-en* (hvad kronologisk samtidige belæg bekræfter). Gengivelsen af navnet skyldes afskriverens fejlopfattelse af det latinske *-et*-tegn og hans viden om stednavnets daværende form: han opfatter navnets oprindelige form som *exyng(h)sen*, hvor 'fejlen' er, at navnets endelse gengives to gange (en fejltipe der vistnok ikke er helt ualmindelig) dels som *-xyng*, dels som *-sen*.

Lis Weise, *Indbyggernavne* p. 99ff.) og Hygum, 2634, Sønder Hygum, 3058 (ROc. 1300 Hygung, < *Hük-ingi, jfr. s.st. 111).

Det er karakteristisk for de navne der har nutidige skrivemåder på -(e)nde, -ene overfor: -ind, -en at de følger hovedområdernes former med hensyn til en- eller tostavet form af suffikset. I denne henseende synes der i nutiden at råde systemtvang betinget af navnetypernes tilpasning til de dialektale hovedområdernes ordtyper. Og denne systemtvang kan også spores uden for det oprindelige inge-suffiks i navne hvor lydudviklinger har bevirket sammenfald, således at disse uoprindelige inge-navne også har nutidige former, der med hensyn til en- og tostavethed følger hovedområdernes, jfr. nedenfor p. 266 f. Med hensyn til gengivelse af nasalitet er systemet derimod vigende, således som det er påvist ovenfor.

Så langt som til manglende gengivelse af nasalitet er det kun sjældent, at de moderne skriftformer er gået: i forbindelse med basisudlydende nasal har to vestjyske navne¹⁸ nutidige skriftformer på -e. Det drejer sig om sognenavnet Henne, 2599, der også indgår i sammensætningen Hennebjerg (1145/1245 Hønning, < *Han-ingi), og sognenavnet Ramme, 2438, (c. 1325 Rammingh, < *Ramm-ungi). Til begge navne foreligger optegnelsesformer, der viser bortfald af nasal, men overholdelse af navnene som to-stavede; det udlydende [ə] er næppe fakultativt og kan ikke apokoperes. Typen falder i de nutidige former sammen med de jyske navne med basisudlydende vokal, der også har to-stavede former på udlydende vokal, jfr. p. 260.

Forholdet ved det fynske Lille Rise, 1164 og det jyske Lille Vorde, 1494, er af speciel karakter, idet ing-formerne i disse navne rimeligvis har diminutiv betydning, jfr. Lis Weise, *Indbyggernavne* 155. Tilstedeværelsen af de tilsvarende bebyggelser med Store-, hvor ing-former aldrig forekommer, forklarer rimeligt den manglende nasalitetsangivelse i nutidige skriftformer.

De vekslende former på -bøl, -bølling i en række sønderjyske navne har ført til en nutidig form på -bøl i Asbøl, 2363 og Kærbøl, 2703. Forskellen mellem de to former beror ikke på at -ing er svundet, men på at -bølling inden for bestemte navnetyper i geografisk afgrænsede områder har en meget dominerende stilling, jfr. Lis Weise, *Indbyggernavne* 73ff.

Navne som er afledt med suffikset *-lingi* fremtræder i jyske navne – med overholdelse af hovedreglen om enstavet suffiks – undertiden som endende på -lund. Det gælder således for landsbynavnet Dørslund, 2316, der har basisudlydende -s (1420 Dysling, VSK Doslund, < *Dus-lingi). Men i

18. Det vendsysselske landsbynavn Bolle, 1229, hører muligvis til denne gruppe, men det er uvist om det eneste og ældste belæg på -ing skal henføres hertil (1410/1573 Bolling).

landsbynavnet Døssing, 1797, der er af samme oprindelse, er denne udskiftning ikke sket. I dette navn må udviklingen, på tværs af stavelsesskel, være gået over assimilation af [sl] > [ss] og muligheden for en identifikation med -lund har ikke eksisteret. Jfr. iøvrigt om -lund > -ing nedenfor p. 266f.

Mange navne af denne type er etymologisk uklare. Det gælder f.eks. Brøllund, 2543 (brøt/brunn + -ling/-lund?, jfr. DS XVII 468) Bæklund, 2394, (bækk + -ling/-bølling? jfr. Lis Weise, Indbyggernavne 12, 90) og Seggelund, 3033 (-ling?, jfr. DS IV 274). Alle kan tages som udtryk for at efterleddets/suffiksets vokal er svækket til [ə], men at nasaliteten er bibeholdt.

Excurs. S sammensætninger

Ing suffigerede første led i sammensætninger er ikke medtaget i beskrivelsen af de moderne stednavneformer, og kun enkelte punkter, der kan belyse de ikke-sammensatte navne på punkter med sparsomme forekomster, vil blive fremlagt.

Østdanmark: Kun i sjællandske navne findes sammensætninger, hvor suffikset fremtræder tostavet. Det gælder f.eks. i Børstinge/rød, 62, og Vasinge/rød, 65, men det er næppe reglen.

I navne med basisudlydende konsonant, der senere er svundet, her specielt -th, fremtræder suffikset i Østdanmark i former på -nge. Herfra er Tejn, som omtalt ovenfor p. 261, en undtagelse. En parallel hertil kan i de sammensatte navne være det sjællandske sognenavn Gundsømagle, 165 og Gundsølille 163 < *Guth-ung-siö. Men parallelliteten er kun tilsyneladende med hensyn til enstavethed i suffikset, idet enstavet form, som antydtes ovenfor, er hyppig i sammensætninger hvor hovedområdernes regelmæssige navnestrukturer for usammensatte navne ikke opretholdes.

I de østdanske ikke-sammensatte navne er det ukendt, at nasaliteten ikke betegnes. Men i sammensætningen kendes det, f.eks. i Hørsholm, 19, < *Hyrn-ings-holm, og skrivemåde med -e (som i jyske usammensatte navne) kan findes i det falsterske sognenavn Idestrup 832, < *Ithr-ings-thorp.

Jylland. Det jyske materiale har som nævnt ingen eksempler på svind af basisudlydende konsonant(er), altså en type svarende til den sjællandske Renge < *Rath-ingi.

Et par eksempler fra sammensætninger kan dog findes: Sognavnet

Glenstrup, 1891, indeholder som forled er sønavn *Glæthing, jfr. John Kousgård Sørensen, DSÅ II 245. Ved svind af basisudlydende konsonant er fremkommet en enstavet form, hvori det oprindelige suffiks kun er synligt ved nasalitetsbetegnelsen i den nutidige form. Men hensyn til navnetype har den intet modsvar i de usammensatte jyske navne, den svarer derimod til den form af de vestfynske navne: *Hyng og *Myng, som er belagt i udtalen, men som er 'normaliseret' som Hygind og Mygind.

Som forled i gårdnavnet Gindeskov, 2478, og i herredsnavnet Ginding Herred, 2470, antages almindeligvis et stednavn *Gëting, jfr. f.eks. DS XVII 216. I herredsnavnet findes former med bevaret konsonant til omkring år 1500, herefter former med -nding. Former med -nde synes ikke at forekomme. Udtalen er giŋ·əŋ hæŋ'ər. I gårdnavnet, tidligst belagt 1492 i afskrift fra c. 1545, findes kun -nding og -nde former. Udtalen er geŋə·sgāw.

I et andet jysk navn af samme oprindelse foreligger ikke svind af basisudlydende konsonant: Geding, 2067, i den normaliserede form; og udtaleformen, uden konsonant, viser en tostavet form: gi·əŋ.

Hvis det er det samme stednavn *Gëting, der indgår i de ovenfor nævnte Gindeskov og Ginding Herred, må der forudsættes svind af basisudlydende konsonant i den tidligst belagte form af gårdnavnet, hvilket ud fra forholdene omtalt ovenfor kan sættes til omkring år 1500. Stednavnet *Gëting skulle altså omkring år 1500 findes i en form *Gind, svarende til det ovenfor omtalte sønavn *Glen i Glenstrup. Men som nævnt findes denne enstavede navnetype næppe i usammensatte jyske inge-navne, heller ikke i det etymologisk identiske Geding, 2067. Den jyske type med to stavelser og udlydende vokal (der næppe er fakultativ), svarende til formen Ginde- i Gindeskov, findes i navne der har basisudlydende vokal, og ind i dette mønster hører *Gëting > *Ginde. *Ginde er den 'normalt' udviklede form omkring 1500, og væsentligt er det, at [ə] ikke er fakultativt, og altså i skriften har kunnet gengives dels med et -e og dels med et -ing. Formen Ginding, som nu er almindelig i herredsnavnet, er derfor udtryk for en 'dobbelt' afledning med -ing. Først i formen *Ginde (< *Gëting), dernæst i formen Ginding (< *Gind-ing).

Sluttelig skal omtales nogle stednavne, der har nutidige former med -inge, -ing, men som *ikke oprindelig* er afledninger med dette suffiks. Når dette overhovedet er muligt, beror det naturligvis på, at en række af de lydudviklinger, som er omtalt i det foregående, og som har kunnet bevirke sammenfald med andre stednavnetyper, også har en modsatrettet tendens.

De navne, der har nutidige -inge, -ing former, kan findes inden for navne, der oprindelig er 1. afledt med suffiks, 2. bestemt form af et som

proprium anvendt appellativ, 3. verbalform i præsens participium, 4. sammensætninger.

1. *Suffiksafledte navne*. De eksempler som findes i materialet er begge afledt med suffikser, der indeholder en nasal: -und: Malling, 2119 (1245/1313 Malend, 1463/1567 Maling), Mygind, 1969 (1396 Mygund, 1475 Myging). -*ærni: Folding, 2686 (1236 Fuldærn, 1606 Folding).

Alle navne er jyske, og -ing formen er i overensstemmelse med 'normen' i nutidige jyske navne.

2. Gruppen er typologisk identisk med den der er omtalt ovenfor under jyske navne på -en, kun har man her som moderne form valgt en form på -ing. Det drejer sig altså om navne hvor oprindelsen ikke kan fastslås sikkert, men hvor der kan være tale om oprindelig 1. bestemt form 2. dativ pluralis, eventuel sammensætning med -hēm 3. afledning med -ing, jfr. iøvrigt Lis Weise, *Indbyggernavne* 97ff. Det drejer sig om navne som Klinting, 2599 (a.a. 104), Labing, 2097 (a.a. 100) og Thorning, 1802 (a.a. 108).

3. Også i denne gruppe har navnene oprindelig indeholdt en nasal, idet navnene er tolket som oprindelige verbalformer i *præsens participium*, glda. -andi: Alling, 643 (1392/Hanserec. Aland, Jb 1598 Allinge, jfr. John Kousgård Sørensen, *DSÅ I* 57), Gerding, 1532 (1390 Gærdyn, 1406 Gærende, 1504 Gærding, jfr. s.st. II 309). Navnene, der er henholdsvis bornholmske og jyske, følger 'normen' for en- og tostavede former af suffikset i østdanske og jyske stednavne.

4. Navne der oprindelig er *sammensætninger*.

a. S sammensat med efterleddet glda. *ēki*, n. 'bevoksning med ege' er det sjællandske sogneavn Jyllinge¹⁹, 164 (c. 1175/1495 Julighe, 1560 Jullinge).

b. S sammensat med substantivet glda. *wik*, f. 'vig' er det fynske Svaninge, 1077 (VJb 1231 (13. årh.) Swanæwich, 1416/1600 Swaninge).

Begge disse navne følger den østdanske 'norm' med tostavede form af suffikset.

c. Substantivet glda. *ændi*, n. 'ende' er sidste led i de to jyske navne: sogneavnet Sjørring, 1354 (VJb 1231 (13. årh.) Syorændæ) og landsbynavnet Sjørring, 1746 (1426 Sørind). I disse navne, hvor nasaliteten er oprindelig, er der – efter apokopen – først sket en lyd lukning af ænd(i) >ind, og herefter er vejen åben for et sammenfald med den enstavede jyske form af suffikset.

d. Nasal indgår også i efterleddet glda. *lund*, m. 'lund', som er oprindeligt i de jyske sogneavne Vester Hassing, 1472 og Øster Hassing,

19. Det jyske Stollig, 3211, der rimeligvis også er sammensat med *ēki, har to former med -ng, jfr. *DS VI* 177; disse er muligvis udtryk for en udvikling som i Jyllinge, men den er ikke slået igennem som 'norm' i navnet.

1473 (1329/1552 Wester Hasslund, Øster Hasslund; 1386/1573 Westerhaszing; 1472/1552 Øster Hassing).

En modsatrettet udvikling fra -ling til -lund er omtalt ovenfor p. 263f.

Som påvist ovenfor fremtræder det gamle ing-suffiks i moderne stednavne med skriftformer der angiver nasalitet (af den ene eller den anden type) tilpasset en dialektal bestemt navnestruktur. Bestemmende for suffiksets moderne form er først og fremmest geografisk placering. Denne er alene afgørende for fordelingen af en- og tostavede former: enstavede ing-former i Jylland, tostavede inge-former i Østdanmark. For navne der falder uden for hovedtypen (= navne der har bevaret basisudlydende konsonant(er)) er tilpasning til ordstrukturen i enten ømålene eller jysk af-gørende. Nasaliteten, som indenfor hele landet er af meget varierende karakter²⁰, er underlagt de rammer som fordelingen af en- og tostavede former angiver. Den er i nutidige navne oftest normaliseret som -ng-, men normaliseringen er slet ikke gennemført.

An old suffix in modern place-name forms

The aim of this study has been to determine whether the generally held view that place-names in Jutland have the ending -ing, while those in the Islands have forms in -inge is in fact tenable. And the conclusion reached is that the view is generally valid for the majority of the names, i.e. for the names whose stem ends in one or more consonants. In such names the present form of the suffix is determined merely by geographical location: one-syllabled -ing forms in Jutland, two-syllabled -inge forms in eastern Denmark.

Exceptions to the rule are only found among the names whose stems originally ended in a consonant or consonants that have since been lost or those whose stems end in a vowel. Names of these types, e.g. Ring in Zealand < *Rā-ingi, and Hinge in Jutland < *Hā-ingi, have forms which have been adapted to suit the word-structure in the relevant local dialects.

The nasal quality, which varies greatly in the dialects and can have several different orthographic reflexes, is subject to the limits indicated by the distribution of one- and two syllabled forms. In the majority of the names the spelling has been normalized to -ng, but the normalization has not been at all consistent.

Lis Weise

Institut for Navneforskning, København

20. Jeg håber at kunne beskrive forholdene nærmere ved en senere lejlighed.

Stednavneudvalgets virksomhed 1960–1985

af Inge Wohler

Som det var tilfældet ved Stednavneudvalgets 25 års og 50 års jubilær, skal der også nu, da der er gået 75 år siden dets oprettelse, gøres rede for dets virksomhed gennem de seneste 25 år, idet der for den forudgående tids vedkommende henvises til de redegørelser, der er givet i Stednavneudvalget gennem 25 Aar, København 1935, og Stednavneudvalgets virksomhed 1935–60, trykt i *Ti Afhandlinger*, København 1960.

I det her omhandlede tidsrum er der sket så væsentlige ændringer i udvalgets struktur, at det indledningsvis skal omtales i korthed.

Ved normeringsloven for finansåret 1960/61 blev der oprettet tre amanuensisstillinger ved Københavns universitet til de tre yngste videnskabelige assistenter på Stednavneudvalgets kontor. Som en konsekvens heraf fandt man det rigtigst at lade hele den videnskabelige side af udvalgets virksomhed indgå under universitetet i form af et forskningsinstitut kaldet Institut for Navneforskning, da instituttets arbejdsområde foruden stednavne omfatter flere andre navnearter, først og fremmest personnavne. De personlige medlemmer af Stednavneudvalget, d.v.s. de medlemmer, der ikke repræsenterede nogen institution, skulle udgøre bestyrelsen for dette institut. Bestyrelsens væsentligste beføjelser bestod i at foretage indstilling ved besættelse af stillinger ved instituttet (såvel af videnskabelige medarbejdere som af kontorpersonale) samt at vedtage, hvilke publikationer man skulle forberede til udgivelse.

Ved skrivelse af 16/10 1964 meddelte Statsministeriet, at autorisation af retskrivningslister skulle overgå fra dette ministerium til Ministeriet for Kulturelle Anliggender.

Ved professor Anders Bjerrums fratræden den 1/6 1969 enedes man om at adskille funktionen som udvalgets sekretær fra institutbestyrerstillingen.

Med vedtagelsen af Lov nr. 362 af 13. juni 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner ('styrelsesloven') bortfaldt bestyrelsen, og institutrådet blev den øverste myndighed for instituttets anliggender. Stednavneudvalget skulle dog fortsætte sin virksomhed hvad angår stednavnes retskrivning, herunder udgivelse af autoriserede retskrivningslister, og instituttet skulle fortsat fungere som udvalgets sekretariat.

Efterhånden fandt man det upraktisk, at udvalgets ressortministerium var Undervisningsministeriet, mens dets mest udadrettede opgave, udsendelsen af retskrivningslister, sorterede under Kulturministeriet, hvorfor forhandlinger om udvalgets ressortforhold blev indledt i 1976. Samtidig ville man søge en afklaring af forholdet mellem Stednavneudvalget og Institut for Navneforskning, idet instituttets medarbejdere havde givet udtryk for en voksende utilfredshed med at måtte udføre det praktiske arbejde for udvalget uden at have nogen indflydelse på dets beslutninger.

Langvarige forhandlinger førte i 1978 til en rekonstruktion af Stednavneudvalget. Det blev nu fastslået, at Ministeriet for Kulturelle Anliggender skulle være udvalgets ressortministerium. Udvalgets virksomhed skulle være af rådgivende art, mens den autoriserende myndighed var hos ministeriet.

Det nye udvalg skulle bestå af en formand udgået fra ressortministeriet, 4 repræsentanter for brugerne, nemlig 2 for de statslige brugere (Geodætisk Institut, Statens Farvandsdirektorat, Matrikeldirektoratet, Statsbanerne, Post- og Telegrafvæsenet m.fl.) og 2 for de kommunale brugere (1 for amtskommunerne, 1 for primærkommunerne) og 4 videnskabelige medlemmer (3 repræsentanter for Institut for Navneforskning og 1 historiker repræsenterende det danske arkivvæsen). Hertil er i 1982 som det 10. medlem kommet en repræsentant for Dansk Sprognævn.

Stednavneudvalget har været repræsenteret i Dansk Sprognævn fra dets oprettelse 1955. En repræsentant for udvalget har deltaget i FN's 1. konference om international standardisering af geografiske navne i Genève 1967, i den 2. i London 1972 og i enkelte møder på den 4. i Genève 1982.

Stednavneudvalgets medlemmer 1960–1978

1. Repræsentanter for ministerier og andre statsinstitutioner:

Undervisningsministeriet: Departementschef Agnete Vöhtz, udvalgets formand, 1953–1967; departementschef E. Mogensen, udvalgets formand, 1967–1975; kontorchef Birgit Andersen, 1976–1978.

Statsministeriet: Departementschef J. Elkjær Larsen, 1952–1964.

Forsvarsministeriet, Geodætisk Institut: Professor dr. phil. Einar Andersen, chef for Geodætisk Institut, 1956–1978, udvalgets repræsentant i Genève 1967 og i London 1972; oberst Thyge Johansen, chef for topografisk afdeling, 1958–1963; oberst J. V. Helk, chef for topografisk afdeling, 1963–1967; oberst T. Wenzel-Petersen, chef for topografisk afdeling, 1967–1978.

Forsvarsministeriet, Søkortarkivet: Kommandør Henrik Madsen, di-

rektør for Søkartarkivet, 1956–1968; kommandørkaptajn Knud Kærgård, underdirektør for Statens Farvandsdirektorat, 1968–1978.

Indenrigsministeriet: Kontorchef dr. jur. Erik Harder, 1956–1973; vice-direktør M. Heide-Jørgensen, 1974–1977; fuldmægtig Erik Toftgaard, 1977–1978.

Ministeriet for Offentlige Arbejder: Afdelingschef i Post- og Telegrafvæsenet Arne Krog, 1946–1978.

Landbrugsministeriet: Direktør for Matrikelvæsenet lektor V. E. Pedersen, 1946–1968; kontorchef H. O. Nordlund, 1968–1974; kontorchef Tove Lense-Møller, 1974–1978.

Ministeriet for Kulturelle Anliggender: Kontorchef Estrid Bjerregaard, 1964–1968; administrator Bent Collin, 1968–1978, fra 1976 udvalgets formand.

2. Personlige medlemmer udpeget af Undervisningsministeriet, i årene 1960–1973 bestyrelse for Institut for Navneforskning.

Professor dr. phil. Johannes Brøndum-Nielsen, 1924–1968; rigsarkivar dr. phil. Axel Linvald, 1943–1962; rigsarkivar dr. phil. Svend Aakjær, 1943–1963; professor dr. phil. Kr. Hald, 1947–1978, medlem af Dansk Sprognævn 1961–1976; professor dr. phil. Aksel E. Christensen, 1951–1978; professor dr. phil. Peter Jørgensen, 1951–1970, medlem af Dansk Sprognævn 1955–1961; rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt, 1963–1978; lektor cand. mag. Rikard Hornby, 1967–1978, medlem af Dansk Sprognævn 1976–1979; professor dr. phil. Anders Bjerrum, 1969–1978.

Stednavneudvalgets medlemmer fra 1978

Ministeriet for Kulturelle Anliggender: Administrator Bent Collin, udvalgets formand, fra 1978.

2 repræsentanter for de statslige brugere:

Geodætisk Institut: Oberst T. Wenzel-Petersen, 1978; oberst Frits Buchwaldt, fra 1979.

Post- og Telegrafvæsenet: Kontorchef Robert Bjerne-Fixen, fra 1978.

2 repræsentanter for de kommunale brugere:

Amtskommunerne (udpeget af Amtsrådsforeningen): Direktør Jens M. Nielsen, fra 1978.

Primærkommunerne (udpeget af Kommunernes Landsforening): Borgmester Camma Larsen-Ledet, 1978–1981; viceborgmester Hilmar Sølund, fra 1981.

3 repræsentanter for Institut for Navneforskning: Professor dr. phil. John Kousgård Sørensen, 1978–1981, udvalgets sekretær 1980; docent dr.

phil. Lis Weise, 1978–1981, udvalgets sekretær 1979, medlem af Dansk Sprognævn 1979–1982; lektor cand. mag. Inge Wohlert, 1978–1979, udvalgets sekretær 1978; lektor cand. mag. Birte Hjorth Pedersen, fra 1979, udvalgets sekretær 1981, medlem af Dansk Sprognævn fra 1982; lektor cand. mag. Gordon Albøge 1981–1984, udvalgets sekretær 1983; lektor dr. phil. Bent Jørgensen, 1981–1984, udvalgets sekretær 1982, udvalgets repræsentant i Genève 1982; lektor mag. art. Vibeke Dalberg, fra 1984, udvalgets sekretær 1984; lektor cand. mag. Eva Villarsen Meldgaard, fra 1984, udvalgets sekretær 1985.

1 repræsentant for det danske arkivvæsen: Rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt, 1978; landsarkivar cand. mag. Jens Holmgaard 1979–1984; arkivar dr. phil. Lotte Dombernowsky, fra 1984.

1 repræsentant for Dansk Sprognævn: Universitetslektor cand. mag. Allan Karker, fra 1982.

Da der også efter reorganiseringen i 1978 består en nær forbindelse mellem Stednavneudvalget og Institut for Navneforskning, idet hele det praktiske arbejde med retskrivningslisterne såvel som besvarelse af forespørgsler om stednavnes rette skrivemåde varetages af instituttets medarbejdere, ligesom udvalgets sekretær altid udpeges blandt instituttets repræsentanter i udvalget, og udvalgets møder (i almindelighed 2 gange om året) afholdes i instituttets lokaler, skal der i korthed gøres rede for de dele af instituttets virksomhed, der har relation til Stednavneudvalget.

Medarbejdere ved Stednavneudvalgets kontor, fra 1/10 1960 Institut for Navneforskning

(Studenter og henviste langtidsledige ikke medtaget)

1. Nuværende medarbejdere:

Professor dr. phil. John Kousgård Sørensen, ansat 1951, institutbestyrer 1969–1972; lektor cand. mag. Birte Hjorth Pedersen, ansat 1954; lektor cand. mag. Gordon Albøge, ansat 1959, institutbestyrer 1972–1975; docent dr. phil. Lis Weise, ansat 1962, institutbestyrer 1981–1984; overassistent Lis Hansen, ansat 1966; docent dr. phil. Gillian Fellows-Jensen, ansat 1967, institutbestyrer 1978–1981, 1984–; lektor cand. mag. Eva Villarsen Meldgaard, ansat 1968; lektor mag. art. Vibeke Dalberg, ansat 1969, institutbestyrer 1975–1978; assistent Hanne Olufson, ansat 1978; lektor dr. phil. Bent Jørgensen, ansat 1979; assistent Terttu Thystrup, ansat 1981.

2. Andre medarbejdere i tiden fra 1960:

Lektor mag. art. Knud B. Jensen, 1923-1962; professor dr. phil. Anders Bjerrum, 1931-1969, kontorets leder 1953-1960, institutbestyrer 1960-1969, Stednavneudvalgets sekretær 1953-1969; lektor cand. mag. Inge Wohlert, 1943-1979, Stednavneudvalgets sekretær 1969-1978; lektor mag. art. N. Djurhuus, 1953-1964; overassistent Lizzi Nykin, 1956-1978; assistent Ingrid Jensen, 1978-1979; assistent Lizzy Fenger, 1979-1981.

Lokaleforhold

Så snart overgangen til universitetsinstitut havde fundet sted, ansøgte man universitetet om større lokaler, idet kontoret gennem de senere år havde været generet af en voksende pladsmangel på grund af det øgede antal medarbejdere og den stadige vækst af bibliotek og samlinger samt det stigende antal besøgende, der benyttede disse. Da universitetet i 1965 havde lejet ejendommen Rosenborggade 15 (tidligere KFUM), fik instituttet overladt 4. etage her og flyttede efter tilendebragt istandsættelse ind i september 1966. Ved Københavns universitets delvise overflytning til Njalsgade fik instituttet tildelt lokaler her, og udflytningen til Amager fandt sted i efteråret 1977.

Samlingerne

De på Institut for Navneforskning beroende samlinger er udførligt omtalt i såvel Stednavneudvalget gennem 25 Aar p. 20-35 som Ti Afhandlinger p. 3-9, hvortil henvises. Endvidere omtales samlingerne i Fortid og Nutid XXI-XXV og XXVII, hvor opmærksomheden særlig henledes på XXIV p. 412-425. En ajourført oversigt er givet af John Kousgård Sørensen i NORNA-rapporter 25, Navne i Norden, Uppsala 1983 p. 11-25.

Samlingen af indberetninger og moderne optegnelser, som ofte benyttes, når en retskrivningsform af et navn er under behandling, er blevet forøget med følgende antal optegnelser:

Københavns amt	26	Viborg amt	2
Holbæk amt	29	Århus amt	7
Sorø amt	59	Ringkøbing amt	48
Præstø amt	48	Ribe amt	66
Odense amt	53	Tønder amt	1
Hjørring amt	27		
Thisted amt	76		
Ålborg amt	52		

Af disse i alt 494 indberetninger hidrører 492 fra fonetisk trænede optegnere, der i mange tilfælde ydermere har foretaget en båndindspilning af navnenes dialektudtale.

Udvalgets publikationer

Siden 1960 er udsendt følgende *retskrivningslister*:

- Fortegnelse over stednavne i Ringkøbing amt, 1962.
- Fortegnelse over stednavne i Hjørring amt, 1965.
- Fortegnelse over stednavne i Ribe amt, 1967.
- Fortegnelse over stednavne i de sønderjyske landsdele (genoptryk), 1968.
- Fortegnelse over stednavne i Ålborg amt (genoptryk), 1968.
- Fortegnelse over stednavne i Thisted amt, 1969.
- Fortegnelse over stednavne i Randers amt (genoptryk), 1971.
- Fortegnelse over stednavne i amterne øst for Lillebælt, 1978.
- Fortegnelse over stednavne i amterne vest for Lillebælt, 1985.

Af serien *Danmarks stednavne* står Stednavneudvalget endnu som udgiver af

- Nr. 12. Stednavne i Århus og Skanderborg amter, ved Anders Bjerrum, 1964.
- Nr. 14. Odense amts bebyggelsesnavne, ved John Kousgård Sørensen, 1969.
- Nr. 15. Svendborg amts naturnavne 1, ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert, 1970.

Efter 1970 er denne serie øget med numrene 16 Stednavne i Præstø amt (Lis Weise), 17, 1–2 Stednavne i Ringkøbing amt (Gordon Albøge) og 18, 1–2 Stednavne i Randers amt (Kr. Hald).

Af serien *Navnestudier* blev nr. 3, Marknavnestudier udgivet af Stednavneudvalget i 1964; men senere følgende numre har Institut for Navneforskning som udgiver.

Stednavneudvalget har nu bestået i 75 år, og undertiden har man i pressen mødt spørgsmålet: »Hvornår bliver det udvalg dog færdig?« Men så længe nye bebyggelser opstår og gamle forsvinder, lokale ønsker om navneændringer fremkommer, eller den danske retskrivning ændres, så længe vil et sagkyndigt, rådgivende stednavneudvalg have sin berettigelse.

The activities of the Place-Name Committee 1960–1985

In 1960 the Office of the Place-Name Committee was converted into an institute of the University of Copenhagen, The Institute for Name Research. The personally appointed members of the Place-Name Committee acted as the governing body of the institute. When a new statute for institutions of higher education was passed in 1973, the governing body was dropped and the institute council took over the management of the institute. The orthography of Danish place-names, however, remained the concern of the Place-Name Committee. In 1964 the responsibility for the authorisation of orthographical lists had been transferred from the Prime Minister's Department to the Ministry of Cultural Affairs. In 1978 the committee was reconstructed and transferred from the jurisdiction of the Ministry of Education to that of the Ministry of Cultural Affairs. Since then the committee has consisted of 1 chairman, 4 representatives of the users of authorised names, 4 philologists, of whom 3 are scholars working at the institute, and 1 historian. A close relationship with the institute has been maintained and all the practical work in connection with the orthography of place-names is carried out at the institute, which is now housed in the university's building on Amager.

Inge Wohlert
Institut for Navneforskning, København

Navnestudier:

- Nr. 1. **Danske bebyggelsesnavne på -sted.** Ved John Kousgård Sørensen. 1958. Kr. 38,00.
- Nr. 2. **Ti Afhandlinger.** Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum. 1960. Kr. 34,00.
- Nr. 3. **Marknavnestudier.** 1964. Kr. 16,50.
- Nr. 4. **Sydvestjysk navneskik gennem 300 år.** Ved Eva Villarsen Meldgaard. 1965. Kr. 16,00.
- Nr. 5. **Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne.** Ved Ib Lumholt. 1967. Kr. 22,00.
- Nr. 6. **Danske sø- og ånavne 1.** Ved John Kousgård Sørensen. 1968. Kr. 50,00.
- Nr. 7. **Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1968. Kr. 64,00.
- Nr. 8. **Efterstillet adjektiv i danske stednavne.** Ved Lis Weise. 1969. Kr. 40,00.
- Nr. 9. **Dansk Gadenavneskik.** Ved Bent Jørgensen. 1970. Kr. 47,00.
- Nr. 10. **Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv).** Ved Bent Søndergaard. 1972. Kr. 52,00.
- Nr. 11. **Scandinavian Settlement Names in Yorkshire.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1972. Kr. 63,00.
- Nr. 12. **Danske sø- og ånavne 2.** Ved John Kousgård Sørensen. 1973. Kr. 75,00.
- Nr. 13. **Festskrift til Kristian Hald.** 1974. Kr. 150,00.
- Nr. 14. **Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne.** Ved Bent Jørgensen. 1977. Kr. 130,00.
- Nr. 15. **Danske sø- og ånavne 3.** Ved John Kousgård Sørensen. 1978. Kr. 100,00.
- Nr. 16. **Scandinavian Settlement Names in the East Midlands.** Ved Gillian Fellows Jensen. 1978. Kr. 90,00.
- Nr. 17. **To studier i danske fornavn.** Ved Vibeke Wegener og Marianne Kjær. 1978. Kr. 80,00.
- Nr. 18. **Stednavne og samfærdselshistorie.** Ved Bent Jørgensen. 1979. Kr. 75,00.
- Nr. 19. **Stednavne som kulturhistorisk kilde.** En samfærdselshistorisk undersøgelse. Ved Bente Holmberg. 1980. Kr. 70,00.
- Nr. 20. **Stednavne og administrationshistorie.** Ved Bent Jørgensen. 1980. Kr. 60,00.
- Nr. 21. **Danske sø- og ånavne 4.** Ved John Kousgård Sørensen. 1981. Kr. 125,00.
- Nr. 22. **Danske indbyggernavne på -inge.** Ved Lis Weise. 1983. Kr. 140,00.
- Nr. 23. **Patronymer i Danmark 1.** Ved John Kousgård Sørensen. 1984. Kr. 150,00.
- Nr. 24. **Danske sø- og ånavne 5.** Ved John Kousgård Sørensen. 1984. Kr. 150,00.
- Nr. 25. **Scandinavian Settlement Names in the North-West.** Ved Gillian Fellows-Jensen. 1985. Kr. 200,00.

Stednavne i tekster. Udgivet af Institut for Navneforskning. 1971. Kr. 100,00.

Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi, Metode, Datering. Ved Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen. 1972. Kr. 60,00.

Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheder. Ved Vibeke Dalberg og John Kousgård Sørensen. 1979. Kr. 50,00.

Priserne er excl. moms.

C.A. Reitzels Forlag
København

AiO Tryk as, Odense

DIS-Danmark

1 1 7 7 9

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK